

Лісом, небом, водою. Частина 2: Леля

Сергій Оксенік

Сергій Оксенік

ЛІСОМ, НЕБОМ, ВОДОЮ

Книга 2

ЛЕЛЯ

Від не-автора

Що вам сказати! Це дивовижна історія, хоч усе й починалося цілком буденно.

Ми зі сватом копали на дачі яму. На дачі часом виникає потреба в ямі. Не буду розповідати всього цього технологічного процесу, але коли ми вже були з ніг до голови заповорошені піском, лопата моя вдарилася в щось тверде. Дуже довго ми обкопували цю незрозумілої форми річ, а коли вже всю її обкопали, то зрозуміли, що вона так і лишилася незрозумілою.

Сват мій, як то кажуть, Інженер з великої літери — він уміє полагодити будь-який зламаний мною прилад. Він довго лазив по цьому чомусь, вистежував, що в ньому до чого й нарешті визначив:

— Це машина часу. Тільки дуже стара.

"Стара" в його вустах означає, що навіть він, мій сват, полагодити цю річ не годен. Тобто вона взагалі не підлягає ремонту. Колись наш онук приніс із берега відро без дна, зате з дуже дірчастими стінками. Сват тоді теж сумно зауважив:

— Дуже старе...

Ну от. Мене його слова не надто засмутили, бо поки він вивчав "дуже стару машину часу", я в ній знайшов велику дерев'яну скриню й одразу ж переніс її до будиночка. Із зусиллям відчинивши кришку, був вражений, бо там виявилось те, що я люблю найбільше, — рукопис. Текст.

Розшифровування його забрало в мене кілька місяців. Але в результаті вийшла книжка, яка мені особисто сподобалась. І незабаром по тому видавництво "Коник" видало першу книгу роману Сергія Оксеніка "Лісом, небом, водою", яка швидко розійшлася майже двадцятитисячним тиражем.

Я розшифровував далі, і от перед вами друга книга роману.

Про що ж була перша? Це легко з'ясувати, прочитавши її, — наприклад, мені відомо, що в усіх дитячих бібліотеках України ця книжка є.

Я ж можу сказати тільки одне: я не знаю, про що вона, хоча й прочитав її не один раз, готуючи до видання. Бо "про що книжка" залежить не тільки від того, що в ній написано, а й від того, що в ній прочитано.

Втім, коротко можна сказати так: це книжка про тринадцятилітнього хлопця, якого звуть Лисий. Це не прізвище, а ім'я, так назвали його батьки при народженні. Живе він у дивному світі, де існують вовкулаки, баба Яга, саранці, їдучі жаби та ще багато різноманітної погані — такою стала земля після страшної епідемії, що майже знищила

людство. Село Лисого вигибає через те, що вода в струмку стала отруйною. І старий Інженер — головна людина в селі — виряджає хлопця до Руїни на пошуки якоїсь такої речовини, котра може врятувати односельців.

Мандрівка Лисого виявилася довгою і небезпечною. Вона взагалі багато разів могла погано закінчитися, якби по дорозі він не познайомився з дівчинкою Лелею з чужого, знищеного вовкулаками села. Разом вони визволили Лелиних братів і сестер, разом подолали безліч страшних пригод і нарешті повернулися додому.

Не знаю, чи треба детальніше переповідати зміст першої книги. Краще сходіть до бібліотеки. Або придбайте перший том.

Коли ви прочитаєте першу книгу, у вас виникне інше запитання, таке ж, яке виникло в тих людей, що прочитали книжку про Лисого раніше: а про що ж буде друга книга?

От на це запитання відповісти значно легше: ось вона перед вами. Читайте!

Сергій Іванюк

Розділ 1. Безумний день, або загадки

Ми його знайдемо

Нічна звірина в паніці розбігалася, почувши запах зграї. Уже втікаючи, миші, вовки, їжаки чули за спинами приглушений тупіт десятків ніг і лап, сопіння й здавлене гарчання. Гірше було тваринам, які вночі сплять. Вони встигали прокинутися, але не знали куди бігти й потрапляли під волохаті ступні й долоні. Розчавлених, їх здирали з землі та глищі й відправляли в пащі — на ходу, ні на мить не стишуючи злагодженого руху вперед, до мети, про яку самі ще не знали. Вони тільки знали, що треба йти за вожак — туди, куди він веде їх. Вожак знає.

Насправді вожак і сам не знав, куди веде зграю, тільки наливався люттю з кожним кроком. Ця лють передавалася тим, хто йшов за ним. А він не міг спинитися. Часом виникало бажання кинутися праворуч за сліпим у темряві зайцем, але щось не пускало його, щось гнало вперед. "Там здобич більша й смачніша", — намагався він собі пояснити. Тут же в голові промайнула думка, що ніяка велика здобич не зрівняється з ніжною зайчатиною, але думка тільки блимнула й зникла, вожак не встиг схопити її за куцого волохатого хвоста.

"Там ворог, там, попереду", — натомість виринали інше, тверде й неспростовне розуміння. А за ним приходила згадка про тіла вбитих родичів, що валялися безладно на галявині — ще цілі, майже неушкоджені. Тільки невеличкі ранки, зовсім маленькі криваві цяточки у кого в грудях, у кого на стегні, у кого в спині. Якщо спрожого напорешся на гострий сучок, поранення буде більше. Але від сучків ніхто в їхній зграї не помре. А від цих малесеньких дірочок померли кращі мисливці племені.

Хто зробив їх? Чим? Кого покарати за це?

Вожак не мав відповіді на ці запитання. Він тільки знав, що саме до цього ворога й веде рештки свого племені. Вони знайдуть його. Вони підкрадуться нечутно, жодна гілочка не хрусне. Жоден листочок не шурхне під їхніми ногами. Вони знайдуть і знищать. Це вожак знав напевне. А більше йому нічого знати не потрібно. Він уже звик

до цього — що знати не потрібно, що все стане зрозумілим тоді, коли буде треба, коли настане вирішальна мить. А зараз треба йти й намагатися не здіймати занадто великого шуму. Тихо йти. Хоча й не так тихо, як тоді, коли вони вже будуть поблизу...

Десь далеко за деревами й чагарями прокричав півень. Він іще смачніший, ніж заєць. Але зараз не потрібен. Його час іще не прийшов. Його кукурікання означає тільки одне: от-от почнеться день. Тому час спинятися й лягати спати.

Спати справді дуже хотілося. Лють зникла, як і не було. Сонливість навалилася раптово, зненацька. Вожак зупинився й тихенько гаркнув. Зграя миттю розсипалася й почала обламувати зелене гілля з дерев. Потім усі збігалися й мостили для нього, вожака, м'яку постіль. Він стояв непорушно, намагаючись не позіхати, хоча щелепи роззявлялися самі, без його волі. Аж ось ложе готове. Вожак гепнувся на спину, і вся зграя почала влягатися довкола нього.

Починався день.

Втеча сусіди

Дорога була недалеко, хоч і не дуже знайома. Леля вирішила взяти з собою Глину. Власне, він і не відпустив би її саму. Сили такої не існувало, щоб утримати цю кошлату кучугуру в селі, коли хазяйка кудись іде.

Поки хати ще остаточно не зникли в гущавині, Глина носився навколо Лелі та Василька, знайшов суху соснову гілку й приніс Лелі. Він негайно почав гавкати, вимагаючи, щоб вона кинула гілку подалі від себе, — аби було що їй знову принести. Палиця виявилася досить великою, замашною — цілком придатною для такої гри, однак діти вийшли не на прогулянку, тож Леля не піддалася на Глинині загравання.

Він ображено зупинився, перестав махати хвостом і навіть сказав своєю собачою мовою:

— Та... Я так не граюся. Я з вами, як з людьми, а ви — як не родичі!..

Втім, Глина тут же зрозумів, що розмови також не вийде, і вирішив налаштуватися на роботу. Він перестав носитися, пішов попереду, сторожко вдивляючись удалину й приношуючись до слідів у траві, але гілку із зубів усе одно не випускав. Мабуть, сподівався, що не вічно ж вони йтимуть так серйозно й діловито, а тоді навіщо шукати придатну палицю — вона вже є. Час від часу він зупинявся, озирався на Лелю й Василька і мовчки давав зрозуміти:

— Поки що все безпечно. Щойно виникне щось загрозливе, я попереджу, — і знову біг уперед.

Леля й Василько йшли мовчки. Дівчинка досі не могла примиритися з тим, що її не відпустили саму, а Василько відчував певну незручність. Для нього, звісно, було дуже почесно виконувати роль Лелиного захисника й оборонця, він свідомо погодився з Лесиком, що удвох вони легше подолають можливі небезпеки. Разом із тим — це ж Леля! Вона старша, сильніша, краще стріляє, її лісовий досвід не порівняти з Васильковим. Він почувався ніби винним перед дівчинкою.

Мовчання допомагало приховувати ніяковість, але воно й поглиблювало її. Що довше вони мовчали, то важче, здавалося, заговорити.

Трава під ногами була суха — друга половина літа не принесла дощів. Якби не Лиса криниця, селу довелося б дуже сутужно. Лисою назвав її Василько. Коли криницю викопали, підземний пісок розрівняли навколо зрубу, щоб було чисто, тож тепер це місце світилося серед трави, мов лисина. Ну, і те, що викопав її Лисий, також усі пам'ятали. Придумане Васильком ім'я мало аж два значення. Всі в селі сміялися й поступово звикли так її називати.

— І як ти додумався назвати криницю Лисою? — порушила Леля мовчанку.

Василько зрадів її словам, але не знав, що відповісти. Він думав-думав, а тим часом уже вийшло так, що ніби він тепер ображається на Лелю й не хоче з нею розмовляти. Вона усвідомлювала, що мовчазністю він узагалі не відзначається, тож виходило ще гірше.

— Ач який гордий, — за кілька хвилин промовила дівчинка, і Василько розсміявся.

Леля йшла не зупиняючись. Вона не озирнулася на хлопця, але з того, як затрусилися її плечі, він зрозумів, що вона теж сміється. Одразу стало легко. Досі він підбирав слова, аби пояснити їй, що насправді зовсім не вважає себе гідним бути її охоронцем, що просто вдвох подорожувати безпечніше — навіть якщо подорож недалеко й звична. А це ж не просто прогулянка. Ніхто не знає, що чекає на них, тому ще дві руки... Але вона пожартувала, і стало ясно, що нічого пояснювати не треба, що вона не ображається й що вони друзі.

Почувши сміх, Глина спинився, радісно замахав хвостом і хотів уже було кинутися до них, щоб розділити радість, але раптом випустив із зубів палицю, нашорошив вуха й припав до землі.

Леля й Василько, мов за командою, також упали в траву, вихопили з-за спин стріли й зарядили арбалети.

Нічого не відбулося. Нічого й не могло відбутися. Від них до села було не більше, як півгодини ходу. Тут скрізь запах людей, тут жоден звір не наважився б ходити. Леля пильно вдивлялася в кущі ліщини, з яких уже повибирали всі горіхи, в жовтогарячі стовбури сосон, у непроглядні крони дубів. Вона "зробила очі незрячими" — колись іще батько навчив її цього прийому: якщо не зупиняти погляд на чомусь окремому, а дивитися нібито на все зразу, тоді помічаєш найменший рух.

Руху не було. Анішелесь. Великий крислатий дуб, оточений чотирма соснами, що, немов до рідного, нахилилися до нього. Далі — зарості ліщини, праворуч і ліворуч — прозорий сосновий ліс, через який вона вже не раз ходила.

Однак Глина й далі лежав у траві, нашорошивши вуха, і всім своїм виглядом показував, що попереду страшна небезпека. Ніхто б не назвав його полохливим. За ті два місяці, що він ріс у Лелі на очах, він жодного разу не виказав страху, але був розумно обережним. Цим він нагадував Лисого: хоробрий, але не безоглядний.

Леля почула тихий шум за собою і зрозуміла, що Василько вирішив по-пластунськи обігнути місце, яке так не сподобалося Глині. Вона ледь підняла ліву руку й зупинила його. Це було небезпечно — адже де саме ця небезпека, вони не знали, тож не знали й того, чи можна її взагалі обійти.

Втім, і лежати так — безглуздо. Можна цілий день пролежати...

Раптом кілька пагонів ліщини хитнулися, за ними ворухнулося щось дуже велике, дуже голосно хруснула гілка. А потім тупіт важких ніг дав зрозуміти, що ворог побіг геть. Це була істота, яка нічого не боїться, — наробити стільки шуму при відступі може тільки хтось дуже великий і сильний, хто не страшисться переслідування.

Глина голосно загавкав і кинувся за ним.

— Глино, до мене! — вигукнула Леля.

Він зупинився, ніби припнутий, ніби шворка тримала його, не давала зірватися навздогін. Ще тричі гавкнув і аж тоді озирнувся на Лелю.

— Ну от. Я його прогнав, тепер можна йти далі, — сказав він.

Леля сторожко підвелася й обережно рушила до куща, обходячи його з правого боку. Василько огинав кущ зліва. За ним нікого не було — на ту мить. А до того... Трава витовчена величезним тілом, земля розрита могутніми пазурами.

Діти ніколи не бачили живого ведмедя — його взагалі рідко хто бачив із живих. Точніше, мало хто пережив зустріч. Проте зараз вони відразу впізнали сліди перебування цієї велетенської істоти. Волосся стало дибки, якийсь первісний жах охопив їх. Глина до них не підходив — він стояв за два кроки від лігва й, настовбурчивши свою руду щетину, безперестанку гарчав, ошкіривши білі ікла. Він ніби попереджав, що ведмідь — це дуже небезпечний звір і що так просто роздивлятися його сліди — щонайменше необачно. Невже не зрозуміло!

Раптом пес замовк, зірвався з місця і, оббігаючи колом Лелю й Василька, кинувся до якогось предмета, що валявся на траві в кількох кроках від них.

Маріччині кошики

Це були пошматовані рештки невеличкого берестяного кошика. Очевидно, ведмідь виїдав те, що в кошику було, дбаючи тільки про вміст і не обтяжуючи себе піклуванням про збереження тари.

Глина знову розкричався й погнав в інший бік галявини — і там лежали уламки кошика.

Лелі все всередині похололо.

Тижднів зо два тому вона звернула увагу, що мала Марічка без кінця збирає й обробляє бересту й плете з неї кошики. Леля не спитала, навіщо. Зрештою, це було досить корисне заняття, тож хай собі... Тільки тепер дівчинка збагнула, що ніколи цих кошиків у вжитку вона не бачила. І от уламки їх валяються тут, пошматовані й пожовані таким небезпечним гостем.

Перед самим виходом із села — якусь годину тому — Леля бачила Марічку. Отже, кошики сюди принесла не вона. То хто? І навіщо? І де цей хтось тепер? Що з ним? З розповідей батька Леля знала, що втекти від ведмедя майже неможливо — незважаючи на вдавану незграбність і величезне тіло, це дуже спритний звір. Якби ведмідь не втік, то їм із Васильком навряд чи вдалося б урятуватися, хоч і були в них арбалети. Арбалетна стріла, швидше за все, могла б лише роздратувати ведмедя. Та й Глина не дуже допоміг би.

Все це незрозуміло, ні в яку логіку не вкладається. Чому він утік?..

А головне — як бути далі? Відпускаючи її, Лисий суворо наказував: якщо зустрінеться їм на шляху будь-яка — найменша! — небезпека, негайно повертатися назад, не ризикувати нізащо. Ведмідь — це небезпека не така вже й мала.

Леля розуміла, що Лисий мав рацію. Розуміла, що треба йти додому й відкласти таку важливу для неї (та й для всіх у селі) подорож. Відкласти до... Отут і перерізка. Зволікати можна до смерті. До того ж вона так багато надій покладала на ті наслідки, які може мати ця мандрівка, так готувалася до неї, так обмірковувала всі можливі кроки й небезпеки...

— Треба повертатися, Лелю, — промовив Василько.

— Так, — відповіла вона. — Тобі треба повертатися й попередити Лесика про ведмедя. Не приведи, на нього натраплять діти!

— Нам обом треба повертатися.

Леля знала, що Василько опиратиметься. Знала й те, що впертістю він може змагатися з Лисим. Та й аргументів у неї не було. Те, що вони зустріли, — це не просто небезпека. Під самим селом ходить ведмідь! Скільки односельців наражається на небезпеку. А діти!..

— Васильку, зрозумій мене, — тихо сказала вона. — Якщо я зараз повернуся, потім з'явиться ціла купа причин, щоб мені туди не ходити. А це означає...

— Я розумію, що це означає. Тільки ж Лесик наказав, щоб я тебе не залишав!

— Правильно. Але ж він не знав, що ми зустрінемо ведмедя. — Леля й сама усвідомлювала, що веде нечесну гру, просто на неї ніби щось найшло. Вона говорила й починала вірити в те, що говорить. — Повертайся, Васильку, розкажи про те, що ми побачили. І про ці кошики також.

— Які кошики?

— Оце берестяне шмаття дуже схоже на кошики, які Марічка останніми днями плете без кінця.

— Точно! — Василько й сам упізнав їх. — Так це ж... Так ми ж її залишили в селі. Вона не могла тут бути!

— Не могла, згодна. Однак кошики тут. Треба з'ясувати, як вони сюди потрапили. Вертайся, Васильку.

І хлопчик скорився.

Темна постать проти світлого вікна

Біля самої Інженерової хати Лисий зустрів Любу — вона саме виходила з дверей. Лисий здивувався. Він ніколи не бачив, щоб Люба заходила в хату до Інженера. Її взагалі рідко було видно. Зазвичай сиділа вдома, хоч і жила сама — батьки її померли ще як Лисий був зовсім малий, а бабуся-повитуха загадково й безслідно зникла, коли він щойно народився. Куди вона поділася, ніхто не знав. Була така міцна, рухлива, завжди готова допомогти. От тільки ходила завжди з костуром, який правив їй майже за все. Ним вона стукала в двері, коли приходила когось зцілювати від болячок, вишіптувати переляки чи приймати пологи. Тим же костуром стукала об підлогу, коли

гнівалася (хоч то було досить рідко), ним же торкалася чола новонародженої дитини, і та одразу переставала кричати.

Усе село завжди дивувалось, як у такої доброї й корисної для всіх старої могла вирости така лиха й сварлива онука. Люба була писана красуня, але жодного охочого одружитися з нею в селі не знаходилося. Тільки Борода — працювятий коваль, справжній велетень — щойно її бачив, раптом кам'янів і мовчки дивився Любі в очі, нездатний відвести погляд. Але й він, чув якось Лисий, одного разу висловився з приводу одруження з дівкою однозначно:

— То й що, що задивляюся. То моя справа — на кого задивлятись. А одружуватися... Краще вже в річку, до русалок.

Побачивши Лисого, Люба мимоволі зробила рух, ніби хотіла повернутися до Інженера в хату, а може, то хлопцеві здалося, бо вже наступної миті дівчина широко посміхнулася й заворкотіла лагідно, як ніколи:

— О, Лесику! Як справи? Невже ти справді відпустив свою наречену з іншим хлопцем? Не радила б тобі такого робити. Василько, звісно, тобі не суперник, але хтозна, що їй спаде на розум! Леля в тебе дівчинка незалежна...

Лисий вперше помітив, що в неї очі такого ж кольору, як і в Лелі — темно-зелені. Ні, мабуть, усе ж таки темніші, ніж у Лелі, майже чорні. Люба була стурбована. Невже з Інженером щось сталося?

— Що з ним? — спитався Лисий.

— З ким? — здивувалася дівчина.

— З Інженером.

— А! З ним нічого й нікого, крім Ряхи, немає, — відповіла Люба і якось силувано розреготалася.

Сміялася вона різко й пронизливо. Неприємний сміх.

— А з тобою? — знову спитав Лисий.

— І зі мною нічого, — з подивом урвала сміх Люба. — А що?

— Та вигляд у тебе якийсь змарнілий. Мішки під очима... Й зморшки... — Він добре знав Любу, тож знав і як їй допекти.

Дівчина завмерла, очі люто вистрілили отрутою, і вона ворухнула губами, ніби збиралася відповісти, але хлопець уже переступив поріг і зачинив за собою двері. Звісно, прикро, що весь запал її ненависті дістанеться зараз комусь іншому, хто випадково зустрінеться Любі на шляху. Однак Лисому дуже не подобалося, коли хтось починав кепкувати з нього. Особливо якщо йшлося про їхні з Лелею стосунки. Втім, уже ніхто в селі й не наважувався з цього приводу жартувати. Дивно навіть, що Люба раптом вдалася до глузів...

— Доброго ранку! — привітався він дещо покvapливо, щоб перебити, якщо Люба все ж таки спроможеться щось сказати йому в спину.

— Вітаю, — коротко відповів Інженер.

Він сидів за столом, навпроти дверей, просто на тлі вікна, тож у темній хаті, де вікно було єдиною світлою плямою, Лисий не міг бачити його очей і виразу обличчя.

Він уже знав, що Інженер більше нічого не скаже, не почне розмови перший. Після повернення Лисого з Руїни Інженер ні разу не почав з ним розмови перший — завжди чекав, поки почне хлопець. І так виходило щоразу, ніби Лисий приходив про щось Інженера просити, про щось радитися з ним. Хлопця такий спосіб спілкування дуже дратував, однак він не знав, як із цим боротися.

Втім, саме зараз у нього було з чого почати розмову, тим паче, що він і справді злякався за здоров'я Інженера, зустрівши тут у такий ранній час Любу.

— Вам зле? — співчутливо спитав він.

— Що? — схоже, Інженер справді не зрозумів запитання.

— Я кажу, ви погано почуваетесь?

— З чого ти взяв? — знову дуже щиро здивувався Інженер, а потім зрозумів, що Лисий зустрів Любу, й виправився зі старечими нотками в голосі: — Так, щось ноги крутить, мабуть, на дощі.

— Воно й справді — скоро осінь, — відгукнувся хлопець йому в тон.

— А врожай не зібраний, — додав Інженер.

Старий сторожовий пацюк Ряха сидів на його лівому плечі, подалі від сонячного проміння, що вже відвоювало в темряви клаптик правої стіни й неметеної глиняної долівки під нею. При цих Інженерових словах пацюк підвів свій сивовусий гострий писок і уважно подивився на хазяїна.

Лисий завжди підозрював, що Ряха не такий простий, як хоче здаватись. Однак цього разу хлопець аж здригнувся: Інженер перший заговорив про те, про що говорити хотів Лисий, це було дуже несподівано. Поведінка Ряхи, мабуть, випадкова, та надто вже вчасно він підвів голову, ніби зрозумів слова, ніби і його, як Лисого, ці слова заскочили зненацька.

— Урожай зберемо, там зараз і жінкам із дітьми роботи не вистачає.

— Не вистачало, — виправив його Інженер. — До того, як ти одразу двох найсильніших вирядив невідь куди, невідь по що... Тепер вистачає всім.

Лисий помовчав, удруге за сьогоднішній ранок наливаючись роздратуванням.

— Якщо роботи справді так багато, чого ж тоді ваша Люба не працює ні в саду, ні на городі?

— А чого це вона моя, — швидше стверджувально, ніж запитально промовив Інженер. — Скажи їй, хай іде на роботу.

— Я тут не зверхник, аби щось їй наказувати, — Лисий дедалі більше втрачав над собою контроль, відчував, що Інженер навмисне відвертає розмову від тієї теми, яка найбільше хвилює хлопця. — Якщо ви скажете, то вона піде. Тільки на цих роботах вона нікому не потрібна. Однаково нічого робити не здатна.

— Щось я тебе не розумію — то потрібна, то не потрібна...

— Ви все розумієте, — нарешті не витримав Лисий. — Мені потрібна не Люба. Мені потрібні інші люди: Борода і Вухань. А ви їм заборонили мені допомагати.

Ряха розлючено ошкірився й загрозливо запищав. Здавалося, от зараз стрибне просто в обличчя і вві'ється гострими іклами Лисому в ніс. Однак хлопець його вже не

боявся. По-перше, він зустрічався з пацюками значно більшими й страшнішими за Ряху, а по-друге, добре знав, що не ті вже в цього щура ноги, щоб отак стрибати. Старий він став. Старенький.

— Нічого я їм не забороняв, — заперечив Інженер стомленим голосом. — Просто є справи важливіші.

— Ви ніби навмисно не хочете мене зрозуміти, — теж стомленим голосом відповів Лисий. — Я вже вам розповідав. Коли ми поверталися з Руїни, ми бачили новий слід. Він відгалужувався від Лелиного села і йшов далі на схід, попід самою рікою. Можливо, зараз він пролягає між рікою і нами. А це означає, що вони можуть з'явитися будь-якої ночі.

— Так, про твої подвиги ми чули... Тільки не бачили...

На початку літа Лисому з Лелею довелося витримати страшний бій зі зграєю вовкулаків, щоб звільнити захоплених вовкулаками дітей з Лелиного села. Всі вони тоді мало не загинули. Звісно, ні Інженер, ні хто інший із села цього не бачили — знали тільки з розповідей дітей.

У словах Інженера, відчував Лисий, не було сумніву Він, безперечно, вірив, що діти справді бачили вовкулаків і билися з ними. Але сам він цих тварюк не бачив ніколи. Ліс його вберіг від такої зустрічі, коли він сам ходив до Руїни — багато-багато років тому. А не побачивши їх, уявити, що це таке, неможливо.

Однак несправедливість у цих словах була, зумисна несправедливість, і Лисий вирішив не звертати на неї уваги.

— Так, ви не бачили, — як зміг спокійно сказав він. — А я бачив. І ще я бачив село, в якому вони побували. Люди там заздалегідь готували зброю проти них, але навіть не встигли нею скористатися...

— Ну, то що ти хочеш від нашого села? — перебив його Інженер. — Де ми цю зброю візьмемо? У нас срібла немає... А головне — не прийдуть вони до нас. Далеко ми від них живемо.

— Не вірите мені, повірте дітям, — не здавався Лисий. — Найсвіжіший слід ми бачили в двох-трьох днях ходи звідси. Ви розумієте, що це означає!

Сонячне проміння вже затопило хату, відбивалося від давно не білених, але ще достатньо світлих стін, тому Лисий зміг побачити недобру посмішку на вустах Інженера.

— Розумію, — відповів той. — Це означає, що тобі мало розповідей про свої сумнівні подвиги в дорозі, ти вирішив стати ще важливішим. Найважливішим. Почекай, хлопче! Згадай, скільки тобі років. Згадай, хто тебе всього навчив і хто вирядив тебе в ту подорож, після якої ти почав так себе поважати...

Тепер уже Лисий перебив Інженера, хоча ще три-чотири місяці тому не міг навіть уявити, що можна вставити своє слово, коли говорить сам старий Інженер.

— Мені не треба згадувати. Я пам'ятаю, хто мене навчив усього, що я знав до того, як вирушив із села в пошуках Руїни. Я пам'ятаю. Але я думав, ви для того й вирядили мене в ту далеку подорож, аби я набрався нового досвіду й передав його односельцям. І

ще я думав, що ви й далі будете навчати мене. Що після мого повернення ви не почнете до мене ставитись як до ворога...

Хлопцеві було так прикро, що він відчув: іще кілька слів, і можна розплакатись. А плакати він уже не мав права. Його сльози тільки підтвердили б те, що казав Інженер.

Він встав і вийшов з Інженерової хати.

Сонце стояло високо над головою.

"Як там Василько? — подумав Лисий. — Чи дісталися вони вже берега?"

Берег

Берега вони дісталися без пригод. Почувши воду, Глина розхвилювався. Він почав бігати вздовж високого берега, намагаючись знайти безпечний спуск і голосно обурюючись із його відсутності.

— Глино, до мене! — суворо гукнула Леля.

Не вистачало тільки, щоб він усе зіпсував. Дівчинка вперше пошкодувала, що відіслала Василька до села. Він міг би посидіти з Глиною, поки вона розмовлятиме. Якщо, звичайно, розмова взагалі відбудеться.

Леля пішла берегом униз за течією. Річка під нею виблискувала сонячними зайчиками, сліпила очі й водночас підступно приманювала, ніби запрошувала зайти у воду.

— Нема дурних, — відповіла їй Леля.

Глина миттю зупинився й подивився на неї відданими очима.

— Не зрозумів наказу.

— Це я не тобі, — пояснила дівчинка, не зупиняючись.

Батько казав колись, що з роками отруйна вода в річках стече до моря, а замість неї знову потече така чиста, що її можна буде просто пригорщами брати й пити. Можна буде заходити в потік і плисти хоч за течією, хоч проти неї. Скільки ж іще років повинно минути? Чи доживе вона? Батько вже не дожив... І мама. І майже ціле їхнє село не дожило. Тепер у ньому хазяйнують пацюки та круки. А може, і їх уже немає...

Треба рухатись обережно — тут, біля річки, можуть бути гадюки. Вони непомітні у високій перестояній траві. Якщо, звичайно, йти і голосно щось говорити, вони й самі втечуть. Але голосу зараз краще не подавати. Гадюку чи ще злякаєш, а якусь іншу гидоту напевне принадиш. Та й Глина змію почує задалегідь. Якби ж тільки біг весь час попереду, а то зовсім розум утратив від запаху річки.

Леля й сама не знала, яке місце вона видивляється. Найкраще, якщо буде невеличка круча над водою, щоб туди було легко дістатися й звідти легко втекти, якщо доведеться. І щоб можна було розмовляти. От тільки що робити з Глиною? Його, як Василька, додому не відішлеш.

Леля йшла узліссям, час від часу звертаючи до краю кручі й знову пірнаючи під крони дерев. Тут вона почувалася затишніше, ніж на відкритому місці. Але ця постійна зміна затіненого лісу та яскравого сонячного світла й зіграла з нею лихий жарт.

Ріка в тому місці круто завертала праворуч, ліс від річки відступив, на кручі, видно, росла тільки самотня сосна. Може, вітер був сильний, може, просто вік її вийшов —

сосна впала з кручі, кроною вниз, але коріння не відпустило її. Це був природний похилий місток. Якби вдалося ним зійти донизу, там можна було б чекати на невеличкому майданчику, половину якого займала вже майже суха крона дерева. Це місце вище берега десь на зріст дорослого чоловіка, тож там цілком безпечно.

Вона ослизнулася вже на другому кроці — соснова кора буває дуже слизькою. Щоб не впасти, Леля вхопилася за колюче гілля й мимоволі випустила з правої руки арбалет. Сталося диво: зброя впала наконечником стріли на стовбур, від удару вистрілила, а що стріла впиралася в стовбур, то сам арбалет підлетів угору і впав нагорі біля краю урвища.

Леля нарешті вибралася на землю й пішла до лісу, навіть не подумавши знову спробувати спуститися цим стовбуром. Глина того часу, радий, що хазяйка втратила над ним контроль, погнався за великою зеленою мухою, тож уся ця подія пройшла повз його увагу.

Знайшовши його поглядом, дівчинка трохи заспокоїлася й знову заглибилася в гущавину. Вона не зробила й десяти кроків, як раптом зупинилася мов укопана.

В якихось п'яти-семи кроках перед нею стояв сірий ошкірений вовк.

Увесь цей час вони йшли вздовж берега ріки на південь, назустріч вітру, тому, видно, Глина й не унюхав ворога.

Якби не ця різниця в освітленні, вона помітила б вовка раніше і легко встигла б зарядити арбалет. Власне, вовк і сам був заскочений зненацька. Він не справляв враження голодної тварини. Однак у такій ситуації тікати він не міг. Для нього існував тільки один шлях: напасти першим. Він зробив обережний, але загрозливий крок назустріч Лелі.

Дівчинка ледь зігнула ноги в колінах. Вона знала, що звір стрибатиме, щоб ухопити її зубами за шию. Ухилитися вона зможе, а далі... Далі можливо, вона й переможе. Але як зробити, щоб вовк не встиг укусити її, Леля не знала. Знала тільки: не приведи, таке трапиться, порятунку не буде. Дістатися села, де є мертва вода, вона не встигне. Батько казав колись, що вовча слина страшенно отруйна. Не така, як вовкулача, однак...

Вовк зробив іще один крок — останній перед стрибком... і зараз же в повітрі просвистіла стріла і вдарила вовка в шию. Від несподіванки він присів на хвіст, а Леля тим часом вихопила з-за спини свою стрілу і вклала її в арбалет.

Її постріл добив звіра.

"Ох і хлопчик!" — подумала Леля.

Захисні споруди різних часів

Хлопчик і дорослий затіяли гру.

— Лесику, поглянь! — гукнув Петрусь.

Вухань з усмішкою, що перетинала його широке обличчя від одного величезного вуха до другого, зробив урочистий крок уперед. Він ураз повалився на спину й поїхав ногами вперед по траві. Петрусь розреготався, й Вухань підхопив його сміх. Лисий також не втримався, щоб не розсміятися, хоч насправді мусив розгніватися.

Коли Вухань нарешті визволив ногу із зашморгу, який щойно протягнув його кроків із двадцять по траві, Лисий перестав сміятися, взяв мотузку й серйозно спитав Вуханя:

— Як ти гадаєш, чим вона пахне? Понюхай.

Вухань понюхав і, відвівши очі вбік, відповів:

— Ну, той... нічим...

— Нічим... — передражнив Лисий. — Вона твоїми немитими ногами пахне. Навіть я відчуваю цей запах. А я не вовкулака. У мене не такий гострий нюх. Хай уже Вухань не бачив вовкулаків. А ти? — повернувся він до Петруся.

— Ну... треба ж перевірити... — винувато промимрив той.

— І скільки ж разів ви перевіряли? — Лисий виразно подивився на витолочену траву. — Ти думаєш, хоч один найтупіший вовкулака ступить на цю ріллю? Таку добру річ придумав і сам же зіпсував. От як це називається.

Похнюпившись, Петрусь мовчав. Лисому стало навіть шкода його.

— Можеш перенести цю пастку в інше місце?

— А навіщо? — Вухань уже опанував себе. — Ти ж казав, що вони той... пруть зграєю, що все на своєму шляху аж... ну, тобто той... Хіба ж подивляться, що хтось тут на траві той?

— Це коли вони додому вертаються зі здобиччю, тоді так — пруть, витолочуючи все на своєму шляху. І потім три дні жодна погань не наважиться ступити на той шлях. А от коли вони йдуть на полювання, то приносяться дуже пильно. А попереду ночами йдуть вивідники — скрадливі й непомітні. Зрозуміло?

Вухань і Петрусь кивнули.

— А де Івась, не знаєте? — на прощання спитав Лисий.

Ті двоє змовницьки презирнулися й засміялися.

Лисий швидко роззирнувся, бо зрозумів цей сміх так, що Івась десь поруч ховається. Він не помітив ніяких ознак цього і знову повернувся до Петруся й Вуханя.

Дивовижа, подумав він. Як вони подружились. І зовсім не відчувається, що одному вже понад тридцять років, а другому заледве дев'ять. Ще коли тільки прийшли до села, Вухань запропонував Петрусеві жити в його хаті. І Вуханиха дуже цьому зраділа — своїх дітей у них не було. А далі й почалося: вони дуже швидко з'ясували, що обоє люблять майструвати. Вухань був вражений, який Петрусь у майструванні винахідливий. А Петрусеві страшенно подобалося, що будь-який його задум Вухань одразу розуміє й може змайструвати все, хоч би що він забагав, — тільки намалювати треба. Потім, коли Лисий запропонував підготуватися до можливого нашествия вовкулаків, саме ці двоє стали головними працівниками. Вони понавидумали стільки дотепних пасток навколо села, що Лисий уже почав хвилюватися — тільки б ніхто зі своїх до тих пасток не втрапив.

Раптом щось зашаруділо на дубі просто над ним, і на голову впав торішній жолудь, боляче дзьобнувши в тім'я. Лисий різко відскочив назад, перед тим устигши відштовхнути Петруся. Той був зовсім до такого не готовий, він стояв розслаблений і сміявся. Від поштовху хлопець дуже незручно впав на куприк і голосно застогнав.

Вухань кинувся до нього, а Лисий в падінні вихопив з-за спини стрілу й зарядив арбалет.

— Мало що Петруся покалічив, так тепер іще мене лишилося підстрелити, — пролунав із дерева голос Івася. — Краще залазь сюди, подивися, що я знайшов.

Петрусь на Лисого не ображався, хоч і було йому дуже боляче — таки сильно забився. Зрештою, він розумів, що сам винен, — із Лисим жартувати треба обережно. Коли голова в нього зайнята важливими справами, він на жарти подеколи реагує досить несподівано.

Лисий обійшов навколо дерева, видивляючись, як на нього здертися. Дуб був старезний, широченний — навряд щоб троє дорослих чоловіків змогли його обхопити. Страшно подумати, скільки йому могло бути років. Нарешті Лисий збагнув, що Івась вилазив на дерево, використовуючи як сходинки широкі розщілини в корі. Навіть для Лисого це було непросте завдання. Але так, як Івась, по деревах узагалі ніхто не міг лазити. Він був мов рись, пальці — ніби кігті, і на руках, і на ногах.

— Тільки ж пильнуй, щоб кору не подряпати, — навчав малий Лисого, спостерігаючи зверху за його не дуже вправними спробами.

Цього він, зрештою, міг би й не казати. Малу дитину, яка вперше дряпається на дерево, завжди навчають, що головне, звичайно, не впасти, але й подряпин не залишати — це теж головне. Який сенс ховатися на дереві, якщо всі знатимуть, де ти сховався?

Нарешті вдалося дістатися до першої гілки, а далі пішло легше. Втім, поки ліз до Івася, минуло не менш як чверть години. Внизу хихотів Вухань — його завжди смішило, коли люди займалися чимось таким, чого сам він не вмів. Наприклад, майстрування — це серйозно, це ніколи не викликало сміху. А коли Леля, скажімо, стріляла з арбалета в ціль, навіть якщо дуже добре стріляла, Вухань хихотів, ніби збиткувався.

Івась сидів на пні, мов на столі. Це було неймовірно, але не вірити очам Лисий не міг. Високо-високо над землею — не менше п'яти людських зростів — стовбур був спиляний. Він був рівно й акуратно зрізаний, ніби пилкою. Хоча уявити пилку, здатну зрізати такий грубезний стовбур, мабуть, ніхто не зміг би. Очевидно, колись — багато-багато років тому, коли такі пилки існували, звідси відкривався розкішний круговид на цілий світ. Мабуть, тоді тут селилися лелеки, які люблять, щоб довкруги було далеко видно. Потім гілки навколо піднялися й сховали зріз від людських очей. Лелеки розлюбили це гніздо, а вітри з роками зруйнували його і майже знищили сліди на рівнесенькій поверхні. Дощі й сніги, спека й мороз марно боролися, щоб помережити зріз тріщинами, запустити в тіло дерева трухлявість, шашіль та інших руйнівників. Нічого не вийшло. Поверхня була гладенька, міцна й непіддатна.

"Яким же інструментом можна було таке зробити?! — знову здивувався Лисий. — А вирівняти так?"

— Сюди можна витягти скриню з арбалетами й стрілами, з харчами навіть, — Івась любовно гладив рукою поверхню, на якій сидів. — Не тільки від вовкулаків — від будь-кого можна відбитися. Тільки трохи прорідити гілки отам і отам, праворуч...

— Чим? — засумнівався Лисий.

— Петрусь придумає чим.

— Ну, а хто, крім тебе, зможе сюди видертися? Чи ти тут і житимеш, щоб не пропустити ворога? А якщо ворог так і не прийде?

— Дуже смішно, — Івась не образився. — Петрусь, запропонував зробити драбину з мотузки. І спускати її на землю тільки коли треба.

— Хто ще, крім Петруся, знає про це місце?

— Вухань.

— Вони сюди лазили?

— Тільки Петрусь, він потім розповів Вуханеві. — Івась мимоволі намагався говорити тихо, як і Лисий, хоча й не розумів, навіщо така таємничість. — Вухань потім хотів подивитися, як це можна було так відрізати верхівку, але залізти не зміг, а ми не могли його підсадити.

— Треба попередити, щоб нікому не розповідали — ні Петрусь, ні Вухань.

— Чому? — здивувався Івась. — Ти в селі когось боїшся?

— Не боюся, — відповів Лисий після паузи. — Але мушу спершу дещо перевірити. Мені чомусь здається, що не ти перший знайшов це дерево. Що тут було, коли ти вперше сюди дістався?

— Нічого не було... — Івась стенив плечима. — Так, сміття якесь... Пір'я...

— Чиє пір'я?

— А я знаю? Чорне, схоже на куряче, тільки ж курка... Як би вона сюди дісталась? Я подумав, що шуліка сюди затягнув курку та й з'їв...

— Може, й шуліка, — Лисий задумався. Ця табуретка йому не подобалася. Вона була й справді дуже приємна на дотик, тішила око, та разом із тим він відчував щось дуже непривітне, чуже й навіть вороже.

Коли Івась поліз униз, Лисий зірвав із найближчої гілки перекособоченого жолудя і встромив його хвостик у ледь помітну щілину в корі. Обдивився й вирішив, що виглядає досить природно: за певних умов жолудь і сам міг би так зачепитися за кору.

Піди туди, не знаю куди

— Виходь уже! Визираєш там... — сказала вона. Звісно, Василькову стрілу Леля впізнала одразу.

Але перш ніж із-за дерева вийшов Василько, розлігся лютий гавкіт Глини, який саме встиг виявити хоробрість і надійність. Він гасав навколо мертвого вовчого тіла, присідав на передні лапи. Як ти наважився загрожувати моїй Лелі, кричав він, хто ти такий, щоб так зухвало поводитися, тепер знатимеш, вигавкував він на весь ліс.

Леля вирішила не чекати, доки він почне хапати й шматувати зубами цінну вовчу шкуру, й відігнала собаку.

— Раз уже ти такий неслухняний, — тепло сказала вона Василькові, — матимеш іще одну розвагу: здиратимемо шкуру з вовка.

Різкий запах ворожої крові не давав Глині спокою. Він гарчав, переходив з місця на місце, лягав на глицю й одразу ж підводився, але наблизитися не наважувався,

пам'ятаючи Лелину команду.

— Та як же можна так знущатись, — ображено бурмотів він. — Та хіба ж я вам чужий? Самі розважаються, шкуру з нього здирають, а мені — зась? Ну, я так не граюся! Чуєте, я так не граюся!.. Ну гаразд, граюся, тільки ж підпустіть мене до нього!!!

Він наробив стільки галасу, що розлякав усіх — не тільки в лісі, а, мабуть, і в річці. Леля відчувала, що цей вовк зруйнував усі її плани. Чи той ведмідь? Зустріти двох таких небезпечних хижаків в один день, та ще й так близько від села — це справді дуже дивно й незвичайно. Не так багато вовків у цих лісах, а ведмедів, наскільки Леля знала, тут зроду-віку ніхто не бачив.

Закінчивши роботу, діти натягли шкуру на сьак-так зв'язану раму з гілочок, а потім відбатовували від підв'язаної до великої липової гілки вовчої туші кілька невеликих шматків м'яса й кинули їх Глині. Самі вони їсти вовчатину не погодилися б нізащо. Та й Глина не дуже нею ласував: довго принюхувався, гидливо взяв у пащу й тут же виплюнув на глицю, потім так само повівся з другим шматком... Але коли побачив, що Леля й Василько намірилися йти далі, за кілька секунд усе проковтнув і погнався за ними.

Сонце піднялося до найвищої точки. В лісі було добре, а біля урвища аж припікало. Хотілося їсти, але руки вони так виробили у вовчій крові, що спершу вирішили дістатися до води, помити руки, а тоді вже щось перекусити.

Знову підійшли до урвища вже за поворотом і там, удалині, побачили пологий яр, що глибоко прорізав прибережну кручу й виводив до ріки невеликий струмок. Ще краще. У струмку вода може бути значно чистіша, ніж у річці. Хоча це й не обов'язково.

Зблизька з'ясувалося, що спуститися до цього яру так само нелегко, як і до річки. Леля й Василько рушили праворуч, намагаючись триматися недалеко від яру, щоб не прогавити можливу стежину чи бодай якийсь пологий спуск. Це було непросто — ребро яру густо поросло малинником. Ягід на ньому вже не лишилося, тільки колючки й непролазні лози. Рубати їх і продиратися навпростець вони не хотіли, бо це створило б занадто багато шуму й дуже скувало б їхню рухливість і здатність миттєво реагувати на небезпеку.

Довелось обходити. І досить далеко. Згаяли дуже багато часу. Леля відчувала, що все пропало, що нічого вже сьогодні не вийде. А це означає, що наступного разу відпроситися буде ще важче. Адже вони муситимуть розповісти й про вовка, і про ведмедя, і про те, що впоратися за один день не вдасться, швидше за все, й наступного разу.

Аж ось ліс розступився, й глибока улоговина побігла вниз — до струмка. Її густо вкривала буйна трава, ніде не м'ята й не топтана, і це Лелі не сподобалося. Навіть не те її бентежило, що в цій траві залюбки могли ховатися гадюки, бо ж і для них ця улоговина була добрим шляхом від струмка в ліс, де є миші, пташині яйця й інші харчі. Найгірше те, що це місце — таке зручне для водопою, ніякі звірі не відвідували. Якби хоч зрідка вони сюди приходили, то трава не виросла б така густа й висока.

Мабуть, Василько теж про це подумав, бо, спинившись, нічого не сказав і ні про що не спитав. Не виходячи з-за стовбурів останніх перед улоговиною сосон, діти стояли й дивилися. Вони не помічали нічого загрозливого і від того ще гостріше відчували небезпеку. Це місце дуже нагадувало пастку, от тільки ким наготовану? Леля перебирала подумки різні варіанти і ні з чим знайомим порівняти побачене не могла.

Вона глянула на Глину, що притиснувся спиною до її стегна й дрібно тремтів. Леля тільки тепер усвідомила, що відчувала це тремтіння від тієї миті, коли вони зупинилися перед улоговиною. Глина був наїжачений, переляканий, зуби ошкірені, але навіть гарчати він не наважувався. Якби мав голос, то сказав би:

— Ходіте звідси якомога далі! Тут навіть стояти не можна, не кажучи вже про те, щоб іще хоч крок ступити вперед. Можете мене вважати боягузом, панікером, навіть зрадником. Тільки мерщій ходіте звідси світ за очі!

Василько повільно нахилився, підняв із землі гілку й показав Лелі очима на Глину. Вона зрозуміла, взяла пса за нашийник. Хлопчик розмахнувся і, не виходячи з-за дерева, сильно кинув палицю майже на середину улогівини. Гілка зникла у траві.

І нічого не відбулося. Тобто не відбулося зовсім нічого. Палиця зникла, немов влетіла в темряву. Вона не зрізала трави, навіть не прим'яла її. Просто гулькнула крізь неї, наче у воду. От тільки кіл на поверхні не з'явилася. І ніякого звуку не пролунало.

За півхвилини щось ніби загуло десь далеко під землею, під їхніми ногами, під непорушною травою перед ними. Земля дрібно затремтіла, затремтів стовбур дерева, якого Леля торкалася долонею. Там — під землею — було щось велетенське й неспівмірне ні з чим, що вони знали. Не змовляючись, діти розвернулися й щодуху побігли геть від цього страшного й незрозумілого місця.

Висотний пень

Зіскочивши на землю, Лисий розвернувся і як міг весело глянув на Петруся й Вуханя.

— То що, розважатиметеся далі?

Вухань, який перед тим радісно йому усміхався, опустил очі й винувато відповів:

— Так ми ж хіба... Ми ж не той...

— Отож-бо й є, що не той, — передражнив його Лисий. — Звідки ви знаєте, що ніякий вовкулачий вивідник не стежив, поки ви тут "хіба"?

— Ніхто за нами не стежив, — серйозно промовив Петрусь. — Ми помітили б. Взагалі нікого поблизу не було. Тільки Люба пройшлася двічі.

— Що то значить "пройшлася"? — Лисий намагався не виказати здивування.

— Та кудись той... Ішла... — пояснив Вухань. — А потім той... Поверталася.

— Взагалі мені здалося, що вона до нас ішла, — втрутився Петрусь. — Бо спочатку йшла швидко, а як наблизилася, то... Почала якісь дурниці теревенити... Що ми такі майстри і що в неї причілок розхитався в хаті...

— Ну?

— Ну й нічого. Пішла далі — отуди, — Петрусь показав рукою в напрямку заростів шипшини. — А за кілька хвилин повернулася й пішла в село, а з нами вже не

розмовляла більше.

— Мабуть, до вітру той... — припустив Вухань.

— Чи не далеко вона до вітру ходить? — Лисий зняв капелюха й струсив із нього чіпке павутиння, що назбирав, поки спускався з дерева. — У неї в дворі вбиральня є... Ну гаразд, закінчуйте й приходьте до села. Треба порадитися всім разом.

Лисий пішов далі й по дорозі зрозумів, що сказав дурницю. Всім разом порадитися не вдасться. Принаймні найближчим часом. Немає ж Лелі й Василька. Коли вони повернуться, передбачити важко. Хлопець знову почав картати себе за те, що відпустив їх у цю небезпечну й не дуже зрозумілу подорож.

У селі мало хто знав, куди пішли Леля й Василько. Знали тільки діти й Інженер. Схоже, тепер знала й Люба. Звісно, якби не Лисий, Інженер Лелю не відпустив би. І Лисий не відпустив би.

Втім, він не міг не визнати, що ця подорож потрібна. Сам скільки разів повторював:

— Ми нічого не знаємо!.. Цим діти й відрізняються від дорослих. Дорослі за своє життя так багато бачили, стільки пережили. Вони навчилися все одне з одним порівнювати.

— Я також усе з усім порівнюю, — сказав якимось Василько.

— Ти не так порівнюєш, — не погодився Лисий. — Вони будь-що незнайоме порівнюють із чимось знайомим. Дорослі майже завжди вміють передбачити, до чого приведуть ті чи інші вчинки. А діти цього не роблять. Діти думають про те, що буде, коли воно вже сталося...

Лелина мандрівка обіцяла найдорожче — знання. Але вона ж обіцяла й інше — безпеки. Якби йти треба було самому Лисому, він би не вагався й миті. А відпускати Лелю... І не відпустив би.

Але дівчинка все добре розрахувала, знаючи про постійне напруження в стосунках між двома керівниками села. Лисому стало прикро, коли він зрозумів, що дозволив Лелі йти не через необхідність. Насправді він її відпустив через те, що Інженер був проти цього. Виходило, він, Лисий, приймав рішення, виходячи не з його доцільності, а просто аби насолити іншому.

Хлопець сів під деревом і спробував угамувати сором, що душив йому серце. Може, і вдалося б, якби він міг зосередитися на цьому. А саме зосередитися й не виходило, бо глибоко в голові сиділа, мов скалка в нозі, одна-єдина думка: "Як же вони там? Де вони? Чи все гаразд?"

Равлик на похилому стовбурі

Вони й самі не знали, куди забігли; зупинилися тільки тоді, коли дихати вже стало зовсім неможливо. Глина промчав іще кільканадцять кроків і теж зупинився, висолопивши червоного язика й озирнувшись на Лелю й Василька. Поки бігли, все здавалося, що за ними хтось женеться. Тепер хоч би й гнався хтось, бігти далі діти вже просто не могли. Мабуть, ніхто таки не переслідував їх, бо Глина ліг на глицю й важко, але безтурботно дихав.

— Це називається: "Піди туди, не знаю куди, принеси те, не знаю що", — промовила

Леля, щойно дихання трохи заспокоїлося й до неї повернулася здатність говорити. — Шукали страшно, знайшли ще страшніше.

— Не варто мені було кидати палицю в ту яму, — відповів Василько.

— А що? Самому йти?! — Леля невесело посміхнулася.

Дякувати ногам, не занесли їх світ за очі. Коли бігли, не думали, куди. Тепер з'ясувалося: туди, звідки прийшли. Попереду був берег Малої ріки й вивернуте коріння сосни, по стовбуру якої Леля колись намагалася спуститися ближче до води. Колись! Минуло відтоді лиш кілька годин, а здавалося, це було так давно!

Весь день сьогоднішній пробіг перед Лелиними очима, і вона мусила визнати, що Лисий мав рацію, коли не хотів її відпускати. Вона й уявити не могла, як багато всього могло трапитися дорогою. А до мети подорожі так і не дійшли. Сонце пройшло свою найвищу точку в небі й повільно покотилося вниз. Треба повертатись. Отже, цю справу дівчинка остаточно завалила. Вдруге її ніхто не відпустить.

Втім, дорога сама по собі не така вже й довга. Якби вдалося зустрітися з ними зараз, то до вечора мандрівники б іще встигли повернутися.

— Лелю, я тебе прошу, — Василько втрутився в її думки. — Ходімо додому. Лесик нас уб'є.

— Не вб'є, — вперто відповіла Леля.

— А як йому самому буде?

Тут їй заперечити було нічого. Лисий відпустив їх усупереч волі Інженера. Якщо вони до ночі не повернуться, хлопцеві буде непереливки. Мало, що якимось Інженерові треба в очі дивитися, так іще ж... Звісно, він нізащо не сидітиме склавши руки. Піде шукати. Вночі. І вони можуть розминутися...

Він може натрапити на ведмедя, якщо той повернувся до заростів ліщини, його може перестріти якийсь інший вовк — уночі така зустріч іще небезпечніша. Зрештою, він може набрести на ту клятву уловину, до якої вони з Васильком ледве не втрапили... Безперечно, треба йти додому. Заперечити Василькові нічого.

— Поглянь на цю сосну, — сказала Леля. — Якщо ти допоможеш, я спущусь на той майданчик.

— Лелю!..

— Я довго не чекатиму. Півгодинки посиджу. Вийде — вийде. Не вийде — одразу підемо додому.

— Лелю!.. — Василько здаватися не хотів.

— Ти мені друг чи не друг? — вдалася вона до останнього аргументу.

Тут, зверху, стовбур був майже голий. Тільки один уламок гілки, власне, сучок, який нещодавно врятував Лелин арбалет. А за ним кілька кроків просто слизька кора, що лущилася під ногою, і стовбур ставав іще слизькішим. Тримаючись за довгу кленову лозину, зрізану щойно Васильком, Леля обережно спускалася по колоді, намагаючись не думати про те, як вона вертатиметься нагору. Мабуть, краще б лягти на дерево й спускатись, обхопивши стовбур руками й ногами. Але на ньому траплялися сучки, бракувало ще порвати одяг.

Вона була струнка й легенька. Але Василькові щойно виповнилося лише десять років, він був значно нижчий за Лелю й переживав, чи не стягне вона його за собою вниз.

Ноги її ковзали, з-під них сипалася дрібна луска кори й золотими кружальцями лягала на пісок далеко вниз. Дуже далеко.

Глина то присідав на передні лапи, то знову вставав на чотири, то лягав і, дрібно перебираючи лапами, підповзав до стовбура. І тихенько й тоненько скиглив:

— Ну куди тебе понесло? Чи ти не відчуваєш, як там небезпечно? А що як упадеш? Як же я зможу тебе виручити, коли ти так далеко залізла від мене?!

— Глино, лежати! — час від часу промовляв Василько, хоча, з останніх сил утримуючи лозину з Лелею, він не те що говорити не міг — дихав через силу.

Собаке серце рвалося до Лелі, але наказ Васильків Глина розумів, тому кинутися вниз стовбуром поваленої сосни не наважувався.

Аж ось лозина натяглася на всю свою довжину. Більше Василько допомогти не міг нічим — він і так уже впирався ногами в останнє кореневище, далі був голий стовбур. Лелі лишалося якихось два кроки до найближчих гілок. Вона повільно опустилася на коліна й спробувала закріпити край кленової лозини, настромивши його на сучок. Втім, сучок виявився не дуже гострим. Трохи пометикувавши, Леля вирішила затиснути лозину в розщелині іншого сучка. Щоправда, він був на лікоть вище, тобто ближче до Василька.

Далі вона вже на ноги й не зводилася — так і лізла рачки, п'ятами вперед. Тільки хітинові хатки на спині бракує, подумала Леля. Був би чистий тобі равлик. Коли ноги вперлись у велику гілку, що стриміла зі стовбура майже вертикально вгору, Леля полегшено зітхнула. Тримаючись за гілку, обережно звелася на ноги, розвернувшись і швиденько спустилася майже на самісіньку верхівку сосни. А звідти легко зістрибнула на піщану приступку, від якої до води вів зовсім не крутий схил.

Однак спускатися туди вона не мала наміру. Її місце — саме тут. Так принаймні колись навчали жінки з їхнього села — близько до води підходити не можна.

Власне, вони її не навчали, а просто розповідали про свій досвід. Але, як з'ясувалося згодом, ніхто інший такого досвіду не мав. Тож можна вважати, що жінки її навчили.

Леля всілася на пісок обличчям до води й почала малювати гілочкою на піску казна-що, вдаючи, що на воду вона й не дивиться. Втім, казна-що не виходило. Виходила дуже схожа лиса голова, на яку їй довелося надіти бриль. Подібність одразу пропала. Власне, вона була, але не з тим Лисим, із яким вона ходила до Руїни, а з цим — теперішнім. Леля розрівняла пісок і почала спочатку.

Василько тим часом відтяг Глину за кущ верболозу в кільканадцяти кроках від сосни, знайшов зручну позицію, щоб було добре видно Лелю й плесо ріки під нею, наказав собаці лежати поруч, зарядив арбалет і завмер. Тепер його діло — чекати й не висовувати носа.

Чорна курка

Припікало. Лисий зняв бриля й витер голову рукавом сорочки. Потім із відчуттям огиди надів бриля. Після повернення з Руїни батьків капелюх уже неможливо було носити. Борода сплів йому це ширококрисе очеретяне диво. Носити його загалом можна, тільки якщо нічого не робиш. Бриль був зовсім круглий і завеликий, тому тільки-но Лисий починав рухатися, бриль повільно сповзав на очі або на потилицю. Лисий благав Бороду зробити щось на зразок його старого капелюха, однак той відмовився.

— Я тобі не якийсь там... — казав Борода. — Що вмію, те й плету. Допетрав?

— Допетрав, — махнув рукою Лисий.

Зрештою, ходити з непокритою головою йому все одно не випадало. Він не Борода, в якого волосся не росте хіба що на очах.

Любина хатина стояла майже на узліссі. Зараз уперше Лисий подумав, що Любі, як нікому іншому, зручно залишати село непоміченою. Хоча далеко в цьому напрямку вона б не зайшла — за якусь сотню метрів лісок обривався. Там свого часу пагорб підмило повинню й утворилася висока круча. Ні спуститися вниз, ні піднятися нею до села не вдавалося навіть Довгоногому, коли в дитинстві вони бігали туди гратися.

З цього боку село й не охороняли. Пости вартових стояли правіше й лівіше — там, де ліс огинав яругу. Втім, Люба, безперечно, знала, де чергують вартові, тож для неї було зовсім не складно обійти і їх непоміченою.

Навіщо їй це, Лисий не знав. Він тепер зрозумів, що зовсім нічого не знає про цю вродливу самотню дівчину. Тільки те, що вона самотня, що ніхто не хоче з нею одружуватися через її лиху вдачу і що бабуса в Люби була ворожбиткою, зцілювала людей. Він би, може, й тепер не зацікавився нею, якби не дві обставини сьогоденного ранку. Перша — це зустріч із нею біля дому Інженера на світанку, а друга — те, що Люба крутилася біля дуба з таким дивним висотним пнем.

Тут цілком міг бути простий збіг, який нічого не означав. Ну, зайшла дівчина до Інженера. Той був старійшиною в селі й сам вирішував, кому до нього заходити, а кому ні. Ну, пройшлася повз дуб, привіталася з хлопцями, прогулялася ще собі до лісу та й повернулася. Випадковістю могло бути й те, що гуляла вона там, де її не могли бачити вартові, й те, що саме в цьому місці стоїть той незбагнений дуб. Усе могло бути звичайним збігом подій, ніяк між собою не пов'язаних.

Мабуть, тут більше важила дивна й неприязна поведінка Інженера після того, як хлопець повернувся з Руїни. Йому все було не так, він виступав проти всього, що Лисий пропонував. Навіть коли вже Лисий довів, що його пропозиції можуть бути корисними, як це трапилося з криницею. Тепер навіть дивно згадувати, що така проста ідея не спала на думку нікому з односельців раніше. Коли вже справу було закінчено і всі обливалися крижаною водою, щасливо регочучи, дехто з них пригадав, що колись чули про криниці, але цей спогад чомусь повернувся тільки тепер.

Власне, після криниці стосунки хлопця з Інженером зіпсувалися ще більше. Якби йшлося про когось іншого, Лисий міг би подумати, що людина просто заздрить йому. Але ж це був Інженер!

— Ну то й що, що Інженер? — заперечувала Леля. — Та й не Інженер він ніякий. Я думаю, він і був тим хлопцем, що багато років тому приходив до справжнього Інженера. Потім пішов додому й присвоїв собі чуже ім'я...

Лисий це зрозумів іще тоді, коли лежав хворий в ошатній хатинці край Руїни. Що ж до всього іншого... Не вірити Інженерові — це все одно, що не вірити батькові.

У відповідь на це Леля тільки хмикала й замовкала. Лисий також втратив батька, був сиротою. Однак у Лелі це був зовсім свіжий біль. Тому й хлопець замовкав, коли їхні суперечки мимоволі торкалися цієї теми.

Тепер, роздивляючись із колючих заростів ожини Любину хатину, Лисий усе те згадував і намагався знайти в пам'яті щось таке, що дозволило б усі ці факти або відкинути як не варті уваги, або вибудувати бодай якесь пояснення, що трималося б купи. Не вдавалося.

Він не вперше бачив Любину хату з цієї точки. Власне, в селі нічого не було такого, чого б він не бачив. І всередині хати колись був — ще за життя Любиної бабусі. Але тепер дивився іншими очима. Не сказати б, що йому це подобалося — бути вивідником, однак...

Невелике обійстя досить занедбане. Город заріс відцвілими будяками, височенною кропивою й пузатою коноплею. Тільки під самою хатою — з південного боку, куди виходять два віконця, серед бур'янів стриміли білоголові стріли цибулі й часнику. З того ж боку, приставлена до невеликих дверцят горища, стояла груба драбина. І що здалося Лисому особливо прикметним, від драбини до лісу вела ледь помітна стежинка, якою, без сумніву, користувалася тільки одна людина, що знала цей шлях, як свої п'ять пальців. Лисий цієї стежки й не помітив би, якби не шукав. Більше того, іншим разом він би й сам не пішов цією стежиною. Бо якщо стояти біля драбини, то варто було б вибрати якийсь інший шлях, адже стежина впиралася в густий кропивний ліс. І тільки підійшовши до нього, можна було помітити, що кропива стоїть не суцільною стіною, що через неї в'ється прохід.

Виходить, Люба цей шлях навмисне заплутала. Навмисне хотіла, щоб ніхто про цей прохід не знав. Адже навіть стоячи біля драбини, навіть помітивши щось на зразок стежини, ніхто б і не подумав, що це шлях до лісу.

За спиною Лисого щось зашурхотіло в траві, і він від несподіванки здригнувся. Але нічого небезпечного — просто греблася в землі чорна курка.

Перше побачення

Сірі й чорні чайки ширяли над водою, стрімко падали в хвилі й знову злітали вгору, проковтнувши здобич. На протилежному боці ріки стелилися луки. Там походжала пара лелек. Лелі нечасто доводилося спостерігати, як вони полюють. Рухи їхні були вповільнені й сповнені владної гідності. Стоячи на одній нозі, вони пильно стежили за тим, що відбувається у воді під ними, потім стрімко опускали довгого дзьоба у воду, тоді задирали голову й ковтали жабу чи що там вони знаходили. Детальніше роздивитися було важко — все ж таки річка досить широка.

Плесом миготіли сонячні зайчики. Часом набігав легенький вітерець і ковтав їх

десятками, поребривши поверхню води. Але щойно він заспокоювався, зайчики знову займали водний простір.

Одне пожирає іншого. Одне пожирає іншого. Закон життя. Леля розуміла це, але все її ество проти цього закону повставало. Вона не могла змиритися...

Щось стиха хлюпнуло біля самого берега. Дівчинка підвела очі й побачила над водою голову чарівної жінки з довгим мокрим волоссям. Леля знала, якою отруйною є вода в річці, але ця жінка світилася чистотою і здоров'ям. Серед наземних людей таке дуже рідко можна побачити.

Її темно-зелені очі дивилися привітно, хоча й дещо насмішкувато.

— Як погода? — весело спитала русалка.

Леля розсміялася. Вона так давно мріяла про цю мить, шлях до неї був такий тяжкий і небезпечний, що буденність русалчиного запитання здалася їй неймовірно смішною.

Схоже, саму русалку Лелин сміх здивував іще більше, бо вона якось швидко глянула, звівши брови, а потім зненацька зникла під водою.

Сміх замерз у Лелі на вустах. Чого вона найменше хотіла, то це образити русалку. Спливали хвилини, а підводна жінка не поверталася. Лелю охопив розпач. Невже ж така дрібничка могла все зіпсувати!? Все зруйнувати! Вона мимоволі озирнулася туди, де ховався Василько. Але його не було видно — мабуть, добре сховався. Коли ж Леля знову повернула голову до води, над її поверхнею вона побачила вже дві жіночі голови, тільки в іншому місці — трохи нижче за течією. Коли вони з'явилися? Чи встигли помітити, куди Леля дивилась? Адже якщо русалки здогадаються, що вона не сама, розмови може не відбутися. Тобто змарнованою виявиться ще одна можливість!

— То чим же тебе так погода насмішила? — спитала її друга, стріпнувши волоссям і розсипавши навколо дрібненькі кульки води.

— Не погода, — Леля усміхнулась у відповідь на їхню привітність. — Просто запитання про погоду... Ну, мені здалося, що воно було якесь... Ми ж іще не знайомі.

Тепер уже засміялися русалки.

— То давай познайомимося. Мене звуть Русалка, — сказала перша.

— А мене — Русалка, — додала друга.

Тепер, коли вони назвались однаковим іменем (та й не іменем зовсім: те, що вони русалки, Лелі й так було відомо), вона здивовано помітила, що вже не певна, котра з них з'явилася першою. Дівчинка придивилася пильніше. Ні, обличчя були дуже різні, тільки от... Вони ніби мінялись обличчями. Ніби одне перетікало в друге, і знову...

Раптом Леля згадала розповіді жінок із їхньої вьоски. Точніше, одну тільки розповідь: жінки казали, що якось до них випірнуло відразу двоє русалок, і вони тоді вирішили з ними не розмовляти, бо відчули, що русалки дужчі. Тоді, два чи три роки тому, Леля ще більше здивувалася. Тепер, згадавши, вона зрозуміла, про що говорили жінки. Але було вже пізно.

Вона не встигала стежити за зміною облич. Вона й не могла встежити за цим перетіканням, русалки мінялися то очима, то губами, то волоссям, це був якийсь

невловимий, химерний танок; вони були такі гарні, їхня краса притягувала, Леля відчула непереборний потяг взяти участь у цій грі. Русалки кликали її до себе, й це було так прекрасно, так почесно — саме вони й саме її бажали прийняти до свого гурту, поділитися з нею своєю красою, своїми вміннями, своїми талантами й життями. Вона звелася на ноги й повільно рушила до води, злегка ослизаючись на грузькому піску і все ж таки не втрачаючи рівноваги.

Забудькувата лікарка

Ця зустріч накоїла лиха. Різко обернувшись на звук, Лисий мало не втрапив обличчям у високу кропиву. Він мимоволі сахнувся назад, але нога вгрузла в плетиво трави. Видивляючись, що діється на Любиному городі, хлопець і не помітив, що назаплітав ногами справжнє сильце. Воно не було таким уже міцним, проте достатнім, аби він втратив рівновагу й повалився в кущ ожини. Численні голки пройшлися по обличчю й руках. Хлопець мимоволі скрикнув. Одне слово, галасу наробив більше, ніж вимагалось для того, щоб Люба почула й вийшла з хати.

І вона почула й вийшла. Це було дуже дивно, але Люба безпомилково пішла просто до того куща, під яким борсався серед колючок Лисий. Треба було щось робити. Не вистачало тільки, щоб вона побачила, що він тут підглядає.

А Люба вже наближалася до заростів ожини. І коли їй лишалося зробити тричотири кроки, Лисий, подряпаний, але щасливий, вийшов назустріч, тримаючи в руках чорну курку.

— Любо, це не твоя курка тут заплуталася в ожині?

Побачивши його, дівчина спершу скептично посміхнулася, та після цих слів, перевівши погляд на птаха, повелася зовсім несподівано й незрозуміло. Спершу вона наче хотіла кинутися до Лисого, щоб відібрати курку. Потім завмерла й розпливлася в радісній усмішці. Потім пригасила цю усмішку, хоча й не до кінця. Все це тривало якихось дві секунди. Ці настрої змінювалися так швидко, що хлопець не встигав їх осмислювати — тільки фіксував, як один переходив в інший.

— Як це мило, Лесику, що ти її визволив! — защебетала Люба, беручи птаха з його рук. — Аж сам геть обдряпався. Дякую тобі.

— Не варто. Бувай здорова, — відповів Лисий, роздратований тим, що вона назвала його Лесиком. Пояснити цього він не міг, але відчував, що йому приємно, коли так називають його Леля й діти, і страшенно дратівливо чути це ім'я від Люби. Може, тому що в неї виходило нещиро?

— Та чого тобі знову через ожину дертися? — Люба була солодка, мов мед. — Іди через подвір'я. Так же ближче!

— А й то.

Лисий пройшов через її город, вони разом обійшли хату до дверей, і там Люба лишилась, а він, іще раз попрощавшись, рушив до центру села.

І тільки тоді, коли вже майже дійшов до криниці, хлопець раптово зупинився, вражений несподіваною думкою. Це знову міг бути простий збіг обставин і настроїв. Міг бути. Але чи був? Надто вже ненормальним видалось йому те, що Люба не

запропонувала йому чимось помастити подряпини. Завжди і всім, навіть якщо не було особливої потреби чи бажання, Люба пропонувала лікування. За будь-яких обставин. Лисий на ці пропозиції ніколи не приставав, якщо не було зовсім зле. Йому завжди здавалося, що вона пропонує нещиро. Хоча після смерті її бабусі Люба була єдиною людиною в селі, яка справді вміла лікувати чимало хвороб. А тут...

Щось її так ошасливило, щось їй принесло таку втіху, що вона забула запропонувати допомогу. Більше того, вона навіть не поцікавилася, що він робив біля її городу — в такому місці, яке нікуди не веде, крім її оселі. Чим же він її так порадував? Тим, що знайшов курку? Майнула думка про чорне куряче пір'я на зрізаній вершині дуба. Про це пір'я згадував Івась. До чого тут це? Лисий знову й знову внутрішнім зором передивлявся події цієї зустрічі й не міг зрозуміти.

Біля криниці сиділа на траві мала Марічка і, як завжди, плела берестяний кошик. Побачивши Лисого, вона сховала свою роботу за спину й винувато усміхнулася хлопцеві.

— Ти не застудишся? — спитав він.

— Ні, земля тепла. А де ти так подряпався?

— За селом, у кущ упав. Сильно?

— Сильно. А Леля ще не прийшла?

— Ще не прийшла. Думаю, їй іще рано.

— А чого вона так далеко пішла? До річки ж недалеко.

— Річка довга, — Лисий не знав, що відповідати, бо й сам не розумів до ладу Лелину логіку. — Вона вважає, що краще йти далі — вниз по ріці.

— А ти?

— А я думаю, що їй видніше. Це ж її ідея.

— І я так думаю, — зраділа Марічка.

Лисий рушив далі, дивуючись, чому вона сховала від нього кошика. Про ці кошики й так усім відомо. Неясно тільки, навіщо вона їх плете.

Хлопець розсердився на себе: зовсім став підозрілий. Вже й Марічка заслужила. Може, вона просто соромиться. Дівчата завжди чогось соромляться. Інші дівчата, не Леля.

Хоч би з ними все було гаразд!

Хто боїться Глини

Хоч би видно було добре, а то ж... Василько бачив Лелю, бачив, що вона щось малює на піску, але що саме, розібрати з такої відстані не міг. Вона витирала рукою один малюнок і починала інший, і так тривало, аж поки перед нею випірнула русалка. Побачивши її, Леля розсміялась, а русалка зникла. Потім дівчинка кинула розпачливий погляд туди, де ховався Василько, і він відчув, що її відчаю не поділяє. Навпаки, зрадив, що знайомство зірвалося. Він уже хотів вийти з-за кущів, коли побачив голови одразу двох русалок, що з'явилися нижче за течією. Схоже, вони про щось із Лелею розмовляли, однак жодного слова він не міг розібрати — тільки дівчинка щось сказала їм, а потім зовсім нічого не стало чути. І це при тому, що він добре чув плескіт

легеньких хвиль. Глина ледь чутно гарчав і щосили намагався вирватися з хлопчикових рук. Василько ледве стримував його, намагаючись водночас не відвести арбалета від цілі. Втім, відстань була невелика. Якби виникла потреба, він би не схибив.

Хвилі шурхотіли по піску голосніше й голосніше. Василько дивувався, чому Леля, так тяжко діставшись до цих русалок і нарешті зустрівши їх, нічого їм не каже й ні про що їх не питає. А може, так і треба, подумав хлопчик. Може, для першої зустрічі слова їй не потрібні.

Та й про що говорити, коли вони такі чарівні — не гірші від самої Лелі, і такі добрі й привітні, так ласкаво усміхаються йому. Він зрозумів, що все закінчилося добре й можна відпочити. Голова його почала хилитись, очі заплющувалися...

От і Леля вирішила закінчувати зустріч. Вона повільно підвелась, але рушила не нагору, а вниз, до води. Щось тут було не так. Уже майже заснувши, Василько раптом захвилювався. Він спробував підняти арбалет і зрозумів, що це йому не під силу.

— Лелю, стій! — крикнув він, але відчув, що крику не вийшло.

Треба було протерти очі, так йому здавалося, тоді він прокинеться. Він уже розумів, що його заморочили, як і Лелю. Однак заморочили так сильно, що подолати, подужати цієї напасті він не міг. Заморочили, то й заморочили. Це ж так приємно!.. Василько випустив із рук арбалет і ошийник собаки й почав терти очі.

Це трохи допомогло. Він схопив зброю й навів на русалок.

Стріляти він не міг. Між ним і русалками стояла Леля. Точніше, не стояла, а рухалася до води — повільно й неухильно.

Відчувши, що Василько більше не тримає його за ошийник, Глина зірвався з місця і з голосним гавкотом кинувся до поваленої сосни.

Він вискочив на стовбур з такою швидкістю, що перш ніж втратив рівновагу, встиг подолати добру половину шляху. Після цього почав завалюватися набік, туди, де під ним зяяла глибочезна прірва.

Лелю в цей час відділяло від води лиш кілька кроків, і вона ні на мить не зупинялася.

Побачивши Глину, русалки почали підпливати ближче до берега, щоб встигнути підхопити дівчинку, як тільки вона ввійде у воду. Берег тут був крутий, глибина починалась одразу — два кроки — і вода накриє її з головою.

Глина вже знав, що все одно впаде, але зупинятися не став, і це його врятувало. Він іще прискорив швидкість, і це дало можливість добігти майже до крони. А коли все ж таки остаточно зірвався зі стовбура, то полетів не вниз, а вперед, просто на колючі, але м'які соснові гілки. Вони відчутно пом'якшили удар, Глина з них скотився на пісок, і тепер встигав. Він досягнув берега одночасно з Лелею, навіть на голову випередив її. Перед самісінькою береговою лінією він різко загальмував, виставивши перед собою всі чотири лапи.

Русалки вже підвели руки, щоб підхопити Лелю, коли по них ударила хвиля піску з-під собачих лап. Схоже, сухого піску вони не любили, бо наступної миті, не змовляючись, не встигши навіть подумати про можливі наслідки, дружно пірнули під

воду.

За дві секунди випірнули знов, але цього часу Лелі вистачило, щоб струсити з себе заціпеніння. Тож коли голови русалок випірнули, вона розвернулася й повільно пішла вгору, до соснового гілля.

Василько теж прокинувся в одну мить. Він стріпнув головою, схопив арбалет і підвівся на повен зріст. Тепер Леля поверталася від води, але так само затуляла собою русалок. Тобто Василько їх бачив, та вони й Леля були майже на одній прямій, тож стріляти він не міг. Хлопчик щодуху побіг до сосни, звідки міг влучити бодай в одну з річкових істот, не наражаючи Лелю на небезпеку.

Втім, русалки його пострілу вирішили не чекати. Тільки два кола води, накладаючись одне на одне і навзаєм руйнуючись, розбігалися поверхнею річки.

До Лелі ще й не дійшло, що небезпека вже позаду, коли на неї налетів Глина, повалив на пісок і почав радісно лизати їй обличчя. Вона спочатку намагалася ухилитись, а потім обхопила його обома руками за шию, притисла до себе й заплакала.

Глина вивернувся з її рук. Хоча смак її сліз йому сподобався.

Пограбування

Дорога до саду, де більшість односельців зараз збирала смачні соковиті яблука й груші, пролягала повз хату Лисого. Він подумав, що добре було б зайти щось перекусити, бо від світання, коли Леля й Василько пішли до річки, ще й рісочки в роті не мав. Чомусь згадав Інженерову шинку, яку вони з Лелею їли в Руїні. От якби їм зараз солі! Тільки де ж її взяти? А без солі нічого не виходить — не зберігається м'ясо. Іще копчене днів три-чотири можна їсти, але все одно це нічого не вирішує — не будеш же двічі на тиждень забивати свиню чи навіть птицю... Хіба що мисливці щось уполюють, так то ж далеко не щодня.

Назустріч вибігла з його хати Наталка. Вигляд у неї був зляканий. Очі широко розкриті. Вона, схоже, мала намір далеко бігти, але побачивши Лисого, раптом зупинилася й ніби навіть зраділа:

— Лесику! Там... Там... — вона не знаходила слів і дихала так, наче прибігла здалеку.

Не чекаючи, доки вона спроможеться щось пояснити, Лисий кинувся до хати, вже здогадуючись, що могло статися.

Ще коли вони з дітьми повернулися з Руїни, особливу Інженерову увагу привернули чарівні речі баби Яги — ступа, рогач, мітла й казанок. У ступі за допомогою мітли можна було літати, рогач був самоносний — найменша дитина могла підняти ним будь-яку вагу, казанок мав іншу страшну силу: зварена в ньому вода ставала отрутою.

Старий Інженер тоді не на жарт розлютився. Він казав, що цим жахливим речам не місце в селі, від них може бути стільки лиха, що й уявити неможливо.

— Я сам їх викину на смітник! — підсумував він.

Однак Лисий на те не погодився.

— Я знаю, скільки лиха можуть вони завдати, але поки що нам від них було чимало користі. Вони стільки разів рятували нам життя, що ми мусимо зберегти їх бодай із

вдячності, — сказав хлопець.

— Може, для того вони й рятували вам життя, — наполягав Інженер, — щоб потім ви їх рятували.

Це була не перша суперечка Лисого з Інженером після повернення. Хлопець на той час уже трохи навчився протистояти владі старого. Тож вирішив не знищувати реманент баби Яги.

— Ми їх принесли, ми за них і відповідаємо, — поставив він крапку в суперечці. — Ваш Ряха теж не всім у селі подобається, але ви за нього відповідаєте, тож люди й терплять. Потерплять і ступу з рогачем.

Про те, на що здатен казанок, Лисий не розповідав нікому, крім Інженера. А про те, що мітлу можна використовувати ще й для замітання слідів, він не казав навіть Інженерові. І про те, як ступа розправилася з собачим пацюком, теж не розповідав. Щось його тоді зупинило. Згодом з'ясувалося, що він розповів і так забагато.

Того ж дня Лисий попросив Петруся змайструвати хитромудрий замок на дверях комори, де зберігалися ці речі. Всім дітям він заборонив їх виносити й тим більше користуватися ними. Діти були свідками суперечки Лисого з Інженером, тож прийняли цю заборону без опору. Навіть учора, коли вони востаннє говорили з Лелею про похід до річки, вона не наважилася навіть згадати про ступу. Ясна річ, долетіти до річки було б значно легше. Проте, літаючи, ніколи не знаєш, чи помітив тебе хто знизу, чи ні. І що далі робитиме той, хто помітив...

Тепер чи не найкращий Петрусів винахід, його гордість — замок на дверях комори — виявився зламаним. Два дерев'яні кілки кожен завтовшки з руку дорослого чоловіка було перерубано сокирою. На порозі білили тріски. Двері й одвірок повідколювано там, де рубали кілки. Двері так і лишилися прочинені.

Лисий приклав палець до губів, щоб Наталка замовкла, витяг шаблю й злегка штовхнув двері.

Вони беззвучно відчинилися. Лисий почекав, поки очі звикнуть до сутінків у коморі, а потім ступив усередину.

Звичайно, там нікого не було. Стояла ступа, поруч у куточку, притулені до стіни, — рогач і мітла, на полиці під самим дахом, де раніше мешкав казанок, нічого не було. Просто гола полиця.

Дівчинка в пісках

На поверхні води було порожньо. Русалки зникли, сонячні зайчики втекли від тіні, що впала на плесо з крутого берега, під яким Леля думала, як їм із Глиною вибратися нагору. Самій їй було б дуже нелегко. Присутність собаки робила завдання майже нездійсненим. От би зараз сюди ступу! Звісно, Лисий має рацію, що користуватися тут — біля свого села — ступою вкрай небезпечно. Але зараз вона була б дуже корисна.

Леля пробувала лізти по стовбуру, підштовхуючи Глину, та після двох падінь на пісок (дякувати хоч, не з великої висоти) відмовилася від цих спроб. Власне, відмовився пес. Він сказав, що третьої спроби не буде ні за які маслаки.

Над Васильковою головою клекотало гайвороння. Про те, щоб тут лишитися

надовго, не могло бути й мови. Що привабило сюди птахів, Леля не уявляла, та й думати про це їй було ніколи. Існувала інша тема. Леля сіла на товсту соснову гілку, яка розпласталася на піску, мов рука, що вп'ялася пальцями в землю.

Тієї ж миті над поверхнею води з'явилися голови русалок.

— Нічого не вийде! — сказали вони.

Власне, говорила, мабуть, тільки одна, але яка саме, Леля не знала. Вона відвернулася від них і знову підняла Глину, поставила його на стовбур сосни. Однак Глина вивернувся, зіскочив на пісок і несамовито загавкав на русалок.

Видно, собак вони боялися, тому відпливли далі від берега, але не далеко.

Глина, втім, хоч і дуже відважно гавкав, до берега не наближався.

Леля відчувала, що зараз уже русалки нічого лихого їй не зроблять, але таке складне завдання — витягти Глину з цієї прірви — тепер ставало ще складнішим. Відвернути від них увагу пса — годі сподіватися. Чекати, поки він нагавкається, також безглуздо.

Дівчина безпорадно глянула вгору на Василька й похолола. Він стояв за кущами, майже непомітний, і цілився в одну з русалок.

— Васильку, не треба! — встигла вона вигукнути.

Йому не вистачило якоїсь миті. Від її крику він ледь здригнувся, і стріла майже беззвучно ввійшла у воду між двома русалками.

— Васильку, не стріляй! — повторила Леля. — Вони нам уже нічого не зроблять!

— Ми б і так нічого не зробили, — сказали русалки. — Тобто нічого поганого.

— Ви вже зробили, — не погодилася дівчинка, не озираючись до них. — Тобто спробували зробити.

Глина замовк і повернув голову до Лелі.

— Ходи сюди, — наказала вона.

Пес цього разу послунався. Тільки от що робити далі, дівчинка не знала.

— А ти його візьми собі на плечі, — підказали русалки.

Леля не відповіла.

Вона розуміла, що перш, ніж самій видиратися нагору, треба туди якось виперти Глину. Залишати його внизу не можна. У нього серце розірветься. Якщо піти самій і гукати його, цілком можливо, що він послухається й не захоче лишатися сам. Але ж він уже один раз зірвався зі стовбура. Щоправда, це було вже біля самісінької крони, а якщо він подолає половину відстані, а потім зірветься? З такої висоти...

Втім, у самої Лелі ще більше шансів зірватися. Вона згадала, яка слизька соснова кора, згадала, як, спускаючись до води, з жахом думала про зворотний шлях...

Правильно думала.

— Васильку! Опустити арбалета, я тобі сказала! Краще погукай собаку. Може, він сам здереться, а я страхуватиму внизу. Якщо, не приведи, зірветься, постараюся його зловити.

— Глино! До мене! — гукнув хлопчик.

Пес кинувся до поваленого дерева, та зразу ж спинився й недовіжливо покрутив

головою. Він нічого не сказав, але діти його зрозуміли:

— Треба мене якось переконливіше переконувати. Це не так просто — здертися на це кляте дерево. — Мабуть, він сказав би щось таке.

Леля зняла баклажку з паска й зробила два ковтки.

— А мені!? — гавкнув Глина, здивовано дивлячись на неї.

— Покажи йому воду, — крикнула вона до Василька.

Той відкрутив баклажку й трохи налив собі на долоню. Потім з долоні випив воду.

— Глино, йди дам води! — гукнув він, з насолодою облизавшись.

Пес знову смикнувся до дерева, навіть вискочив на стовбур, але знову зупинився й недовіжливо поглянув на Лелю.

— Ти ж ближче, давай я в тебе нап'юся.

— Ні, — похитала вона головою. — Йди до Василька.

Той вилив собі на долоні ще трохи води. Глина пішов угору по стовбуру, викрешуючи з-під кігтів золоту луску соснової кори. Леля, виставивши вперед руки, йшла під ним по піску, готова будь-якої миті зловити пса, якщо він втратить рівновагу й зірветься.

Метр, іще метр... Глина поглянув угору на Василька. Той миттю підніс долоню до рота й сьорбнув воду. Це подіяло. Пес пришвидшив ходу.

Леля дійшла до земляної стіни й зупинилася. Далі вона вже не могла підстраховувати собаку. Втім, стіна була зовсім не вертикальна — Глині лишалося пройти не менше п'яти метрів. Русалки мовчали. Схоже, вони теж затамували подих. Навіть вітерець ушух, нашорошено спостерігаючи за небезпечним сходженням.

Через два кроки він зірвався, коли залишалося зовсім мало. Панічно намагаючись зачепитися кігтями за стовбур, Глина спочатку втратив опору задніх лап, ще продер кігтями передніх глибокі рівчаки на дереві, а потім, не видавши й звуку, полетів униз. Крутий земляний схил пом'якшив удар, але зовсім позбавив пса орієнтації. Собака котився піщаним схилом зі страшною швидкістю, здійнявши хмару пилу й спричинивши невеликий обвал.

Леля встигла підхопити Глину, але сама не змогла встояти на ногах, повалилася разом із ним на пісок і запросто могла покотитись у воду, якби обох їх — дівчинку й собаку — не присипало землею, що зсунулася зі схилу слідом за Глиною.

Пса засипало з головою, тож він почав виборсуватися з-під завалу першим. А що Леля опинилася під ним, то їй іще й дісталось від собачих лап — Глина вже не вибирав, куди їх ставити. Тільки дочекавшись, поки він зовсім злізе, Леля почала відкопуватися сама. Собака виліз із-під землі, лизнув безпорадну дівчинку в обличчя і зараз же смачно обтрусився, засипавши піском ще й її голову.

— Дуже вдячний хлопчик, — сказали русалки.

Хоча Лелі зараз було не до сміху, та русалчин жарт їй сподобався. Втім, вона стрималася. Була вже лиха й на Глину, й на русалок, і навіть на Василька — невідь за що.

Звівшись на ноги, мовчки почала обтрюшуватись. Але це було не так просто — пісок

набився під сорочку й штани, ще й з волосся гідко сипався за комір. Вона повернулася спиною до Василька, зняла сорочку й витріпала її.

— Тебе помити — писаною красунею будеш, — прокоментували русалки.

Леля так і не могла розібратися, хто саме з них говорив, але намагалася не з'ясовувати. Взагалі не дивилася на них.

Заварив кашу казанок

— Так ніби ні на кого не дивися. Зрозуміла? Головне — простеж, щоб ніхто нічого туди не налив. Зрозуміла?

На кожне "зрозуміла?" Марічка кивала головою.

— І все запам'ятовуй. Зрозуміла?

— Зрозуміла. А хто ж би це почав щось лити в криницю? Криниця ж навіщо! Щоб не в неї лити, а з неї набирати воду. У нас у селі ніби й нема таких дурних, щоб у криницю воду лити...

— У тому й річ, — відповіла Наталочка, — що ми цього не знаємо. Зрозуміла?

Марічка кивнула.

— Тільки так, щоб ніхто не здогадався, що ти за ними стежиш. Зрозуміла?

— Зрозуміла, — кивнула Марічка. — А чому?..

Але Наталка вже побігла далі — виконувати інші доручення Лисого.

Марічка глибоко замислилася, на якийсь час забувши про недоплетеного кошика, що лежав у неї на колінах.

У саду збирали яблука. Борода відносив повні плетені з лози кошики до стежини, всі інші — жінки й діти — лазили по деревах. Звісно, якби тут було більше малих хлопців — таких, як Івась та Петрусь, — справа рухалася б швидше. Адже зняти яблука з верхніх гілок було непросто, а дорослу людину не кожна гілка витримає — навіть жінку.

Дуже допомагала змайстрована Петрусем і Вуханем довга жердина з маленьким — на два-три яблука — кошиком і гострим ножом на кінці. Але все одно з дітьми було б значно легше.

З чоловіків були в саду, крім Бороди, русоволосий Солома й Ховрах. Носити такі важкі кошики вони могли хіба що вдвох. Як тут обійдуться без Бороди, Надійка намагалася не думати. Лесик наказав — от і все.

— Бородо! Бородо! — погукала вона, коли здоровань уже рушив знову до дерев.

Той зупинився, озирнувся й слухняно пішов їй назустріч.

— Сказав Лесик, щоб ви мерщій прийшли до нього додому. Тільки нікому не кажіть, куди йдете. Скажіть, що вам треба додому, що ви скоро повернетесь.

Борода обернувся до жінок, що припинили роботу й чекали, чим закінчиться його розмова з Наталкою.

— Мені треба додому, — низьким густим голосом гримнув чоловік. — Скоро повернуся.

— Чого так далеко йти, — гукнула у відповідь котрась із жінок, — онде кущі густі, якщо припекло.

Решта жінок і діти зареготали. Борода мовчки, не зважаючи на сміх, рушив до села. А Наталка побігла далі. Власне, її шлях теж пролягав через село, тож побігла вона в тому самому напрямку, що й Борода. От тільки кроки його були чи не втричі довші, тож виходило, що вони ніби й не розлучалися, ніби Наталка його вела.

— Ач, яка в нас суперниця вишукалася! — знову подала голос жінка, й усі підхопили її сміх.

У центрі села на порозі своєї хати мовчки стояв старий Інженер і дивився на куряву, здійняту Наталчиними черевиками, крізь яку потужно крокував волохатий чоловік величезного зросту. Волосся в нього росло на щоках і на чолі, на руках і ногах. Якби не пряма постава, широкі плечі та ясні розумні очі, можна було б прийняти його й за вовкулаку. Втім, старий Інженер вовкулаків ніколи не бачив. Це він просто так подумав. Останнім часом життя його стало таким складним, що він і сам не знав, що думати, кому вірити, на кого покладатися...

Поки добігла до старого дуба, Наталка аж захекалася. Бігала вона загалом добре — не так прудко, але витривало. Довго могла бігти. Однак цього разу треба було бігти не тільки далеко, а й швидко.

Петрусь із Вуханем щось самозабутньо майстрували під деревом. Івася ніде не було видно. Почувши Наталчині кроки, майстри підвели голови й дивилися на неї. Вухань засміявся. Видно, йому сподобалось, як Наталочка бігає. А Петрусь скочив на ноги й пішов їй назустріч, зрозумівши, що сталося щось недобре.

— Що з Лелею? — спитав він.

— Нічого. Все гаразд, — віддихуючись, відповіла дівчинка.

— Вони повернулися?

— Ні.

— То звідки ж ти знаєш, що все гаразд?

— Ну, поки ми не знаємо, що щось негаразд, ми знаємо, що все гаразд. Правильно?

Петрусь вирішив не сперечатись.

— То що ж сталося?

— А ти звідки вже знаєш?

Із півхвилини вони мовчки дивились одне на одного. Нарешті Наталка збагнула, що Петрусь нічого не знає.

— Сказав Лесик, — почала вона, — щоб ви з Вуханем одразу йшли до нього. Він удома. А Івась... А де Івась?

— Ну, то що Івась? — нетерпеливився Петрусь.

— Нічого. Я йому самому повинна сказати. Лесик наказував, щоб усе казала тільки тому, кому треба. Тобі я сказала те, що треба сказати тобі. А те, що треба йому, скажу тільки йому самому. Зрозумів?

— Зрозумів. А що трапилося?

— Прибіжиш до Лесика — і про все довідаєшся. Зрозумів?

— Зрозумів, — відповів Петрусь. Він повернувся до Вуханя й крикнув: — Ходімо, Вуханю! Нас Лесик гукає. Терміново.

— Чекай! — зупинила його Наталка. — Ти ж мені так і не сказав, де Івась!

— Я тут, — почувлося за її спиною.

— Івасю, — сказала Наталка, не з'ясовуючи, де той ховався. — У Лесика в хаті зламали замок від комори й викрали казанок баби Яги. Лесик сказав, щоб я всіх зібрала, але щоб ти лишався тут і стежив, чи не полізе хтось на дуба. Тільки щоб сам ти був не на дубі, а десь неподалік. Щоб якщо хтось полізе, то тебе не побачив. Зрозумів?

— Зрозумів, — відповів Івась.

І Наталка помчала до села.

Івась повільно пішов навколо дуба, шукаючи надійної схованки.

Порятунок равлика

Пошуки шляху нагору завершилися нічим. Якби Леля була тут сама, вона б, звісно, якось та й видерлася. Хоча б у той самий спосіб, у який спустилася сюди, — навкарачки, повільно й обережно, ніби равлик. Але ж Глина!..

— А ти візьми його за хвіст, розкрути над головою й закинь нагору, — запропонували русалки. Цілком очевидно, що Глину вони не полюбили. Зрештою, це ж він зірвав їм увесь задум — не дав затягти Лелю у воду.

І вона розсердилася. Рвучко повернулася до них і з усієї люті крикнула:

— Ану геть звідси! Жаби. Ще й знущаються!..

— А я вам те саме ще раніше казав! — прогавкав їм Глина на додачу. — Нічого доброго не зробили, а такі дурниці плетете! Вас би за хвіст — і розкрутити над головою! Не такої б заспівали.

Глина закінчив промову й подивився на Лелю. Мовляв, правильно?

Русалки розсміялися.

— Уся біда в тому, що на тобі занадто багато всього надіто, — вже іншим тоном сказали вони. — І чому ви, люди, вирішили, що одяг і взуття допомагають!

Леля збагнула, що вони мають рацію. Русалки підказали, можливо, не найкраще вирішення проблеми, але кращого, схоже, просто не існувало. Дівчинка роззулася, зв'язала до купи черевики й почепила їх на шию. Потім узяла на руки Глину, стала на стовбур сосни й повільно рушила вгору.

Усі м'язи Глинині були напружені. Він уже падав із цієї колоди й пам'ятав, що це йому не сподобалося. Леля відчувала, що варто їй лиш на мить ослабити руки, й пес вирветься, зіскочить униз, і доведеться все починати спочатку.

Вона зразу відчула, що босоніж іти по нахиленому дереву значно легше, ніж у черевиках. Власне, знала це з самого дитинства, коли доводилося часто лазити по деревах. А тут знадобилася підказка русалок, щоб згадати такі прості речі.

Втім, значно легше — це зовсім не означає легко. Босим ногам було кільки, але вони не ослизалися, добре тримали. Леля робила кроки обережно й повільно: спершу ставила ногу, пересвідчувалася в тому, що вона не ослизає, і тільки тоді переносила на неї всю вагу свого й Глининого тіл. Глина був дуже важкий. І що далі, то важчий. Він дуже нервував, і це передавалося Лелі.

А найгірше те, що тіло пса перекривало дівчинці поле зору. Їй не видно було, куди

ступати ногою. Вона бачила тільки стовбур сосни перед собою й далеку мету на вершечку, точніше, біля кореня.

Леля подумала, що цей її рух навпаки — від крони до коріння — чимось нагадує їхнє життя взагалі. Все в ньому не так, усе перевернуто з ніг на голову. І по деревах вони так само ходять — угору від крони до коріння.

Вага собаки вже відривала руки. Але мета була ось-ось. Іще кілька кроків. Головне — йти повільно. Не намагатися прискорити ходу, не побігти...

Тіло було брудне й мокре. Між лопатками стікав піт і лоскотав до нестями. На додаток іще й гедзь усівся на потилицю. Біль був такий, що Леля мало не закричала. Вона скільки могла закинула назад голову, намагаючись його зігнати, і тут же втратила рівновагу, заточилася. Дівчинка мимоволі витягла вперед руки, на яких лежав Глина. Важкий собака допоміг відновити рівновагу.

Але тепер м'язи рук і плечі боліли так, що вона й не уявляла, як зможе дійти й не випустити пса.

Глині вочевидь було незручно. Та він розумів відповідальність моменту, сам відчував ті муки, яких завдавав Лелі. Тому терпів і не скиглив. Тільки дрібно тремтів усім тілом. Висота була страшна — він це знав, як ніхто інший.

— Якщо почнеш падати, — порадили русалки, — спершу відпусти свого звірюку й спробуй упасти на нього — він пом'якшить удар.

Леля не відповіла. Вона вже знала, що дійде, хоч би чого це їй коштувало. Вона дійде.

І русалки це знали також. Недаремно ж вони сказали на прощання:

— Приходь до нас іще. З тобою весело. Якщо, звісно, не зустрінеш давнього знайомого...

Й цього разу Леля не відповіла, та була твердо переконана, що прийде до них знову. Неодмінно.

Понівечена комора

Останньою прийшла Наталка, яка по дорозі ще збігала до криниці. Вона з порога вигукнула:

— Тільки Осьмачиха й двічі — Люба. Мабуть, затіяла прання.

— Про що це ти, Наталко? — повільно перепитав Лисий, невдоволений з того, що вона перервала розмову.

— Про воду, — відповіла вона й замовкла.

— То що про воду?

— Тільки Осьмачиха й двічі — Люба, — повторила дівчинка. — Мабуть, Люба затіяла прання. Зрозумів?

— Зрозумів, — відповів Лисий, не стримавши усмішки. — А в криницю води ніхто не лив?

Наталка розцвіла й собі.

— Ніхто не лив.

— Ти вже й так натомила, а я хотів тебе ще попросити пробігтися.

— Звичайно, — миттю погодилася дівчинка. — А куди?

— А збігай до Вуханя, скажи йому, що я просив зайти до мене.

Усмішка зникла з Наталчиних уст. Вона невпевнено перевела погляд з Лисого на Вуханя, потім знову на Лисого.

— Ти жартуєш?..

— Але ж ти могла й не знати, що він уже тут, правда?

Наталка промовчала, досі нічого не збагнувши.

— Прийдеш, постукаєш. Якщо хтось питає, чого тобі, скажеш, що я хотів бачити Вуханя, а ти не знаєш, де його шукати.

— А хто питає?..

— Та, може, ніхто й не питає. Тоді просто повернешся сюди. А по дорозі кинеш оком на Любине подвір'я. Якщо вона справді затіяла прання, то ти ж побачиш, правда?

— Звісно, побачу, — погодилася Наталка. — Не в хаті ж їй зараз прати! По такій погоді. А... Зрозуміла! — додала вона. — Це щоб Люба не здогадалася, що я до неї, так?

— Так. Молодець, що збагнула. А якщо зустрінеш...

— Кого?

— Та ні, нічого. Це я так...

Однак цього разу Наталка зрозуміла його з півслова.

— А якщо зустріну Лелю з Васильком, то скажу, щоб одразу йшли сюди. Так?

— Так, звичайно. Якщо зустрінеш.

І Наталка побігла.

— Тобто зараз мене найбільше хвилює одне питання, — Лисий повернувся до розмови, що точилася до приходу Наталки. — Навіщо комусь потрібен казанок?

Тут є значно корисніші речі. Якщо вже відчинили комірчину, то могли взяти й ступу, й мітлу, й рогац...

— Мабуть, хочуть когось отруїти, — просто пояснив Борода, який сидів на лаві, широко розставивши ноги.

— Може, й так, — погодився Лисий. — А може, й не так.

— Чому не так? — здивувався Борода.

— Якось занадто просто. І занадто складно. — Лисий провів рукою по голому черепу, ніби причісуючи думки. — Уявімо, що хтось у селі вирішив когось убити...

— Ну, це ти той... Зроду такого не було, — заперечив Вухань. Він був молодший від Бороди, однак постійно намагався показати, ніби пам'ятає значно більше, ніж його співрозмовник.

— Не було, — повторив Лисий. — Не було... Але навіть якби справді хтось намірився когось убити, навіщо так складно?

— Щоб ніхто не здогадався, — Борода почухмарив у бороді.

— Як це "не здогадався"! — Вухань аж підскочив. — Люди так просто не той... Як хтось поп'є той... і простягне той..., одразу зрозуміло, що його той... Отруїли тобто.

— Хто? — тихо спитав Лисий.

— Що "хто"? — не зрозумів Вухань запитання.

— Хто отруїв?

— Той, у кого той... казанок, — Вухань здивувався такій нетямущості.

— А в кого казанок?

— Та ти мене просто той, — образився чоловік. — Просто заплутати вирішив?

— Ні, я сам хочу розібратися, — Лисий спробував заспокоїти його. — Провернути таку роботу, розрубати замок — усе це для чогось треба, правда? Щось же змусило людину все це зробити. В нас у селі взагалі ніяких замків досі не було. Ніхто й не чув про них. Хочеш убити людину — зайди вночі до хати й... І ніхто не довідається що це ти...

— Так не буває, — заперечив Борода. — Хтось побачить, здогадається... І навіщо? Хтось же знатиме, кому він заважав. Так же просто не вбивають.

— Згоден, — підхопив Лисий. — А тепер уяви собі, що хтось хоче отруїти людину водою з казанка. Це легше зробити чи важче?

І Борода, і Вухань замислилися. Ніяк не могли збагнути, куди Лисий хилить.

— І все одно казанок украли... — закінчив Лисий свою думку. — Постає питання: навіщо?

— А може, він іще щось уміє, — нарешті подав голос Борода.

— Хто? — скинувся Вухань.

— Казанок.

— А хто може про це знати? — здавалося, Лисий не стільки питав їх, скільки підказував відповідь.

— Баба Яга, — промовив Петрусь.

Усі дуже здивувалися. Не з того, що хлопчик згадав бабу Ягу, яка давно загинула. Просто доти Петрусь жодного разу не втрутився в розмову, уважно вивчаючи пошкодження, завдані замкові.

— Баби Яги в нас у селі немає, — після паузи відмахнувся Вухань.

— І Лішак, — тихо додав Петрусь.

Із Лішаком діти познайомились у хатині баби Яги. Це був хитрий і підступний маленький дідок, що вмів перекидатися на велику сову. Він тоді пропонував убити стару й забрати все її причандалля. Собі просив тільки ступу. А потім усе склалося так, що єдиним правильним рішенням було вбити Лішака, аби не наражати себе на страшні небезпеки в майбутньому. Однак убити його Лисий тоді не зміг — просто не звелася рука пустити стрілу в беззбройну істоту.

Діти замовкли й мовчали досить довго. Все зваживши, Лисий не погодився.

— Лішак над усе хотів ступу, якщо пам'ятаєш. Якби це був Лішак, то ступу він би й узяв.

— Це він сам так казав, що хоче ступу. А йди знай, на що б він погодився, якби ми почали з ним далі про це розмовляти.

Це була версія досить переконлива. Справді, якщо це Лішак, тоді можна припустити, що казанок йому справді потрібніший, ніж ступа й мітла. Це до певної міри заспокоювало. Адже дуже не хотілося вірити, що хтось із односельців хотів когось

отруїти.

— Якщо Лішак, то чи не задумав він отруїти все село — у нього ж зуб на вас, — припустив Борода.

— Як це він... хіба ж це що?.. — Вухань не міг погодитися хоча б тому, що це припущення висловив не хтось інший, а саме Борода. Як усі невеликі на зріст люди, він дуже ревниво й недовірливо ставився до велетня Бороди, тож брав під сумнів будь-які слова, якщо їх промовляв цей здоровань. — Ходитиме по хатах і той... "не хочете водички?" Чи як?

Петрусь засміявся, уявивши, як людина відчиняє двері своєї хати, а на порозі Лішак із казанком: "Водички попити не хочете?"

Тут Борода збагнув, про що говорила Наталка.

— То це Марічка стежить, щоб ніхто не налив води в криницю?

— Так, — відповів Лисий.

— Тут ще одне треба зрозуміти, — подав голос Петрусь. — Навіщо було рубати замок?

— Ну, це зрозуміло, — відгукнувся Борода. — Щоб зайти в комору.

— Та ні, — заперечив Петрусь. — У комору він зайшов якось інакше. І вже зсередини почав рубати.

— Як так зсередини? — Вухань образився, що Петрусь помітив щось таке, чого не помітив він сам. — Ану покажи!

Усі тісно обступили двері. Тепер, коли Петрусь звернув на це увагу, стало очевидно, що замок і справді рубали зсередини комірчини.

— Мабуть, від нас хотіли приховати, — роздумливо сказав Лисий, — як насправді можна проникнути до комірчини.

— А як тут можна було побачити, де рубати й де що стоїть? — додав Петрусь.

Справді, в коморі віконця не було, не було й будь-якого сліду, що міг би пояснити, чим тут світили. Лисий з Петрусем зайшли всередину, зачинили за собою двері, і їх огорнув безпросвітний морок.

Нічний птах

Під деревами було вже темно. Тут, у лісі, вечір наставав швидше, ніж на відкритому місці над річкою. Йти доводилося повільно. Хоч, звісно, Глина почув би небезпеку задалегідь, але вони вже сьогодні не раз переконалися, що від нього буває не тільки користь, а й клопіт.

Ліс нашорошено перегукувався рипом, шипінням, писком, пугуканням та іншими звичними й тому не страшними звуками. Ліс готувався до ночі. Він ніби переходив з одного стану в інший — як людина, що вкладається спати після важкого напруженого дня. Різниця лише в тому, що ліс і вночі не спить. Просто вночі його життя стає іншим — жорстокішим і потаємнішим. І, зрозуміло, про це життя вони знали незрівнянно менше, ніж про денне. "Ми про ліс нічого не знаємо", — якось здивував Лелю Лисий. Уже стільки, скільки він знає, здається, й знати неможливо. А тут раптом: "Усі наші негаразди від того, що нам бракує знань. Ми навіть не знаємо, де ще є села, скільки їх.

Чи вовкулаки живуть тільки в прирічному лісі, де ми їх бачили, чи ще десь. Що таке порожні дерева, хто такі мавки. А мавки ж знають про ліс щось таке, чого ми не знаємо, і русалки..." Тоді вона й завела з ним мову про необхідність сходити до русалок і познайомитися з ними. Сходила...

Леля постійно відчувала, яка вона брудна, — це їй чи не найдужче мучило. Однак, попри це й страшну втому, вона відчувала радість, піднесення. Їй вдалося! Вона познайомилася з русалками, вона тепер знає, які вони небезпечні, але знає й те, які вони вродливі й веселі. Дівчинка розуміла, що зможе знайти з ними спільну мову.

— Русалки дуже багато знають, — казав колись її батько. — І не лише про те, що є під водою, а й про те, що діється на землі. Вони не до кінця щирі з людьми, розмовляють зверхньо й навіть знущально. Якби домогтися їхньої прихильності й довіри, вони могли б стати надзвичайно корисними.

Поки що судити про їхні знання Леля не могла. Але вона неодмінно подружиться з ними, неодмінно знайде спільну мову!

От тільки б нічого не завадило! А що може завадити? По-перше, Лесик. Довідавшись, яких вони з Васильком зазнали небезпек, він може не дозволити наступну подорож до русалок. По-друге, погода. От-от почнеться осінь, проллються дощі, і чи вдасться туди вибратися вдруге? По-третє, треба ще сьогодні дістатися додому. І вдень їм довелося ого-го скільки зустріти. А вночі?..

Наче на підтвердження цих побоювань, десь дуже близько залопотіли великі крила. Глина невпевнено гавкнув і замовк. Леля й Василько замерли, сторожко вдивляючись у сплетіння гілок над головами. Звісно, ніяких таких великих птахів, щоб були небезпечні для людини, тут не водиться, та обережність ніколи не зайва. До того ж одного такого небезпечного птаха (а Леля — навіть двох!) вони таки колись бачили. І спогади були геть неприємні.

Мабуть, Василько подумав про те саме. Бо раптом він голосно мовив:

— Приготуй вогонь. Наш давній знайомий його, здається, не дуже любить.

Леля зрозуміла натяк. Ясна річ, ніякого вогню, крім кресала й труту, вона не мала.

Однак про це знали тільки вони з Васильком. Дівчинка швидко скинула з плеча сумку й запустила в неї руку.

— Тільки ти не дивися на мене, — сказала вона Василькові. — Стань до мене спиною. Приготувався?

Тієї ж миті знову залопотіли могутні крила, й з крони сусіднього дерева на землю посипалась обідрана кігтями кора. Це могла бути звичайна сова — просто збіг, що вона відлетіла, саме почувши ці слова. Але ж могло бути...

Леля згадала останні слова русалок. Невже вони мали на увазі саме його!..

Якщо це так, то слід триматися під самісінькими деревами, продиратися крізь чагарі — тільки не на відкритому просторі. Бо якщо він нападе з неба, не тільки відбитись, а й помітити його не встигнеш.

Але ж там — під деревами і в чагарях — свої небезпеки. Там ховаються інші великі й малі хижаки. Тут уже єдина надія на Глину. Хоча й Глина ще багато чого не знає.

Якщо трапляться пекучі світляки, наприклад, іще невідомо, чи зачує він небезпеку.

Деся просвистів кажан. Леля про всяк випадок відповіла таким самим криком. Але то, мабуть, не міг іще бути хтось свій. Швидше за все — справжній кажан.

А от саранці вночі зовсім безпечні. І стрибунці або "їдючі жаби", як їх називають у Лесиковому селі, — материнка вночі спить. Та й для неї вночі немає ніякої небезпеки. Хіба її розгледити?

Темрява ставала дедалі густішою. В нерухомому повітрі стояв запах грибів. Мабуть, Глина дуже не любив цього запаху. Бо час від часу він роздратовано гарчав, стиха підгавкував — і все це без видимих причин. Принаймні діти нічого підозрілого не чули. Швидше за все Глині просто не подобалася ця прогулянка або не подобався нічний ліс.

Вони перестали дослухатися до порад Глини, й дуже скоро за це довелося розплачуватися.

Коли собака вкотре заскільки і загарчав одночасно, Леля не зважила на те, тож і не помітила, що Глина різко зупинився. Щоб не наступити на нього, дівчинка спробувала стати праворуч. Тієї ж миті над головою шурхотнули величезні крила. Леля інстинктивно нахилилася, втратила рівновагу і впала в густі зарості малини.

Уже падаючи, вона побачила великого чорного птаха, що промайнув над її головою. От тільки не змогла роздивитися, сова це чи не сова, — і пролетів той птах швидко, і темно в лісі хоч в око стрель.

Один під зорями

Коли очі трохи при звичаїлися до темряви, над головою Лисий побачив свою зірку. А може, то й не була його зірка — просто одна із зірок на зоряному небі, така недоречна в зачиненій із середини коморі. А все це тому, що зі стріхи аж ген під сволоком було вистріпано соломі.

Жодного сумніву не лишалося: злодій проник до комори через цю шпарину. Здертися знову нагору він уже не міг, тож мусив рубати двері. Принаймні так скидалося на перший погляд. А Лисий уже знав, що вірити першому поглядові варто тільки у виняткових випадках.

По-перше, доросла людина в ту шпарину не пролізе. А по-друге, якби й пролізла, то треба ще якось спуститися з-під стріхи на долівку. Єдина можливість — зіскочити. А висота тут така, що не кожен на те зважиться.

Одне слово, найвірогідніше — це Лішак. Прилетів совою, розібрав дах, злетів униз і перетворився на дідка. А назад уже злетіти не зміг, бо його крилам тут затісно. Тож порубав Петрусів замок і втік. У такому разі неясно, чому він узяв саме казанок... Зрештою, міг усе винести. Винести — так, а віднести туди, де йому треба? Прилетіти сюди він би ще міг, а от пішки піти з села, та ще й зі ступою, з рогачем... А в ступі?..

Все було якесь безглузде. Все не трималося купи. Якщо зважити, скільки зусиль коштувало це пограбування, то й поготів видавалося чиєюсь дурнуватою забавою, розіграшем.

А може, річ у тому, що як слід зосередитися на цій розумовій вправі Лисий не міг. Він знав: щойно Леля повернеться, вона одразу ж усе зрозуміє й пояснить. Він і сам усе

зрозуміє, коли вона повернеться. От тільки ніч уже — зірки видно крізь дірку в стелі. Треба йти їй назустріч, але ж це дурниця! Як уночі знайти людину в лісі? Ще й галасувати не можна...

Що може бути гидотніше, ніж отаке сліпе чекання! Де вона, що з нею? Чи вже повертається, чи... Лисий краще, ніж будь-хто інший, знав, що таке ліс, які небезпеки там чекають на двох дітей, тому намагався про це не думати. Та як же ти зупиниш думки! Вони крутилися навколо найгіршого, найстрашнішого — за інших умов і не придумав би стільки жахів, скільки тепер без зусиль і примусу лізло в голову.

Лисий ніби бачив перед собою зграю саранців, котра напала на Лелю й Василька. Хоча добре знав, що вночі саранці сплять, — їх можна брати голими руками. От тільки навіщо?

Потім він уявляв порожні дерева, які своїми піснями приманюють людей і тварин, а тоді висмоктують із них душу. І більше цю людину вже ніхто ніколи не зустріне. Хлопець знав, що до найближчих порожніх дерев не менше двох днів ходу, але вигнати цієї картини з голови не міг дуже довго.

Хробаків, що змушують тінь рухатися проти сонця, також поблизу немає. Та Лисому здавалося, що він чує скрегіт велетенських хробакових зубів, — ніби граніт треться об граніт.

Якби ж то поруч був Інженер! Не цей, сільський, а той — з Руїни. Тоді, на початку року, Лисий мав так мало часу, щоб побалакати з ним. Щодня тепер він відчував потребу поговорити зі старим, порадитися. Коли хлопець ішов лісом до Руїни, він усі рішення брав на себе. Потім, коли поруч були діти й Леля, також усе вирішував він, Лисий. Тут, удома, знову йому доводилося все вирішувати. І Борода, і Вухань, і всі інші односельці готові були його слухатись — особливо якщо Інженер не казав їм чогось упоперек. Зі старим можна було радитися з якихось простих побутових питань: коли збирати врожай яблук, коли починати копати картоплю чи буряки...

Як бути зараз, чи йти шукати Лелю самому, чи всім миром — із цього приводу порадитися було ні з ким. Єдина людина в селі, яка могла б допомогти, не допоможе. Навпаки, ця людина тільки зловтішатиметься: мовляв, я тобі колись розповідав, які небезпечні русалки, я й учора казав, що відпускати дівку до річки не можна... Найгірше те, що він мав цілковиту рацію. Не можна було відпускати її.

Але це зовсім не означає, що тепер не треба її шукати. От тільки як сказати про це людям? "Я оце вранці відпустив Лелю з Васильком невідь-куди невідь по що, і вони не повернулися. Ходімте шукати..."

Чистої води дурниця. Кожен, навіть зовсім мовчазний Хом'як, скаже, що це дурниця. А що вже скаже Опенько чи там Миша! По-перше, вночі в лісі не ходять — ніхто. Якщо мисливці чи розвідники не встигають засвітло повернутися до села, то ніхто особливо не переймається з цього приводу — отже, сплять на дереві. Якщо діти не повернулися поки день, це погано. Але це ще зовсім не означає, що діти дурні, що вони йтимуть уночі лісом. Це означає тільки одне — що їх щось затримало, тож вони залізли на дерево й сплять. І нічого іншого. Якби щось інше, то Глина вже давно прибіг би й

розповів своєю собачою мовою, що все це означає щось інше...

Приблизно таке почув би Лисий у відповідь, якби запропонував зараз людям іти на пошуки. І це було б цілком справедливо. Він і сам усе це добре знав...

Хлопець стояв у темній комірчині й дивився на зірку над головою. Поруч стояли Борода й Петрусь. Однак Лисий був сам.

Вогонь

Над малинником не було дерев, тож Леля добре бачила зоряне небо. Літо закінчувалось, і з неба, мов яблука з дерев, раз-по-раз зривалися зірки, прокреслювали палаючі риси й зникали з очей. Батько колись казав, що вони згорають. Мов іскри.

А може, вони — це подряпини на небі? Небові вони печуть, як і Лелі зараз — тут, у малиннику.

— Лелю, ти як? — ледь чутно спитав Василько.

Вона почула його, незважаючи на несамовитий гавкіт Глини, який проклинав ліс, ніч, осоружних птахів і остогидлі зарості малини: нічого їстівного для собаки на них не росте, а пройти крізь них до того, що, можливо, живе під ними, ніяк. Глина й раніше малинників не любив, близько до них не підходив. А тепер, коли треба було вкотре рятувати Лелю, яка так необережно впала в самісіньку середину цього колючого чагаря, пес почувався ображеним. І справді: скільки ж можна! Він сьогодні вже з кручі падав, по деревах, мов якийсь Мурзик, лазив, русалок ганяв, ведмедя навіть не на жарт перелякав... Мусить бути якась межа, не можна ж від бідного собаки так багато вимагати — ще й в один день!

— Нічого, ще жива, — теж стиха відповіла Леля. — Мабуть, доведеться таки запалювати вогонь.

Останні слова вона промовила голосніше, ніж було треба. У відповідь — ні звуку, і Леля зрозуміла, що ця погроза вже не діє.

А Василько зрозумів її буквально. Він дістав трут і кресало й почав висікати вогонь. Коли трут зажеврів, Василько підгорнув до купи трохи сухої трави й запалив маленьке вогнище. За кілька хвилин, поки Леля вибиралася з малинника, взявся вогнем хмиз, а незабаром вони як слід затоптали багаття й рушили далі, тримаючи в руках довгі сухі гілки, що досить пристойно висвічували голови нічних мандрівників. Щоправда, навколо в лісі стало ніби ще темніше, рухатися тепер було ще важче. Але — як вони сподівалися — безпечніше.

Втім, на світло позліталось стільки комашні, що доводилося тримати смолоскипи високо над головою, водночас намагаючись не підпалити крон дерев, під якими проходили.

Вони йшли наче в невеличкій освітленій кульці, за якою тепер зовсім нічого не було видно — хіба що тут під ногами й за два кроки попереду. Леля вела перед, тож Василько й того не бачив, бо мимоволі дивився на вогонь над Лелиною головою і смертельний танок комашні навколо нього.

Однак і це тривало недовго, бо їхні смолоскипи горіли ледь-ледь, а скоро й зовсім стали гаснути. Довелося шукати нові сухі гілки, чекати, доки вони розгоряться. Втім,

Василькові це зрештою набридло, і він просто поклав собі на голову вовчу шкуру на дерев'яних розпірках. Так, ніби під парасолькою, і йшов далі, сподіваючись, що коли птах чи хто він там спробує напасти знову, то вовча шкура його, Василька, захистить.

Поки Леля запалювала нові смолоскипи, Василько намагався з'ясувати, чи правильно вони йдуть, чи в тому напрямку. Вночі це не так просто, як удень, але зрештою він розібрався: наче правильно. Приблизно правильно. Аби лиш не проминути село; він був певен, що вночі вони не впізнають навколишнього лісу. Хіба що випадково вийдуть на хати чи городи, які тягнуться на південь — кроків на двісті. Північніше села, правда, яруги. Теж добрий орієнтир, якщо тільки вдасться розгледіти їх заздалегідь, а не тоді вже, як котитимешся вниз...

Знову загарчав Глина. Знову зупинка. Знову чекання, граничне напруження слуху. На очі вони вже звикли не покладатися. Мимоволі хотілося глянути вгору, однак там був слабенький вогонь палаючої гілки, тож ні зірок, ні чогось ближчого роздивитися все одно не можна. А втратити можливість бачити бодай щось після цього вогню — цілком можливо. Принаймні надовго.

Глина загарчав зліше. Дивився він при цьому кудись уперед. Якщо Леля правильно розрахувала, незабаром мусять бути кущі ліщини, де вранці вони зустріли ведмедя. Не змовляючись, вони з Васильком опустили смолоскипи й тихенько затоптали вогонь. Обое враз сіли навпочіпки й замерли, наготувавши зброю.

У кронах дерев було тихо. Не тільки велетенських крил, що завдали їм стільки клопоту, навіть найменшого свисту пташиного ніде не чути. Та й не час птахам заливатися до ранку — скоро осінь.

— А ведмідь — денний чи нічний? — ледь чутно спитав Василько.

— Шшш, — відповіла Леля. Якби ж вона знала. З цими велетами їй досі зустрічатися не доводилось.

Глина голосно гавкнув щось незрозуміле, рвонув з місця й зник у темряві.

— Глино, стій! — забувши про обережність, крикнула Леля, але це не подіяло.

Вони з Васильком підхопилися на ноги й кинулися навздогін.

Бігти на собачий голос, що стрімко віддаляється, в темному лісі, ризикуючи наскочити в кращому випадку на стовбур дерева чи колючі чагарі, а в гіршому — на гадюку чи якогось більшого ворога... Це й бігом не дуже назвеш. Просто намагалися пересуватись якомога швидше й тихіше.

Раптом далекий гавкіт різко урвався. Лелі здалося, вона почула скімлення. А потім Глина, як вона зрозуміла, пустився навтьоки — і просто на них.

Вони з Васильком знову замерли, навели в темряву заряджені арбалети. Головне — не поцілити свого ж навіженого собаку. Ось він уже близько. Ось уже чути не лише гавкання, а й тупіт його ніг, ось він вискочив із мороку й на всій швидкості кинувся на Лелю. Напад Глини був такий несподіваний, що вона не втрималася на ногах, упала на спину, випустивши стрілу кудись угору і вбік. Глина лизнув її в брудне обличчя й знову несамовито загавкав:

— Мерщій за мною! Дивіться, кого я знайшов!

Він незграбно зіскочив із Лелі, боляче дряпнувши її задньою лапою по щоці, і знову зник у лісі.

Василько допоміг їй підвестися, й вони побігли за Глиною, намагаючись не вірити жодному його слову і все ж розриваючись від такої спокусливої надії.

Глина знову повернувся до них і знову їх кинув, а потім іще раз вибіг їм назустріч, але вже не сам.

Леля міцно обхопила Лисого руками за шию й заплакала, видавивши з себе між схлипами лиш кілька слів:

— Лесику!.. Я їх бачила!.. Я розмовляла з ними...

Втім, йому було байдуже, що саме вона каже. Аби не розмикала судомно зведених рук.

Розділ 2. Мертва вода

Ворогів троє

Листя на деревах тремтіло від дружного хропіння. Все, що було живого, розбіглося світ за очі, аби подалі. Сморід розносився лісом, будив тих, хто не чув хропіння, й вони також нажахано кидалися навтьоки.

Вожак розплющив очі й стиха загарчав. Хропіння миттю урвалося. На хвилюк запала тиша, яку потім перервало сопіння, позіхання, шкрябання кігтів по шкурах. Потім кілька хвилин тривав ранковий туалет, після чого лісом рознісся ще страшніший сморід.

І знову тупіт, хекання, короткий писк випадкового нічного звіра, що не встиг випорснути з-під ноги або кулака, що з силою втискалися в землю з кожним кроком.

Десятки сердець билися в унісон й поступово наливалися люттю, що йшла від вожака — найдужчого й найлютішого з усіх у зграї. Він біг попереду, впевнено й цілеспрямовано, на бігу хапаючи широкими ніздрями лісові запахи, але не відволікаючись від головної думки, що знову опанувала його невеличкий мозок: знайти і вбити. Роздерти! Розшматувати! Розгризти!

Звідкись узялося розуміння, що він не один. Що ворогів буде багато, буде багато крові. Їх усіх треба знищити. Але головних ворогів троє. Тільки троє. Вони небезпечні, але зграю не зупинять. От тільки б швидше добігти.

На небо викотився срібний місяць. Вожак не стримався й голосно привітав його. І вся зграя підтримала вожака. Ліс здригнувся від моторошного дружного виття кількох десятків горлянок. Місяць завжди викликав у них бажання прочистити горло чистими й високими звуками. Але вожак припинив таке приємне заняття, озирнувшись і загрозливо гаркнувши на зграю. Це було несправедливо — адже він сам, перший завив на місяць. А тут сердиться. Та хіба ж із вожаком посперечаєшся? Шкода, звичайно, але треба бігти мовчки. До мети ще далеко, однак і ніч попереду довга.

Чи встигнуть вони за цю ніч добігти? То знає тільки вожак.

Вожак також цього не знав. Він і не намагався замислюватися про таке. Коли настане час, він знатиме. Щось у голові підкаже йому. Тоді знатиме й уся зграя.

Загоєння

Дурника Пластуна в селі не любили. Та й як же любити людину, що слова путнього сказати не вміє й до роботи геть непридатна. Ходить ото, тиняється вулицями, в одну хату зайде, в іншу — там юшки миску наллють, там бурячину печену дадуть...

— Що нового? — бува, питає якийсь із дотепників.

— Е! Хр-р-р! Пттттт, — радісно загомонить у відповідь Пластун, плюючись борщем і промовисто розмахуючи ложкою. — Ага! Ага.

"Ага" було чи не єдине людське слово, й саме воно завжди завершувало Пластунову розповідь. І ще одна риса була притаманна Пластунові: він завжди приходив невчасно. Звісно, то був не навмисний розрахунок, просто вдача, так щастило. Скажімо, люди вже поснідали, зібралися на город іти, вдяглися, зібрали клунки з таким-сяким харчем, щоб на обід не повертатися додому. Тільки виходити, коли відчиняються двері — і нате! Пластун. Хіба ж таке полюбиш!

Але жаліли. Не було випадку, щоб не нагодували — навіть якщо самі були в скруті.

Пластуном його назвали в ранньому дитинстві. Він ще й сидіти не вмів, а вже навчився повзати. Коли ж підріс, то довго не спинався на ноги, задовольняючись горизонтальним пересуванням — на чотирьох кінцівках. Потім, років у три — вже й пішов. Але не міняти ж ім'я!

— У кожному селі мусить бути свій дурник, — сказав колись, багато-багато років тому, Інженер.

Відтоді Пластуна й вважали дурником, так було заведено. З цим усі погоджувалися, однак насправді — якби спитали кожного окремо — майже кожен визнав би, що Пластун не такий уже й дурник, хоч і не вміє розмовляти. Можливо, не назвали б його дурником через те, що він дуже неоднаково ставився до різних односельців. Часом можна було на городі за обідом чи на вечірніх посиденьках біля Лисої криниці почути таке:

— Миша, він що ж... Його навіть Пластун не любить.

Справді, Пластун хоч і не оминав жодної хати, заходив до всіх за одному йому відомою послідовністю, однак кожен відчував його ставлення до себе. Одних він любив, інших — ні, одних боявся, інших зневажав, і це не залежало від того, як його годували чи яку одежину йому дарували. Причини такого чи такого ставлення були відомі тільки йому одному. А може, і йому не були відомі. Хто ж розбере, що діється в тій Пластуновій голові!

До Лисого, скажімо, Пластун ставився з якоюсь незбагненною сумішшю поваги й страху. Інженера просто боявся. Лелю, схоже, полюбив із першого погляду, а Івася не терпів — навіть на запитання ніколи не відповідав.

— Як справи, Пластуне? — бува, питає Івась.

А Пластун тільки вовком гляне, відвернеться й піде геть.

Зате від Марічки міг годинами не відходити. Сяде поруч із нею на землю, і розмовляють, розмовляють. Марічка до нього так серйозно звертається, а він у відповідь руками розмахує, шипить, сопе, сміється й без упину агакає. Так бурхливо й натхненно Пластун ні з ким більше не розмовляв. Причому Марічка стверджувала, що

вона його добре розуміє. Щоправда, переповісти, про що вони говорили, ніколи не могла. Зрештою, вона взагалі краще вміла ставити питання, ніж розповідати історії.

І ще одну особливість помітив Лисий у стосунках Пластуна з Марічкою. Ото сидять, гомонять, сміються, неподалік стоять люди, дивляться на них — і нічого. Але щойно хтось наблизиться, дружно замовкають і чекають, поки третій відійде. Лисий вбачав причину в Маріччиній сором'язливості, хоча в інших випадках ніякою такою сором'язливістю дівчинка не відзначалася.

Коли Івась приніс два дерев'яних відра води на коромислі, за мить слідом зайшов до хати й Пластун.

На цей час там були Леля, Лисий, Василько й Марічка. Щоб пропустити Івася до плити, де стояв уже наготовлений казан, дітям довелося відійти в дальній куток, а Марічка взагалі опинилася за відхиленими дверима. Тож увійшовши, Пластун її зразу й не помітив.

— Ага! — сказав він, зупинившись на порозі й спостерігаючи всю цю метушню.

Звичайно, його прихід помітили, та мали стільки клопоту, що зовсім не відреагували. Зрештою, тут упродовж дня стільки людей перебувало...

Пластун стояв у дверях, невпевнено посміхався й не знав, що робити далі. Він звик, що його бачать одразу, як тільки він заходить до хати. З ним при цьому могли глузливо розмовляти, могли нагодувати краще або гірше, але його завжди помічали!

На очах Пластуна виступили сльози, він запхикав і повернувся, щоб піти геть. Тільки тут на нього звернули увагу. Перша — Марічка. Вона кинулася до Пластуна, схопила його за руку, потягла назад до хати, але він уже образився. Висмикнув свою руку з Маріччиної і швидко вийшов на вулицю. Марічка побігла за ним у ніч.

Отже, на той час, коли в ночви налили підігрітої води, відгородили рядниною куток, і Леля почала митися, Марічки в хаті не було. Лисий ніякої небезпеки не відчував. Усі інші — також. Хіба що непокоїлися за Марічку, хоч і не припускали, що Пластун може заподіяти їй шкоду.

Лелині очі час від часу визирали з-понад рядна, мирно хлюпала вода, хлопці стиха розмовляли про Пластуна, залишаючи обмін головними новинами на потім, коли всі зберуться за великим старим столом, виготовленим іще батьком Лисого... Тільки вже коли дівчинка почала витиратись і вдягатися, Лисий відчув щось у животі, що завжди попереджало його про наближення небезпеки.

Він швидко задув каганця, і всі завмерли. Арбалет був під рукою навіть удома, тож Лисий прожогом кинувся до дверей, а хлопці безшумно опустили на долівку й також навпомацки знайшли свою зброю. Ніхто з них не почув нічого підозрілого, однак у питаннях безпеки всі вони звикли довіряти Лисому беззастережно.

Тільки Глина не відчув важливості моменту — скориставшись легкодосяжністю, він заходився лизати Василькові обличчя. Той намагався мовчки відбитися від пса, але Глина зрозумів, що це така гра, почав гарчати, борюкатися й неболяче кусатися. І тільки коли Леля з-за ряднини цитнула на нього, собака миттю перемінився, підскочив до дверей і голосно прогавкав:

— Ану заходь, якщо ти такий сміливий!

Ніхто не зайшов. Очевидно, не розумів Глининої мови.

Лисий стояв біля самісіньких дверей і відчував, що небезпека зменшилась, але ще не зникла. Він поплескав себе лівою рукою по нозі, й Глина слухняно став поруч. Потім Лисий різко відчинив двері, й собака з шаленим гавкотом кинувся надвір. За дверима він іще двічі гавкнув — швидше для порядку — й повернувся до хати з мовчазною гідністю. Лисий обережно визирнув з-за дверей, потім вийшов, дихнув уже холодного нічного повітря й відзначив про себе, що в животі заспокоїлося.

Однак не встиг він повернутися слідом за Глиною до хати, як відчуття небезпеки накинuloся на нього з новою силою.

Тієї ж миті щось загриміло за рядниною, де була Леля.

— Ох! — пролунав її розпачливий голос.

Лисий притьмом зірвав ряднину. За нею стояла біла примара. Івась засвітив каганця, й за хвилину всі побачили, що це Леля, обгорнута великим білим полотном, що служило за рушника.

— Хотіла води попити, та в темряві перекинула кухля, — виправдовуючись, промовила дівчина.

Хлопці дивилися на неї, й жах сковував кожного з присутніх. Усі добре пам'ятали, якою дівчинка прийшла з лісу. І тепер усі бачили, що на руках і обличчі в неї немає жодної подряпинки, жодного синця. Не просто все загоїлося — не лишилося навіть найменшого сліду.

Раптом Лисий, якимось дивно зігнувшись, стрибнув уперед і зловив за шию Глину, коли той уже стояв над ночвами й намірився пити.

— Не можна, Глино, — ласкаво погладив він пса по голові. — Це мертва вода, її не можна пити... В ній можна тільки митися.

Порізаний палець

Лисий ще майже нічого не знав про похід Лелі й Василька до русалок. Звісно, він дуже хотів про все довідатися — вислухати детальну розповідь про такий небезпечний і напружений день. От помиються, повечеряють, думав він, тоді вже про все розкажуть. А тут виходило, що слухати ніколи.

Цілий день Марічка просиділа біля криниці, та все одно не вберегла воду. Той, хто вкрав казанок, зміг налити мертвої води в криницю. Відібраний у баби Яги казанок варив мертву воду. Якщо її випити, вона викликає миттєву смерть. А якщо її полити на будь-яку рану, та одразу ж загоюється. Страшно подумати, що хтось із односельців устиг набрати води з отруєної криниці, це означало б, що в селі вже є мертві, й ніхто про це не знає. Щомиті кількість небіжчиків може зрости.

Івась побіг будити Бороду Тільки він — найдужчий у селі — здатний захистити криницю. Тільки він може вберегти людей. Лисий і Леля пішли до Інженера. Хоч як хлопець був на нього ображений за ранкову розмову, однак не повідомити про те, що сталося, не міг.

У віконці Інженерової хати світилося. Він не спав. Лисий відчинив двері, пропустив

уперед Лелю й слідом за нею ввійшов сам. Інженер сидів за столом і нічого не робив. Власне, він завжди так сидів, коли хтось до нього приходив. Тільки вдень це було зрозуміло — люди часто до нього заходили, тож старий ніби завжди був готовий до приходу відвідувача. Вночі це виглядало дивно — так ніби від нього щойно хтось пішов.

Ряха лежав під столом, поклавши писк на Інженерову стопу. Він недобрим поглядом зустрів гостей, але не поворухнувся. Задивившись на нього, Лисий послизнувся й ледве не впав — добре, поруч була Леля. Вона встигла підхопити його під лікоть і підтримати.

— Чого це ти на ногах не тримаєшся? — глузливо спитав Інженер. — Мухоморів об'ївся?

— А чого це у вас долівка мокра? — запитанням на запитання відповів Лисий.

— Люба розхлюпала трохи, як воду приносила, — Інженер не наполягав, щоб Лисий відповідав.

— Уночі? — здивувалася Леля.

— Ну, ви ж ходите вночі, то чого б і їй не ходити?

— Ми ходимо, бо трапилося лихо, — Лисий зрозумів, що треба говорити прямо й конкретно, не піддаючись на Інженерові спроби перетворити розмову на перекидання м'ячика. — Хтось украв самоварний казанок.

Схоже, Інженер не одразу збагнув, наскільки серйозна ситуація. Або не хотів піддаватися на той план розмови, на якому наполягав хлопець.

— А я попереджав тебе, що краще все те відьомське причандалля знищити, — зневажливо сказав він. Потім, мабуть, до нього дійшло. — Тільки ж ви там, здається, якісь особливі замки попридумували...

— Замки порубали сокирою, — пояснив Лисий, — і стріху в хаті розібрали.

— А підкопу не зробили?

— Навіщо? — Лисий не зрозумів, що Інженер з нього глузує. Він і справді подумав, що варто перевірити долівку під стінами. Підкоп багато що прояснив би.

— Як навіщо! — Інженер і далі збиткувався. — Щоб і з неба, і з-під землі, й через двері — зразу з усіх кінців. Бо інакше й красти не цікаво.

Лисий знав уже з досвіду, що коли Інженерові вдасться вивести його із себе, розмови не буде. Тому хлопець спробував опанувати себе й не піддаватися. Дуже спокійно він сказав:

— Це справді дуже дивно, що й дах, і двері. Ми так і не змогли зрозуміти, як саме це зроблено. Але річ навіть не в тому...

— А мені здається, — перебив його старий, — що саме в тому! Тебе попереджали, що це небезпечні речі. І ти все одно відмовився їх позбутися. Ти краще знав, як треба. Ти завжди краще знаєш, як треба. А тепер тобі незрозуміло...

— Не гарячкуйте, дядьку Інженере, — несподівано для старого втрутилася Леля. — Мабуть, ви маєте рацію. Але зараз, мені здається, не час з'ясовувати стосунки. Треба вирішувати, що робити. Ми за цим, — останні слова вона промовила з притиском, — до вас прийшли. Той, хто вкрав казанок, уже отруїв воду в криниці.

— Хто? — хрипко спитав Інженер..

— Ми не знаємо, хто, знаємо тільки, що вода в криниці — мертва.

— Хто помер? — перепитав Інеженер.

— Сподіваємося, ще ніхто, — відповіла Леля. — Але...

— Тобто що значить "сподіваємося", — Інженер майже на крик зірвався. — Що значить... Звідки ж ви знаєте, що вода отруєна, якщо ніхто не помер?

Леля забарилася з відповіддю, і Лисий уже розтулив рота, щоб пояснити, коли раптом зрозумів, що Інженер знає про мертву воду ще менше, ніж вони з Лелею!

Коли він із дітьми прийшов до села після подорожі до Руїни, розповісти Інженерові все докладно про цю мандрівку за один день він не міг. Розповідь тривала кілька днів, і з кожним новим днем ставала дедалі нервовішою і тяжчою. Інженер щораз частіше перебивав його запитаннями, і дуже скоро Лисий відчув, що ці запитання — не від браку розуміння, а швидше від роздратування. Що далі він розповідав, то більш роздратований ставав старий. Спершу Лисому здавалося, що Інженер просто не так розуміє, хлопець намагався розповідати докладніше, детально пояснюючи зміст подій... Потім він перестав щось пояснювати, стежив лише за тим, щоб не вибухнути, не піти від старого, хряпнувши дверима.

Одного разу під час цих розмов сталося таке. Лисий розповідав про свою зустріч із велетенським хробаком, який заманив його на свої піски дуже хитромудрим способом — він змушував тінь хлопця рухатися незалежно від того, звідки світить сонце. Коли оповідь уже дійшла того місця, як хробак поранив Лисому ногу, Інженер раптом перепитав:

— Ти можеш по-людськи пояснити, чому ти почав блукати? Навіть якщо ти заснув на ходу, то що, в пісках не міг просто йти по слідах отих чужих дітей?

Лисий був приголомшений. Не тим, звичайно, що Інженер назвав його дітей чужими. До таких випадів старого хлопець уже починав звикати. Його вразило інше: виявилось, старий його не слухав, адже він пропустив повз увагу величезний шмат оповіді. Битих півгодини Лисий розповідав про мітлу, про тінь, про свої блукання — і от виходило, що весь цей час Інженер думав про щось інше!

Лисий тоді й не натякнув, що помітив це. Терпляче пояснив усе знову. Але далі він уже намагався в своїй розповіді уникати подробиць і говорити тільки про найголовніше.

І от тепер хлопець іще раз пересвідчився: Інженер чув не все, що йому розповідали. Більше того, Лисий раптом збагнув, що той, хто викрав казанок (якщо тільки це не Лішак), теж не знав про цілющі властивості мертвої води! У Лисого зародилася дуже маленька й слабенька надія.

— Вам Люба давно принесла воду? — спитав він, знову не відповідаючи на запитання Інженера.

— Недавно, — повільно відповів той, усвідомлюючи на ходу, що мав на увазі Лисий.

Хлопець повернувся й підійшов до цебра, що стояло в кутку на лаві. Відстань була лише три кроки. Він вказівним пальцем лівої руки натиснув на лезо ножа, що висів на

паску. З пальця побігла кров. Лисий набрав кухоль води з цебра і швидко й обережно — щоб небагато — хлюпнув на палець. Потім підніс кухоль до обличчя й почав придивлятися й принохуватися до води.

— Що? — нетерпляче спитав Інженер.

Лисий не відповів. Тепер йому поспішати нікуди. Тепер головне, аби Леля нічого не сказала. Ступивши півкроку праворуч, щоб вона опинилася між ним та Інженером, Лисий показав їй порізаного пальця. Їй вона зрозуміла.

— Що це? — аж надто дбайливо вигукнула вона. — Ти поранився?

Інженер зрозумів, що втрачає контроль над ситуацією.

— Що сталося? Чим поранився? Що з водою? Лисий!..

Ряха під столом підняв писок, звівся на лапи й, наче молодий, нервово забігав туди-сюди, намагаючись роздивитися, що там робиться, але й не наважуючись далеко відбігти від Інженерових ніг. Потім він підскочив, здерся по штанині старого, вискочив на стіл, щоб було краще видно, навіть став на задні лапи...

— Бігом додому, — наказала Леля. — Треба лікувати! Дивись, як кров цебенить.

Вони кинулися до дверей.

— Що з водою? Вона мертва чи ні? — вже розлючено закричав Інженер.

— Не знаю! — через плече кинув Лисий, перш ніж двері за ними зачинилися.

Відчайдушний ковток

— Я нічого не зрозуміла, — перше, що сказала Леля, коли вони відбігли на сто кроків від Інженерової оселі. — Що з водою? Це також отруєна вода?

— Ні, — відповів Лисий. — Тобто, може, вона й отруєна, але не мертвою водою. Я навмисне порізав палець, щоб перевірити її. Дивися, кров і досі цебенить.

— Та що я зараз побачу! Я й тебе не бачу — така глупа ніч. А чому ти вирішив, що треба йти звідти, ще й так швидко?

— Я вирішив? — здивувався Лисий. — Це ж ти мене квапила.

— Ну... — Леля навіть розгубилася. — Так, я квапила, але я так зрозуміла, що це ти хочеш швидше піти від Інженера.

Запала мовчанка. А за хвилину Лисий мусив погодитися:

— Гаразд, так воно й було. А... — він на мить замовк. — А піти я хотів якомога швидше, бо зрозумів, що Інженер нічого не знає про те, що мертва вода може лікувати.

— А чому ти йому про це нічого не сказав — тоді ще? — здивувалася Леля.

— У тому й річ, що я йому казав. Але він не почув. Він тоді дуже неуважно мене слухав.

— То чому ти щойно йому не сказав?

— Не знаю, — Лисий замислився. — Мабуть, тому, що подумав...

— Що? Що ти подумав?

— Не знаю, — повторив Лисий. — Це зовсім погано — те, що я подумав. — І тут же він вирішив, що кому-кому, а Лелі мусить розповісти, бо якщо й між ними лишатимуться підозри, тоді справи зовсім кепські. — Я нікому, крім Інженера, не казав про те, що казанок варить мертву воду і що вона не тільки вбиває, а й заживляє рани.

Розумієш?

— Ти хочеш сказати?.. — Леля навіть не наважилася договорити фразу до кінця.

— Нічого я не хочу сказати... Просто сьогодні стільки всього трапилося... — Лисий повільно рушив до криниці, Леля ступала поруч.

Він розповідав і розповідав, зупиняючись, знову рухаючись, збиваючись і повертаючись до пропущених подробиць...

Леля була вражена такою кількістю несподіваних подій і відкриттів у селі за один день, але при цьому відчувала й щось на зразок образи: з нею протягом цього дня теж трапилося безліч усього найнесподіванішого, але досі ніхто не поцікавився тим, що пережила вона.

Втім, вони вже дійшли до криниці, де самотньо бовваніла велетенська постать Борода, тож розповідати про свою подорож Лелі знову не випадало.

Борода доповів, що ніхто до криниці не приходив, а якби хто й був, то води дістати не зміг би, бо він, Борода, відв'язав відро й сховав у кущах.

— Прив'язуй на місце, — сказав Лисий. — Будемо перевіряти воду.

Ранка на пальці вже не кровила, але поріз був свіжий. Вода з криниці не допомогла.

— Звідки ж Івась приніс воду? — в Лелиному голосі звучало цілковите нерозуміння.

— А звідки він міг її принести? — розсміявся Лисий. — У нас тільки одна криниця.

— То як же?.. Тоді звідки Люба принесла воду Інженерові?

— Теж звідси. Тільки значно пізніше, ніж Івась приніс тобі. Тобто мертва вода з часом втрачає властивості. Якщо її одразу не використати, розумієш?

— Може й так, — задумливо промовила Леля. — А може, просто в криниці вода проточна.

— Ну, це ми легко перевіримо. В будь-якому випадку нам треба принести додому води. Заберемо це відро, тоді й Бороді можна не чергувати до ранку — без відра води ніхто не набере.

У цьому не було повної правди — адже по воду кожен приходить зі своїм відром, тож прив'язати його й опустити в криницю — зовсім не складно. Однак Леля нічого не заперечила — надто вже хотілося вірити, що небезпека не така страшна, як уявлялося тому, хто її влаштував.

Додому вони майже бігли, тому Леля знову нічого не могла розповісти про свій день.

Дома ніхто не спав — усі сиділи в напруженому чеканні. Тільки Василько говорив — розповідав про подорож. Але слухали його не дуже уважно. Всі ті страхи були позаду, а попереду з темряви насувалася небезпека страшна й незрозуміла, наслідки якої діти навіть боялися собі уявляти.

Першим увійшов Лисий і зразу ж попрямував до ряднини, за якою перед тим милася Леля. Він одкинув запону й остовпів. Ночви стояли вертикально при стіні, й мертвої води в них, звісно ж, не було.

— Навіщо вилили воду? — різко обернувся він до дітей.

— А чого її зберігати? — відказав Івась. — Ще й Глина постійно хотів напиться...

Леля стояла в дверях і безпорадно дивилася на ночви.

— Куди ви її вилили? — спитав Лисий.

— Відром виносили за хату. Там і вилили, — знову за всіх відповів Івась — як старший. — А що, не треба було?

Лисий мовчки опустився на лаву. Тільки-но він щось зрозумів, знайшов якийсь шлях дій, про щось почав здогадуватися. Лишалось тільки перевірити. А перевірити й не вийшло.

— Яким відром ви носили воду? — спитала хлопців Леля.

— Старим, звичайно, — відповів Івась.

— Ви його після того помили?

— Ні... Нічим було.

Відро ще лишалось мокрим, і на денці збереглося кілька крапель мертвої води. Леля набрала з принесеного ними відра трохи води, вилила в старе відро й побовтала його. Потім обережно вилила просто з відра Лисому на палець.

Вона піднесла до самого пальця каганець, але це виявилось марним. Ніякого результату — палець як був поранений, так і лишився.

Два місяці тому, коли вони ще тільки заволоділи самоварним казанком, така дешиця мертвої води вмить заживила великий поріз на Васильковому горлі. Нею ж дуже швидко вилікували страшну рану, що вже почала наривати, на нозі Лисого після його бою з хробаком. Цієї ночі численні синці й подряпини геть зникли з Лелиного тіла після купання в воді, в якій було трохи мертвої. Отже, зараз у старому відрі мертвої води вже не було.

Але це нічого не доводило — можливо, у відрі частка мертвої води вже була зовсім мала, а може, мертва вода і справді з часом втрачає свої властивості.

Лисий замислився. Всі інші теж мовчали — мабуть, хлопці відчували провину за те, що вилили воду.

— Марічка повернулася? — спитав Лисий.

— Так, щойно ви пішли, — відповів Івась. — Вона спить на печі.

Знову тиша.

— Лелю, перед тим, як ми загасили каганця, ти не намагалася попити води?

— Ще тоді, після купання? — перепитала дівчинка.

— Так.

— Я саме набрала з відра — там трохи лишалось. Але не встигла, бо ви загасили вогонь, і я поставила кухоль на піч. Потім знову потягнулася до нього, але в темряві перекинула...

— Хоч одне зрозуміло, — промовив Лисий.

— Що тобі зрозуміло?

— Зрозуміло, чому я тоді відчув небезпеку.

Він подумав, що це добре. Виходило, що він починає чути небезпеку, яка загрожує не лише йому самому, а й Лелі. Раніше такого не було. Втім, Лисий помітив, що це відчуття в животі останнім часом набуло якоїсь нової якості, чи що. Він тепер гостріше,

раніше впізнавав його. Тобто, слід гадати, воно розвивається, стає надійнішим.

— Що казала Марічка?

— Що Пластун дуже образився на нас — за те, що не звернули уваги, коли він прийшов.

— Ну, це справді негарно, та, думаю, він нас пробачить, — Лисий навіть осміхнувся. Але Івась заперечив:

— Я теж так подумав, але Марічка сказала, що він дуже образився й тепер уже нас ніколи не пробачить. "Вони навмисне так зробили, щоб я подумав, що прийшов невчасно, — каже. — Я їм цього ніколи не подарую".

— Це хто так каже?

— Це Марічка каже, що Пластун так каже, — й собі осміхнувся Івась.

Проте Лисий на його посміх не відповів. Він уже міркував про інше. Думки стрибали з п'ятого на десяте, все не сходилося, все розлазилося. Лішак викрав казанок, Люба не запропонувала йому змастити подряпини, Інженер не знає про цілющі властивості мертвої води, Пластун заговорив, хтось зрізав верхівку дуба... Ніякого зв'язку не було. Треба визначити найголовніше, згадав він давню Інженерову науку. Що тут найголовніше? Все головне. І все може потерпіти. А що не може?

Не може терпіти криниця. Скоро ранок. Люди прийдуть по воду. Так, вода не лікує. Але чи напевне це означає, що вона не отруйна? Це можна перевірити тільки в один спосіб.

Він повільно підвівся, пройшовся кімнатою. Діти насторожено стежили за ним, намагаючись вловити плин його думок.

Лисий узяв кухоль, набрав у нього води з нового відра й щедро полив собі на палець. Подивився, почекав. Знову набрав води.

— Ні!!!! — страшно закричала Леля, першою зрозумівши, що він замислив.

Але зупинити Лисого вона не встигла. Він підніс кухоль до вуст і зробив великий ковток води.

Запала мертва тиша. Тільки з печі пролунав тоненький зляканий голосок:

— Що сталося?

— Нічого. Нічого не сталося, спи, маленька, — спокійно відповів їй Лисий.

Якщо гора не йде до людини...

Але поспати їй цієї ночі більше не вдалося. Та й нікому іншому також.

Тихо розчинилися двері, й до хати, з зусиллям переступивши через поріг, увійшов старий Інженер. На плечі його сидів вірний сторожовий пацюк Ряха.

Глина погрозово загарчав, і Ряха притиснувся до шиї старого, із ненавистю позираючи на великого рудого пса, якого не полюбив із першого погляду, ще коли діти тільки привели собаку до села.

Скільки пам'ятав себе Лисий, Інженер здебільшого сидів у своїй хаті. На вулицю виходив дуже рідко. А щоб зайти до когось в оселю — то це тільки тоді, коли хтось помирав.

— У нас іще, дякувати, всі живі, — привітно промовив хлопець.

Схоже, Інженер прийшов не сваритися, бо на цю зухвалість нічого не відповів. Тільки Ряха ображено задер писок.

Леля ж повелася зовсім інакше. Вона набрала кухоль води й подала старому. Той узяв воду й запитально подивився на дівчинку. Вона у відповідь кивнула. Інженер спочатку обережно зробив один ковток, а потім жадібно осушив увесь кухоль. Після цього знову запитально подивився на Лелю й показав очима на Ряху. Видно, вдома вони пити воду, принесену Любою, так і не наважилися.

Тож, виходить, їх привела спрага?

— Як твоя подорож? — спитав старий Лелю, коли Рясі дали черепок із водою.

Це було погане запитання. Лисий не розумів чому, але відчував, що зараз би не варто надто багато розповідати Інженерові. До того ж він відчув, що винен перед Лелею, — ціла ніч минула після її повернення, а він не знайшов часу розпитати її про подорож. А Інженер, схоже, саме заради цього й прийшов до них — сам, незважаючи на ніч, слабке здоров'я та й, зрештою, на те, що він же — Інженер, головна людина в селі.

Мабуть, про те саме подумала й Леля, бо відповіла не так, як очікував Лисий:

— Нормально. Вернулися живі, то й добре.

Для Лисого це прозвучало як докір. Якби вона почала докладно розповідати про свою з Васильком мандрівку до русалок, було б ясно, що вона не ображається. Втім, у цій її образі був і добрий бік: Інженерові відомо значно менше, ніж Лисому. Хлопець принаймні знав головний результат подорожі: Леля бачила русалок і розмовляла з ними.

— Бачили русалок? — спитав Інженер, не дочекавшись продовження Лелиної розповіді.

— Звісно, ми ж до них і ходили.

— І що? — знову, помовчавши, озвався Інженер.

— Нічого. Поговорили й повернулися додому.

Знову пауза.

— І що вони сказали?

Доки було про що розповідати, дівчинці легко було відказувати, хай і коротко. А тепер вона несподівано відчула, що не знає, як відповісти. Вона намагалася згадати розмову й не могла. Говорили про собаку, як її витягти на кручу. Говорили про те, що вона вродлива. А ще про що?..

— Це була тільки перша розмова. Так, ні про що...

— Ти хочеш сказати, що збираєшся знову до них іти? — удавано здивувався Інженер.

Щось у його поведінці було не так. Він був зовсім не схожий на того Інженера, якого Лисий знав стільки, скільки себе пам'ятав. І Ряха поводився дивно — тулився до шиї свого хазяїна, то занурював писок йому під комір, то позирав звідти якимось ніби аж винуватим поглядом. Здавалось, Інженер веде розмову з Лелею для годиться, зовсім не переймаючись тим, про що йдеться. Виглядало на те, що вся ця розмова — лише

підготовка до головного питання. Чи повідомлення. І саме в цьому — таке у Лисого складалося враження — Інженер був невпевнений. Саме цього рішення він, схоже, ніяк не міг прийняти: повідомити чи не повідомити, спитати чи не спитати.

Але що? Що спитати? Що повідомити? Чи все це взагалі не так, а тільки здається?

Леля відчула, що Лисий думає про щось інше, що він не може підтримувати розмову, тому вирішила говорити сама, затягувати цю необов'язкову й нікому не потрібну балачку. Нікому, бо їй теж здалося, ніби Інженер не чує, що вона йому каже.

— Ми по дорозі вбили вовка, — сказала вона. — Самотнього. Он шкуру принесли, — дівчинка кивнула в куток, де валялася принесена ними вовча шкура.

Інженер навіть оком не повів у той бік. Так наче самотній вовк о цій порі неподалік від села — звичайна річ. Так наче вбити вовка — теж звичайна річ для двох підлітків.

— Де ви бачили вовка? — натомість стрепенувся Лисий.

— Далеко, біля ріки, — відповіла Леля. Вона подивилася на Інженера й додала: — А от ведмедя ми зустріли зовсім близько від села.

— Ви його теж убили? — злякано спитала з печі Марічка.

— Вовки, ведмеді... — чи то втомлено, чи то задумливо промовив Інженер. — Що ти, дитино, таке верзеш! Я тебе про русалок питаю, а ти якісь байки плетеш.

— Це не байки, — втрутився в розмову Василько. — Ми справді...

— Я знаю, — ніби й не слухаючи його, перебив старий. — Я знаю... Це така сама правда, як і ті тридцять вовкулаків, яких ви перестріляли.

Це вже ставало нестерпним. Якщо Інженер прийшов тільки для того, аби показати, що він дітям не вірить, то нічого зважати на його присутність.

— Розкажи про ведмедя, — попросив Лисий.

І вона розповіла все як було, чомусь оминувши тільки те, що вони знайшли на місці ведмежого лігва рештки луб'яних кошиків. Чому вона про це не розповіла, Леля й сама не розуміла. Просто відчула, що зараз про це краще не згадувати.

— Тобто побачив двох таких страшних мисливців із цуциком і накивав п'ятами, аж слід пропав, — так само втомлено й сумно констатував Інженер після Лелиної розповіді. — Зрозуміло. Все грається в героїв. І в своїх іграх залізли в такі речі...

— Це правда! — вигукнув Василько. — Ведмідь був зовсім недалеко звідси.

Інженер не відповів. Він мовчки підвівся, роззирнувся по хаті й спитав:

— Де ж тут вас пограбували?

Лисий також підвівся й повів старого до комори. Діти потяглися за ним, однак Леля їх зупинила й наказала навести лад у хаті, бо вже ранок, а в них тут казна-що робиться.

Взялися до справи неохоче, бо всім було цікаво, що Інженер там побачить. Власне, вже все бачили й самі; що скаже старий, у хаті було добре чутно, й однаково діти почувались ображеними. Без особливого бажання вони почали прибирати в кімнаті.

Тільки швенькання віника, глухий стукіт глиняного посуду, шурхотіння одягу. Аж ось Інженер заговорив:

— Замок порубали зсередини. А щоб підкинути вам пояснення, розібрали стріху. Все одно через цей отвір ніхто не міг пролізти. Треба шукати підкоп. Або діру в стіні. —

Він сказав це тихим, майже байдужим голосом, аж дітям стало соромно, що вони не здогадалися самі. — І ще одне. Треба подумати, кому це потрібно.

— Про це ми весь час думаємо, — відповів Лисий.

— І що придумали?

— Ще нічого...

Інженер не почав одразу ж шукати підкоп. Мовчки повернувся до кімнати й сів за стіл.

— Нічого й не придумаете, бо правда занадто... — і надовго замовк.

Леля зрозуміла, що він не наважився сказати, що знав, бо в хаті занадто багато дітей. Вона також збагнула, що правда ще страшніша, ніж вони собі досі могли уявити, і все у неї всередині похололо.

— Що ми за хазяї такі! — вигукнула вона, намагаючись удавати цілковиту безтурботність. — Ану, давайте на город! Принесіть нам із дорогим гостем поснідати.

Діти ще неохоче потяглися з хати. Лисий і Леля сіли навпроти Інженера й мовчки подивилися йому в вічі. Старий сидів непорушно, втупившись у стіну за спинами дітей, здавалось, от-от засне. Тільки Ряха відчував напруження свого хазяїна, тупцював на його плечі й нервово нюхав повітря. Його сиві вуса настовбурчилися, хвіст затіпався вгору-вниз і з боку в бік, аж раз навіть хльоснув Інженера по губах. Лисий готовий був присягнутися, що таким чином пацюк попереджав старого про необхідність мовчати, хоч це, звичайно, й смішно.

Ранкові зізнання Інженера

— То що правда? — нарешті порушив мовчанку Лисий. — Занадто яка?

— Занадто страшна, — після довгої паузи відповів Інженер. І додав: — І незрозуміла.

Ряха знову завовтузився на його плечі.

— Та годі вже тобі, — відмахнувся старий. — Ти ще мене вчитимеш. Колись усе одно прийде час сказати йому те, що я знаю...

Ряха пропищав щось застережливе.

— А я вважаю, що настав, — твердо відповів йому Інженер. — Якщо відкладати, то всім нам тут буде кінець. Ще бракувало, щоб люди понапивалися мертвої води!

Отже, даремно Лисий підозрював, що Ряха не такий простий пацюк, яким усі його вважали. Видно, не лише сторожовий він. І це було вперше за все життя Лисого, коли Інженер не побоявся відкрити таку непросту таємницю. Хлопець увесь напружився, бо збагнув, що зараз вони почують щось справді варте такого виняткового вчинку Інженера.

Ряха ображено перебіг за спину хазяїна, й звідти визирали самі його сиві вуса й одне кругле око, що дуже сумно, але сторожко дивилося на Лисого — ніби зі схованки. Здавалося, пацюк боявся, що після Інженерових слів Лисий кине́ться на нього й розшматує, мов тих собачих пацюків, про яких він раніше розповідав.

— Правда в тому, — почав Інженер, пильно подивившись в очі хлопцеві, — що...

Він знову замислився, перевівши погляд на Лелю.

— Мені теж піти на город? — спитала вона таким тоном, що й Рясі було зрозуміло: нікуди Леля не піде, хоч би що їй зараз сказали.

Лисому здалося, що цієї миті Інженерові очі трохи потепліли, втім, це було ще неймовірніше, ніж Ряха, який дає вказівки старому.

— Насправді Лелине село загинуло випадково, — знову почав Інженер. — Не воно було потрібне вовкулакам. Вони йшли по тебе.

— По мене? — Лисий не повірив своїм вухам. — Як це?.. Вовкулаки!.. Якби ви бачили вовкулаку, то й самі зрозуміли б, що вони не можуть іти "по когось". Вони йдуть по їжу. І тільки по їжу.

— Чому ж тоді вони не знищили дітей? Чому не погнали замість них — маленьких — дорослих людей? Навіщо вбили ціле село й полишили стільки "їжі", як ти кажеш, забравши з собою тих, кого їсти не збиралися?

Найгіршим у цих питаннях було те, що Лисий і сам собі вже не раз їх ставив. І відповіді не знаходив. Найвірогіднішим із усього, що спадало на думку, здавалося таке: вовкулаки не так їдять людей, як знищують їх. Вони прагнуть звільнити від людей землю. Але навіщо це їм? Навіщо їм діти? В те, що дітей вони перетворюють на вовкулаків, також не дуже вірилось... І зараз він не знав, що відповісти. Але щось треба було відповідати. Пауза ставала непристойно довгою. Втім, подумав Лисий, Інженер прийшов щось сказати, то хай говорить. А я мовчатиму.

Та втрутилася Леля:

— Ви хочете сказати, що їх хтось послав?

Ряха перебіг по спині Інженера на праве плече і з-за нього дивився тепер на дівчинку.

— А ти як гадаєш? — Інженер чи то хотів їх заплутати, чи то боявся казати правду.

— Хто?

Так прямо Лисий не зміг би спитати. Здавалось би, що ж тут такого складного? Це ж головне питання, яке могло розв'язати всі проблеми. Можливо, відповідь на нього сказала б і про вкрадений казанок більше, ніж усі обстеження дверей і даху. Але він знав, що так прямо не спитав би нізащо.

— Оцього я не знаю. І ніхто не знає.

— Крім вовкулаків? — глузливо спитав Лисий.

— Думаю, що й вовкулаки цього не знають. Вони занадто тупі, щоб про таке питати.

— Інженер почав бгати праву вушну раковину, ніби хотів усю її запхати собі у вухо.

Цієї миті в комірчині хтось закричав.

Перша відповідь

Лисий сидів найближче до комори, тож перший устиг до дверей із порубаним замком.

У коморі було темно й порожньо. А з ближнього правого кутка, просто з-під землі линув крик Наталки. Кричала вона, схоже, не від болю, а від страху. А ще певніше — від жаху.

Усе своє життя Лисий прожив у цій хаті. Він ніколи не міг собі уявити, що хтось

може так кричати: здавалося, що Наталочка була тут поруч, що їх не розділяли грубі соснові колоди, з яких складено будівлю. На якусь мить це навіть стало ніби важливішим, ніж сам факт, що з Наталкою щось трапилось.

Лисий кинувся назад до кімнати й спрожого збив із ніг Інженера, який саме підійшов до дверей в комірчину. Ряха розлючено пискнув і відлетів під стіл. Лисий не став допомагати старому, вибіг надвір і помчав навколо хати до того кутка, де репетувала дівчинка.

Картина, яку він побачив, не піддавалася розумінню.

Сказати, що Наталочка стояла по пояс врита в землю, — це нічого не сказати. В тім-то й річ, що вона не була врита, вона ніби виростала з землі. Її плаття наче зливалось з землею, неможливо було помітити межі. Вона дивилася на свою нижню половину — точніше, на відсутність нижньої половини — і страшно верещала. Це був безперервний крик, без паузи на те, щоб вдихнути повітря. На обличчі — невимовний жах. Навколо стрибав і сварився Глина, так само нажаханий і розгублений. Наближатися до Наталки він не наважувався.

— Тобі боляче? — спитав Лисий.

Дівчинка у відповідь заперечно похитала головою, не замовкаючи.

— Нічого їй не боляче, — відповіла йому Леля. — Хіба ти не чуєш, що вона кричить від жаху, а не від болю.

Лисий озирнувся. Лелі ніде поруч не було.

— Звідки ти говориш? — здивовано спитав він, намагаючись не кричати, але й говорити достатньо голосно, щоб його було чути, незважаючи на пронизливий крик Наталки й скандальний лемент Глини.

Раптом крик став іще вискливішим, і дівчинка почала "виростати".

— Замовкни, — почувся з-під землі голос Лелі, — це я.

Мала негайно замовкла. Тепер її погляд якось дуже плавно перетворився на здивований. Страху як не було. Вона ще не до кінця "виросла", як над землею з'явилася Лелина голова, потім плечі. Далі стало зрозуміло, що вона просто взяла Наталочку на руки й підняла її над землею.

Втім, оце "просто" все одно лишалося дуже непростим. Жодної піщинки, жодного корінчика на сукні Наталчиній не лишилося. І земля в тому місці, з якого вона "виросла", не змінилася — не обсипалась, не розкрилась. А от Леля тепер нагадувала моркву. Ноги її вище колін були в землі.

Лисому паморочилося в голові. Він повільно нахилився й торкнувся землі поруч із Лелиними ногами. І з'ясував, що землі там немає. Рука його безперешкодно зникла під землею, нічого не відчувши. Тільки тієї миті, коли вона торкнулася цієї непрозорої порожнечі, Лисий відчув панічний жах. Він дивився на свою правицю, яка майже по лікоть розчинилася в землі, й сам ладен був закричати. Витягнув руку. Обдивився. Помацав землю поруч, спробував знайти межу. Хоч це було й нелегко, знайшов — ніяких видимих кордонів. Дуже плавний і непомітний перехід від твердої землі до порожнечі, що цілком схожа на неї. І знову липкий жах при зіткненні з несправжньою

землею. Лисий підвівся. Потім перевів погляд на Лелю.

— Як ти здогадалась?

— Я таке вже бачила, — відповіла Леля. — Забула тобі розповісти.

Лисий якийсь час мовчки дивився на неї, а потім ляснув себе по лобі.

— Лихо! Я ж Інженера збив із ніг!

Він кинувся знову до хати, однак Леля спробувала зупинити його:

— Не метушись. Я йому допомогла підвестися.

Лисий все одно рушив навколо хати — до входних дверей. Діти подалися за ним. Тільки Наталочка лишилася біля загадкової ями, неспроможна відвести погляд від того місця, де щойно "росла". Глина ліг на землю поруч із нею, також дивився на кляте місце й неголосно бурчав:

— Мало що я в лісі таке бачив, так іще й тут... Хоч би земля не почала тремтіти, як там... Це вже зовсім неправильно. Земля має бути землею, твердою й надійною... Де ж це таке бачено, щоб діти провалювалися!.. Це тому, що без мене бігають навколо хати. Нічого без мене бігати, я б ніколи не дозволив ускочити в таку халепу. Більше не будеш?.. — Він підвів очі на Наталку.

Та нічого не відповіла.

Двері в хату стояли відчинені, а всередині було порожньо — ні Інженера, ні Ряхи. Нікого.

Ниточки зв'язуються

Коли Леля послала всіх на город, Василько зрозумів, що насправді ніхто не збирається снідати. Він бачив, як решта дітей понуро попленталися шукати якісь овочі. Він бачив, як Івась несподівано відділився від інших, пішов у напрямку туалету, але не зайшов усередину, а обійшов дерев'яну будку й зник з очей.

Не привертаючи уваги решти дітей, Василько тихенько завернув за ріг і пішов на край села.

Люди збиралися на городи і в сади, дехто вже й вийшов із дому. Всі привітно махали Василькові, ніхто не поцікавився, куди це хлопець прямує. Ніхто й не спитав, де це вони з Лелею вчора ходили. Це якраз йому не дуже сподобалося. Тобто якби хтось спитав, він би, швидше за все, правди розповідати не став, — так, нормально, мовляв, сходили, нічого цікавого. Але це означало б, що їхня подорож для односельців щось важить. А раз ніхто нічого не питав, то виходило, що нікому воно й не цікаво. Бавляться собі діти, — хай бавляться...

Сонце починало припікати, але це вже було майже осіннє сонце, воно давало тільки тепло, а не спеку.

Василько вийшов за село й повернув до яруги. Там він обережно протиснувся через колючі зарості ожини й опинився між ярмом і обійстям Люби. Щось йому підказувало, що продовження таких бурхливих подій вчорашнього дня і ночі мусить бути саме тут.

Обране Васильком місце мало суттєві недоліки. По-перше, ожина. Вона стояла навколо колючою стіною, не даючи поворухнутися. По-друге, кропива, яка підпирала ще тісніше. А по-третє, хлопчик із подивом помітив, що зовсім недавно тут хтось стояв і

тупцював, і витовк цілу невеличку галявинку. Останнє відкриття було особливо неприємне, та знайти якесь інше місце Василькові навряд чи вдалося б — принаймні, скільки він міг бачити, нічого путнього поблизу не було.

На городі було порожньо. Тільки де-не-де витикалися з високої трави й знову зникали в її гушавині червоні гребені курей та півнів.

Так само, як і Лисий напередодні, Василько незабаром видивився стежину, що вела до лісу. Так само він зрозумів, що Люба будь-коли може залишити свою оселю й податися до лісу, й того ніхто не помітить.

Повітря поволі прогрівалося, хоча сонце й не пекло. Василько ховався в затінку ожини. Він пильно вдивлявся у вікна хатини, однак нічого роздивитися не міг — вони лиш відбивали сонячне проміння, й воно боляче різало очі. Було таке відчуття, ніби в очах пісок. Хлопець згадав, що цілу ніч не спав. А день учора видався дуже тяжкий — ведмідь, вовк, русалки, лішак... Чи не лішак, а просто великий нічний птах. Дарма, все одно був виснажливий день.

Намагаючись не робити помітних рухів, Василько перевісив арбалета на груди. Тепер можна було покласти на нього руки, а на них спертися підборіддям. Утім, це не надовго допомогло. "Ще півгодини подивлюся й піду", — подумав вивідник.

Одна з курок — зовсім чорна — підійшла до самісінького куща, за яким ховався Василько, й пильно на нього подивилася одним оком. Потім різко повернула голову й подивилася другим оком. Чи то хлопцеві здалося, чи справді те око було незвичайне, тільки він дивився, дивився й не міг відвести очей. Важко сказати, скільки б тривали ці витрішки, якби Василько не втратив рівноваги. Він ступив правою ногою назад, щоб не впасти, але з'ясувалося, що нога його заплуталася в траві. Хлопчик заточився й упав у зарості кропиви.

Він спромігся стриматися й не закричати, хоча, погодьтеся, це нелегко людині, яка обличчям втрапила в кропиву. І невідомо ще, чи вдалося б Василькові побачити те, що побачив, якби він не стримався.

А побачив він дуже дивну картину. Знову підвівшись на ноги, хлопчик визирнув зі своєї схованки на Любине подвір'я. Дівчина стояла біля дверей своєї хати з порожнім відром у руках і розмовляла з Пластуном. Завважте, не говорила до нього, а саме розмовляла, спілкувалася. Василько не міг чути жодного слова — вони стояли досить далеко від нього, але виразно бачив, що Люба й Пластун щось одне одному говорять і явно одне одного розуміють!

Отак! Заради такого відкриття можна й обличчям у кропиву!

Василько опустил очі, щоб знайти ту саму чорну курку, через яку він, по суті, заснув навісся, але осоружного птаха — ні сліду.

Зникнення дурника

Залишивши дітей на городі, Івась пішов до пагорба, на якому вивищувалася складена з колод криниця. Місце було досить голе, здалеку помітне. Однак іще раніше хлопець видивився добру схованку. Кроків за тридцять-сорок від криниці росла плакуча верба. Звісно, це не те дерево, на яке легко залазити, тим паче такому дорослому

хлопцеві, але ж кращого нічого немає.

Біля криниці нікого не було. Час уже не той. По воду ходять рано-вранці або ввечері — після роботи. Тепер люди вже йшли на городи, а криниця розташована в такому місці, що повз неї туди йти незручно — майже всім мешканцям села.

Зрештою, і той, хто мав би намір отруїти тепер воду, мусив би на це зважити. Як міркував Івась, злочинцеві відомо, що досі йому не вдалося нікого отруїти. Отже, він мав збагнути, що мертва вода зберігає отруйність недовго. Тому зараз отруювати криницю безглуздо. Поки народ повернеться з поля, вода перестане бути мертвою. Однак тут є суттєве "але", на яке й розраховував Івась. Чомусь він був переконаний, що зловмисник дуже скоро з'явиться перед його очі.

Спочатку було просто — лежиш собі на гілці й дивишся. Потім виявилось, що гілка дуже тонка. Вона тиснула на ребра. Івась почав вовтузитися, змінювати положення тіла — і дедалі частіше. Страшенно хотілося спати.

В селі було порожньо. Десять квоктали кури.

Раптом пронизливо закричала дитина. І зараз же загавкав Глина. Їхні голоси зливалися, наповнюючи село невимовним жахом.

Івась швидко почав злазити. Треба було б зіскочити, виграти час, але під ним були густі гілки — ще бракувало зачепитися за них і скрутити в'язи. Як на гріх, щось не пускало. Він вивернувся й подивився. Пасок зачепився за сучок. Івась спробував зняти його однією рукою, та нічого не вийшло. Він іще подався вперед, сподіваючись, що це допоможе звільнитися. Знову не вдалося. Так само однією рукою він почав розв'язувати пасок. Двома руками це можна було зробити миттю, а однією, ще й лівою, не виходило.

Нарешті він розпустив пасок і рушив гілкою до стовбура.

І тут крики стихли. Глина ще двічі гавкнув, але то був гавкіт заспокійливий, швидше ображений, ніж лютий. Що ж там сталося? Втім, Івась уже не дуже переживав. Якби справді щось страшне, то Глина гавкав би зовсім інакше.

Івась уже доліз до стовбура, коли на вулиці з'явилася постать. І зовсім не та, на яку він чекав. Розмахуючи відром і човгаючи правим черевиком, перев'язаним через майже відірвану підшву брудним ремінцем, до криниці наближався Пластун. Звідки в нього відро? Крім ложки й миски, які він завжди носив із собою, Пластун не мав ніякого майна — це Івасеві вже було відомо. Та й те, як саме дурник вимахував відром, чимось Івасеві не сподобалося. Пластун час від часу зазірав усередину, ніби щоб перевірити, як воно там — чи все гаразд. Що там у нього було, Івась не знав, але здогадувався.

Можливо, якби на місці Івася був Лисий, він здивувався б іще дужче. Але й Івасевих знань про життя в селі не бракувало, щоб ця картина викликала підозру. Пластун ніколи нічого не робив. Він ходив по хатах, де його годували. Ніколи й нікому не допомагав. Послати Пластуну по воду! Навіть на думку нікому б не спало. Та й як послати? Він же нічого не розуміє, хоч би що йому кажи.

— Ага! — каже й безглуздо посміхається. Й ані руш.

Хто ж це спромігся на такий успіх? Івась подумки перебирав своїх нових

односельців — принаймні тих, кого міг згадати, — і за жодне ім'я не зміг зачепитися. Тільки Люба лишалася такою загадковою, що... Але вона жила над урвищем, а Пластун прийшов з іншого боку — з заходу. Залишалось одне: простежити за ним. Пластун не такий хитромудрий, щоб не вдалося вивідати, звідки він прийшов і куди повернеться.

Тим часом сільський дурник підійшов до криниці й дуже пильно роззирнувся. І це теж було несподівано. Він справляв враження людини недалекої й безпечної. А тут у його очах Івась помітив розум і обережність. Це була ніби інша людина. Або ж просто людина дуже хитра й підступна. Адже ніхто в селі — ніхто! — не підозрював, що Пластун прикидається. Та й навіщо? Щоб нічого не робити? Можливо. Та все життя ходити по хатах і старцювати — таке життя будь-кого змусить порозумнішати й зайнятись якимось ділом.

Переконавшись, що його ніхто не бачить, Пластун швидко перевернув відро в криницю, й за мить пролунав приглушений плюскіт води, що впала у воду. А потім він почав опускати інше цебро — припнуте до корби. Своє, тепер уже порожнє, поставив на пісок поруч. І тепер уже знову був дурник дурником. Відро витягав із криниці завиграшки. Різко крутне ручку корби — й завмре, вдивляючись у глибину. Потім іще різкий рух. І знову повільно-повільно, як це може робити тільки дуже сильна людина, ще три оберти. Знову завмер. Знову рвонув. І жодного разу не озирнувся.

Нарешті він витяг відро, перелив воду з нього в своє, розвернувся й повільно рушив тією самою вулицею, якою й прийшов — тільки тепер у зворотному напрямку.

Івась аж почав сумніватися — чи справді він бачив той пильний розумний погляд? Чи справді Пластун спочатку вилив воду з відра в криницю?

Він став повільно, а головне — тихенько, спускатися з верби. Цього разу ні за що не зачепився, зліз і попід тином рушив за Пластуном. Але не пройшов і десяти кроків, як несподівана думка змусила його зупинитися: "Зараз хтось із городів прикотить візок із діжкою, щоб наповнити водою й повезти напувати людей!" Тож поки Івась гратиметься у вивідника, люди встигнуть напиться.

У Івася аж у потилиці заболіло від такої безвиході. Звичайно, важливіше — врятувати людей. Але це означатиме, що зловмисника не буде викрито. І тоді знову треба чатувати біля криниці. А Пластун і той, хто його послав, так чи інакше довідаються про це, помітять стеження. І стануть обережнішими, придумують якийсь інший спосіб, спробують якимось обдурити варту...

Івасик зробив те, що тільки й можна було зробити в цій ситуації. Він повернувся до криниці, відрізав ножом відро від мотузки й закинув його за тин Вуханевого обійстя. А сам побіг слідом за Пластуном.

Вуличка виляла розсмиканою мотузкою. Ніхто тут ніколи не намагався будувати хати в якомусь порядку, як це було в Івасевому селі. Коротенькі провулочки вели до окремих стареньких хат, розташованих на смак колишніх господарів — батьків, а то й дідів сьогоденішніх мешканців.

Перед кожним провулочком Івась завбачливо стишував біг і обережно роззирався навколо. Завдяки цьому він помітив дуже важливу калюжу. Власне, й не калюжу, а

просто мокре місце. Вода вже всоталася в землю, але ще не висохла — тож на землі так і лишився видовжений, мов тіло хробака, слід. І цей слід недвозначно свідчив, що кілька хвилин тому тут вихлюпнули на землю відро води й пішли далі.

Отже, Пластунові пояснили, що пити воду, яку він витягне з криниці, не можна, що вона взагалі потрібна тільки для того, аби не привертати зайвої уваги порожнім відром. Івась уявити не міг, як Пластунові можна таке пояснити. Зате він уявив, що вже недалеко до мети Пластунової подорожі. Біда лише в тому, що через дві хати вулиця закінчувалася й упиралася в ліс — у непролазні зарості малини, через які продертися, здавалось, просто немислимо.

Але й розтанути в повітрі дурник не міг. То куди ж він подівся?

Коли Івась повернувся до хати, Лисий і Леля сидючи спали, поклавши голови на стіл. Лисий розплющив очі на скрип дверей і знову заплющив їх. Мабуть, спати їм було незручно, але Івась уявляв, які вони виснажені, тож вирішив не будити їх навіть для того, щоб укласти в ліжка. Він сів у кутку на лежанку й просто сидів і дивився на сестру й найкращого друга — і свого, й своєї сестри. Він подумав, що прийшов вчасно, бо в селі стало так тривожно й небезпечно, — хтось завжди мусить пильнувати. Якщо один спить, то другий повинен оберігати його сон.

Дивно, що Лисий і Леля тільки вдох. Де діти? Де Глина? Хто тут так нажахано кричав? Звичайно, подумав Івась, якби сталося щось справді лихе, Леля й Лисий не заснули б, хоч би як натомилися. Хай сплять. Прокинуться, тоді розкажуть. І він розкаже.

Двері розчинилися, й Івась схопився за арбалета. До хати ввалився захеканий Василько. Івась приклав палець до губів і поклав арбалет на лаву біля себе. Василько нечутно наблизився до нього й сів поруч.

Обох розпирало бажання поділитись новинами, але вони знали, що навіть пошепки сказане слово Лелю й Лисого розбудить. Хай виспляться. Все інше почекає.

Аманнана хатта

Івась із арбалетом був надворі — біля дивної ями, якої нізащо не розгледити, доки в неї не вскочиш. Дуже добра могла бути пастка на звірів. От тільки звірі відчують її звіддала й дуже не люблять. Глина, наприклад.

Усі інші діти сиділи в хаті й розмовляли. Івась добре чув усе, про що йшлося всередині. Кожен розповідав про все незвичайне, що побачив, почув чи відчув останніми днями.

Лисий згадував їхню раду поруч із прибережним лісом, коли він знайшов вовкулаче лігво. Тоді їм треба було якось перетнути слід вовкулаків, щоб не викликати погоні. Сьогодні їм треба вирішити невідомо що, аби зробити також невідомо що.

Діти намагалися не перебивати одне одного, але часом хтось не витримував і вставляв своє слово. Тоді розмова раптом звертала зі свого шляху й починала блукати манівцями. Минало чимало часу, доки вдавалось знову повернутись на ту ж дорогу.

З випадкових вражень, здогадок і вивідок поставала картина, в якій кожна деталька якось доповнювала інші, кожен новий факт робив довершеною загальну картину... І

все ж Лисий розумів, що нічого цілісного не виходить. От-от, здавалося б, усе сплететься в єдине полотно, аж раптом попередні петлі розпускались, і це вже не полотно, а щось таке радше схоже на сито, крізь яке все просипається, нічого не затримується, і здається, що всі попередні зусилля були марні.

Однак розпач не встигав запанувати, бо хтось із дітей одразу пригадував ще один факт, іще одну подію останніх днів, і все знову починало сповнюватися змістом. Так тривало вже не одну годину, коли раптом двері відчинилися й на порозі з'явився безглуздо усміхнений Пластун.

От і скажи після цього, що приказки не мають справжньої сили! Наприклад, "про вовка помовка, а вовк на поріг". Назвати Пластуна вовком, звичайно, важко. Але ж справді — щойно Івась і Василько розповіли про свої останні зустрічі з ним, як ось уже й він сам.

Навіть Лисий розгубився. Щоправда, лише на мить, хоч ця мить і виявилася трохи довшою, ніж у Лелі.

— Голодний, Пластуне? — зовсім буденним і навіть приязним тоном спитала вона, підводячись із-за столу.

Леля поставила перед ним миску з вареною картоплею та буряками, сіла поруч і, усміхнувшись, мовила:

— їж.

Пластун заходився коло їжі, плямкаючи, беручи все руками й замурзуючись.

— Які новини? — спитала дівчинка.

— Ум-мгу-мга, — відповів дурник із повним ротом картоплі.

— Я так і думала, — погодилась Леля, ледь примруживши очі й повівши ними навколо.

Лисий швидше здогадався, ніж зрозумів, що зараз краще мовчати. А діти, схоже, знали цей знак давно, тож повелися дуже природно.

Петрусь дістав ножа й спитав Лисого, ніби це було продовженням розмови:

— То ти вважаєш, що краще робити замок із трьох колод?

— А чому ж ні? — Лисий вирішив підігравати, не знаючи поки, що задумала Леля.

— Та можна, — відповів Петрусь. — Тільки його важче буде замикати й відмикати — все ж таки три колоди...

— Але ж і розрубати буде важче.

— Це так... Тільки...

— Що?

— Лесику, ти ніби не розумієш, про що говорить Петрусь, — втрутилася Леля. — Просто він згоден з Інженером.

Лисий здивовано витріщився на неї.

— І не треба так дивитися, — спокійно відповіла вона на його погляд. — Не всі ж такі вперті, як ти.

Василько дуже природно пирхнув, ніби хотів розсміятися, та стримався. Аж Пластун зиркнув на нього якимось не своїм поглядом.

— їж, їж, — заспокоїла його Леля. — Ми не сваримося. Це Василько так жартує. Втім, ти маєш рацію, Пластуне. Тут у нас своя розмова, яка тобі, мабуть, не цікава.

— Ага! Ага! — захвилювався Пластун, аж відкушений шмат буряка випав у нього з рота.

Лисий знав Пластуна все своє життя. Коли Івась розповідав про побачене біля криниці, Лисий не міг не вірити хлопчикові, але йому все ж таки здавалося, що той трохи згущує фарби. Він не міг уявити Пластуна з відром, однак ладен був повірити, що таке можливе. Але розповідь про те, як дурник дуже пильно роззирнувся, перш ніж вилити воду в криницю, здалася йому такою неймовірною, що він ледве не поставив під сумнів усю Івасеву історію. Так само Лисий припускав, що Василькові могла приверзтися картина "розмови" між Любою та Пластуном. Або ж просто здалеку він міг прийняти одне за інше. Все могло статися.

Проте зараз несподіваний інтерес дурника до їхньої розмови хоч і не змусив повірити, що він не той, за кого себе видає, але... Лисий вирішив не втручатися в гру, затіяну Лелею.

— Розумієш, Лесику, — звернулася до нього дівчинка, — звісно, Інженер міг помилитися. Я знаю, що він мудрий і найрозумніший. Але в цій ситуації... Я не вірю в підкоп. До комори проникли через стріху або через двері. Інших слідів немає. Тому хай Петрусь зробить новий замок міцнішим і надійнішим.

Лисий тільки махнув рукою: робіть як хочете.

— Це ще добре, що злодій взяв тільки казанок, — задумливо сказала Леля, ніби ні до кого не звертаючись.

Лисий у відповідь мугикнув: мовляв, звісна річ!

— ...бо якби, не приведи лихо, пропав... — Леля прикусила язика.

— Так, — твердо погодився Лисий, — то справді було б лихо.

Він кинув швидкий погляд на Пластуна й ледве зміг приховати своє приголомшення. Дурник не їв. Він тільки машинально опускав руку в миску, підносив її до рота й знов опускав, залишаючи на щоках червоні бурякові сліди. Очі його завмерли, спрямовані в одну точку. Пластун чекав, поки йому скажуть, про що йдеться. Він навіть не сподівався на такий успіх, на таку цінну інформацію. І Лисий зрозумів, що на перший раз і цього досить. Інакше якщо й не Пластун, то принаймні Люба (а він уже був майже впевнений у тому, що саме вона послала Пластуна на вивідки) неодмінно здогадається, що її дурять.

— Ну, годі теревені правити, — різко сказав він. — Давайте до роботи.

— Аманнана хатта, — сказав Пластун, підводячись з-за столу. — Ага!

Мабуть, подякував.

Видатний стрибун

Пластун ішов дуже швидко, однак не забував озиратися. Двічі він ледь не помітив Івася, який цього разу вирішив триматися ближче й ні в якому разі не втратити дурника з поля зору.

Хилилося на вечір, але люди з городів іще не повернулися. Тільки Борода носив

лантухи з зібраними овочами до колишньої хати Довгоногого, де односельці влаштували комору після загибелі хлопця. Довгоногий був другом Лисого, вдвох вони готувалися до походу в Руїну. Однак торік Лисий не встиг уберегти друга — той необачно вискочив на незнайому галявину, і його миттю строжили саранці. А що був він сиротою, то й вирішила громада використати його хату.

Проте стояла вона в іншому кінці села, тож перестріти Пластуну й Івася Борода не міг.

Івась крався попідтинню, намагаючись при цьому пересуватися швидко й безшумно. Пластун знову прямував тією ж дорогою, якою йшов уранці, з відром. Ось уже видно й те місце, де він вилив воду. І воно було дуже неприємне. Куди тут сховатись, Івась не уявляв. А відпустити дурника далеко означало знову його загубити.

Найкращим місцем — найближчим і таким, з якого було б видно Пластуну, — уявлявся той самий провулочок, де вже висохла пляма від мертвої води. Але щоб туди потрапити, слід перебігти вулицю, яка тут була дуже широка й відкрита. Івась вирішив ризикнути, хоч і розумів, що Пластун може почути його кроки, — бігти це не йти, тихенько не вийде. Він уже виткнувся з-за кущів, коли дурник різко зупинився й озирнувся. Хлопець ледве встиг знову причаїтися за кущами. Серце калатало. Кущі були високі, але не дуже густі. Якщо Пластун іще дивиться, то будь-який рух приверне його увагу. Але й сидіти так довго — безглуздо. Шукай його потім. Поки що ніяких звуків до нього не долинуло. А беззвучно пройти крізь малинник Пластун не міг. Ніхто б не зміг. Кудись завернути — також неможливо. Нікуди.

Івась обережно повернувся і глянув крізь віття в кінець вулиці. Там нікого не було. Втім, це ще нічого не означало. Пластун, так само, як і він, міг зараз причаїтися за якимось кущем. За яким, наприклад? А ні за яким. Немає там таких кущів, за якими може сховатись людина. Тільки високі паркани обабіч дороги. Перелізти через такий паркан, та ще й беззвучно — неможливо. То де ж він знову подівся?

Хлопчик уже хотів повертатись додому, коли подумав, що куток цей — глухий, ніхто тут не ходить, тож на землі можуть бути якісь сліди. Надія була невелика, але чом не перевірити.

Спочатку здалося, що слідів немає. Та, пильно придивившись, він розрізнив-таки і старі, й свіжі відбитки. Слідів було два різновиди: один — від звичайного лівого чоловічого черевика. А другий виявився дуже незвичайним — він був наполовину змазаний, зчовганий. Тобто передня половина ступні була нормальна, потім ішла глибша за слід поперечна смуга, а за нею — замість п'яти — повернутий назад клинець зідраної, а не притоптаної землі. Якби не цей чудернацький слід черевика, перев'язаного впоперек ремінцем, то й інших слідів можна було не помітити.

Але найдивовижнішим для Івася відкриттям було те, що сліди — всі сліди — і свіжі, й старі! — обривалися за кілька кроків од заростів малини. І обривалися вони в дуже несподіваний спосіб. Дійшовши до цього місця, Пластун щоразу зупинявся, розвертався — ніби крутився на одному місці, тоді робив крок правою ногою... І все. І зникав. Ліва нога на землю вже не ставала. Причому слід цього кроку правою ногою був значно

глибший, ніж решта слідів. Він відрізнявся від інших і ще одним: був трохи причовганий не ззаду, від п'яти, а спереду, від носка.

Іншими словами, тут Пластун відштовхувався правою ногою і стрибав. Та куди? За півтора кроки від цього місця стояв високий — вище Івасевого зросту — паркан, а перед ним — зарості кропиви, аніскільки не пошкоджені. Якби дурник усе життя тільки стрибав і стрибав, розвиваючи свою праву ногу, то все одно не навчився б перестрибувати через такі високі паркани, та ще й з такої відстані. Але ж кудись він справді подівся! І вже вдруге!

Сестри

Після того як за Пластуном зачинилися двері, діти довго мовчали. Лисий не відводив очей від клямки, ніби чекав, що дурник зараз повернеться. Йому стало гидко. Так завжди буває, коли про людину довідуєшся щось бридке й ганебне.

— Скажи мені, Марічко, як він із тобою розмовляє? — Лисий повернувся до малої, й питання завмерло в нього на вустах.

З великих синіх очей дівчинки невпинно котилися сльози. Вона теж дивилась на двері й, здавалося, не почула запитання. Лисий і сам зараз ладен був розплакатися, тож Маріччині сльози його розчулили.

— Не плач, маленька, — лагідно сказав він і, простягнувши руку, погладив золотаві кучері. — Заспокойся.

Тут Марічка ніби прокинулася, стріпнула головою, скидаючи з неї руку Лисого, й розлючено подивилася йому в очі.

— Ти... Ви... Ви всі не вірите йому! Ви всі... Ви його дурили! Ви йому неправду казали!.. Він не заслужив!.. Ви його вночі образили, а він простив, він повернувся, а ви!..

Вона пірнула під стіл і вискочила з-під нього аж біля дверей.

Цього тільки бракувало — щоб вона наздогнала Пластуна і все йому виплакала!

— Івасю! — погукав Лисий.

Той не відповів, і стало зрозуміло, що він назирці пішов за Пластуном.

Леля кинулася навздогін Марічці. На її подив, вибігши з хати, мала помчала не на захід, де стояла Пластунова халупа, не на північ, де жила Люба, й навіть не на північний захід, куди, зважаючи на куряву, побіг перед тим Івась. Марічка бігла на схід, просто до лісу.

Леля злякалася, що та вскочить у якусь із налаштованих Петрусем і Вуханем пасток, і що духу припустила за малою, на бігу намагаючись збагнути, куди ж це та прямує.

Вона наздогнала Марічку вже аж на околиці — мала справді бігала неймовірно швидко, ніби летіла над землею. Леля схопила її на руки й міцно притисла до себе. Дівчинка знову розплакалася. Вона схлипувала й повторювала:

— І ти!.. І ти!..

— І я, сестричко, і я, — примовляла Леля, витираючи рясні сльози. Вона більше нічого не казала, чекаючи, поки мала заспокоїться, виплачеться. Зараз, відчувала

Леля, щось їй пояснювати безглуздо.

Вона опустила на траву, посадила Марічку собі на коліна, і так вони й сиділи, обнявшись, майже мовчки, якщо не зважати на часті глибокі схлипи. Леля тільки тепер відчула розміри небезпеки, яка на них чатує. Вона зрозуміла, що так просто переконати Марічку не вийде. Вона відмовиться повірити, що Пластун не такий простий і добрий, як намагається удавати. А якщо й повірить, то це може виявитися ще гіршим, бо тоді вона перестане з дурником розмовляти чи почне його уникати, а то й просто підійде і чесно скаже у вічі, що вона про нього думає. І до яких наслідків це призведе, Лелі було страшно уявляти.

Що їй сказати? Що Пластун підступний і лихий, що він використовує дружбу з Марічкою, аби вивідати в неї секрети дітей? Чи сказати, що вона все неправильно зрозуміла й вони зовсім не думають, що Пластун поганий? Обидва шляхи могли завести в глухий кут. І тоді вийде, що Марічка справді має право на них ображатися...

— Знаєш, сестричко, — тихо сказала вона нарешті, мимоволі перейшовши на ту мову, якою вони звикли говорити вдома, коли ще були живі їхні батьки. — Буває так, що коли людина цабе любиць, вона дуже добра до цабе. Усе найліпше, що є в її душі, просто співає у ній...

— Знаю, — серйозно відповіла Марічка.

— І так буває навіть тоді, коли для інших задумала щось лихе, підступне...

— Але ж він нічого лихого не задумував! — Марічка відсторонилася й подивилася Лелі в очі.

— Я би теж хотіла так думать, — мусила погодитись дівчина. — Але зараз проти нас справді хтось замислив дуже лихе й підступне... Я можу цабі сказаць, тільки якщо ти нікому не тільки не скажеш ні слова, а й не признаєся, що цабі це відомо...

Марічка замислилася.

— Це якщо хтось мені скаже про це, а я все одно буду вдаваць, що вперше чую? Ци як?

— Так, приблизно так.

— Добре, я згодна.

— Тоді я розповім цабі цю таємницю. — Леля зробила паузу, добираючи слова. — Хтось... Я не знаю хто, але хтось робиць усе можливе, щоб вигнаць Лесика з села.

— Як це?

— Як робиць? Ну, по-різному. Наприклад, викрав казанок, щоб отруїць воду. Коли хтось отруїця, звинуватяць Лесика — адже це його криниця.

— Лелю, але Пластун не міг цього робиць! Він добрий!

— Сестричко, я теж хотіла б у це віриць, я вже казала цабі. Але ж ти сама чула, що розповідав Івась. Ти шо, Івасеві не віриш?

Марічка довго не відповідала. Потім мовила:

— Івась чесний. Я йому вірю. Цільки ж він не бачив, що Пластун вилив у колодязь.

— А якщо Івась помилився, то як ти гадаєш, — заперечила Леля, — що Пластун вилив у колодязь?

— Просто воду.

— Навіщо?

Марічка знову довго думала.

— Я не відаю, — зрештою визнала вона.

— І я не відаю. — Леля помовчала. — Але я знаю, що коли ми з Васильком повернулися від русалок, я легко могла загинуць, випивши тієї води, яку принесли з криниці. Та вода вилікувала всі мої синці й подряпини. Я цього в темряві не помітила. А коли вирішила зачерпнуць чистої води й напицця, Лесик відчув небезпеку й зупинив мене. Якби не він, мене б уже не було. І ми б зараз не розмовляли.

— Лесик завжди всіх рятує, — погодилася Марічка.

— Це так, але ми зараз говоримо не про Лесика. Хтось це зробив, розумієш? Хтось отруїв воду, і я ледзь не загинула. А могло б буць і так, що хтось із наших дітей міг би попиць цієї води ще до того, як я почала мицця... Може, це й не Пластун зробив. Може, він тоді випадково прийшов серед ночі, не для того, щоб подивицця, чи подіяла мертва вода...

— Ну звісно, випадково!

— Можливо, я згодна. А уяви собі, що ми зараз просто йому повіримо, і завтра виявицця, що ми помилилися. І хтось загине... Може, краще зараз подуць на воду — раз уже ми обпеклися на молоці?

Леля замовкла, і Марічка також не відповідала. Вона думала, шукала, чим заперечити, й не знаходила. Втім, Леля й не сподівалася на заперечення, на те, що їхня суперечка триватиме.

— Ми його не звинувачуємо. Ми просто хочемо перевіриць. Якщо він зараз довідаєцця або зрозуміє, що ми його перевіряємо, він буде знаць, що ми його підозрюємо. Дарма, винен він чи ні. Просто він на нас усіх ображатимецця. Хтось інший, можливо, згодом вибачив би нас. А Пластун не такий. Ти ж його знаєш краще за всіх.

— Так, — погодилася Марічка. — Він уже як образицця, то назавше.

І тут Леля її підловила.

— От бачиш. Пам'ятаєш, як учора вночі він на нас образився? А сьогодні знову прийшов... Виходиць, не назавжди? Чи не образився?

— Дуже образився, — пригадала Марічка. — Дуже. Але ж я його заспокоїла! Я ж цабі казала! Хоча я й сама не думала, що він так скоро повернецця. Чому він так скоро повернувся?

— Я не знаю. І ніхто не знає. Тому й треба перевіриць. Пластун справді добрий чоловік. Але ж може буць таке, що ним хтось керує, — хтось, кого він любиць майже так само сильно, як себе?

Марічка відповіла після паузи:

— Усе одно він мене більше любиць.

І що було б Лелі звернути увагу на ці слова!

Василькові страждання

Петрусь привів Вуханя, і вдвох вони працювали до пізньої ночі. Весь цей час Василько й Наталочка мусили "гуляти" — одна перед хатою, другий — з тилу, на городі. Заняття дуже невдячне, особливо якщо нічого не відбувається. А нічого й не відбувалося, крім повернення Лелі й Марічки. Щоправда, малу з Надійкою зараз же відіслали на город по харчі. От і всі події. Спробуй півдня нічого не робити, але й нікуди не відходити від того місця, де тебе поставили!

Василькові було так прикро, що він сам ледве не вскочив у потайну яму, в якій уранці нажахано репетувала Наталка. До нього долітали звуки пилки й сокири, радісний сміх Вуханя (мабуть, йому сподобалось, як Петрусь щось там зробив), брязкіт посуду — Леля готувала велику вечерю. Зрозуміло ж, що й Вухань залишиться з ними. А може, ще й Борода прийде. Втім, Борода, мабуть, ні. Потягнувши цілий день візок із городинною, здоровань тепер, напевне, "відпочивав" біля криниці. Теж у людини робота — не приведи лихо. Мабуть, Борода дуже не любить, коли збирають фрукти й овочі — це ж його кузня весь час зовсім занедбана. Щоправда, і в кузні робота не з легких. Але здоровань завжди казав, що любить її.

Наталка зараз, мабуть, щось малює на землі. У неї там перед хатою ціле поле витолочене. Ще як тільки прийшли до Лесикового села, Наталочка вибрала час і розчистила, розрівняла собі місце для малювання. Малює вона справді чарівно. От тільки картини її живуть недовго: то хтось по них уночі прогуляється й розвезе ногами, то дощ пройде і все змие... Колись вона дуже гарно малювала на полотні — ще там, у вьосці. А тут вільного полотна немає. І глею доброго не знайдеш — ото тільки як копали криницю, вона набрала чимало. Виліпила, мабуть, усе, що бачила, поки ходили лісом: і вовкулаку, і бабу Ягу, і Лішака, і навіть орла, хоч вона його, власне, й не бачила. Все село приходило милуватися тим ліпленням. Та глей закінчився. Якщо підуть із Лелею знову до річки, треба буде пошукати їй глею.

Шкода, що ніхто з них не бачив хробака. Наталочка і його зліпила; Лесик спочатку похвалив, а потім сказав, що зовсім не схожий. Усі тоді дуже сміялися, навіть Борода. Дуже гарний, тільки не схожий. Хіба ж так буває! Хоча хробак справді був дуже страшний. От якби Василько бачив справжнього хробака, він би підказав Наталочці, як його ліпити. А сам би, мабуть, не зліпив. Не вміє.

Він сів на стару повалену грушу й замислився. Івась у них — справжній воїн, майже як Лесик. Петрусь — майстер на всі руки. Ще й ножі так вправно і влучно кидає, що й із дорослих ніхто так не вміє. Наталочка ліпить і малює. Леля найкраще літає в ступі. Марічка вміє воду і їжу відчувати — добра чи недобра. А він, Василько, ні на що не вдатний. Нічого не вміє. Як казала мама, тільки язиком плескати мастак.

Скільки ж це вже минуло — без мами? Третій місяць пішов. А вона як жива перед ним. Ніхто з дітей ніколи про батьків не говорить. Василько теж мовчить. І далі мовчатиме. Але як же тяжко!.. Як тяжко! У Лесиковому селі жодна жінка не схожа на його маму. Навіть Люба. Тільки Наталочка чимось схожа.

Це ж треба було їх отак послати сторожити: вона по один бік хати, а він — по другий! Сиділи б там зараз удвох... Вона б малювала, а він би їй щось розповідав...

Коли вони прийшли до Лесикового села, односельці часто навідувалися до них вечорами й просили розповісти, як вони пробиралися лісом, воювали з вовкулаками, підземниками... Василько одного разу розповів про те, як Лесик переміг хробака. Тітоньки охали, дядьки задоволено кректали... А потім з'ясувалося, що за його спиною весь цей час стояв Лесик.

— Ну, Васильку, ти даєш! — сказав він. — Я б так не розповів. Слухав тебе, наче казку, наче не про мене.

Теж мені, похвалив називається. Воно, звичайно, приємно й таке почути, але ж Василько хотів правду розповісти, а він: "Наче не про мене". Е-ех!

Роботи, очевидно, перемістилися до комірчини, бо Василькові стало дуже добре все чути, так ніби Лесик і Леля, і Петрусь, і Вухань були поруч, а не за стіною, складеною з грубесних колод.

— Ні, Петрусю, — сказала Леля, — так не піде. Треба опуститися туди й навромацки зробити так, ніби ти все бачиш. Ми не можемо помилитися. Другої спроби не буде.

— Це я розумію, — відповів Петрусь. — Але я не можу. Я тільки руку туди опускаю — і вже ладен дременути на край світу.

— Ну, що ж тут такого страшного, — наполягала Леля. — Дивись, нічого не відбувається. Це коли не знаєш, чого чекати, тоді страшно. А коли знаєш... Не бійся, спробуй.

За мить Петрусь розпачливо скрикнув, і в комірчині щось загриміло.

— Не можу, — заспокоївшись, сказав він.

— Лелю, що ти робиш, аби не боятися? — втрутився Лесик.

— Нічого я не роблю. Просто знаю, що боятися не треба, — роздратовано кинула вона у відповідь. — Ну, ти ж не боїшся?

— Не просто боюся, — відказав Лесик, — а страшно боюся. Я так нічого не боюся, як навіть руку туди опускати, не те що з головою занурюватися.

— А відчуття небезпеки є? — спитала Леля.

— Немає, — здивовано погодився Лесик. — Ні, його немає. То виходить, що тут не справжня небезпека...

— Звісно, ні! — зраділа Леля. — Це чари. Звичайнісінькі чари. От дай руку... Ну? Страшно?

Лесик засміявся.

— З тобою не страшно. Бери Петруся за руку, і він уже не боятиметься.

— Якщо у мене одна рука буде зайнята, я нічого не зроблю, — відгукнувся Петрусь.

— Ну, то за ногу, — запропонував Лесик.

За хвилину Петрусь захихотів зовсім близько.

— Як тут цікаво! Не так і темно, між іншим!

І слідом розлігся радісний сміх Вуханя. Видно, йому дуже сподобалось, як ловко Леля тримає Петруся за ногу.

І все довкола видно

Справді, якби зрізати трохи гілля з південного краю, то, мабуть, і Руїну можна побачити. Лисий розумів, що це не так, але його завжди хвилювало питання: чому не можна так далеко побачити? От він же знає, де, в якому напрямку Руїна. Весь шлях до неї пройшов і повернувся. Десь отам, на півдні. Але побачити неможливо. У лісі не видно далеко, бо заважають дерева, кущі і все таке. А чому ж не видно з височини? Ще коли літав у ступі над Руїною, він дивився на північ, намагаючись побачити своє село. І не побачив. Навіть решток греблі, яка була так недалеко, — і тих не розгледів.

Але з греблею ясно: просто на такій відстані вона стає малесенькою, тому й не видивишся. А Руїна ж велетенська — їй немає ні кінця, ні краю. Хай би звідси виглядала чорною цяточкою. А її не видно. Чи то повітря непрозоре, чи то між ними занадто високі дерева...

Якби Руїна була ближче, якби шлях туди був не такий небезпечний, якби не осінь, що невблаганно насувається, якби не діти... Як йому хотілося знову вирушити туди, до Інженера! До справжнього Інженера, який не приховує того, що знає, й ділиться всім із незнайомим хлопцем.

— Треба знову піти до русалок, — перебила його роздуми Леля.

— І що — все це кинути?

— Не кинути, а саме тому й піти, — наполягала дівчинка. Схоже, краса краєвиду й така гладенька поверхня зрізаного дерева не справили на неї сильного враження. — Якщо вони дозволять нам проплисти річкою...

— А що буде з нашим селом?

Вона твердо подивилася йому в очі й твердо відповіла те, що він і сам знав:

— А твоє село так само піклуватиметься про тебе, як ти про нього?

— Про мене не треба піклуватися, — промовив Лисий. — Я сам за себе все вирішу.

— А за мене? А за Марічку? Василька? Бороду?

— Якщо я піду з села, їм нічого не загрожуватиме. — Лисий розумів, що від Лелі можна не критися з тим, про що весь час думав після розмови з Інженером ("несправжнім", зараз же подумки додав він). — Якщо правда те, що сказав... старий, то мені треба піти. І всі нещастя від села відвернуться.

— І що ти потім собі скажеш? — глузливо спитала Леля.

— Коли "потім"?

— Коли виявиться, що все одно не відвернулися?

Сонце сідало за дерева. Останні червоні промені пронизували віття й гостро сліпили. Села видно не було. Хоча воно — це вже Лисий знав напевне — зовсім поруч. Ось ще одна причина, чому людина не бачить далеко: занадто багато світла. Сонце не тільки освітлює, а й сліпить. Найкраще видно в лісі, коли все навколо освітлене рівно, а не прямими променями сонця.

— Якщо Інженер каже правду, — почав Лисий, — якщо справді вони полюють на мене, то...

— То моє село знищили випадково, — урвала його Леля. — А новий слід ми бачили в лісі на зворотному шляху, — то вони заблукали, так? Звідки Інженер може знати

правду? Від Ряхи? А чому ти не припускаєш, що Інженер знає не всю правду? Якщо справді існує така сила, яка хоче вполювати одного хлопця й ніяк не може цього зробити, незважаючи на всю свою могутність, то чи стане вона розповідати одному Інженерові всю правду? Лесику, всієї правди ніхто не знає.

— ...Ще зовсім недавно я думав, що завжди існує дві правди... А скільки ж їх насправді? Стільки ж, мабуть, скільки й людей... Але навіть якщо це не вся правда, я не можу наражати все село на таку небезпеку, — Лисий стукнув кулаком по гладенькій поверхні дерева, на якому вони сиділи. — Хіба ти на моєму місці вчинила б інакше?

— Я оце якраз і намагаюся тобі втовкмачити, що я сама вчинила б інакше. Але я не сама. І ти не сам. Ми відповідаємо за дітей і за всіх людей. Навіть якщо вовкулакам — чи хто там їх послав — потрібен справді тільки ти, невідомо, хто їм виявиться потрібний завтра, коли ми тебе віддамо. Тому віддавати ми нікого не будемо. А підемо до русалок. Якщо вони нічого не знають або не схочуть нам розповідати, тоді спробуємо домовитися, щоб пропустили нас річкою до справжнього Інженера.

Леля нічого не сказала про те, що зовсім недавно так приголомшило Лисого, — про зрізане дерево. Звісно, тепер не до того, але хлопцеві все ж таки було трохи прикро. Він привів її сюди, аби вразити, а вийшло, що це другорядне і взагалі неважливе.

Загалом так воно і є, але ж таке диво! Лисий згадав про жолюдь, який залишив на зрізі між стовбуром і корою минулого разу. На жаль, згадав надто пізно. Його на місці не було. І тепер уже невідомо, чи зник він до того, як вони залізли на дерево, чи це вони його випадково зачепили й скинули.

— Та й взагалі, — закінчила Леля розмову, — що ми тут намагаємося вирішувати за інших! Треба зібрати село, і хай вирішує.

— Якщо ми й зберемо село, — з сумнівом промовив Лисий, — Інженер нізащо не підтвердить того, що сказав. І будуть із нас люди сміятися: "Який важливий Лисий — вовкулаки тільки на нього полюють!"

Розділ 3. Живемо у підводному

Так треба

Чутливий ніс ухопив запах річки. До неї було зовсім недалеко, десь отам, за темними кущами. Вожак любив річку, хоча й не знав, чому саме. Близько до берега ніколи не підходив — там, у воді ховалися незрозумілі йому вороги, яких він усе одно не зміг би подужати. Це якщо річка велика. А от малі річечки — це вода, в них можна хлюпатися (влітку, звичайно).

Тут була велика річка. Не така велика, як та, на березі якої стоїть їхній молодий ліс, але й не така маленька, як та, що дає їм воду. Запах води був густий і багатий. Вожак знав цю річку, але на її березі ніколи не був: там високі кручі, якщо скотишся вниз, то нагору вже ніяк не виберешся.

Він чув, як за спиною захвилювалася згряя від близької води. Ні, зупинятися не можна. Втім...

Щось йому підказало, що далі дороги немає. Треба повернути на захід. Ніби хтось вивернув його очі, й вони побачили інший напрямок руху.

Зграя слухняно побігла за ним. Тепер бігти було важче. Їхній шлях перетнули чагарі — густі й колючі, всіяні мокрими від нічної роси ягодами. Але для зграї це не перешкода. Вожак першим проламував прохід у кущах, за ним, розширюючи й затоптуючи пагони, ломилася вся зграя.

Якась пташка занадто пізно вилетіла зі схованого в кущах гнізда, і вожак схопив її на льоту. Навіть пискнути не встигла.

Колючки обдирали боки, в повітрі розлазився запах крові. Але то пусте. Подряпини заживали прямо на очах.

Навіщо вони завернули в ці чагарі? Хтозна. Так треба, так наказано. Хоч і доводиться бігти значно повільніше, а вже скоро ранок. Нічого. Раз повернули, так треба.

Шурхит у підпіллі

Цього разу вирішили піти втрюх. Івася залишили стерегти пастку, а Василька взяли з собою. Він уже знав дорогу, знав, що на них чекає. Спробували не брати Глину, але той здійняв такий лемент, що вирішили в переговори з ним не вступати. Просто махнули рукою, і йому така зневага надзвичайно сподобалася.

Щоб не гаяти часу, пішли іншою дорогою — південніше, щоб обійти кущі, де минулого разу їм зустрівся ведмідь. Навіть утрюх (ба вчотирюх — із Глиною) зустріч могла завершитися не так мирно, як два дні тому. Тепер, коли вони знали дорогу, йти було легше й безпечніше. Всі ці місця Лисому добре відомі, все це він сховає своїми ногами — якщо не з Довгоногим, то сам.

Несподіванка сталася аж тоді, коли до поваленої сосни лишалось якихось півгодини ходу. Глина почав хвилюватися, завмер і тихенько загарчав. Й одразу ж Лисий відчув небезпеку.

Все навколо було тихо й мирно. Тут, у мішаному лісі, майже не видно неба, сонячне проміння не пробивається крізь крони, але м'якого прозорого світла вистачає. Однак це нічого не вирішувало. В лісі все було гаразд. Ніякої небезпеки вони не бачили. Втім, живіт Лисому зводило дедалі більше, і Глина хвилювався дедалі виразніше.

— Ну, такого я ще не бачив, — казав він усім своїм виглядом. — Я, звичайно, вас захищатиму, але ліпше б утекти.

От тільки куди тікати, ніхто не знав, бо неясно, звідки небезпека насувалася.

І тут Лисий побачив. Просто на них біг заєць. Слідом нісся борсук, якщо так можна сказати про борсука. За ним через хвилину з'явилася лисиця.

— Ви що, зовсім отетеріли? Не бачите мене? — вражено гавкнув Глина.

Але вони вочевидь його не бачили, промчали поруч, мало не зачепивши собаку й людей. У траві під ногами зашурхотіло, й блискавками проповзли дві гадюки. Ще один заєць вискочив із-за дерев. Звірі були нажахані, той страх передавався собаці, й серце Глини розривалося між панічним потягом бігти світ за очі й обіцянкою захищати дітей.

А далі стало ще страшніше.

— Дивіться, — вказала рукою Леля.

І вони побачили. За якихось тридцять-сорок кроків від них почав жухнути дуб.

Просто на їхніх очах листя скручувалося, жовтіло й осипалося. Долинув неясний шурхіт, ніби миші ворушилися в підпіллі. Найближча до дуба осика теж почала жухнути. Сліпа пожежа йшла клином, залишаючи дітям вибір — тікати чи спробувати її обійти. Часу на роздуми не було, але й бігти геть, мов зайці, вони не могли — не зайці ж!

Лисий вчинив нерозсудливо. Він кинувся ліворуч, до річки. Чомусь майнула думка, що до води пожежа не підійде. Про те, як потім вибиратися, що робити, якщо їх відріже від лісу, він подумати не встиг. І затримуватись вони вже не мали права. Сліпа пожежа охопила вже дерево за двадцять кроків од них — не далі. Швидкість її була дуже велика. Вони не знали, наскільки широким клином ішла пошесть, тож бігли не спиняючись. Глину постійно заносило ліворуч, і через кожні кільканадцять кроків Леля мусила його гукати, щоб не загубився. Собака кидався за ними, обганяв і знову збивався ліворуч. Мабуть, напромак, яким тікали від сліпої пожежі інші тварини, видавався йому найбезпечнішим. Леля ж і Василько покладалися на чуття Лисого.

Ніхто в їхньому селі не бачив сліпої пожежі. Більше того, їхній Інженер казав, що її взагалі ніхто з живих не бачив. Тобто той, хто бачив, уже нікому розповісти про неї не міг. Усе згорає, а полум'я не бачиш. І після неї вже не бачиш нічого. У цьому місці Інженерової розповіді Лисий колись перепитав, чому ж людина не може про це розповісти, навіть якщо вона стає сліпою. Говорити ж вона при цьому може?

Інженер тоді не відповів, перевівши мову на щось інше, сказав тільки, що краще не перевіряти. Тепер Лисому було зрозуміло, що Інженер просто не знав. Він, як і всі інші, чув тільки неясні оповідки, не дуже йняв їм віри, але й спростувати було нічим. Іще Лисий збагнув, що якби не його чуття небезпеки й не Глина, який перший їх попередив, то вони запевне не встигли б утекти від сліпої пожежі, й може, не привели лихо, й самі вже нікому б нічого не змогли розповісти.

Вони бігли щодуху, і хлопець дивувався, що не чутно падіння дерев. Адже якщо вони згорають, то стовбури неодмінно мають падати. Але ніяких подібних звуків до них не долітало.

Діти бігли, мов зайці, однак при цьому не забували дивитись під ноги, бо навіть нажахана змія може вкусити, якщо зопалу на неї наступиш. А плазунів у траві траплялося чимало — вужі, ящірки, гадюки... І весь час із правого боку і ззаду долинали рівне й страшне шарудіння — ніби миші у підпіллі. Тепер уже діти знали, що це — голос сліпої пожежі. Чому вона звучить саме так, невідомо.

Зупинились вони біля самої річки. Власне, далі й бігти було нікуди — перед ними розкривалося глинисте урвище, — ні спуститися туди, ні зістрибнути. Діти тяжко відсапувалися, витираючи піт з обличчя, й намагалися придумати, як бути далі.

— Замовкло, — нарешті промовив Василько.

Леля з Лисим прислухалися, затамувавши подих, і справді не почули осоружного шурхотіння. Вони поглянули на Глину. Той дивився на них чистими очима й радісно вимахував хвостом, ніби й не було перед тим страшною небезпеки. Собаки дуже швидко забувають усе погане.

Надійний спуск

— Що ви знаєте про сліпі пожежі? — спитав Лисий, коли вони трохи віддихалися.

— Нічого не знаємо, — за обох відповіла Леля, все ще часто дихаючи. — Їх ніхто не бачив... Досі... Ніхто не вижив...

— Що це таке? Звідки воно? — Лисий сподівався, що серед Лелиних односельців хоча б хтось знав про це більше, ніж у його рідному селі.

У відповідь Леля тільки стонула плечима.

— Мій батько казав, що це хтось невидимий усе пожирає, — додав Василько.

— Сам невидимий, тому й сліпий, — задумливо промовив Лисий. — Хтозна... Хтозна... Може, й так. А після пожежі... Можна до цього місця підходити?

Діти не відповіли.

— Гаразд, — вирішив Лисий. — Будемо розбиратися потім, коли покінчимо з тим, заради чого прийшли. Далеко ще до вашого дерева?

— Уже недалеко, — відповів Василько.

Леля підійшла до краю урвища й подивилася вниз на річку. Ця картина завжди вражала дівчинку. Велика вода ніби була цілісним живим створінням. Вона повільно переверталася в своєму ложі, вибирала зручніше місце. Їй нікуди поспішати, нічого робити. Вона просто лежить у своєму руслі, мов людина на перині, раз у раз змінюючи позу, час від часу розливаючись, розкинувши руки на сусідні луки. Річці байдужі люди й вовкулаки, сліпі пожежі й підступні крадії казанків... Вона навіть дозволяє жити в собі гадам, риbam і русалкам. Спокійна, велична і впевнена у своїй красі. Навіть коли люди зупинили її греблю, вона виждала момент і ту греблю розірвала, як людина розриває стебла трави.

З того місця, де стояла Леля, ще не було видно поваленої сосни. Вона має бути за отим поворотом ріки. Леля повернулася до Лисого й Василька, який тримав за нашійника Глину й весь час йому щось нашіптував, аби той не вчинив лементу через Лелину відсутність. Ще вчора ввечері вони надумали, що ніхто, крім Лелі, не буде з'являтися над річкою: може, русалки не здогадаються про їхню присутність. Що з того вийде, не знали, але вирішили спробувати.

— Уже недалеко, — тихо сказала Леля, й вони рушили далі, тепер дуже обережно, намагаючись не хруснути гілочкою під ногою і нічого не пропустити повз увагу.

Глина поводився спокійно, хоча й напружено, оскільки Василько тепер не відпускав його і постійно нашіптував казку про Івасика-Телесика. У пса була одна особливість: він розумів, що треба мовчати, лише тоді, коли йому казали про це, і то пошепки. А Василько відкрив, що головне — просто говорити пошепки, а що вже ти говориш, Глині байдуже.

— Івасику-Телесику, приплинь, приплинь до бережка, — собака пильно дослухався і був цілком задоволений, незважаючи навіть на те, що йому не давали йти самотійно, міцно тримаючи за брудного мотузяного нашійника.

Так вони й дійшли майже до того місця, де Василько ховався минулого разу. Він пошепки розповів Глині, а Лисий підслухав, де саме вони були, показуючи самими

очима, бо спробуй він показати рукою, пес голосно розповів би, що справді, там вони й сиділи, точніше — лежали й дивилися, як Леля не боїться огидних, мокрих і голих русалок.

Обдивившись усе довкола, Лисий вибрав нахилену до річки сосну неподалік і з великими труднощами здерся на неї. Якщо з річки хтось і спостерігав за цим деревом, то навряд чи зміг би помітити дві долоні, що тихо, крок за кроком рухалися вгору. Лисий весь час лишався по той бік дерева. На висоті двох людських зростів він усівся на зламану гілляку і тепер добре бачив берег річки, але його, швидше за все, з води видно не було. Балансуючи на гілці, Лисий швидко зарядив арбалет і завмер.

Василько не міг залізти на дерево, бо Глина був би вкрай обурений таким задумом. Так само, як і першого разу, хлопчик сховався за кущем. Але тепер він не ліг на землю, а сів навпочіпки. В такій незручній позі заснути неможливо. Важче, але надійніше.

Тільки коли вони влаштувалися й замовкли, Леля підійшла до поваленого стовбура. Вона обдивилася плесо, яке сьогодні так само вигравало сонячними зайчиками, двічі сильно штовхнула ногою деревину, переконалася, що нічого не змінилося, стовбур лежить непорушно, а тоді дістала з сумки нарізані шматки грубої мотузки, лягла на стовбур ногами вниз, трохи спустилася й обв'язала стовбур мотузкою. Петрусь добре розрахував довжину й вибрав вузол, який не розв'язувався сам, але був не такий складний, щоб його не можна було розв'язати, коли знадобиться. І так — вузлик за вузликом — Леля спустилася до того місця на стовбурі, де починалася крона. Тут уже вузлики були не потрібні. Дівчинка випросталася на весь зріст і помилувалася результатами своєї праці. Вийшло непогано.

Хто їсть собак?

— Гарно вийшло, — почувся за спиною знайомий голос.

— Тільки навіщо? — пролунав дуже схожий, але інший.

Леля не відповіла. Вона стояла спиною до води й думала, чи випадково русалки сказали саме те, що вона подумала, чи... В будь-якому випадку їй зараз не можна до них обертатися. Вона вже знала, що означає розмовляти з двома одразу.

— Ну, обертайся, — знову промовила русалка. — Я вже одна.

Вона знову відгадала Лєліні думки, але дівчинка вирішила не виказувати, що зрозуміла це. Вона озирнулася.

— Привіт!

— Привіт! — відповіла русалка. — Ти сьогодні сама?

— Як бачиш, — Леля розвела руками, показуючи, що біля неї справді нікого немає.

— І не страшно? — Запитання русалки здалося Лєлі глузливым, однак дівчинка подумала, що краще хоч у чомусь бути щирою, ніж брехати в усьому.

— Страшно, — згодилась вона.

— А що ти робитимеш, якщо зараз випірне моя подруга? — русалка лукаво примружилася.

— Відвернуся.

Русалка розсміялася.

— Молодець! Ти швидко навчаєшся.

Її темне волосся від води здавалось аж зеленавим, такого ж кольору, як і очі. Вона раз у раз стріпувала волоссям, розкидаючи по воді бризки. Але дивно, що по її обличчю вода не текла. Леля дивилася на цю надзвичайно вродливу жінку й не могла зрозуміти, як могло таке статися, що русалки — тільки жінки, й тільки вродливі, і чому вони живуть у воді. І як вони живуть? У неї було так багато запитань, що вона аж збентежилася, не знала, з чого розпочати. Поки вона думала, русалка спитала її перша:

— Як твій собака? Ти його вже з'їла?

Леля отетеріла.

— Хто ж їсть собак!

— Як хто? — здивувалася русалка. — Всі їдять. Ми, наприклад.

— Ви їсте собак?

— Ну... — Русалка, схоже, розгубилася. — Рідко, звичайно. Їх не так часто побачиш. Минулого літа один хлопець кинув у воду палицю — там, далеченько звідси, вище по ріці... Ну, то що ж... Не могли ж ми залишити стільки м'яса. Та й не гукали ми того пса. Він сам за палицею кинувся в річку... А яка різниця — риба чи собака?

Останнє запитання знову збило Лелю з пантелику. Поки русалка говорила, дівчинка відчувала, як у ній наростає відраза до цієї зеленокосої жаби, а тут вона замислилася й мимоволі втратила гидливість. Леля спустилася з поваленої сосни на пісок — на те саме місце, де сиділа минулого разу. Вона не знала, що відповісти, а русалка вела далі:

— Тобто ти хочеш сказати, що ви не їсте собак?

— Ні, не їмо, — відповіла Леля. — Собака — це друг.

Русалка розреготалася, відкинувшись усім тілом назад, і зникла під водою. За мить вона випірнула зовсім близько, й обличчя її було серйозне.

— Чого ж ти тоді минулого разу так ризикувала? Могла ж просто залишити його.

Леля уявила собі, що б тоді чекало на Глину, й здригнулась.

— Я вже сказала, що він — друг, — неприязно повторила вона.

— А що таке друг? — не зрозуміла русалка.

Дівчинка не знала, як їй це пояснити. І чи варто пояснювати?

— Ти пам'ятаєш, як він кинувся мені на допомогу? — нарешті спитала вона.

— Звичайно, — серйозно відповіла русалка. — Але ж однаково не міг допомогти. А чого ти чекала від пса? Ти б іще від риби розуму сподівалася.

— Я про риб нічого не знаю, — твердо мовила Леля, — але він тоді повівся як друг. І, до речі, врятував мене від вас.

Русалка знову розсміялася.

— Дурненька! Ти просто не знаєш, що втратила. Ти стала б однією із нас, якби не це волохате опудало.

Тепер уже розсміялася Леля.

— А ти вважаєш, це саме те, про що я все життя мріяла?

— Як же можна мріяти про те, чого не знаєш? От скажи, ти раніше мріяла познайомитися зі своїм Лисим? Не мріяла, бо не знала його. А тепер шкодуєш?

— Я... Яким Лисим? — Від такого повороту розмови у Лелі всередині все похололо.
— Звідки ти знаєш?

— Яким Лисим? — захихотіла русалка. — Тим, що на дереві сидить.

Леля ладна була крізь землю провалитися. Такого сорому вона ще ніколи в житті не відчувала. Здавалося, ну що тут такого? Ну, не могла ж вона чужим розповідати всю правду! Розкривати всі свої таємниці! Не могла і не мала права. Тоді чому ж так гидко?

Дівчинка мовчки підвелась і рушила до стовбура сосни. Ступивши на дерево, вона озирнулася й кинула через плече:

— Вибач.

Нічий паркан

На плечі Йвася лягли всі клопоти. Він відчув, що значить бути старшим. Узагалі вчора ввечері Лисий розповів усе, що треба зробити, всім роздав доручення, крім Івася. Йому сказав лише:

— Івасю, ти всіма керуєш і за все відповідаєш.

Краще б він доручив на дереві сидіти. Або яму копати (безглуздішої роботи, ніж копання ями, Івась не знав). Ще як тільки прийшли з Лисим до цього села й Лисий із Бородою, Петрусем та Вуханем заходилися копати криницю, Івась це відчув. Звісно, вони всі допомагали — й малі, й дорослі. Івась був тоді на допоміжних роботах — рубав дерева для зрубу. І був за те дуже вдячний: хай йому грець лізти до ями!

Одразу ж згадалося, який жах пережив він у підземеллі в Орлиному лісі. Коли ще ніхто з дітей не знав, що вони під землею, Івась не міг зрозуміти, що з ним діється, — голову йому безперервно стискав невимовний жах. Навіть коли їх, оточивши, гнали на південь вовкулаки, було не так страшно. А в підземників хотілося кричати й бігти світ за очі. Як він тоді стримався, й досі невідомо. Коли ж з'ясували, що це не велика хата, а підземні коридори, йому стало ще гірше. Але тоді вже він знав, із чим боротися, тож опанував себе.

Івась розумів, що інші діти ставляться до землі інакше. Коли він був іще зовсім малий, у селі лежала велика купа піску — дорослі щось копали, а пісок віддали дітям. Ох, що там діялось! І високі піщані хати будували, і борюкалися, й кидалися жменями піску, а потім стали рити печери. І тут Івась пішов від решти дітей, бо навіть руку по лікоть засунути в пісок він не міг. Просто не міг. Така вже вдача.

Тож про копання ями хлопчик подумав не випадково. Гіршої роботи він не знав. Але й вона, схоже, не йшла ні в яке порівняння з тим, що випало на його долю сьогодні, коли в селі лишилися самі діти, молодші за нього. Хоча спочатку ніщо не віщувало ускладнень. Усе йшло нормально й налагоджено. Принаймні так здавалося.

Про те, що Леля, Василько і Лесик знову пішли до річки, цього разу ніхто, крім дітей, не знав. Лесик підозрював, що всі ці вовки-ведмеді були просто нацьковані. Бо, по-перше, ніяких ведмедів поблизу ніколи не водилося. По-друге, вовки влітку й так мають що їсти і людей обходять десятою дорогою. Всіх — особливо Марічку — було

суворо попереджено, щоб про це нікому ні слова. І взагалі:

— Якщо виконати все, про що домовилися, то можна за цілий день нікому з односельців і на очі не потрапити, — закінчив Лесик свої напучування.

Про "домовилися" це він сказав, мабуть, просто так. Бо ніхто ні про що не домовлявся. Він сам усіх зібрав, став перед ними і, дивлячись по черзі на кожного, розповів, кому що робити. Не всі навіть зрозуміли, навіщо все це робити, — навіть Леля, здавалося, була спантеличена. Але змовчала.

Коли вони виходили з села, проводжав їх тільки Івась — решта дітей спали. Навіть Марічка, яка жила з ними — Лелею, Івасем і Лесиком, — не прокинулася, так тихо вони зібрались.

Івась пішов вулицею перший: як хтось побачить, то побачить тільки його, а він був єдиний, хто протягом дня міг потрапити односельцям на очі. Тож навряд щоб його запідозрили, ніби він пішов до річки чи ще кудись. За ним на відстані тихенько й обережно йшли Лесик, Василько та Леля, яка міцно тримала Глину за нашійник.

Провівши їх майже до зрізаного дуба, хлопець повернувся до села іншою дорогою, але знову нікого не зустрів. Що ж, може, й пощастило вирядити непоміченими.

Удома він розбудив Марічку, яка дуже засмутилася, довідавшись, що з нею не попрощалися. Поки вона снідала, Івась сховався до Вуханя й розбудив Петруся, потім — колом по селу — до тих хат, в яких жила решта дітей. У цих родинах уже звикли не розпитувати, де діти й що вони цілий день робитимуть. Та й ніколи придбаним батькам так уже опікувати малих знайд. Тим більше зараз, коли так багато роботи на городах.

Поснідавши й витримавши кілька десятків Маріччиних запитань, Івась знову вирушив селом, тепер у зворотному напрямку. І біля Лисої криниці нікого не побачив. А Наталочка, за його підрахунками, мала вже прийти — і то давно.

Івась роззирнувся на вулиці, що сходилися сюди, потім наблизився до верби й подивився знизу. Нікого. Він вирішив дочекатися дівчинку, а тоді вже йти далі. Хлопчик підійшов до криниці, зазирнув углиб. За кілька кроків од неї сів на пісок і почав щось малювати — нічого певного, так, узагалі. Минуло кілька хвилин, а потім до нього долинув ледь чутний ехидний сміх.

Івась подивився навколо й зрозумів, де сміялися. Власне, він зрозумів тільки тому, що іншого місця просто не існувало. Це були негусті смородинові кущі — такі низенькі, що навіть сидячи за ними навпочіпки, Івась не зміг би сховатися. Він підвівся й подався до кущів. Тільки коли залишалося якихось три кроки, помітив Наталочку.

Виявилося, вона викопала неглибоку ямку в землі за кущами, постелила на край ряднину й сіла на неї, поставивши ноги в ямку.

— Ти чого тут? — Івась вирішив бути суворим, однак коли намагаєшся говорити ледь чутно, вдавати суворість дуже важко.

Наталка знову захихотіла.

— А тут краще. Там так незручно — на дереві.

Івась рушив далі, ще раз пройшов шлях до дивовижного місця, з якого зникав Пластун. Там усе було так само. Івась пройшов до заростів аж у кінці вулиці, зірвав із

тильного (протилежного від села) боку сосни невеличку гілку й заходився розгладжувати землю там, де стрибав Пластун. Нічого доброго з того не вийшло. Голки подрпали суху землю, місце виявилося не розрівняне, а роздряпане. Івась відступив кілька кроків і подивився звідти. Ще гірше, ніж він собі уявляв. І за п'ять кроків впадало в око, що тут хтось був і щось малював на дорозі.

Хлопчик повернувся й ретельно затоптав помальоване. Так було краще, хоч і не набагато. Якщо придивитись, то можна помітити, що хтось добряче потанцював на цьому місці.

"Ех, мітлу б сюди!" — подумав Івась. Але він розумів, що використовувати безслідну мітлу в селі не можна. Вони ще до повернення суворо домовилися, що жодну річ баби Яги не слід застосовувати в селі. Хіба що вночі прийти й позамітати. Ну, побачимо. До вечора повернуться Леля з хлопцями, тоді й поговоримо.

Івась розмахнувся й кинув соснову гілку в напрямку паркана. Вона пролетіла наскрізь і зникла з очей. Хлопець остовпів. Так он воно що! Он куди щоразу дівався Пластун! Паркан був такий самий твердий, як і земля під рогом їхньої хати. Що ж, подивимося!

Івась перейшов на інший бік вулиці, розігнався і... ледве встиг зупинитися. По-перше, він іще недостатньо знайомий із селом і не знає, чиє там за парканом обійстя. По-друге, хоч би чиє воно було, а Івась не має уявлення про те, що там безпосередньо за парканом. Він ніколи не бачив, на яку довжину стрибав Пластун. Чи немає там чогось на зразок несподіванки, яку вони приготували незваним гостям під своєю хатою?

Тож спершу Івась вирішив обійти хати іншою вулицею і спробувати звідти роздивитися, що там за парканом. А тоді вже приймати якісь рішення.

Він подолав піввідстані до Лисої криниці й завернув ліворуч. Досить довго йшов вулицею, а ще одного лівого повороту так і не було. Двори з лівого боку були обнесені не парканами, а невисокими тинами, однак усе одно роздивитися, що там далі, за хатами, не вдавалося — хати і все навколо них потопало в рясних садках. Дерев в садках були старі, височенні.

Нарешті вулиця завертала ліворуч, але не круто. Івась уже так віддалився від загадкового паркана, що почав сумніватися, чи зможе знайти його з протилежного боку. Але ж він мусить мати протилежний бік! Щось же за ним є!

Аж ось і ця вулиця вперлася в ліс, й Івась зрозумів, що до паркана звідси дуже далеко.

Скільки він ішов уздовж цих двох вулиць (чи однієї загнутої), скрізь стежка до хати починалася за невеликою хвірткою. Якби за цими видимими йому хатами були ще інші, то мусили б бути хвіртки, що вели вглиб двору, минаючи видимі хати. Тож можна припустити, що за цими хатами — ліс. То чий же тоді паркан має такі дивні властивості? Це були запитання до Лесика. Тільки він знає село. Поки не повернувся, треба облишити спроби розгадати загадку. Треба чекати.

Перервана розмова

— Зачекай, — гукнула їй у спину русалка. — Ти що, образилась?

І Леля повернулася.

Сонце вже стояло високо над головою, пускаючи веселі бісики по ледь помітних хвилях. О цій порі ніщо не нагадувало про наближення осені.

— Що тобі треба від мене? — прямо спитала Леля, дивлячись русалці в зелені очі — такі ж зелені, як і в неї самої.

— Мені від тебе? — здивувалася та. — Це ж ти до мене прийшла! Уже вдруге!

— Це правда, але ж тебе ніхто не змушує розмовляти зі мною. — Леля зробила паузу, а потім наважилася сказати: — Надто після того, як я тебе обдурила.

— Це ти про свого Лисого? — русалка розреготалася. — На твоєму місці кожен би так зробив. Тобто не сказав би. Він же тут не просто так, а захищає тебе. Ой, ці чоловіки такі власники — моє, значить, моє!

— Що значить "моє"? — Дівчинка чомусь знітилася. — Ми просто друзі.

Русалка зайшлася в реготі, впала спиною на воду й на хвилину зникла з очей.

Коли з'явилася знову, вела далі, ніби й не переривала розмови:

— Як послухати, то для тебе що той Лисий, що собака — одне й те ж.

Леля вирішила змінити тему, плавно повернувшись до того, що її найбільше цікавило:

— Звідки ти знаєш, що його звать Лисий?

— Ох! — русалка схопилася за голову. — От дурепа так дурепа!

І вона знову зникла під водою. Цього разу її не було дуже довго — хвилин із десять. Весь цей час Леля намагалася збагнути, що ж викликало таку несподівану реакцію. Чого вона зовсім не чекала, так це того, що русалка так брутально обзиватиме її. Справді, вона сама прийшла. Сама намагалася вести розмову, але щось постійно заважало. Мабуть, те, що вони по-різному мислять. Те, що звичайне для Лелі, зовсім несподіване для русалки — і навпаки.

Леля подумала, що треба спробувати "приміряти" русалчине мислення. Тільки як?

Та випірнула, навіть не утворивши кіл на воді. Невеличкі брижі йшли від крапель, що стікали з її волосся.

— Вам не можна тут лишатися, — швидко промовила русалка. — Треба бігти звідси. Швидше!

— Чому? — здивувалася Леля.

— Бо вони знають, що ви тут. Вони навіть спробували відрізати вас від дому порожніми деревами.

— Хто вони?!

Русалка зробила круглі очі, наче Леля спитала її, чи буває вночі сонце.

— Ті, хто вже давно на вас полює — на тебе, Лисого й ту малу, що вміє зі всіма розмовляти.

— Марічку?!

— Я не знаю, як її звать. Може, це й не та, про кого ти думаєш. Я тільки знаю, що є в лісі ще одна дитина, яка може щось змінити. Кажуть, вона вміє розмовляти навіть із

водою.

Лелі зацікавився мовою. З усього почутого вона зрозуміла тільки одне: Марічка в небезпеці.

— Дякую, прощай! — гукнула вона, вже біжучи вгору по стовбуру поваленої сосни.

— Не ходіть через порожні дерева! — крикнула їй навздогін русалка.

Уже піднявшись на кручу, Леля озирнулася. Русалка ще була на місці.

— А чому я? — спитала Леля.

— Хіба ти не знаєш? — здивувалася русалка. — Бо ти маєш живу воду.

Куди поділася Марічка?

По воду зранку ніхто не приходив, сказала Наталка. Це дивно, але що ж... Може, звечора набрали. Всі? Зрештою, не така й дивина, якщо порівнювати з усім, що останніми днями відбувається в селі.

За селом, неподалік зрізаного дуба Петрусь із Вуханем лаштували пастки на випадок нападу вовкулаків.

— Лесика не бачили? — спитав їх Івась, наблизившись.

— Ні, не приходив, — відповів Вухань, розпрямившись і витираючи піт із чола. — А що, збирався?

— Ага, — байдужим голосом відповів Івась, — казав, що як встигне, то неодмінно до вас прийде.

— Ні, ще не було. Мабуть, ще не встиг, — підсумував розмову Вухань.

— А Леля що робить? — підіграв Івасеві Петрусь.

— Деся на городи пішла, — відповів Івась.

— На городи — то діло, — похвалив Вухань. — На городах зараз роботи й роботи! Тільки б їй ще не той... — молода ще. Краще той, по господарству... А якщо хочеться той, то можна й той... на городі. Чому ж не той, як той...! Це можна.

Вухань говорив, а сам уже, схоже, й забув про Івасеве існування — він уже з головою занурився в роботу. Велика дерев'яна решітка, з якої стриміли осикові кілки, все не хотіла лаштуватися до мотузок. Принаймні так зрозумів Івась, хоча й знав, що може помилятися — він у цих механічних справах однаково нічого не петрав.

Івась подався на городи "шукати Лелю". Там її не було, тож він попросив, щоб як прийде, знайшла його. Мовляв, є справа. Жінки у відповідь мовчки подивилися на нього, як здалося Івасеві, неприязно. Втім, може, здалося.

Повернувшись додому, він насамперед зазирнув до заростів, де мусила сидіти Марічка. Її там не виявилось. І в хаті не було. Біля дверей до комірчини білили скіпи, двері знову було виламано, а з комори пропав самоносний рогач. Це вже друга втрата чарівних предметів, що дісталися дітям після зіткнення з бабою Ягою. Що наступне?

Однак Івасеві не до рогача було. Його, звісно, шкода, але де Марічка? Що з нею? Вона не могла просто так піти з дому. Тим більше, побачивши, як хтось прийшов грабувати комору. А може, побачивши це, вона побігла його шукати?

Ні. Він її чітко попередив: я прийду сам. Нікуди звідси. Вона не могла піти. Не

могла. Не могла...

Чорний розпач заслав Івасеві очі. Картини одна страшніше другої народжувалися в голові.

Івась знову кинувся до кущів, звідки Марічка повинна була стежити за хатою. Ніяких слідів чужої людини, ніяких слідів боротьби. Так ніби сама встала й пішла, бо вже нічого сторожити. Або виманили. Якщо це був Пластун, то міг виманити. А потім? Що він зробив з нею?

І що тепер робити йому, Івасеві? Порадитися йому ні з ким. Бігти нікуди. Побіжиш на город її шукати, а вона тим часом сюди прийде. Якщо, наприклад, вона просто кудись пішла, то повернувшись і побачивши, що тут без неї сталося... Страшно подумати, як вона переживатиме. Але ж і стояти так, без діла — справа безнадійна. Хоч вий вовкулакою.

Треба ще когось погукати. Кого? Мабуть, краще Петруся. Але ж Лесик наказував, щоб Петруся й Вуханя не чіпали ні на які роботи, бо їхня робота — найголовніша й найтерміновіша. Бороду? Що ж із нього користі? Він добрий і сильний. Це правда. Але зараз ні доброта, ні сила не допоможуть. Тобто, може, й допоможуть, але спершу треба придумати, як бути, а тоді вже...

Це якраз найважче. Івась подумки перебирав різні способи, кроки, вчинки, дії, і жодне з них не обіцяло вирішення. Невже він не знайде дівчинку?! Невже з нею станеться щось лихе?! Вона ж дитина! Кому вона може заважати?! Ні. Не може цього бути, заперечувала надія.

Все може бути, руйнував її розум. Згадай підземелля в Орлиному лісі. Кілька дітей забрели випадково до лісу, й дорослі дядьки били їх, хотіли вбити. Нібито діти побачили "секретний об'єкт", тому стали небезпечними!

Лишенько-лишенько! Як же я подивлюся Лелі в очі! Що я їй скажу? А Лесику? А решті дітей?! Односельці любили Марічку більше, ніж будь-кого з них. На неї ніхто не міг дивитися без усмішки. Що вони скажуть? А якщо нічого не скажуть, то що подумають?

Потім Івасеві стало соромно за такі думки. Виходило, ніби його менше хвилює доля малої, ніж те, що подумають про нього через її зникнення. І ще в нього постійно крутилася підступна думка: "От зараз із-за рогу вибредє Марічка й скаже, що вона ходила перевірити, як там Наталочка". Він розумів, що це дурниця, що цього не може бути, бо чим-чим, а сумлінням і слухняністю Марічка будь-кого обійде, не могла вона так просто взяти й піти. Він розумів це й намагався затоптати й заткнути цю думку якомога глибше — кудись туди, звідки вона ніколи не вилізе.

Однак вона все одно вислизала з рук і з-під ніг, виверталася й знову вилазила назовні. Вона розслаблювала Івася, змушувала думати про те, як це станеться і що він скаже Марічці, а не про те, що робити, де шукати малу, кого гукати на допомогу, з ким і про що радитися.

Таємниця порожніх дерев

Радитися ніколи. Леля, зовсім нездатна про щось говорити, просто побігла вздовж

берега, підганяючи хлопців:

— Хутчіш! Хутчіш!

Поки Лисий зістрибував з дерева, вона вже встигла пробігти кільканадцять кроків.

— Зачекай! — гукнув він. — Туди не можна!

Дівчинка зупинилася.

— Поясни, що сталося, — спокійно сказав Лисий.

— Ніколи пояснювати, — знервовано відповіла Леля. — Ти що, не чув? Марічка в небезпеці!

— Я нічого не чув, — промовив Лисий. — У якій небезпеці?

Леля перевела погляд з нього на Василька, який саме підійшов до них. Потім наважилася:

— Вони шукають не тільки тебе й мене, а й Марічку. Побігли додому. По дорозі розповім.

— Туди все одно бігти не можна, — Лисий і далі намагався не втрачати спокою, хоч це давалося й нелегко. Саме повернення Лелі від русалки було для нього таким полегшенням, що хотілося опуститися на землю й просто полежати після всіх цих переживань. Виявилося, що переживання ще тільки починаються.

Вони рушили на південь, усупереч логіці, всупереч здоровому глуздові. Там, на півдні, було те саме страшне місце, де гула земля. Якщо воно пов'язане з тими, хто на них полює, то швидше за все саме там на них найменше сподіваються. Леля тихенько переповіла Лисому зміст своєї розмови з русалкою. Розповідь його роздратувала. Як же було не спитати, хто їх переслідує! Однак він спробував ніяк свого обурення не виявити, розуміючи, що останнє повідомлення — про Марічку — справді було таким, після якого Леля вже не могла про щось розпитувати. Він це розумів, але роздратування не полишало його. Йому здавалося, вона не розуміє всієї серйозності їхнього становища. Як можна все кидати й бігти, не зрозумівши до пуття, що ж саме тобі загрожує. Чи хто.

"Вони знають, що ви тут". Чому ж не спитати! І ще ці порожні дерева — вони не бачили їх по дорозі сюди. Не може людина пройти повз порожні дерева й не помітити їх! Він завжди знав, що довіряти русалкам не можна. А це ж означає й те, що їм не можна вірити.

І тут із правого боку до нього донісся ледь чутний перестук. Його ні з чим не можна переплутати. Це справді порожні дерева.

Лисий давно не був у цих місцях — мабуть, із зими. Але він тому й не ходив сюди, що знав цей берег дуже добре — кожен куток, кожен кущ, кожен хвощ. Тут не було й натяку на порожні дерева. Хіба може таке статися, що дерево за півроку всихає й перетворюється на порожнє? Виходить, русалка не збрехала. Отже, Марічка справді в небезпеці. І Леля! І Василько. І він сам. Не кажучи вже про Глину.

Наближатися до порожніх дерев не можна. Чому, ніхто не знає. Але всі знають, що то смертельна небезпека. Колись — іще до народження Лисого — в їхньому селі жив чоловік, якого називали Безголовим. Ні, голова у нього була, але дуже маленька. Так і

прозвали від народження. Казали люди, він не був дурним. Навпаки. Тільки це дуже рідко виявлялося. Здебільшого Безголовий говорив якісь дивні слова й чинив дивні вчинки. Розповідали, наприклад, що він дуже довго намагався зловити їдучу жабу. Кожен знає, що це безнадійна затія, і Безголовий знав. Коли його питали, навіщо йому жаба, він пояснював щось таке, чого ніхто не міг уторопати. Ніби він хоче її перевиховати. Так ніби це людська дитина чи цуценя. Нічого з того не вийшло, звичайно. Не вдалося йому зловити їдучу жабу. Як він при цьому вижив — так і лишилося загадкою.

А потім він вирішив піти до порожніх дерев. Казав, хоче зрозуміти, чим вони небезпечні. Скільки намагалися його відмовити, але марно — таки пішов. І більше ніхто його не бачив. Ходив він завжди один, тож так нікому й не відомо, що з ним сталося. А більше таких спроб жоден односелець і не робив. Хіба ж немає чим займатися, щоб іще й за безнадійну й безкорисну роботу братися? Усім відомо, що порожні дерева небезпечні й що наближатися до них не можна. Яка різниця — пожирають вони людину чи рвуть на шматки?

— Сліпа пожежа, — тихо промовив Лисий.

— Де?! — Леля завмерла на місці.

— Не де, а що, — відповів Лисий. — Сліпа пожежа створює порожні дерева.

— Чому ти так вирішив?

— Тому що я тут бував сто разів. І ніяких порожніх дерев не було. А зараз вони з'явилися. "Відгородили нас", — як каже твоя русалка. Звідки ще вони могли взятися?

— От дурепа! — Леля вдарила себе кулаком по лобі. — Чому я не спитала, хто вони!?

— Розхвилювалася за Марічку, то й не спитала, — спробував заспокоїти її Лисий.

— Дурна, тому й не спитала, — дівчинка була в розпачі. — Якщо вони можуть керувати не тільки вовкулаками, а й сліпими пожежами, якщо в твоєму... в нашому селі є люди, які їм служать... Ми мусимо хоча б знати, хто вони. Де вони. Які вони. І що їм треба.

— Убити нас, от що їм треба, ми це знаємо, і цього знання зараз достатньо, — твердо промовив Лисий. — Думати будемо потім. Зараз треба тікати. Рятуватися...

Леля знову хотіла щось заперечити, але він не дав їй перебити себе й закінчив:

— І рятувати Марічку, якщо їй справді саме зараз загрожує небезпека.

З цим Леля сперечатися не могла.

Як зіпсувати власну пастку?

Вухань, бувало, ображався на Петруся. Але не сперечався з ним. Це завжди відбувалося майже однаково. Працюють вони, скажімо, над черговою пасткою. І впираються в те, що зробити так, як раніше задумали, неможливо. Тобто треба щось поприміряти, переробити, перелаштувати. Вухань береться за це діло, а Петрусь раптом пропадає. Власне, він нікуди не дівається — осьдечки, поруч. Однак розмовляти з ним, а тим більше — щось разом робити, неможливо. Очі підведе, наче муху над головою видивляється, губи кусає собі й мовчить. І Вухань уже знає, що краще його в ці

хвилини не чіпати. Безглуздо.

Але все одно він ображався. І не через те, що малий не відповідав на його запитання. А з іншої причини. З такого задуманого мовчання Петрусь завжди виходив миттю, бурхливо. Він кидався щось робити, щось майструвати, щось переробляти. І отут якраз крилася образа. Бо завжди він брався до чогось, що, на перший погляд, ніяк не було пов'язане з тим ділом, яким вони раніше займалися. Більше того, Петрусь потім надовго втрачав інтерес до проблеми, що зупинила їхню роботу, весь захоплений новою справою.

— Чого б ото не подумати про той... те, що треба? — пробував перевиховати малого й спрямувати його в потрібне русло Вухань.

— А хіба це не треба? — дивувався Петрусь.

— Так хіба ж я той... — втрачав переконливість у голосі Вухань. — Я ж нічого.

На тому виховання й закінчувалося.

Цього разу вони нібито все добре розрахували, нічого не повинно було завадити. Дуже проста конструкція. В траві зашморг, під ним замаскована невеличка ямка. Якщо стати в ямку, там ламається маленька гілочка, від цього розпрямляється висока береза неподалік, зашморг хапає нещасного за ногу й піднімає його над землею головою вниз.

Конструкція проста, але працювати не хотіла. Власне, вона працювала, однак дуже повільно. Гілочка ламалася, а потім жертва встигала зробити ще один крок, перш ніж береза розпрямлялася. Словом, ворог уже був далеко, а за його спиною в небо злітала мотузка.

Петрусь подумав і сказав, що це відбувається через те, що мотузки сховані в землі. Якщо ж їх у землю не ховати, то вовкулаки їх винюхають. Але можна, сказав він, спробувати використати це вповільнення.

І все. Вухань зрозумів, що цю справу йому доведеться самому доводити до кінця. Хлопчик пропав. Вухань двічі погукав його, один раз спитав, що робити, а потім сам заходився вирішувати проблему. Петрусь сидів під деревом, звівши очі на рясне листя над головою, і кусав собі губи.

Усе йшло чітко, коли вони випробовували пастку, не прикопуючи мотузку — коли вона лежала поверх трави. Отже, уповільнення відбувалося через те, що мотузку затримувала земля. От якби вона той... не затримувала, думав Вухань, тоді все було б той... Значить, треба зробити так, щоб вона не той... Він думав повільно й бурмотів усе, що думав, собі під ніс.

— Мотузка мусить рухатися той... вільно — навіть коли вона під землею. Бо інакше що ж... Отож...

Вухань залишив Петруся під деревом і пішов до ближнього березняку. За півгодини повернувся з оберемком березової кори. Розкопав рівчачок, у якому лежала мотузка, потім ретельно загорнув її в кору вздовж усього рівчака. Після цього знову прикопав, поклав зверху дерен, обдивився, щоб було непомітно, підправив де треба.

— Тепер вона вже не повинна той... Бо чого ж їй тепер..? Не повинна, ні.

Він знову вклав на місце в ямку зашморг, розрівняв його і, крикнувши Петрусеві:

"Дивись!", — обережно поставив ногу в ямку.

Тієї ж миті його сильно смикнуло за ногу, він боляче впав на спину, а потім знісся ногами догори в повітря.

— Гей, Петрусю! — радісно закричав Вухань, — дивися, як добре вийшло!

Петрусь не відповів. Вухань вивернув як міг голову й поглянув під дерево, де залишив хлопця.

Під деревом Петруся не було.

— Петрусю! — голосніше і вже не так радісно гукнув Вухань.

Ніякої відповіді.

Вухань крутився, відчуючи, як боляче ріже ногу мотузаний зашморг, видивляючись навколо Петруся й намагаючись згадати, коли він його бачив востаннє.

Дороги додому немає

Лисий уважно роззирнувся довкола. Він шукав якихось знаків "для своїх", чогось такого, що підказувало б, що вхід саме тут. У тому, що це вхід (до підземелля?), він не сумнівався. І в тому, що біля входу — там, у темряві, — також нікого немає. Вони стояли на тому самому місці, де Леля з Васильком були минулого разу — тобто зовсім близько до улововини. Але відчуття небезпеки у Лисого не з'являлося.

А от Глина дуже не любив цього місця. Він шкірив зуби, підігнувши задні лапи, ніби перед стрибком, і всім своїм виглядом казав:

— Я ще таких дурнів не зустрічав! Уже ж раз були тут. Тікали потім, як зайці. Ні, знову притупали. Що ви тут забули? Нічого доброго тут немає, зрозуміло? Значить так, зараз розвертаємося й киваємо звідси п'ятами що є духу. Зрозуміло?

Схоже, людям це не було зрозуміло, і Глина страшенно дратувався з їхньої недоумкуватості. Вони стояли мовчки, і це означало, що Глині також треба мовчати. Тож він стримувався. Але розумів, що довго так тривати не може. Тут би погавкати щосили, на повну горлянку!..

А Лисий не звертав на нього уваги. Він пильно вдивлявся в траву, намагаючись хоч би приблизно визначити межі оманливої ділянки. Якби вдалося, можна спробувати обійти її. Однак поки що нічого не виходило — трава здавалася однаковіською, ще й, як на гріх, не було вітру. Там, в улововині, справжнього вітру, мабуть, не буває ніколи. Але й тут, нагорі, ні шелесь. Якби кинути палицю — низенько так, щоб торкалася верхівок трави, тоді б він визначив межу в одному місці. Після цього, він знав, земля почне гудіти й тремтіти. Тоді вже напевне треба тікати. Що ж користі від знань, добутих такою ціною?

Здається, Леля його зрозуміла. Як завжди, без слів. Вона поманила його пальцем і тихенько, ледь ступаючи, пішла вперед. Лисий, а за ним Василько з собакою рушили слідом.

Леля вела їх краєчком яру, і вони вже звикли до того, що межа оманливої трави йде вздовж яру, коли раптом дівчинка почала завертати праворуч, віддаляючись від краєчку схилу. Потім іще правіше, потім ще...

А тоді вони почули зовсім близький перестук. Далі йти не можна. Далі — порожні

дерева. Схоже, звідси вони тягнуться аж до того місця, де вранці дітей застала сліпа пожежа. От тільки питання — як далеко вона зайшла після їхньої втечі.

Лисий торкнув Лелю за плече, й вона зупинилася. Він похитав головою, мовляв, далі не підемо, і цього достатньо. Вони рушили назад, до берега ріки. Проминули повалену сосну, біля якої зараз у воді нікого не було, й самісіньким краєчком над урвищем пішли на північ, петляючи разом із річкою й не наважуючись зрізати кути. З лівого боку постійно було чутно перестук порожніх дерев, і відчуття небезпеки не полишало Лисого.

Мабуть, воно передавалося іншим, бо йшли мовчки, напружені, мимохіть дослухаючись до розмови спалених дерев.

Вони вже проминули те місце, де вранці вибігли на берег, рятуючись від сліпої пожежі. Десь тут вона повинна була зупинитися. Вони йшли і йшли, а перестук з лівого боку не вщухав. А потім він став голоснішим, відчуття небезпеки зросло ще більше, і Лисий зупинився.

Далі йти не можна. Чомусь він був упевнений, що пожежа не могла вийти на самий берег ріки. Може, й так. Але вона так близько підійшла до урвища, що вже тут було страшно. А найстрашніше те, що вони остаточно зрозуміли: дороги додому немає.

Вправи з викопування ямок

Він розумів, що повертатися додому не може. Треба ще збігати на городи — хтозна, може, вона якось прибудилася туди. Івась уже виснажився. Він оббігав усе село. Ніде не було ні Марічки, ні Пластуна. Хатина Люби стояла ніби мертва — не тільки хазяйки не було поблизу, навіть кури не бродили подвір'ям. Куди вони могли подітися? Це ж кури! Якби Люба замкнула їх у курнику, там би стояв такий лемент!

Але Любині кури його турбували якнайменше. Він набрався нахабства, зайшов на подвір'я і зазирнув у віконця. Нічого особливого — стіл, пара табуретів, піч, в'язанки трави, що звисають зі стелі. Втім, хатина всередині щось невловимо нагадала йому. Він силівся збагнути, що саме, але думки настільки були зайняті іншим, що Івась кинув спроби пригадати, вибіг із подвір'я й помчав далі.

На городах нікого з дітей не видно. Люби й Пластуна, звісно, також — вони взагалі ніколи не бували на городі. Івась раптом подумав про те, як багато їх об'єднує — Любу й Пластуна. І чому раніше ніхто не звертав на це уваги? Живуть самі. Відлюдкуваті. Ні він, ні вона ніколи не працюють з іншими людьми. Вона дуже гарна — він потворний. Вона дуже розумна — він відомий сільський дурник. У неї хата на краю села, і в нього хата під самісіньким лісом.

О! Він же не перевірів Пластунову хату! Івась розвернувся й побіг із городу, навіть не відповівши на привітання жінок і не спитавши, чи не бачив хто Лелю й Лисого.

Йому здавалося, що вже все село оббігав. Як же міг він проминути куток, де жив Пластун! Чому насамперед не побіг туди? Ну, чому він такий дурний! Адже це так ясно: треба насамперед перевірити Пластуна. Звісно, вона там. Де ж їй іще бути? Тільки там! Головне — підкрастися непомітно, щоб усе видивитися. Щоб знайти її. І врятувати.

Івась іще поблукав крученими вуличками й провулками, де майже ніхто не жив — це все були хати людей, які вже померли, не лишивши по собі дітей. Хати стояли перехняблені, сліпі, двори поросли високим будяком, коноплею та кропивою. Якщо це трав'яне сміття не спинити, воно скоро перекинетесь на решту села й заглушить усе живе.

Пластунова хата не дуже відрізнялася від інших довкола. Хіба що непримітною на перший погляд стежиною, якою, хоч і нечасто, але все ж таки ходили. Втім, поза цією стежкою нога людини, схоже, не ступала ніколи. Страшно навіть уявити, щоб хтось міг заглибитися в ті суцільні багатолітні хащі, густо переплетені сизим павутинням; вони, мабуть, навіть узимку не рідшали. Івась би не здивувався, якби з'ясувалося, що там не лише павуки, а й гадюки живуть.

Зачаївшись біля зеленого від моху дерев'яного паркана, Івась крізь широку щілину пильно обдивлявся двері, вікна — і все марно. Ніякого натяку на рух, ніякого сліду людини.

З правого боку паркан упритул підходив до наступного подвір'я — там між хатою і сусідовим тином росли такі густі будяки, що пройти крізь них і вовкулака не зміг би. Між подвір'ями — це видно — також тягнувся тин, але підступів до нього ні з одного боку, ні з другого не було.

З лівого боку не було нічого — суцільною хмарою нависали древні зарості ліщини, височенні, вище хати, і з виду також геть непролазні.

Отже, наблизитися до хати можна тільки вузьенькою стежиною. Якщо за вікнами хтось є, то непоміченим підійти не вдасться.

Але за вікнами нікого немає! От що видивився Івась! Двері хатини підперто невеличким кілочком. Зрозуміло. Адже залишати їх відчиненими, йдучи з дому, навіть Пластун не наважиться — тим більше в таких чагарях. Не тільки миші, вовки можуть до хати поналазити. Зробити собі клямку чи інший якийсь пристрій Пластун, ясно, не може. Отже, кілок під дверима — це ознака того, що хазяїна вдома немає. Та й те: якщо ти сидиш у хаті, то як той кілочок поставиш?

Івась роззирнувся праворуч і ліворуч, потім тихенько нахилив хвіртку, давно зірвану з завіс, і ступив на подвір'я. Намагаючись не залишати слідів, перебіг до вікна й зазирнув усередину.

Що його одразу здивувало, так це те, що в хаті був ідеальний лад. Наскільки можна бачити крізь вікно, долівка чисто виметена, на столі нічого зайвого, жодна річ не валяється абияк. Згадуючи, як Пластун завжди у них їсть, який вигляд після цього має стіл і долівка, Івась очам своїм не вірив. З усього виходило, що він справді не той, кого намагається удавати. Ох, Пластуне-Пластуне!

Але то таке. Де Марічка? Ніяких ознак її перебування тут Івась не помітив. От тільки не всю кімнату видно через маленьке, хоча й чисте віконце. Що там — праворуч? З'ясувати це можна тільки в один спосіб. Хоч і небезпечно, та хлопчик вирішив зайти всередину.

Він уже взявся за кілок, коли почув, як хтось висякався на вулиці. Це не міг бути

хтось інший, як тільки Пластун — адже на цій вулиці, крім нього, ніхто не живе. Івась прожогом кинувся за ріг хати й заचाївся.

Прошелестіла трава на стежині, рипнули двері, в хаті почулися кроки. І все. Більше ні звуку.

Обставини склалися якнайгірше. Тепер він не міг вийти з двору, доки не вийде Пластун. Стіна проти ліщини, біля якої стояв Івась, була глухою — жодного віконця. До неї майже впритул підступали бур'яни, але не зовсім упритул. Що хлопчика здивувало, так це саме ця стежина вздовж стіни: вона була протоптана значно помітніше, ніж від хати до хвіртки. Нею чимало ходжено.

Ступаючи дуже обережно, Івась пройшов до краю хати й обережно визирнув. На задній стіні хати було два вікна — він їх бачив з іншого боку, коли зазірав у вікно фасаду. А от заднє подвір'я перед цими вікнами виявилось надзвичайно цікавим. Принаймні несподіваним.

Ні про які неспорані зарості тут не було й згадки — ретельно винищені бур'яни, акуратні грядки з цибулею, огірками, петрушкою, картоплею. А прямо під вікнами — досить великий майданчик, на якому нічого не росло. Складалося враження, що на ньому хтось учився копати ями. Одна почата — не глибше одного штиха лопати. Друга глибша — Івасеві буде до поясу, третя ще глибша. А далі знову міленька...

Всі вони були свіжі — не більше трьох-чотирьох днів. А далі — ближче до городу — старіші, вже засипані.

Ями копають для чогось. Ніхто не буде просто копати, щоб потім засипати знову. Хіба що їх навмисне копатимуть для того, щоб щось у них зарити. Хоч як Івась не терпів ям, а це він знав напевне. Або у Пластуна було дуже багато сміття (це просто смішно — яке там у нього сміття!), і він його без кінця закопував, щоразу змінюючи місце, або ж він просто любив копати ями. Останнє припущення, звичайно, дике, але Івась і таке ладен був подумати. Бо цю картину треба якось пояснити, а інших пояснень просто не спадало на думку.

Чата не їсть собак

Нічого не пояснюючи й не радячись, Лисий повів їх туди, куди тільки й можна було йти. Леля та Василько й самі зрозуміли. І коли підійшли до поваленої сосни, Леля мовчки спустилася на свій маленький майданчик, сіла на пісок і заходилася чекати.

Чекала недовго. Тобто зовсім не чекала — русалка з'явилася за хвилину, ніби сама їх ждала.

— О! Повернулися, — насмішкувато промовила вона. — Та й повільно ж ви мудруєте! Я ж сказала, що вони вас відгородили.

— Хто вони? — Леля вирішила починати з головного.

— Я їх ніколи не бачила, — відповіла русалка.

— Які вони?

— Я їх не бачила.

— Але як їх називають?

— Так і називають: "Вони". А більше ніяк не називають.

Леля зрозуміла, що далі розпитувати просто немає про що. Не питати ж: "Що ти ще знаєш?"

— Іще я знаю, що вони живуть у землі, — русалка ніби прочитала її думки. — До річки не наближаються. І до сіл не наближаються. Якщо їм щось чи хтось потрібне в селах, вони посилають ваших давніх друзів — вовкулаків.

— А чому не можна наближатися до порожніх дерев? — спитала Леля.

— Бо ніхто від них не повертається, — відповіла русалка. — Ти хіба цього не знаєш?

— Це я знаю, — з притиском сказала Леля. — Я не знаю, чому ніхто не повертається.

Русалка розсміялася.

— Ви, люди, такі смішні! Навіщо вам знати чому, якщо ви вже знаєте що?

— Бо якби ми знали чому, ми могли б придумати, як нам вибратися звідси.

Знову сміх.

— Як же ви звідси виберетеся! Ніяк. Вони дуже добре придумали. Навіть вовкулаків не треба посилати. Тепер ви просто тут помрете з голоду — от і все.

— Ти так весело про це говориш, — Леля не могла повірити, що русалка каже всю правду. — Невже немає порятунку?

— Для тебе є.

— Який?

— Я тобі вже казала: йди до нас. У нас вони тебе не дістануть... — Русалка почекала Лелиної відповіді, не дочекалася й неправильно зрозуміла її мовчання. — Ти не уявляєш нашого життя, тому боїшся. Ми всі сестри, ми як одне ціле. Ми в усьому довіряємо одна одній. І ти станеш однією з нас. У річці багато їжі, в річці безпечно. Тут тебе ніхто ніколи не скривдить. Ніхто й ніколи — подумай про це! Я теж колись боялась, а тепер сміюся зі своїх страхів. А в тебе ж просто немає вибору — чи щастя з нами, чи смерть із ними.

На цей час сонце розгорілося, неначе в липні. Вода ввижалася теплою, ніжною, солодкою. Життя русалок раптом здалося їй безтурботним і радісним. Вони щасливі, бо вони є. Їм достатньо одна одної і їхньої ріки. Їм немає чого ділити. У них немає небезпек. Ні вовкулаки, ні сліпі пожежі, ні сови-лішаки, ні їдучі жаби — ніхто їм не загрожує.

— У тебе нема вибору, — повторила русалка.

— А в моїх друзів? — усміхнулася Леля.

— І у них нема — їм що так, що так не врятуватись. У нас вони не зможуть дихати під водою, а там, — русалка кивнула на кручу, — помруть із голоду... А може й не з голоду. Якщо по них хтось прийде.

Вона подумала й додала:

— Краще до нас. Бо там вони помруть без будь-якої користі. А ми хоч пса твого з'їмо. А хлопці ракам підуть. Теж нам користь.

— Не підуть вони ракам, — твердо сказала Леля. — Ми всі разом звідси виберемося.

Русалка розреготалася й зникла під водою. Вона досить довго не поверталася.

Коли ж знову з'явилася над хвилями, була дуже серйозна.

— Нічого не вийде у вас, — суворо промовила вона. — Не врятуєтесь. Тільки ти можеш врятуватися.

— Навіщо вам треба, щоб хлопці загинули? — спитала Леля.

— Навпаки, — тепер уже весело відповіла русалка. — Нам це не потрібно. Це ж не ми відгородили вас від дому. Нам краще, щоб ви всі троє жили — тоді їм буде якась противага. Бо йди знай — може, й на нас знайдуть якийсь засіб...

— Тоді допоможіть нам.

— Як же ми вам допоможемо? — Русалка була вкрай здивована. — Ми не вміємо дерева рубати. Тим більше — порожні.

— Пропустіть нас берегом, — попросила Леля.

— Ох і прохання! — Русалка удавано злякано схопилася за голову й пірнула під воду. Такі її часті купання вже почали дратувати. Тут життя вирішується, а вона прохолоджується! Втім, Леля здогадувалася, що русалка не прохолоджується, а радиться, а може, питає дозволу. Чомусь їй гадалося, що саме ця підводна пліткарка прониклася до неї довірою чи приязню. Тому вона весь час пірнає, щоб зі своїми старшими порадитися й випросити в них дозвіл щось Лелі повідомити. Через те й настрій русалчин після таких занурень дуже різко змінювався — внаслідок розмови, що відбулася під водою. Так думала дівчинка.

Вони чекали довго. І навіть Глина почав хвилюватися. Він не розумів, чому всі сидять без діла й навіть не розмовляють між собою.

Нарешті русалка повернулася. Вона була сумна.

— Ми вас пропустимо, — сказала вона. — Але ви все одно не пройдете. Там Чата. А повз Чату ніхто не пройде.

— Чата? — перепитала Леля.

— Так, Чата. Він чатує. Дивіться під ноги. Але це вам усе одно не допоможе. Повз Чату ніхто не пройде.

— Його можна перемогти?

— Ні. Але є й добра новина, — розсміялася русалка. — Чата не їсть собак. Просто топить.

Ото тобі й буде ага!

Була й добра новина: вийшло сонце. Івась тепер стояв у тіні, яку відкидав будинок Пластуна. Тінь накрила ямки, які тепер Івасеві не давали спокою. Але вихід сонця з-за хмар означав і те, що хлопчик може спробувати зазирнути у вікно. Адже ті вікна — попереду хати — тепер яскраво освітлені, тож якщо з'явиться голова дитини в задніх вікнах, її не помітять. Якщо, звісно, не дивитимуться саме в це вікно.

Але ж Івась прийшов сюди не ховатися, а шукати!

Він підкрався до вікна, прислухався до того, що діється в хаті. Там справді щось відбувалося, чулися кроки, постукування. А це означало, що Пластун чимось зайнятий, тож у вікно не дивиться.

Насправді Пластун дивився у вікно. Але не в те, в яке зазирнув Івась — у

протилежне. Власне, він не дивився, а визирав. Бо тут же відійшов від вікна й заходився щось робити. Зрозуміти, чим він зайнятий, було непросто. Спочатку він підійшов до столу й ганчіркою змахнув з нього пил. Потім рівніше поставив табуретку, яка й так, на думку Івася, стояла рівно. Тоді відчинив двері, витрусив ганчірку, повернувся, повісив її на цвяшок біля рукомийника й почав мити руки. Це була довга історія. Він тер їх губкою, змивав, знову тер, знову змивав, при цьому щомиті визируючи в вікно, що виходило на переднє подвір'я.

Когось чекає, зрозумів Івась. І навіть відомо, кого. Видно, вона тут же й прийшла, бо Пластун заметушився, хутко ще раз обдивився кімнату й метнувся до дверей.

— Здоровий був, красунчику, — почувся Любин голос.

— Риві, ага, — радісно відповів господар, пропускаючи її в двері.

Івась відхилив від шибки голову, бо Люба, ввійшовши, неодмінно обдивиться кімнату, тож і його за вікном може помітити. Рипнули й хряснули двері. Після цього голоси стали такі приглушені, що Івась далеко не все міг розібрати. Власне, слів Пластуна він і так не розумів.

Пластун щось спитав. Люба відповіла:

— ... здогадуються. Це не той.

— ...?

— ... підмінили, бо знали.

— ...?

— Знову пішли до русалок, але... (далі дуже довго й нерозбірливо)... Хотіли обдурити. Вони нас запідозрили, стежать за нами. Ти нікого не помітив?

— Гоніні.

— Нічого не розумію. Їх нікого немає. Хай двоє пішли, а де решта? Де твоя...

—...

— Отож. Щось вони задумали. Треба знати що, бо знову перехитрують нас. Вони тоді мені голову відірвуть. Дивись, красунчику, тобі теж непереливки буде. Не тільки мені.

— ... Ага!

— Ото тобі й буде ага...(знову нерозбірливо). Де кури?

— ... Ага.

— Піди принеси. Нам без них довго не можна. І так невідомо, чи не занадто довго... (зовсім тихо).

— Ве су, ага.

— Ти що, ввечері! Зараз іди. Тільки обережно.

— А ти? — ці слова Пластуна Івась дуже добре розібрав.

— А я тут залишусь. Бо можуть прийти шукати. Я їх зустріну, хай начуваються!

— ... (мішанина незрозумілих звуків).

— А ти зроби так, щоб не побачили. Що мені, тебе вчити? Чи тебе даремно Пластуном назвали?

У хаті почулися кроки, й Івась знову зазирнув у вікно. Люба й Пластун вийшли з

хати. Дурник пішов до хвіртки, а Люба... Далі її не було видно. Аж раптом промайнула її голова в правому вікні. Вона йшла навколо хати! Сумнівів не могло бути — вона йде туди, де стоїть Івась! Тією ж стежиною, якою він сам сюди потрапив.

Нахилившись, він пробіг під вікнами до протилежного краю задньої стіни. Тільки вже завернувши за ріг, здивувався, навіщо він нахилився, адже в хаті нікого немає. Однак то було пусте. Халепа, в яку він ускочив, виявилася страшнішою. З цього боку навколо хати ніхто ніколи не ходив. Колись, може й міг пройти, а тепер уже ніяк.

Зовсім поруч, за рогом, почулися Любині кроки. Потім звук кроків змінився — схоже, вона пішла по городу. Далі якесь шурхотіння, а після нього — несподівано для хлопчика — виразний стогін. Івась обережно визирнув із-за рогу, притиснувшись до дерев'яної стіни.

Ох і картина відкрилася його погляду! У кількох кроках від хати — там далі, за ямками — Люба лежала на траві, розкинувши руки, так само розкинулося навколо голови густе чорне волосся. Тіло її здригалось, пальці впилися в землю. Полуденне сонце світило їй просто в очі, але очі були широко розплющені — вона ніби вбирала в себе сонячне світло. Люба стогнала.

Першим бажання Івася було кинутися на допомогу. Але він стримався й правильно зробив. Бо за мить зрозумів, що стогне дівчина не від хвороби чи болю. Це був стогін задоволення, якогось тваринного щастя. Раптом вона загарчала й покотилася по траві — спочатку в бік лісу, потім назад, до хати. Здавалося, кожним клаптиком тіла Люба намагається притиснутися до землі. Вона вже не здригалась, а колотилася, ніби в пропасниці. Далі завмерла на спині й вигнулася, мов лоза — тільки п'яти й потилиця торкалися землі. А потім упала спиною на траву й тут же підхопилася.

І це вже була не Люба. Точніше, не та Люба, яку досі знав Івась. Одяг був брудний, волосся стояло дибки. У хлопчика навіть склалося враження, що воно ворухиться, мов черва.

Дівчина нахилилася, піднесла обидві руки до невеличкої ямки й знову загарчала, немов вовкулака.

Й Івась побачив, як просто на його очах ямка затяглася густою травою і зникла.

Він раптом зрозумів, що йому нагадувало Любине помешкання, коли він зазирає до нього у віконце, — хатину баби Яги, де він колись так і не зміг виспатися.

Всесвітнє тяжіння

Леля не змогла розповісти Лисому й Васильку, що їй пропонувала Русалка. Тільки про Чату розказала.

— Хто він такий? — спитав Лисий.

— Не знаю. Він чатує, — відповіла дівчинка.

Лисий уважно на неї подивився й сказав:

— Ясно.

— Що мені сказали, те я тобі й розповідаю, — образилася Леля.

— Та годі вам уже, — втрутився Василько. — Краще подумайте, що робити.

— І швидше, бо мені тут дуже не подобається, — додав свою думку Глина.

— Якщо це Чата, який чатує, — сказав Лисий, — треба його обдурити. Іншої ради немає.

— Як ми можемо обдурити того, кого ми не знаємо, про кого не маємо ніякого уявлення? — здивувалася Леля.

— А що ти пропонуєш? — із останніх сил стримуючись, спитав Лисий.

Леля не відповіла. Вона відвернулася обличчям до кручі й дивилася на повалену сосну, яка привела їх сюди, в цей глухий кут, із якого немає виходу. Дівчинка й до того відчувала, як Лисий починає на неї дратуватись. А коли він дратується, то й сам стає нестерпний.

— Чому ж ти мовчиш? — не вгавав її друг. — Може, розкажеш нам, який він? Звідки нападає? Який завбільшки? Він падає на голову чи затує під землю? Де він чатує? Ти півгодини тут розмовляла — що ти з'ясувала? Що Чата чатує, і що ніхто повз нього не пройде? Чи ти вважаєш, що нам можна розповідати тільки те, що ти хочеш?

Він мав рацію, безперечно, але й на її боці була правда. І ще невідомо, чия правда більша. Леля озирнулася й подивилася йому в очі.

— Так, я вважаю, що можу розповідати тільки те, що хочу. І ніхто мене не змусить розповідати те, чого я не хочу. Зрозумів?

Лисий не відповідав. Їхні погляди схрестилися й кресали іскри. Глина сів на пісок і заскиглив:

— Будь ласка, перестаньте, я більше не буду!

Але вони не переставали. І Глина сказав:

— Добре, буду!

Однак і це не допомогло.

Василько навіть не намагався втрутитися чи замирити їх. По-перше, він не знав, як, а по-друге, відчував, що ніякі слова тут не допоможуть — немає таких слів. До того ж просто боявся — йому здавалося, що будь-яке слово чи дія можуть викликати таку бурю, якої вже ніхто й ніколи не вгамує.

"На неї ні в чому не можна покладатися, — думав Лисий, не відводячи погляду від Лелиних очей. — їй кажеш одне, а вона робить зовсім інше. Чи вона не розуміє, що вони втрапили в страшну небезпеку? І все через неї. Через неї! Вона в усьому винна! Ні щоб вибачитися й розповісти все, що їй сказала русалка! Тепер навмисне мовчатиме, щоб він її попросив. Не діждешся!"

Люто втупившись Лисому в очі, Леля думала про те, який же він самовпевнений бовдур. Тільки він один знає, що робити, як і коли правильно, а як і коли — ні. Сам би пішов і поговорив із русалкою. Він же просто не уявляє, в якій вони небезпеці! Тут треба бігти додому, там Марічка, якій також загрожує небезпека. А він стоїть і мовчить, і слова не скаже. Тільки вона одна повинна за всіх думати, шукати вихід.

Почало різати в очах — хіба ж можна так довго дивитися, не кліпаючи. Не вистачало ще, щоб сльози потекли, щоб він подумав, що вона плаче!

Глина ліг на пісок і вже мовчав, зіщулюючись, відчуваючи, що зараз відбудеться щось страшне.

І справді — не змовляючись, але одночасно Леля і Лисий кинулися одне одному назустріч. Леля обхопила його за шию, збивши з голови бриля, що покотився по піску й завмер біля самісінької води.

Глина підхопився, у два стрибки підлетів до нього, затиснув у зубах і високо підстрибнув, намагаючись начепити бриль на лису голову. Такого нападу Леля і Лисий не чекали, вони втратили рівновагу й повалилися на землю. Пес боляче товк їх ногами, крутив хвостом і злизував Лелині сльози.

— Ну от, соплі почалися, — невдоволено буркнув Василько. — Вставайте вже. Нас Чата чекає.

На все те з води дивилися дві русалки. Вони презирнулися, стенули плечима і зникли під водою. Нічого не зрозуміли.

Як урятувати повішеного?

Тепер усе ставало зрозуміло. Потайний підкоп під хатою зробив Пластун, а замаскувала його Люба. У них змова. Все стало на свої місця. Якщо раніше Івась ще міг сумніватися, припускати, що він помилився, то від цієї миті всі сумніви зникли.

Хоча лишалося ще багато незрозумілого. Якщо Пластун сьогодні знову лазив до них у комору, то як йому вдалося уникнути пастки, наготованої Петрусем? До чого тут кури? Де в цей час була Марічка? А головне — де вона зараз?

Покінчивши з ямками, Люба полегшено зітхнула, як людина, що добре виконала якусь справу, швидко озирнулась (Івась ледве встиг сховатися) і сіла на траву, обличчям до сонця. Тепер це була вже вдоволена кішка, що нікуди не поспішає, гріється на сонечку й мружиться від задоволення. Люба відпочивала. Дівчина не збиралася йти з подвір'я. Як же вибратися Івасеві?

Раптом вона підхопилася на ноги й пішла навколо хати — до дверей. Івась вибіг із-за рогу, підбіг до вікна і встиг побачити, як відчиняються двері. Хлопчик відсахнувся, щоб Люба, ввійшовши, його не помітила. Що вона робила в хаті, він не знав. Тільки коли рипнули двері, визирнув знову — і знову встиг помітити дівчину в протилежному вікні. Вона поверталася. Івасик знову забіг за ріг.

Швидким кроком Люба пройшла до схованих ямок. Вона впізнавала їх, попри те, що тепер їх розгледіти було неможливо. В кожную ямку Люба щось кидала, беручи правою рукою з подолу спідниці, лівою вона тримала поділ перед собою — Івась не міг розгледіти, що саме дівчина кидає в ямки, бо вона стояла до нього спиною. Закінчивши, Люба обтрусила поділ, пильно роззирилася й пішла навколо хати. Втім, цього разу всередину вона не зайшла, а попростувала до хвіртки.

Шлях був вільний. Перечекавши кілька хвилин, Івась обережно вийшов зі схованки й наблизився до того місця, де, як він запам'ятав, була перша ямка. Сів навпочіпки, підніс руку до трави, що зовсім-зовсім була схожа на справжню, і тут же зі страхом відсмикнув руку. А що як там гадюка?

Івась подивився навколо, помітив невеличкий ціпок, поворушив ним у ямці. Ціпок щось намацав, але то не було чимось живим. Хлопчик обережно запустив усередину руку. І його тут же охопив нестерпний жах. Він заплющив очі, зціпив зуби й змусив

себе не висмикнути руку з оманливої трави. Ще просунув її вперед і тут же наштовхнувся на щось дуже гостре. Івась добряче поколов пальці, поки збагнув, як ту колючку витягти.

Це виявився дерев'яний їжак — власне, їжаченя, якщо за розміром. От тільки довжелезні тернові колючки, з яких його було зліплено, зовсім не нагадували їжаків. Страшно подумати про того, хто ступив би сюди ногою. Літні личаки чи й навіть черевики на тонкій підошві таке їжаченя простромило б одразу. Тепер зрозуміло, що Люба обіцяла приготувати для тих, хто прийде сюди. Він уважно придивився до слідів на землі. Ясно було й те, як Люба безпомилково впізнавала свої приховані пастки. Біля них трава була прим'ята її ногами. Незабаром трава підніметься, й слідів не лишиться. Але час ще є. Ну що ж...

Івась узявся до праці. Несподіванка так несподіванка. От тільки кому? Він працював швидко й обережно, щоб не наслідити ще більше. Закінчивши роботу, побіг на вулицю, а звідти — до Петруся. Треба, щоб той перевірів пастки в підкопі під хатою Лисого. Не тому, що сам він боявся лізти в темну яму (хоча, звичайно, він таки боявся), а тому, що не знав до пуття, що Петрусь там намудрував. Через те Івась сам міг стати жертвою тих пасток.

І всю дорогу він думав про Марічку. Він не дуже зрозумів, про що говорили Люба та Пластун. Точніше, зовсім не зрозумів, крім окремих речень. Але йому здавалося, що про Марічку вони й самі нічого не знають. То де ж вона може бути?

Біля великого спляного дуба Івась побачив страшну картину. Петруся ніде не було видно, а з сусіднього дерева звисало щось страшне, червонопике, з величезними вухами.

— Івасю, — сказало воно слабким хрипким голосом, — зніми мене!

Якби схотів, хлопчик міг би дотягтися руками до голови Вухань. Але в того був такий страшний вигляд і перебував він у такій дикій ситуації, що Івась, мабуть, і не наважився б.

— Як же я тебе зніму? — спитав він.

— Отам біля осокора той... — насилу відповів підвішений за одну ногу Вухань, — як це... є така мотузка. Відкрути її від кілка, тільки не відпускай, міцно той... тримай її, коли відв'яжеш...

Івась побіг до осокора, довго обдивлявся, але нічого не знайшов — ніякої мотузки.

— Отам, — знову прохрипів Вухань, — у дуплі!

Внизу дерева справді було дупло. Але Івась до нього спочатку й не зазирнув, зваживши, що мотузка ж повинна бути до чогось прив'язана. Якщо ж вона просто лежить у дуплі, то яка ж від неї користь... Але виявилося все не так просто. Вона проходила в щілині кори до кореневища, там чіплялася за корінь, а прив'язана до нього була, власне, під землею. Втім, почавши розгрібати землю, Івась зрозумів, що то зовсім не земля, а притрушена торішнім листям ямка. Він швидко розв'язав вузол і...

Якби він не втримав мотузку, Вухань гепнувся б з висоти головою вниз і напевне зламав би карк. А так мотузка миттю вилетіла з-під землі, смикнула Івася, підняла над

землею, він полетів до іншого дерева і з розмаху вдарився об стовбур, від удару випустив мотузку і впав на спину. Вухань теж упав на землю, однак повільно, хоч і забився, але навіть не втратив тями.

Якийсь час вони так і лежали на землі, прислухаючись до болю й не наважуючись встати. Івась підвівся перший. Він підійшов до Вуханя. Обличчя в того все ще нагадувало буряк.

— Як це ти вскочив у свою ж пастку? — спитав хлопчик.

— Та ж думав той... Петрусь... — Вуханеві говорити було важко.

Івась звільнив від мотузки його ногу, допоміг підвестися. Той, ставши на ноги, охнув і знов опустився на траву.

— Де це Петрусь? — спитав його хлопчик.

— Не знаю, — видихнув Вухань. — Мабуть, той... щось придумує. Отам сидів-сидів, а тоді дивлюсь, а його вже той...

— То ти думав, він тебе витягне?

— Атож. А потім дивлюсь, а його вже той... Я ж думав, він той... — Вуханеві все ще було важко говорити.

— Зрозуміло, — промовив Івась. — А непогана пастка у вас вийшла.

Вухань у відповідь слабо покрутив головою.

— Ні. Погана пастка. Дуже погана.

Мабуть, висіти вниз головою йому не сподобалося.

Йшов загін по берегу

Глині дуже не сподобалося, коли до його ошийника прив'язали мотузку, а потім її прив'язали до ошийників Лисого, Василька і Лелі. Тільки у них нашийники були на поясі. Але навіть до них бути припнутим Глині, як він вважав, не личило. Він, мов у тумані, пригадував, що бачив раніше собак, прив'язаних на подвір'ї, однак у їхньому нинішньому селі собак не було зовсім, прив'язаних — тим паче. І сам він такої наруги не зазнавав ніколи. Так, за нашийник його тримали, не дозволяючи бігти туди, куди треба бігти. Але одна річ — коли тебе тримає рука людини, і зовсім інша — коли тримає тебе безголова смердюча мотузка!

Він би й не дозволив такого, але не зразу зрозумів, що це з ним роблять. Коли ж збагнув, було пізно. Глина обурено гарчав, гавкав, намагався її перекусити, але на нього дуже суворо нагрімав Лисий, тож пес замовк і тільки ображено дивився йому в очі, сподіваючись, що хлопцеві стане соромно від цього погляду, й він сам собаку відв'яже. Проте Лисий так був заклопотаний прив'язуванням до мотузки Лелі й Василька, що сподівання в собачій душі почало тихо помирати.

Аж ось підійшла до нього Леля, і Глина зрозумів, що спасіння тільки від неї можна чекати. Але й вона не врятувала. Тільки попестила йому рукою потилицю й лагідно промовила:

— Потерпи, Глино, потерпи. Так треба, розумієш? Ми ж не знаємо, що може трапитись, а ризикувати не можна. Тим більше — тобою.

Він, звісно, не такого від неї очікував, але це все ж таки краще, ніж просто

прив'язали, grimнули — і терпи. Пес змирився з долею.

Йти берегом виявилось не такою простою справою, як це їм спочатку здавалося. Вузька смужечка піску між кручею та водою звивалася без кінця, доводилося перед кожним лівим поворотом зупинятися, бо ніхто не знав, що там за ним. Вони йшли мовчки, крок у крок, на відстані не більше двох кроків одне від одного — та й не дозволила б мотузка збільшити відстань.

Невеличкі хвилячки хитали на самісінькому краю піщаного пляжу почорнілі очеретини, невеличкі раковини молюсків, уривки водоростей.

А потім стали траплятися й кістки птахів і дрібних тварин. Мабуть, вони з якоїсь причини падали з кручі й потрапляли на обід річковим мешканцям. Може, Чаті? Щоправда, русалка сказала, що Чата собак не їсть. Що це означає? Що він взагалі не їсть тварин? А людей? Відповідей не було. Леля знала, що їх і не буде, хоч як би довго розмовляла з русалкою. Лисий цього не знав. Роздратування на дівчинку минуло, але невдоволення лишилося. Знаючи, що Чату не обійти, вона не довідалася, хто це такий!

Течія була досить швидка. Мабуть, тому їм майже не траплялися жаби. А це якраз було б непогано. Бо де жаби, там і вужі. Поїсти зараз уже б не завадило.

Лисий помітив, що Глину весь час тягне до води, і зрозумів, що собака хоче пити. Він зупинився, зняв бриля й налив у нього трохи води з баклажки. Простягнув бриля Глині. Той миттю вихлебтав усю воду й лизнув Лисому руку на знак подяки.

Знову рушили. Пройшли з півтори сотні кроків — і жодної кістки на березі. Отже, ті кістки не свідчили про наближення Чати. А про що? І що їх попередить про Чату? Добре, якщо не підведе його, Лисого, чуття небезпеки. А якщо в цьому випадку — ні? Адже Чата, швидше за все, живе під водою й там і чатує. Чи вода не перешкоджає? Не спиняє чуття небезпеки? Вода — сама собою ворог.

Чому люди вважають воду ворогом? — думала Леля, дивлячись у спину Василькові й Лисому Глину вона майже не бачила — хлопці затуляли. — Людина не може жити без води. Не їсти можна кілька днів. А спробуй хоч день не пити! Мабуть, страх у тому, що її багато. Там, в іншому житті, неподалік від її в'язки було два озерця. Невеличкі — можна було вільно розмовляти з людиною, що стояла на протилежному березі. В ті озерця впадали два струмки. Як на гріх, обидва були з непитною водою. Тому й в озерах вода була отруйною. Її не тільки не пили, до неї взагалі не наближались, якщо не траплялося якоїсь необхідності.

Казали, там уже багато століть живе велика риба Сом, яка може дитину затягти під воду й там проковтнути. Мабуть, то була неправда. Мабуть, просто лякали дітей, щоб не отруїлися біля тих озер. І Лисий розповідав казку про того чоловіка з химерним іменем, який жив на острові. Кругом вода — кінця краю не видно, а посередині маленька земля. І ту воду пити він не міг — тільки зі струмка на острові. А все море навколо було солоним. Ну, не отруєним, так солоним. У ті часи ще, може, й море не було отруєним. Хтозна?

Не спиняючись і не стишуючи ходи, Лисий підняв руку й покрутив на голові свого бриля — праворуч і одразу знову ліворуч. Леля зрозуміла, що він відчув небезпеку, але

не хоче говорити вголос. Хай Чата думає, що вони про нього не здогадуються. Хоч якась перевага! Леля ніби ненавмисне поправила зарядженого арбалета на плечі, готова щомиті спрямувати його на ворога.

Але то виявився не Чата. Просто гадюка лежала на піску, і обійти її було ніяк. Дуже добре, що Лисий відчув її раніше, ніж навіть Глина. Леля розуміла, що тільки на чуття Лисого вони й можуть розраховувати. Втім, якщо русалки знають, що Марічка вміє з усіма розмовляти, чому б Чаті не знати про цей хист Лисого?

А справді, звідки вони все знають, ці русалки? Кажуть, на берег вони майже не виходять — тільки в окремих місцях і тільки рано-вранці. Хто їм там, у воді, все розповідає? Такі вродливі, так схожі одна на одну... Леля уявляла себе поруч із ними — в воді, і їй не було ні страшно, ні огидно. Вода здавалась їй не отруйною і смертоносною, а лагідною, прохолодною, чистою.

І раптом вона відчула, що щось не так. Щось трапилося, поки вона мріяла. Леля ніби прокинулася й залилася соромом. Неначе це її миттєве забуття було зрадою.

Лисий стояв і стояв перед гадюкою й нічого не робив. Це було жахливо! Зненацька Леля згадала.

Вона згадала, як заморочила Лисого гадюка, принесена бабою Ягою. Непроста гадюка то була. Як з'ясувалося пізніше, просто хмиз, зачаклований Ягою. Лисий тоді розрубав ту змію навпіл. Обидві частини впали на підлогу й шалено закрутилися. І очі хлопця прикипіли до них. Він стояв заворожений, не ворухився, дивився, як уже дві гадючки перестали крутитися й почали наближатися до нього. Леля саме тримала в руках простираadlo. Тож єдиним доречним рішенням було кинути простираadlo на гадюк. А від білого кольору вони самі чманіють і втрачають зір.

І все б те було ще нічого, але згодом, через день, та історія нагадала про себе.

Вони йшли Руїною й так само, як сьогодні, надибали гадюку на дорозі. Лисий ішов перший, тож саме він мусив щось робити. А він укляк на місці, дивився на неї, заморочений, і все це могло дуже погано закінчитися. Тільки Лелине втручання виручило його.

Всі ці спогади миттю промайнули в її голові. Вона вже було кинулася вперед, коли побачила ліву руку Лисого. Рука була опущена, і долонею він ледь помітно робив знак, щоб не підходили до нього. Отже, хлопець не був заморочений гадюкою. Щось інше його непокоїло. Що саме? Гадюка — то не така вже й небезпека для людини з шаблею в руці. Можна просто підчепити змію на шаблю й відкинути з дороги, якщо вже не хочеш рубати.

Лисий це знав, і раз він не був заморочений, то виходило, він бачить або відчуває ще якусь небезпеку. Схоже, він зараз вагається, бо не знає, наскільки та, друга, небезпека пов'язана з цією гадюкою.

Леля визирнула з-за Василькового плеча. Уважно придивившись до плазуна, дівчинка, здається, зрозуміла, що бентежить її друга. Гадюка дуже дивно поводитися. Вона не тікала, не сичала, не погрожувала, як це зазвичай роблять гадюки, — просто лежала й ледь поводила головою: праворуч, ліворуч, вгору, вниз; праворуч, ліворуч,

вгору... Краще її не чіпати.

Берег тут був дуже вузький. Між гадюкою й водою — не більше однієї долоні. Ступню туди можна поставити, але хто ж ставить ногу поруч із гадюкою! Ліворуч майже впритул починається крута стіна. Можна спробувати обійти її, але це дуже небезпечно. Це сира земля, якщо ти разом із нею з'їдеш на гадюку, наслідки будуть зрозумілі. Переступити через неї, перестрибнути? Якби вони були не зв'язані, можливо, це й вдалося б. А як ти змусиш Глину зробити такий божевільний стрибок? Розв'язатися? Теж не можна. Де саме чатує Чата, вони не знають. У них може бути тільки один порятунок — разом. Або... Але так само разом.

Лисий нарешті наважився зробити крок уперед, і... не зміг. Він ледве втримався на ногах. Мотузка так відчайдушно тягла його назад, що він мимоволі обернувся.

Тільки тепер усі звернули увагу на Глину. Взагалі він не любив гадюк — а хто їх любить! Але не боявся. Ще малим цуценям, якщо траплялася зустріч зі змією, він стрибав навколо, голосно гавкав, сварився, всім показував, як він не боїться цієї погані, хоча й не дуже наближався.

Зараз пес дрібно тремтів, задкував, хрипів від браку повітря в легенях — нашійник так передавав йому горло, що незрозуміло було, чому Глина й досі не задихнувся.

— Глино, заспокойся, — лагідно промовив Лисий і ступив крок назад — до собаки.

Це й урятувало йому життя. А може, і всім їм.

Просто серед тихого плеса з'явилася хвиля і зсередини її несподівано вдарив потужний струмінь води — просто в те місце, де мить тому стояв Лисий. Це був навіть не струмінь, а така велетенська крапля, неначе якась неймовірного розміру потвора плюнула з води на берег. Вода вдарила в піщано-глиняну стіну й одразу повернулася в річку, змиваючи все, в тому числі й збитого з ніг Лисого, який випустив із рук шаблю й випростав перед собою руки, намагаючись утриматися на березі. Так ногами вперед і руками назад він і пішов під воду.

Але не встиг він іще зникнути з очей, як Леля й Василько зреагували й щосили потягли мотузку на себе. Тільки Глина не встояв на місці й на прямих лапах, лишаючи глибокі прямі сліди в піску, посунув слідом у воду.

Втім, його опір також допоміг їм утримати друга. Тільки в першу мить тягнути було важко, а потім ніби щось там відпустило Лисого, і він з'явився на березі, міцно тримаючись за мотузку. Леля з Васильком щосили позадкували й витягли його на пісок. Він підхопився на ноги й разом із ними кинувся бігти.

От тільки побігли вони не вперед, а назад — у пастку, з якої прийшли.

Повернення винахідника

— Усі ці пастки треба той... знищити, — раптом промовив Вухань.

— Що? — не зрозумів Івась.

— Пастки. Їх треба той...

— У тебе що, в голові макітриться, Вуханю? Навіщо їх знищувати?

— Їх треба всі до одної... Всі... Не можна.

— Звісно, не можна, — нарешті зрозумів і погодився Івась. — Стільки будували, а

тепер знищити! Можеш уже йти? Хотімо пошукаємо Петруся.

— Ні, — заперечив Вухань. — Без нього той... Бо це ж... Він же як почне... Давай удвох.

Треба було щось робити, якимось збити його з цієї думки. Власне, і думки Івась ніякої не розібрав, тільки божевільний намір. Але, може й справді людина втратила глузд на якийсь час — хіба ж то іграшки: провисіти головою донизу стільки часу!

Вухань спробував звестися на ноги, та одразу ж охнув, схопився за кісточку й сів на землю. Він закатав штанину, й Івась побачив страшне коричневе кільце навколо Вуханевої ноги, там де тримала його мотузка. Це вже ставало непростим завданням — перенести дорослого чоловіка до села.

Дорослий чоловік сидів, тримаючись однією рукою за ногу, другою за голову, ніби глибоко замислився. І справді було про що.

— Спирайся на моє плече, і спробуємо дошкандибати, — запропонував Івась.

— Нічого не вийде, — безнадійно відповів Вухань.

— Вийде — не вийде, а спробувати треба. Давай, вставай.

Вухань обережно підвівся, спираючись на руку Івася, потім усією вагою сперся на плече хлопчика й переставив ногу. Перший крок відбувся. Потім другий. Потім третій. Після кожного кроку (та й повноцінним кроком це не назвеш — так, тупцювання) Вухань відпочивав. А Івасеві й під час руху, й під час відпочинку доводилося нелегко. Ще кілька кроків, і вони нарешті вийшли з-під гілля того дерева, на якому Вухань висів. Попереду було ще багато дерев. А потім луг. Івась дивився вперед і думав, чи дійде він до наступного дерева, чи його спина переломиться раніше.

— Я більше не можу, — сказав Вухань. — Тобі той...

— Який? — насили видихнув Івась.

— Тобі легко, — пояснив Вухань. — А мені той...

Цього разу слово "той" означало, мабуть, "важко". Вони мовчки посиділи на траві. Вухань обережно обмацував ногу навколо перетягнутого місця, яке набирало фіолетового відтінку. Нога на очах набухала. Ще трохи, і Вухань не зможе зняти черевика.

— Мабуть, треба роззутися, — порадив йому Івась.

Той спробував це зробити, і не зміг. Хлопчик заходився йому допомагати. Івась кречав, Вухань стогнав, сьак-так здерли шкіряного черевика. Щоправда, після цього Вухань стогнати не перестав. Схоже, йому ставало гірше. Залишати його тут ніяк не можна. Донести чоловіка сам хлопчик не міг.

Але сталося те, що мало статися. Повернувся Петрусь. Він весело біг до них, чомусь тримаючи в руках арбалета. Незважаючи на його усміхнене обличчя, Івась приготувався до найгірших новин.

Зупинившись перед ними, Петрусь мовчки радісно дивився на обох, не помічаючи ні стражденного обличчя Вуханя, ні його босої розпухлої ноги. Івась мовчки чекав, чим його ще сьогодні порадують. Вуханеві взагалі було не до новин. Почекавши дві-три хвилини, Петрусь, схоже, образився:

— Невже ви не бачите?!

Івась звівся на ноги, відійшов убік і подивився хлопчикові за спину. Там нікого й нічого не було.

— Ну? — не вгавав Петрусь.

— Що ну? — перепитав Івась.

— Ну, що в мене в руці?

— Арбалет, — знизав плечима Івась.

— Який арбалет? — Петрусь зробив наголос на слові "який".

— Звичайний, заряджений. Дивися, стрілу загубиш.

Петрусь розреготався.

— В тому ж і справа, що не загублю! Не випадає вона, розумієш?

— Приклеїв, чи що?

— Не приклеїв, а закріпив. Тепер можна стріляти з дерева вниз.

— Як же ти стрілятимеш, якщо вона в тебе закріплена?

— А отак! — Петрусь натиснув на гачок, і стріла майже наполовину ввійшла в землю біля його ноги. — Це я здогадався, коли мотузка з затримкою рухалася в землі, — він уже звертався до Вуханя. — І точно. Ти бачиш, як вийшло.

Петрусь дав Вуханеві арбалет, і нову стрілу. Той, забувши про біль, почав уважно роздивлятися, заряджати, опускати й піднімати зброю. Йому все ще було зле, однак Вухань уже сміявся. Івасик знав, що можна не перевіряти. Раз Вухань сміється, це означає, що зроблено справді дуже добре.

Втім, він не був готовий хвалити Петруся. Упродовж усієї розмови Івася не полишала думка про те, що через Петрусову нерозважливість Вухань міг загинути. Тепер він дивився, як той, мов дитина, тішиться з арбалетом, і нічого не розумів.

— Ти б хоч попередив Вуханя, що задумав щось нове, — сказав Івась. — Він на тебе розраховував, а через те, що ти кинув його, мало не загинув.

— Вухань? — перелякався Петрусь.

Тільки тепер він помітив босу розпухлу ногу свого старшого друга.

— Пусте, — махнув рукою Вухань. — Ти не той... Ти ж не знав...

Петрусь мовчки дивився на Вуханеву ногу. Схоже, він усе зрозумів — що сталося і як, і які від того наслідки. І не знав, що сказати собі на виправдання.

— А з арбалетом це ти ловко той... — перевів його друг мову на інше. — Тепер посадимо на дерева кілька варткових — і ніякі вовкулаки нам не той... Можна всі пастки той...

— Потім про це поговоримо, — перебив його Івась. — Зараз треба рятувати Вуханя. Петрусю, дуй до села. Приведи Бороду.

— Тільки не Бороду! — вигукнув Вухань не своїм голосом — пронизливо, аж пискляво. — Тільки не Бороду!

— А хто ж інший зможе тебе донести до села? — здивувався Івась. — Чому не Бороду?

— Не-не-не!

— Чому? — не міг зрозуміти хлопчик.

— Та він буде... той... — ніяково пояснив Вухань.

— Який?

На допомогу прийшов Петрусь:

— Ну, що ти не розумієш! Борода сміятиметься.

Друга спроба

Вони зрозуміли це тільки тоді, коли відбігли на добрих сотню кроків.

— Стійте, — крикнув Лисий.

Усі зупинилися, крім Глини, який намагався тягти їх іще далі, а потім заспокоївся й, висолопивши язика, дивився на Лисого, ладен знову бігти.

— Даремно ми зупинилися, — казав пес. — Треба забиратися звідси якомога далі. Мені зразу не сподобалося те місце.

— Що з твоєю ногою? — вигукнула Леля, помітивши, що ліва ступня Лисого боса.

— Нічого, — відповів він. — Деся загубив.

— Ой лихо! — Леля сіла напочіпки й роздивлялася ступню.

Черевика не було. Це вже прикро. Наскільки вона знала, в селі був тільки один швець, і він не встигав пошити черевики кожному, кому вони потрібні. Та й добра шкіра не завжди є. Через те діти ходять у постолах, та й деякі жінки також. Але вартість черевика не йшла ні в яке порівняння з небезпекою, якої Лисий дивом уникнув.

Так смикнути за ногу, що аж шкіряні зав'язки не витримали, — Леля одразу уявила, що було б, якби Чата вхопив Лисого не за черевика, а трохи вище...

Лисий відсмикнув ногу.

— Годі вже! — невдоволено буркнув він. — Аби це всі наші втрати.

Леля лишилася сидіти напочіпки, дивлячись на босу ногу Лисого.

— Ми не зможемо повз нього пройти, — тихо промовила вона. — Стільки сили!

— Ми вже один раз повз нього пройшли, — твердо промовив Лисий. — Не думаю, що комусь до нас це вдавалося. Інакше твої русалки сказали б тобі про це.

— Вони тільки сказали, що ніхто не пройде повз Чату.

— От-от, — погодився Лисий. — А ми пройшли. А ще вони тобі сказали, що Чата чатує, так?

— Так, — погодилася Леля, не розуміючи, куди він хилить.

— Тобто він сидить на одному й тому ж місці. Чатує, розумієш? Не бігає, не ганяється, а чатує. Ми вже знаємо, де він, знаємо, що він робить і як кусається. Нам пощастило вціліти після першої зустрічі, тому треба це використати.

Мабуть, була рація в тому, що він казав. Та Леля зараз не могла мислити логічно. Зірваний з ноги Лисого черевик був останньою краплею, що переповнила глечик самовладання. Не підводячись на ноги, вона кивала, ніби погоджувалася, не дуже заглиблюючись у сказане.

— Вставай! — сказав їй Лисий.

Вона кивнула й не поворухнулася.

— Вставай, а то русалкам віддам!

Леся здивовано звела на нього очі — ніби прокинулася.

— Звідки ти знаєш?

— А що тут знати! Раз ти з ними так довго розмовляла, а нам не кажеш, значить вони тебе звали до себе під воду, казали, що як не підеш до них, то всі ми загинемо...

— Ти чув?! Ти підслуховував?!!

— Я б, звісно, підслуховував, якби міг, — Лисий стенив плечима. — Але ми ні звуку не чули. Тільки бачили, що ти з нею розмовляєш. Ну, а про що... Кажу тобі, я здогадався.

Леся думала, чи справді таке можливо, однак Лисий перебив її думки:

— Вставай. Якщо ми до ночі не повернемося в село, сама знаєш, скільки лиха може трапитися.

Леся згадала, що сказала русалка про Марічку, і рештки заціпеніння злетіли з неї, немов горобці з дерева — миттєво й галасливо. Дівчинка звелася на ноги, обтрусилася пісок із колін. Подивилася на хлопців і на Глину.

— Як підемо? — вона була готова.

— Поки що підемо так само, — відповів Лисий.

Вони повернулися майже на те місце, де Лисого збила з ніг несподівана хвиля води. До місця лишалося ще кроків тридцять, коли вони побачили таке, що дуже їх усіх збентежило. Дивна гадюка, яка нещодавно їх зупинила на цьому березі, мирно лежала на тому самому місці, де й минулого разу. Такий потужний струмінь води не змив її у воду, не завдав ніякої шкоди, схоже, навіть не збудив.

— Притисніться до стіни й щосили упріться ногами в землю, — скомандував Лисий.

Сам він прицілився з арбалета в гадюку й вистрілив, після чого теж притиснувся до стіни. Коли стріла увійшла в гадюче тіло, плазун не смикнувся від болю, не вхопив стрілу отруйним зубом. Змія так само повільно поводила головою: праворуч, ліворуч, праворуч... Але не довго, бо з річки вирвався довжелезний струмінь води, який накрив гадюку, вдарив у стіну піску й разом із піском скотився в річку. До дітей не долетіло жодної бризки.

А гадюка знову так і лишилася на своєму місці. Лисий тут же пустив у неї ще одну стрілу й почав непорушно чекати, тільки губами беззвучно ворухив. Друга хвиля була не такою потужною, як перша, хоча й достатньо сильною, щоб змити їх усіх у річку, якби вони стояли перед гадюкою.

— Дванадцять, — промовив Лисий. — Без напруги встигаємо. Тільки через цю погань перестрибуйте, бо хто його знає, що то за така гадюка... Підійдемо ближче.

Вони зупинилися кроків за десять від гадюки.

— Приготувалися, — пошепки сказав Лисий. — Починаємо бігти, коли вода ще буде на землі.

Він пустив ще одну стрілу в гадюку, тут же вдарив потужний струмінь води, і діти кинулися вперед — йому назустріч.

Глині це не сподобалося, й довелося його прямо тягти на мотузці. І такий собачий

опір дуже затримав усю валку. Пес відмовився перестрибувати через гадюку, рвонув праворуч і оббіг її майже по вертикальній стіні. Мокра глина з піском посунулася вниз, Глина мало не з'їхав на гадюку, вискнув, відчайдушно кинувся вперед, під ноги Лисому. Той не встояв на ногах, і вони вдвох повалилися на пісок. Тут наспіли Василько з Лелею. Вони, на щастя не впали, але мусили зупинитися, бо ж усі були зв'язані однією мотузкою.

— Десять, — сказав Лисий. Через дві секунди хвиля змиє всіх.

Він встиг підвестися, але не встиг виплутатися з мотузки, що з'єднувала його і Глину. Падаючи, він дуже вже химерно заплутав собі ноги.

Намагаючись допомогти, Леля з Васильком сильно потягли мотузку на себе й знову повалили Лисого на пісок. Він знову скочив на ноги, але цієї миті в нього за спиною — близько, занадто близько! — в піщано-глиняну стіну вдарив струмінь води.

Мабуть, пройшло занадто мало часу після попередньої хвилі, тому Чата не спромігся на такий же сильний струмінь, як тоді, коли Лисого змило в річку. Цього разу вода також збила його з ніг, але Василько з Лелею змогли втримати мотузку. Геть мокрий, Лисий навкарачки підповз до них, підвівся, й вони побігли. Бігти, власне, було вже нічого, вони це розуміли, однак тікали й тікали від клятого місця, скільки вистачило дихання.

Розділ 4. Вождеві наречена

Роги й копита

І цього вечора, прокинувшись, вожак підвівся й гаркнув, що треба вирушати. Але зробив він це без особливого бажання. Не відчував люті, яку попередні вечори. Та й бігти чогось не хотілося. Вони бігли, може, з годину, але якось повільно, навіть дорогу вибирали. А потім вожак зупинився й зграя розгублено завмерла на місці. Що робити далі? Куди бігти? Навіщо? Вожак намагався згадати, якою була 'їхня мета, і не міг. Здається, когось треба було ловити... Кого? Якихось трьох... Людей? Мабуть, людей, бо вони завжди ловили людей.

У куцах щось шелеснуло. А потім — тупіт копит.

Вожак першим рвонув навздогін. Зграя — за ним. Уже в гонитві прокинувся мисливський інстинкт. Зграя, мов за командою, почала розсипатися віялом, охоплювати з боків жертву, яку ще не бачила, але вже чула — не лише стукіт копит, а й запах. Запах лося. Вони давно не їли досхочу. І зараз зрозуміли це. А тут цілий лось. Ні, він не втече.

Як і годиться, першим наздогнав його вожак. Він уже бачив тварину, між ними лишалася зовсім невелика відстань, коли вожак помітив попереду улоговину. Лось туди, в яр, не побіжить. Він побіжить праворуч. Але засліплений страхом, звір цього ще не зрозумів. А коли зрозумів і різко сахнувся самим гребенем яру, на спину йому з лютим гарчанням кинувся вожак.

Лось був сильний і дорослий. Він крутнувся на місці, щоб скинути смертельну ношу. І якби це йому вдалося, вожакові було б сутужно. Потрапити лосеві на роги — це вам не ожинові колючки. Вожак ухопився зубами за шкіру на спині лося, а рукою

зачепився за ріг. Це не назвеш порятунком, але тут на загнану тварину кинулося ще троє зі зграї.

Лося повалили на землю й, ще живого, роздирали на шматки, впиваючись свіжою кров'ю, гарчали одне на одного, намагалися відбатовувати найкращі кусні м'яса...

За півгодини лиш білі кістки й сіро-коричневі роги та копита валялися на витовченій траві. Навколо сиділа сита зграя й ліниво дивилася на свого ситого вожака. Вони чекали команди, але вожак не знав, що їм наказати. Так і сиділи. А до ранку було ще далеко.

Мокроступи на босу ногу

Ще недавно, кілька років тому, річка була зовсім іншою. Лисий пам'ятав, як на Різдво ходили вони на берег, вибігали на кригу, ковзалися. Скільки йому тоді було? Сім? Вісім?

І от усе змінилося. Норовлива вода підмила береги, залила колись похилі улоговини, якими до неї можна було спуститись, і тепер дітям і Глині лишилася тільки вузька смужечка берега між водою та кручею. І жодної можливості вибратися нагору. Вони йшли і йшли на північ, петляючи разом із руслом ріки, і ця нерівність шляху, всі ці повороти й кривулi привели до того, що Лисий зовсім не уявляв, як далеко вони тепер від села.

Кілька разів по дорозі їм зустрілися гадюки, але це були звичайні змії, яких вони просто відкидали з дороги шаблею. Нарешті зустрівся вуж, і це вже хоч якась їжа. Втім, Глина їсти вужа відмовився, понюхавши й відвернувшись із такою ситою зневагою, що навіть Леля засміялася — вперше після того, як вони вийшли до річки.

Безглуздість ситуації, в яку вони потрапили, Леля вважала цілком своєю провиною. Вони йдуть рікою, їм уже давно ніщо не загрожує (так їй здавалось), а повернутися додому не можуть. Дівчинка знала, що мандрівка до русалок не була марною, вона багато чого довідалася, хоча й не все зрозуміла (про себе й живу воду, наприклад, нічого не добрала). Однак чи варті всі ці знання того, щоб отак блукати до темної ночі?

А ніч була вже не за горами. Дякувати, хоч Лисий встиг висохнути, бо тепер дедалі частіше вони йшли в затінку, а незабаром тінь кручі перекриє і всю широчінь ріки. Що на них чекає тут уночі? Цього не знав ніхто, бо нікому не спадало на думку перевіряти це на собі. До того ж Марічка. На неї теж чигає небезпека. Яка? Чи скоро вона стане зрозумілою? Чи поки вони блукають, мала вже ризикує життям?

Подорож була нудна й, здавалося, безкінечна. Це те, чого Лисий просто не терпить. Він і не витримав перший.

— Усе! — сказав він, зупинившись. — Це безглуздо. Треба придумати якийсь вихід.

Він роззирнувся, хоча й так було ясно, що можна побачити, — нічого нового, схопив шаблею і став рити сходинки в кручі. Це було неважко, хоча й користі з того ніякої. Він зробив їх три, потім четверту, п'яту, але коли вирішив ними піднятися, щоб рити далі, вже друга обвалилася під його вагою, а за нею посунув, здавалося, весь схил, тож Лисий з головою виявився під кучугурою піску. Леля й Василько швиденько відкопали його, він підвівся й обтрусився. Щоб якось допомогти йому впоратися з

ніяковістю, Леля сказала:

— Ми вже так пробували минулого разу.

— Можна було мене про це попередити, — буркнув Лисий і, не озираючись, пішов далі вздовж берега.

Вже й сутінки почали густішати, коли нарешті круча різко відступила ліворуч і їхній шлях перегородив заболочений чагарник. У цьому місті старик зливався з материнським руслом ріки. Колись зливався. Нині це було стояче болото, вкрите густими заростями верболозу. Йти через нього міг тільки божевільний — нікому не відомо, що може бути в тім мулі, навіть якщо там немає трясовини.

Але ж лоза — то дуже корисна річ! Та й деревця серед неї траплялися нівроку — з руку завтовшки. Тут уже можна було про щось думати, про якусь драбину. До того ж за поворотом круча була вже не така й круча, швидше схил, хоча й не достатньо пологий, щоб ним можна було заввиграшки видертися нагору. Крім того, він мав ще одну дуже вагому перевагу — на ньому де-не-де росли кущі й трави, тож він, мабуть, не такий сипкий. Аби тільки не натрапити на якусь погань: болото — воно й є болото.

А найгіршим був підступ до схилу — кількадесят кроків густящего малинника. Його можна було вирубати, але до ночі лишалося так мало часу. Леля дивилася й думала: "Ні вирубаним, ні невирубаним малинником босоніж пройти неможливо".

Леля добре знала ліс, чимало днів провела в довгих мандрівках навколо свого села. А на початку літа разом із Лисим подолала велетенську відстань від своєї вьоски до Руїни й назад — до села Лисого. Не раз потрапляли вони в страшні пастки, не раз вона сама рятувала Лисого від смертельних небезпек. І все ж коли вони перебували в лісі, Леля завжди покладалася на свого друга. І не лише тому, що він передбачав небезпеку якимось незбагненим для неї чуттям. Просто Лисий краще знав ліс, швидше приймав рішення, і ці рішення здебільшого були правильні.

— Васильку, — сказав Лисий, — рубай лозу і плети мокроступи. Вмієш?

— Давай я спочатку нарубаю лози, а потім ти мені покажеш, як їх плести, гаразд? — Василько як міг викрутився.

— Лелю, рубай прохід у малиннику. Бо я зі своєю босою ногою зроблю це гірше.

— А навіщо й мокроступи, й прохід? — логічно поцікавився Василько.

— Не знаю, — відповів Лисий. — Буде темно — нічого не зробимо.

Він зрубав кілька лозин і заходився показувати Василькові, як плетуть мокроступи. Спершу зв'язав найтовщу лозину в велике коло, потім почав перетягувати його впоперек тоншими лозинами, щоб вийшов овал. Далі переплітав їх подовжніми перетинками — щільно одна до одної. А насамкінець прив'язав по краях зовсім тоненькі гілочки й ними закріпив цю широку лижу собі до ноги.

— Зрозумів?

Василько кивнув і теж узявся до роботи.

А сутінки густішали.

Лисий закінчив плести другого мокроступа, прив'язав пару до ніг і, обережно ступаючи, дістався до двох дерев з руку завтовшки. Леля й Василько навіть припинили

свою роботу, насторожено стежачи за водою навколо нього, вкритою ряскою, арбалети наготові. Втім, вони сподівалися, що зненацька ніяка звірюка Лисого не заскочить. Та й глибина була ледь по коліна, тож нічого великого там водитися не повинно.

Кількома ударами шаблі Лисий зрубав деревця й потяг їх до берега. Крони дерев залишали на поверхні води широку світлу смугу, загортаючи за собою ряску. На цю смугу з обох боків напливала нова зелена плівка. Смуга, немов хвіст ящірки, широка біля Лисого, наприкінці вже була тоненька.

От із тієї широкої смуги й вистрибнула на хлопця велика — з Глину завбільшки — видра. Вся вона, навіть ошкірені зуби, була вкрита мулом і ряскою. Тварюка летіла дуже швидко, просто над водою, що й врятувало Лисого від тих замулених пазурів. Вона врізалася в крону деревця, зламавши кілька гілок, але решта її не пустили, видра перекинулася на спину й гепнулася об стовбур дерева, яке тяг за собою Лисий. Цієї миті Леся поцілила її з арбалета.

Лисий знову рушив до берега, ніби нічого не трапилось. І встиг.

Вода в тому місці, де в неї впала вбита видра, наче закипіла. Щось страшне там відбувалося, ніби кілька великих тварин билось за м'ясо. Навіть Глина був обурений цією картиною. Він бігав берегом, несамовито гавкав і вимагав негайно припинити.

Леся подумала, що вночі вся ця погань цілком здатна полізти на них. Вона відвернулася й почала люто вирубувати малинник, розчищаючи дорогу до рятівного схилу. Тепер зрозуміло, що іншого шляху в них немає.

Образ

Попереду була ще дуже довга дорога. Івась і Петрусь згиналися під тягарем рук, якими Вухань спирався на їхні плечі. Хлопцям було дуже важко. Але вони все ж таки йшли — удвох можна йти, хай і повільно. Івась був певен, що дійдуть. От тільки коли? Скоро вечір, а хлопчик так і не дізнався, що сталося, де Марічка. Треба бігти, щось робити, а він втиснений у землю важкою Вуханевою рукою і не те що бігти не може — взагалі ледве пересуває ноги.

Івась помітив, що Вуханеві стає легше. Він уже не так тяжко спирався на них, і хода їхня ставала дедалі швидшою. Та найгірше те, що Вухань безперервно говорив. Те, що він хотів сказати, Івась уже знав, і можна було б просто не слухати, але балакун заважав думати, а це дратувало.

— Хіба ж це таке? — вголос розмірковував Вухань. — Як же так? Ні. Так не можна. Куди ж воно... той!

— Так а що ж? — схоже, Петрусь уже навчився не лише розуміти свого дорослого друга, а й висловлюватися так само виразно.

— Бо це нікуди не годиться! — зрадів Вухань, що його слухають, та ще й розмовляють із ним. — Така гидота!

— А нащо ж ти? — не погодився Петрусь.

— Хіба ж я той..? — наполягав Вухань. — А як не я? А як дитина?

— Яка дитина?

— Та хоч би й не дитина!

- Так це ж не для дітей! — не вгавав Петрусь.
- Ще не той... не вистачало! А як і для тих... То що?
- Ну, то воно ж справді для тих!
- А вони що — не живі?
- О! — обурився Петрусь. — Вовкулаків пожалів!
- І ти б пожалів, якби так, як я... той.
- Я не такий дурний, щоб туди ногу стромити.
- Ох і розумний! — образився Вухань.

Воно й справді виходило, що Петрусь назвав його дурнем. Он як, здивувався Івась. Виходить, навіть у такій безглуздій розмові можна образити людину!

- А будеш ображатися, Бороді розповім, — добив друга Петрусь.
- Та як же ти... той! — Вухань аж захлинувся. — Та ти ж... Ні-і-і! Це вже... той! А я йому!.. Ні-і-і! Це вже той!..
- Облиште сваритися, — нарешті втрутився Івась. — Завелися, як діти. Давайте краще перепочинемо.

— Давайте, — погодився Вухань.

Але плечей їхніх не відпустив і не зупинився. Тільки й радості, що замовк. Добре хоч розтягати їх не довелося, подумав Івась.

Сходження навпомацки

Лисий відтягнув деревця подалі від води й почав обрубувати гілля, залишаючи великі відгалуження при стовбурі. На меншому дереві хлопець лишив при верхівці й унизу по дві довгі обчухрані гілки. Рештки гілля він звалив на березі — якщо хтось у темряві полізе до них, це його, звісно, не зупинить, але принаймні хрускіт гілок дітей попередить.

Коли дві драбини були готові, Лисий розділив на дві рівні частини мотузку й поприв'язував її до верхівок стовбурів.

Тим часом настала ніч.

Леля с'як-так закінчила прорубувати прохід. Лисий вирішив прив'язати собі до ноги ще пару мокроступів, щоби захистити ногу. Колюча лоза малини густо вкривала шлях до схилу, ще й тонкі гострі пеньки там і сям стриміли з землі. Це він так здогадувався, бо щось розгледіти під ногами було вже неможливо.

Тут їх здивував Василько. Виявляється, він не тільки встиг наплести тепер уже нікому не потрібних мокроступів, а й назбирав сухої лози. Як тільки вони ввійшли в прохід, Василько підгорнув ближче до малинника хмиз і підпалив його.

Тепер було видно шлях, тож Лисий, хоч і поколов ногу, але страшно й подумати, що було б із нею, якби не багаття. Ще один оберемок хмизу Василько ніс із собою. І це теж було мудро. Бо дертися нагору в темряві в сто разів важче, ніж удень.

Коли вже подолали колючі зарості, раптом за спинами почули гидотне скавуління. Отже, припущення було правильне: болотна звірина з настанням ночі вилізла на світ і тепер намагалася їх переслідувати. Дякувати Василькові, багаття стримало нападників. Чи надовго? Сухий хмиз згорає швидко.

Спочатку дерлися вгору крутим піщаним схилом. Однак дуже скоро стало зрозуміло, що так вони далеко не залізуть. А що вже казати про Глину, йому доводилося найважче. Він, звичайно, намагався не відставати, але стільки разів бідака падав, скочувався вниз, вигукував собачі образи!..

— Годі! — нарешті сказав Лисий. — Запалюй свій хмиз. Тільки не весь.

Василько швиденько відсунув більшу частину оберемку, а решту згорнув до купи й підпалив. Світла було мало, але воно допомогло спланувати сходження.

Довший із двох стовбурів Лисий скільки міг глибоко ввігнав у землю так, що той трохи не діставав до найбільшого куща на схилі. Леля й Василько вперлися в нього щосили з двох боків, а сам Лисий, відв'язавши з ніг мокроступи, швидко поліз угору, ставлячи ноги на довгі сучки, які навмисне для цього залишив на стовбурі. Ось він дістався до самого верху, а тепер було найскладніше — дотягтися до куща. Драбина закінчилась, і хоч ноги ще є куди ставити, триматися руками вже нема за що. Припавши до похилої стіни, хлопчик обережно підняв ліву взуту ногу й уперся нею в сучок. Втискаючись усім тілом у пісок, переніс вагу на ліву ногу й почав її розпрямляти.

Успішно.

Тепер праву. Вона була сильно поколота малиною. Щоразу, коли спирався на неї, Лисому було боляче, він підозрював, що зі ступні в кількох місцях сочиться кров — принаймні про це свідчила вогкість, яку він постійно відчував. Втім, то міг бути й вечірній холод повітря. Ще одне зусилля. Ще підтягтися — і все. Щоб перепочити, він глянув униз.

Василькове багаттячко ще горіло, відкидаючи навколо рухливі величезні тіні. Лисому здалося, що там, де вгадувалася вода болітця, відбуваються кипучі події. Але то, мабуть, тільки здавалося. Він притиснувся щогою до кручі й зробив останній рух. Потім випростав руки вгору й ухопився за нижню гілку куща.

Потягнув її на себе — і вона витримала. Хоч якась добра новина.

За мить він уже зручно стояв над кущем і піднімав за мотузку другий стовбур, що мав служити наступною драбиною. Аби тільки знайти йому опертя. Найпростіше, звичайно, приладнати його над кущем. Але тоді навантаження на коріння буде занадто великим, а воно, коріння, все ж таки не в щільному ґрунті, а в піщаному. Та ще й на схилі.

Однак іншого рішення Лисий знайти не міг. Нічого кращого за цей кущ поблизу не було.

— Почекайте, поки я вилізу нагору, — тихенько сказав він униз, — потім Василько. Прив'яжіть Глині мокроступа під живіт. Хай Василько його витягне, а тоді вже Леля. Тільки будьте обережні. І підкиньте хмизу в вогонь, щоб ті звірюки з болота не напали на вас.

— Гаразд, — так само тихо відповіла Леля.

Лисий прилаштував драбину, ввігнавши залишені в її основі гілки в землю. Потім наліг усім тілом, щоб добре ввійшли в пісок верхні гілки. Це виявилось непросто, бо

земля там була значно твердіша, ніж тут, посередині схилу. Це могло означати, що драбина дістала майже до краю кручі. Втім, упевнений він не був, бо в такій темряві щось розрізнити вгорі годі було сподіватися. Він пошарпав деревину. Драбина трималася, хоча й не так добре, як хотілося б. Тож притискатися до неї треба якомога тісніше. Схил тут значно крутіший, ніж унизу. Це вже взагалі не схил, а прямовисна стіна.

Аж ось і роздвоєна верхівка стовбура. Чи далеко до краю?

Тепер найважча частина всього сходження. Обережно, намагаючись не смикатися, долаючи пекучий біль, коли зранена права нога ставала на гілки, Лисий дуже повільно піднімався. Триматися він міг тільки за невірні грудки піску.

Ось останній крок. Якщо після цього не дотягнеться руками до краю кручі, тоді просто невідомо, що робити далі. Лисий підняв руки вгору і з подивом зрозумів, що все найскладніше — позаду. Руки намацали кущ, який ріс не з вертикальної стіни, а на рівній землі. Підтягнувшись на руках, хлопчик нарешті ліг животом на горизонтальну поверхню, вкриту густою травою.

І живіт тут же звело, як завжди, коли насувається небезпека. Може, це внизу згасло багаття й болотні потвори наближаються до Лелі й Василька? Хоч якою б та небезпека була, подумав Лисий, треба негайно зробити те, що мусить зробити людина, яка першою подолала складний шлях. Він скочив на ноги й роздивився навколо. Тут, нагорі, було трохи світліше, хоча й не набагато. Неподалік Лисий помітив стовбур, до нього й прив'язав мотузки. Тепер Лелі й Васильку буде значно легше лізти вгору, знаючи, що драбини закріплені, не впадуть.

Відчуття небезпеки посилилося. Лисий дістав із-за спини арбалета, витяг стрілу й почав заряджати зброю. І тієї ж миті холодний гострий метал уперся йому між лопаток.

— Кинь на землю! — тихо промовив чоловік, що стояв у нього за спиною.

У такій ситуації не сперечаються. Лисий кинув арбалет не просто перед собою, а ліворуч.

— Тепер шаблю.

Хлопець відв'язав паска, на якому було прикріплено піхви шаблі, й також кинув — тільки вже праворуч від себе.

З темряви виступили ще дві постаті. Це були не так високі, як кремезні чоловіки, озброєні довгими списами. Отже, їх щонайменше троє. Хто вони? Звідки? Це важливі питання, але зараз є важливіші.

— Дядю, відпустіть мене, — плаксивим дитячим голосом завів Лисий. — Я ж нічого не зробив.

— Замовкни, — кинув один із чоловіків.

— Відпустіть, дядю, — не послухався Лисий.

— Я що тобі сказав! — гримнув чоловік і дуже швидко, хоча й не сильно вдарив Лисого долонею по щоці.

Хлопець схопився рукою за щоку.

— За що, дядю! — проскімлив він уже значно тихіше.

І відчув, що залізо в спину вже не впирається. Чоловіки, цілком очевидно, розслабилися, побачивши, що перед ними просто хлопчина, та ще й такий плакса. Ті двоє, що стояли перед ним, також опустили списи, поставили їх держалнями на землю. Це було саме те, чого Лисий і добивався від них.

— Дядю, не бийте мене більше, — знову заскиглив він. — Я ж нічого не зробив, просто помочитися хотів...

Чоловіки розреготалися, а Лисий різко нахилився вперед і прожогом кинувся посередині між тими двома, що стояли перед ним.

— Стій! — разом закричали всі троє, й за спиною почувся тупіт.

Лисий знав, що не втече від них — тим більше з однією зраненою босою ногою, в темному лісі, якого він не знав. А вони знали. Але він і не розраховував на те, що вдасться загубитися. Мета у нього була одна: відвести їх подалі від того місця, де за кілька хвилин повинні з'явитися Леля й Василько з Глиною.

Він пробіг кроків із двадцять, потім різко звернув ліворуч, подалі від яру. Потім знову праворуч. Тупіт ззаду не відставав. Лисий сподівався тільки на те, що ці люди відрізняються від підземників, із якими він познайомився на початку літа. Ті стріляли дітям у спину без попередження.

Попереду хлопець побачив якесь слабеньке світло між деревами й зрозумів, що то галявина. Він різко звернув ліворуч, і відразу ж відчув сильний удар по гомілках. Біль був нестерпний. Хлопець покотився по траві і, вдарившись спиною об дерево, завмер.

Над головою почувся сміх.

— Ото дурний! — сказав один із трьох чоловіків, що схилилися над ним. — Від кого ж ти тікаєш!

Любина підказка

Троє чоловіків ішли з городів, несучи на плечах високі кошики з огірками й помідорами. Кошики можуть почекаати. Нарешті Івась і Петрусь позбулися важкої ноші. Один із чоловіків узявся допомагати Вуханеві, а хлопцям доручив постерегти його кошика, поки він повернеться. То була добра робота. Вони нарешті лишилися вдвох, та ще й перекусити є чим.

Івася гнітило тяжке почуття провини, однак він знайшов у собі сили й усе розповів Петрусеві. Той слухав мовчки, а коли Івась замовк, поставив єдине запитання:

— А навіщо на городі пастки?

— На якому городі? — здивувався Івась.

— Ну, ти кажеш, у Пластуна на городі Люба наставила пасток. Що там можна знайти? Навіщо там пастки?

Івась жував огірка, дивився на Петруся широко розплющеними очима й дивувався: як же це він сам не здогадався! Мабуть, його збило те, що заднє подвір'я Пластуна закінчується такими ж непролазними хащами, як і ті, що впираються в стіну хати. Але якщо Люба так довго працювала, приховуючи ці пастки, значить, вона думала, що хтось із них ходитиме цим подвір'ям.

— Побігли до Пластуна!

Про обов'язок стерегти чужі овочі хлопці забули.

Тепер дуже важливо дістатися туди так, щоб ніхто нічого не запідозрив. А ще — треба дорогою зайти до Лисого й перевірити, чи не з'явилася, бува, Марічка. Івась не дуже в це вірив, бо не міг придумати, звідки б це вона могла повернутися. Точніше, куди перед тим вона могла б піти, кинувши таку важливу справу.

Вдома її не було. І з усього видно, що вона так і не Приходила. Знаючи Марічку, Івась був майже переконаний у тому, що якби вона хоч на мить заскочила додому й побачила тріски від порубаного замка дверей, то неодмінно попідмітала б долівку. Спочатку підмела б, а тоді вже подумала, навіщо вона це робить і чи не варто було б залишити так, як є. Отже, єдиним місцем, де вона може бути, лишається дальня частина Пластунового городу.

Домовилися, що Петрусь зайде перший і спробує забалакати Пластуна, щоб Івась міг непомічений пробігти під стіни й далі — на заднє подвір'я. Але нікого забалакувати не довелося. Пластуна, як і сподівався Івась, не виявилось вдома. Звідкілясь він мав принести Любиних курей. Цю загадку Івась поки що вирішив залишити на потім. Навіть Петрусеві нічого про це не сказав.

Залишив друга чергувати за рогом хати, щоб Пластун не застав його зненацька, а сам подався вглиб заднього подвір'я. З подивом відзначив, що пам'ятає всі ямки, на жодну не наступив — та якби й наступив, тепер це не страшно.

Густіючі бур'яни вище Івасевого зросту постали перед ним нездоланною стіною. Щось тут шукати було марно — кожен так сказав би. Але ж Люба навіщось лаштувала ті пастки!

"Я їх зустріну, хай начуваються!" — сказала вона Пластунові. Тож була впевнена: хтось сюди прийде. Щось тут шукатиме. І навіть сама не підозрювала, що тим самим дає дітям підказку — де шукати. От тільки б знати, як шукати. І що. Звісно що. Марічку. Ні про що інше Івась зараз не думав.

Він повільно пішов уздовж стіни будяків, кропиви, коноплі та ще казна яких трав, що стали справжнім лісом. Що він видивлявся, Івась не знав. Може, якісь сліди. Може, якийсь знак. Власне, він більше прислухався. Бо якщо Марічка там, вона не може не подати йому голос.

— Марічко, — неголосно, але й не тихо погукав він.

Відповіді немає. І слідів немає.

Густішали сутінки. Ще трохи — і вже напевне нічого й нікого не знайдеш. А потім повернуться Леля з Лисим, і... Страшно подумати, що він їм скаже. Що тут можна сказати. Як мала дитина — йому довірили бути старшим, а він усе пустив шкереберть. І рогаха не вберіг, і Марічку загубив.

Повіяв вечірній вітерець, і завдяки йому Івась побачив. Верхівки диких заростей захитались, але не всі. Вони хиталися з правого боку від хлопчика і з лівого. А перед ним, отут — за півкроку стояли такі ж непорушні, як і раніше. Уважно придивившись, Івась зміг визначити межі несправжніх кущів. Це, без сумніву, був прохід завширшки

не менше кроку. Тут міг пройти не лише він, а й дебелий чоловік. Пластун.

Треба тільки зробити крок. Можна випростати вперед ліву руку, а в праву взяти заряджений арбалет. Івась зарядив зброю, випростав руку, глибоко зітхнув... І не рушив з місця. Він уявив собі непроглядну темінь, яка за мить огорне його, й не міг поворушитися. Краще б тут було два вовкулаки. Навіть двоє підземників краще. Може, й не краще, але з ними Івась знав, що робити. Темінь просто викликала жах, який він не ладен був здолати. Він знову й знову казав собі, що там нічого страшного немає — ночі ж він не боїться! Він знову й знову змушував себе, і все одно не міг зробити цього кроку.

А що як там Марічка? Як їй у цій темряві?

— Марічко! — ще раз погукав він.

І знову тиша у відповідь. Але це ще нічого не означає. Вона може спати. Може...

Страшна думка раптом пройняла його так, що вмить спітніло все тіло. Він уже підніс ногу, щоб рушити вперед, але раптом згадав, що сказала Люба:

— Я їх зустріну, хай начуваються!

То он воно що! Вона чекає на нього там, у цій темряві! Це вона створила удавані зарості. Вона побачила їхню пастку в мороці під хатою Лисого. Вона вміє бачити в цій темряві! Досить йому зробити крок, і...

Хлопчик набрав повні груди повітря, випростав уперед руку й ступив уперед. Йому дуже хотілося ступити широко, швидко, щоб усе зразу було позаду. Але він пам'ятав про ямки з дерев'яними їжаками, тому дуже обережно ставив ногу, дуже близьенько.

Нога ступила на тверду землю. Рука вільно пройшла крізь "траву", і тут тільки Івась охопив справжній жах. Це був страх, непідвладний розуму, він пронизував усе тіло. Івась відчув, як настовбурчилося його волосся. Тільки одне бажання — безумно кричати — заповонило хлопчикову душу. Він бачив причину цього страху — там зникла його рука. А тепер треба ввійти цілком, повністю, так що жодного пальця не лишиться на світі білому...

І тут Івась розлютився. Щось відбулося в його серці, і жах перетворився на лють.

"Та хто вона така! Як сміє вона знущатися з нього, з Марічки, з усіх у селі?! Вона думає зупинити його цим дурним навіюванням?"

Він зробив іще один невеличкий обережний крок і повністю зник. Зникло все, лишився тільки гнів. Якби йому зараз трапилася Люба на шляху, Івась ні хвилини не вагався б.

Іще один крок, і рука вперлася в колючі зарості. Він точно знав, що не звертав, отже, звернув непроглядний коридор. Хитро! Та ми хитріші! І розумніші!

Сторожко повівши рукою ліворуч, він зрозумів, що саме туди треба звертати. Івась почав намацувати ногою шлях і зразу відчув, що перед ним — яма. Від злості він ладен був стрибнути в неї, аби довести, що нічого не боїться. Виявилося, стримувати гнів аж ніяк не легше, ніж долати страх. Хлопчик обережно обмацав край ями ногою, водночас рукою визначаючи межі коридора. І з'ясував, що іншого шляху немає.

Але ж цього не може бути! Раз є вхід, мусить бути й вихід! А це означає, що треба

бути дуже обережним. Якщо вона таке зробила, то навмисне. Вона не могла не знати, що на місце страху прийде лютя. Вона так і розраховувала, що тепер він зробить якийсь дуже необачний крок.

Насправді Івасеві вже давно хотілося зробити цей крок — перестрибнути через яму. І тільки страшними зусиллями вдавалося себе зупинити. Хлопчик помітив, що йому значно легше боротися з почуттями, коли він подумки розмовляє сам з собою.

"Якщо яму не можна оминати, — сказав він собі, — її можна перескочити. Якщо ж і перескочити не можна, то треба в неї спуститися". Від цієї думки Івасеві знову стало мляво. Мало йому цієї жахливої темені, то ще й у яму спускатися! Він опустився навпочіпки й обмацав рукою земляний край ями. Той був нерівний, місцями зсунутий, але не схоже, щоб через нього перестрибували. Це було швидше схоже на сходинку. От тільки глибини її хлопчик не міг знати. Він підвівся й обережно опустил ногу. І знову страх.

"А ти його не бійся, — вдався Івась до випробуваного засобу. — Якщо його не боятися, то він боїтиметься тебе. Бач, як напридумувала — знала, чого треба боятися". Ліва нога зігнута в коліні, на ній — уся вага тіла. Права повільно опускається в яму. От уже й дно. Івась різко відсмикнув ногу й випростався. Там щось було. Щось довге, кругле й пружне. Гадюка?

"Земля тут вогка, холодна. Чи гадюки такі дурні, щоб сидіти в холоді? Літо закінчується, скоро осінь. Вони о цій порі більше люблять вигріватись на сонечку". Раптом Івасеві стало смішно. "Гадюка сидить", — повторив він подумки свої ж слова. Хіба ж у неї є на чому сидіти? Він стиха засміявся.

І щось сталося. Хлопчик іще не зрозумів, що саме, але відчув, що сталося щось добре. "Треба ще засміятися", — подумав він. Ага, як каже Пластун. Спробуй засміятися, коли так страшно! Взагалі — спробуй змусити себе розсміятися, коли треба. "Так, що його розвеселило перед цим? Гадюка. Те, що він сказав, ніби вона сидить". Вдруге це вже не викликало сміху. Івась спробував уявити собі цю картину. Важко. Як вона при цьому виглядає? Отут і була головна перешкода. Немає такого місця в гадючому тілі, на якому вона може сидіти. Все її тіло — однакове. А якби було? Івась уявив собі гадюку з сидницями. Вийшла дуже симпатична така зміючка — чимось на Любу схожа. Івась розсміявся.

І побачив кінчик стріли в своєму арбалеті. Темрява навколо порідшала!

Безрогі корови

У темряві Лисий не міг до ладу роздивитися тих людей, однак помітив, що вдягнені вони у вовчі шкури, на ногах високі шкіряні черевики — майже до колін (і не пече воно їм ноги — влітку й так взуті!). За пасками — ножі, в руках списи. Арбалет Лисого висів на плечі в одного з чоловіків. У нього ж була й шабля. Виходить, він тут старший.

Чоловіки весело зв'язали хлопцеві руки й так, на налігачі, мов корову, повели далі в ліс. Він не опирався. Головне зараз подалі відійти від кручі, де повинні з'явитися Леля й Василько. Чи встигнуть вони? Чи зможуть прив'язати Глині на живіт мокроступа?

Вони вийшли на велику галявину, залиту місячним сяйвом. На дальньому її краю, під деревами, Лисий побачив щось неймовірне: четверо, як йому зразу здалося, корів, а поруч — іще одного чоловіка. Коли ж вони наблизилися, з'ясувалося, що ті тварини зовсім не корови, хоча й дуже схожі на них. От тільки й різниці, що безрогі. Наближаючись, хлопець не відчув ніякої небезпеки. Взагалі його чуття говорило про те, що боятися нічого. Навряд щоб пощастило втекти від цих дивно вдягнених і давно не митих чоловіків, але заподіяти шкоди йому вони не мали наміру.

— Де це ви таке здибали? — спитав чоловік, що стеріг великих тварин, коли підійшли ближче.

— Та лазив там... — відповів здоровий дядько, що вів Лисого на налигачі. — Зіпсував полювання. Відведемо до Великого. Дітей мало, він зрадіє.

— Та й то, — озвався охоронець безрогих корів, а потім поставив Лисому запитання, якого той найбільше боявся: — Що ж це ти, хлопче, сам серед ночі в лісі... Чи це тут десь поблизу село твоє?

Він спитав це таким собі байдужим голосом, але з того, як нашорошили вуха інші, зрозумів, що правильно його колись навчав Інженер: "Найстрашніше, що може з тобою статися, це зустріч із людьми, — казав іще навесні старий, виряджаючи Лисого до Руїни. — Десятою стежкою обходь людей. Не наближайся, не розмовляй, ні про що не проси. Навіть води, якщо помиратимеш від спраги. Раптом із-під землі перед тобою виникне людина й запитає, чи не голодний ти, — не відповідай, тікай чимдуж світ за очі".

Утекти він зараз не може. А от не відповідати... Можна й не відповідати, але тоді вони напевне вирішать, що село Лисого десь неподалік, і почнуть його шукати. Може, й не зараз. Але почнуть. Напевне почнуть. Люди в їхньому селі краще озброєні. Але таких міцних і вправних воїнів, як ці, в їхньому селі не так і багато. Та й не потрібна війна нікому з його односельців.

— Ні... — плаксивим голосом протягнув Лисий. — Далеко село — там, на півдні. Я вже, мабуть, тиждень іду.

— Ого! Тиждень! Сам? — здивувався чоловік.

Лисий кивнув.

— Куди ж це ти так далеко наладився?

Хлопець помовчав, а потім удав, що вирішив не казати.

— Ти мені, хлопче, краще відповідай, — лагідно промовив охоронець. Однак та лагідність була страшніша за погрози. — Бо я страшенно дратуюся, коли мені не відповідають. То куди ти, кажеш, ідеш?

— Годі теревенити, — втрутився старший, який ніс шаблю й арбалет Лисого. — В селі побалакаєте. По конях і в путь. Треба до світання повернутися.

Он воно що! Це коні!! Справжні коні! Колись батько казав, що з кіньми життя було куди легше — вони й колоди возили, й людей, і орати на них краще, ніж на коровах. На коровах теж можна. Але тоді вже треба вибирати, чого ти від цієї корови хочеш — оранки чи молока.

Батько бідкався, що коней уже ніде немає — вимерли. Виявляється — не вимерли. Ось вони — живі й здорові. І зараз йому доведеться на них їхати — верхи. Лисому стало трохи лячно, як перед першим польотом на ступі. Але й страшенно цікаво.

І щойно він про це подумав, як чоловік, що стояв за його спиною, несподівано схопив його за сорочку й штани й перекинув через конячу спину. Лисий і збагнути не встиг, що сталося, коли той уже сидів у сідлі, поруч із ним. Добре хоч, що лізучи на кручу, хлопець прив'язав під підборіддям свого бриля, бо інакше зараз напевне загубив би його.

— Тримайся за підпругу, — кинув чоловік, цмокнув губами, й кінь рушив з місця.

Що таке підпруга, Лисий не знав, тому швидко почав нишпорити руками навколо, доки не знайшов ремінця, який утримував на спині коня велике шкіряне сідло. У ньому зручно сидів той чоловік, що охороняв коней. Полонений таких зручностей не відчував. Він висів униз головою, його весь час підкидало, нестерпно боліли ноги нижче колін, де його вдарили держалном списа, треба було постійно напружувати м'язи живота, бо саме живіт діставав найбільше ударів об хребет коня, і що вже казати про зранену босу ногу! Їхній старший сказав, що треба повернутися в село до ранку. Я так цілу ніч не витримаю, думав Лисий.

Водночас він намагався запам'ятовувати дорогу, хоч це й було надзвичайно важко. Темінь навколо стояла непроглядна. Схоже, коні знали, куди їм іти, самі вибирали шлях.

У лісі дорога прямою не буває. Рахувати повороти — дуже невдячна справа, але іншої ради у Лисого не було. Рано чи пізно йому доведеться тікати від цих дбайливих дядечків. Треба хоча б приблизно знати напрямок — куди тікати. Однак коли висиш униз головою, утримувати в пам'яті повороти непросто.

Попри безкінечне плутання, спуски й підйоми, коні йшли досить швидко. Лисий із гіркотою думав про те, що Леля й Василько за ними не встигнуть. З одного боку, добре, що вони залишають помітні сліди, з другого боку, погано, що пішки наздогнати їх неможливо.

Чоловіки їхали мовчки. Мабуть, вони не дуже повірили в те, що їм сказав Лисий, тому остерігалися натрапити на вартових — односельців Лисого. Тільки глухий тупіт копит, зрідка кінський хрип. І більше ніяких звуків.

Що це за ліс? Невже він тут ніколи не був? Це неможливо — всі довколишні ліси вони з Довгоногим облазили. Може й був, та впізнати, звісно, нічого не міг. Нічний ліс зовсім не схожий на денний.

Тому Лисий не стільки рахував повороти, скільки покладався на логіку. Від річки вони йшли на захід — у цьому він майже був упевнений. На галявині, де стояли коні, встиг глянути на небо й знайти Полярну зірку. А вона, як відомо, завжди на півночі. Мабуть, вони й не могли йти в іншому напрямку — адже з півночі тягнувся заболочений яр, з якого виліз Лисий.

Але весь час іти на захід вони також не могли, бо тоді опинилися б зовсім близько від їхнього села. Якщо правильними були його розрахунки, то на село вони, швидше за

все, не натрапили б — пройшли б північніше. Проте й це вже було погано: там часто бувають односельці Лисого, тож ці вояки напевне помітили б сліди. Навіть найскрадливіший мисливець залишає сліди — зламана гілка, перо від стріли, пеньок, кущі з обірваними ягодами... Тому ліси навколо їхнього села для досвідченої людини просто кричать, що тут уже хтось був і не раз.

Тож обійшовши яругу, вони мушили повернути на північ. Лисий був майже переконаний у тому. Отже, вони мушили віддалятися від його села. Дуже швидко, верхи на конях, які ходять значно прудкіше, дорогою, яку мисливці добре знають. А якщо вони знають дорогу сюди, то їм уже зовсім небагато лишилося, щоб надібати й село Лисого. І найгірше — це те, що він, втрапивши їм до рук, може прискорити ці пошуки. Адже зрозуміло, що його недолугій вигадці про втечу й кількадедне мандрування ніхто не повірить.

Він тепер навіть не знав, що краще: якщо Леля з Васильком підуть його шукати чи якщо вони вирушать одразу до села й попередять про небезпечних людей, які з'явилися зовсім близько. Щоправда, ці загадки були зайві. Він надто добре знав Лелю, щоб сумніватися в тому, що вона вирішить. Поки є сліди коней, Глина може по них привести її туди, куди зараз везуть Лисого.

— Фі-і-іть! — тихенько свиснув старший.

Слід гадати, це було сигналом зробити привал. Принаймні всі його так зрозуміли. Його охоронець зіскочив з коня й скинув із нього хлопчика. Це було несподівано, тож Лисий боляче впав на спину майже під ноги другому коневі.

— Боляче! — вигукнув він.

Чоловіки розсміялися.

— Це ще не боляче, — сказав йому охоронець. — От приїдемо в село, буде боляче. Якщо, звичайно, зразу не розкажеш правду.

Привал тривав недовго — хвилин п'ятнадцять. А потім хлопця знову кинули впоперек конячої спини й рушили далі.

Зменшення популяції видр

Хлопці й дівчата! Ніколи не ходіть лісом уночі! Нічний ліс зовсім не такий, як денний. Ну, хто б, скажіть мені, боявся вдень видри? Навіть якщо вона завбільшки з великого собаку. Це все одно, що собаки боятися.

А от Василькові було не до жартів. Хмиз догорав, і як тільки зникнуть останні язики полум'я, вся та ватага рушить на нього. Хлопчик сторожко озирався на темний клубок, що скімлив і гарчав унизу, тісно збившись у вирубаному дітьми проході через зарості. Щоб якось їх заспокоїти, Василько в саму гущу пустив стрілу. Почався гвалт. На якусь хвилину, поки шматували нещасну жертву, про Василька забули.

Лелю майже не було видно. Тільки неясна світла пляма вгорі. Чи далеко їй іще? Начебто ні, хоча...

Та ось вона двічі смикнула мотузку. Це означало, що вже дісталася кручі. Василько хутко прив'язав мотузку до мокроступа, вже приладнаного до живота собаки й також двічі смикнув за неї. Глина почав повільно підійматися вгору, незграбно загібаючи

лапами по схилу. Мокроступ йому в цьому заважав, взагалі пес почувався дуже невпевнено.

— Мало, що ця погань там копошиться в такій кількості, так іще й на ноги неможливо стати. Тягнуть, наче лантух якийсь, — обурено промовив він.

— Терпи, терпи! — спробував заспокоїти його Василько.

І тієї ж миті помер останній язик багаття. Зі страшним скавулінням, обпікаючи лапи й спини об іще червоні рештки хмизу, перекидаючись одне через одного, зграя люто кинулася до Василька. У цілковитій темряві хлопчик поліз угору, руками й ногами намагаючи залишені Лисим сучки. Перша з видр високо підстрибнула, майже дістала Василькову ногу, може й дістала б, якби в стрибку її не збила інша. Звірюка промахнулася й падаючи нахромилася на нижній сучок.

Більше на Василька ніхто не стрибав — видрам було чим зайнятися, здираючи рештки своєї родички з драбини. Лемент стояв неймовірний. Хоч би не почули ті, хто схопив Лисого, подумав хлопчик. Бо якщо вони повернуться на цей гвалт, то вийде, що всі зусилля Лисого були марні. Ще коли він виліз нагору й вони з Лелею почули його голос, зразу зрозуміли, що трапилося й навіщо Лисий кинувся тікати. І ще вони зрозуміли, що втекти йому не вдасться — з пораненою босою ногою він далеко не забіжить.

Але як же добре, що Лисий встиг прив'язати драбини до чогось там на горі! Якби не це, ті тварюки внизу напевне повалили б драбину. І тоді невідомо, куди б краще було падати — в колючі зарості чи на прорубаний у заростях прохід.

Підняті вгору руки Василька наштовхнулися на кущ, який означав половину шляху.

Схоже, тут трохи світліше. Звідси принаймні можна розрізнити річку й болото внизу. Можна роздивитися й кущ. От тільки мотузки розв'язувати все одно нелегко. Василько досить довго повозився, поки відв'язав нижню драбину. Вона тут же нахилилась і впала просто на зграю видр. Лемент і гвалт унизу вибухнув із новою силою — видно, багатьом із них дісталось.

Леля на кручі з останніх сил тягла мотузку з Глиною, чула виття й гарчання внизу й не могла навіть подивитися, що там із Васильком, чи, бува, не дістали його ті осоружні видри. Страшенно хотілося гукнути: "Як ти там?" Але вона розуміла, що кричати зараз не можна. Одне діло — лемент видр, інше — людський крик. На галас такої кількості зубатих тварюк навряд щоб хтось прибіг. А от людський голос може принадити чимало такого, з чим їм зовсім не хотілося зустрічатися.

Задкуючи з мотузкою в руках, Леля вперлася спиною в дерево. Вона обійшла його, й тепер стало легше тягти, перебираючи мотузку руками. Глина й Василько з'явилися на кручі майже одночасно — Василько трохи раніше, тож він допоміг Лелі підняти пса. Вони відв'язали верхню драбину й також кинули її вниз, іще зменшивши поголів'я видр у лісі.

Звільнившись від мокроступа, Глина зрадів і заходився обнюхувати дерева. Однак дуже скоро радість його вщухла.

— Що це таке?! — обурено тявкнув він. — Це що ж за такий смердючий народ тут

лазив? А звідси куди пішов?

Леля відчула, що зараз пес кинеться наздоганяти тих, хто схопив Лисого, і тоді вже ні Глину, ні Лисого вони ніколи не знайдуть.

— Глино, йди сюди! — неголосно, але дуже суворо сказала вона.

Він зупинився й недовіжливо подивився на неї.

— Невже ти не розумієш, що зараз треба наздоганяти смердючих? — спитав він.

— Йди сюди, я сказала!

Що ж, коли вона говорила таким тоном, то краще вже слухатися. Глина дуже любив Лелю. Але траплялося й так, що страшенно боявся її. Щоб і тепер не нагнати на себе такого страху, Глина підійшов.

— Ну, що таке? Давай швидше, бо я поспішаю, — ніби прощаючи її, крутнув він хвостом.

Так, часом Леля була дуже підступна. Глина це знав, але щоразу знову й знову ловився на те саме сильце. Щойно він наблизився, Леля схопила його за нашійник і прив'язала до нього мотузку.

О! Як же він ненавидить ту кляту мотузку! Якби кому розповісти, не повірив би. Глина загарчав і почав гризти клятого налигача.

— От я тобі зараз погризу! — пригрозила Леля.

Довелося припинити й змиритись.

— Ну, не сердься! — дівчинка погладила його по голові. — Давай краще веди нас туди, куди повели Лисого.

Оце вже інша справа! Це йому до душі. Тільки неville вона не розуміє, наскільки швидше він би їх довів, якби не ця гидотна мотузка?!

Заповітний льох

Від задоволення, що так швидко розгадав і розвіяв Любине чаклування, Івась знову розсміявся. Темрява стала прозорою, і настрій хлопчика зразу погіршився. Бо під ногами його була не ямка, як він гадав, а глибокий льох. Дерев'яні східці вели глибоко вниз — під дерев'яне перекриття.

Йому стало млосно. Подолавши страх перед темрявою, він наразився на ще більший, давній свій страх — перед підземеллям. Можна вийти, помінятися місцями з Петрусем, усе йому пояснити, і хай він іде туди. Він не боїться ям. Так і треба зробити. Це єдиний вихід. Невже я боюся сказати йому, що мені страшно? Невже я такий самий, як Вухань — той боявся, що Борода довідається про його таку безглузду помилку з пасткою і сміятиметься. Ні. Я не боюся, що Петрусь сміятиметься...

Івасеві стало соромно за ці думки. Справа ж не лише в страхові перед підземеллям. Він іще не знає, що там, унизу. Як же можна посилати туди молодшого Петруса?!

Поки він усе це обмірковував, темрява знову згусла. Отже, вона підживлюється страхом. Що більше боїшся, то густішою вона стає.

Нічого смішного на пам'ять не спадало. Навпаки, весь час перед очима стояла Марічка. Золоті кучері, сині очі, вічні її недоречні запитання, які, щоправда, згодом виявляються цілком доречними. Більше того — єдино доречними.

Івась спробував уявити собі гадюку з сідницями. Уявив, і нічого смішного в тому не побачив. А як Марічка колись запропонувала перелетіти через вовкулачий слід! Скільки вони сміялись, а потім з'ясувалося, що це справді єдиний вихід. І таки перелетіли, тільки вона сама страшенно боялася відпустити перетинку на мотузці. Трималася за неї так, що думали, вже все — пропали. А Леля тоді знайшла вихід...

Ні, ці спогади не допомагають. Треба згадати щось справді смішне. Що? Як навмисне. Нічого. А як вона літала в ступі! Леля, може, й краще літала, та Марічка — це просто природжений літун. Сама мала, над ступою — тільки золоте волосся. І так хвацько мітлою — туди, сюди, вгору, вниз!

Івась і сам не помітив, що поки він усе це згадував, мимохіть повільно спускався в льох. Там було зовсім темно. Це, щоправда, була не та темрява, не чари. Просто темний льох. Мабуть, усі льохи темні. Він, ясна річ, намагався ніколи туди не лазити, але все ж таки певний досвід мав. У льоху завжди темно.

Тут панували гидкі запахи. Пахло цвіллю й гниллю.

Хлопчик дістав кресало й трут, і в світлі іскор побачив серед льоху обриси стола, на якому... Ні, він не міг помилитися. Ступивши кілька кроків, уперся рукою в стіл. Іще раз викресав іскри, трут зайнявся й стало зрозуміло, що на столі справді стоїть свічка. Він запалив її, і все в підвалі змінилося.

Сморід ішов, безперечно, від великої купи гнилих харчів у кутку. Пластун, виявляється, не з'їдав усього, що йому давали люди, а забирав дещо з собою. Все це він складав сюди — в куток свого льоху. Скільки місяців воно тут лежало, навряд чи він і сам міг би сказати, навіть якби вмів говорити, як усі люди.

Іще там валялися безнога табуретка, розсипана трухлява драбина, сагайдак зі стрілами, два луки з обірваними тятивами, ще якісь уламки; незрозуміло, чим вони були за життя. Все це звалене в протилежному кутку. Біля стіни навпроти входу — вішалка для одягу, на якій, щоправда, жодної одежини. А висів там один, мов сирота, казанок із надщербленими вінцями. Навіть іще не взявши його до рук, Івась зрозумів, що це саме той їхній чарівний казанок, який уміє варити мертву воду.

Але ніяких слідів перебування тут Марічки Івась не знайшов.

Тоді їй більше ніде бути, як тільки вдома. Сховавши казанок під сорочку, він забрав Петруся, й вони побігли додому. На бігу Івась дуже стисло переповідав Петрусеві, що відбувалось і як. Той дивився на великий, як у вагітної жінки, живіт Івася й думав, що коли йому доведеться боротися з цими чарами, він згадуватиме пузатого Івася.

Однак Марічки вдома не виявилось. Вона тільки поверталася додому, йшла вулицею невідомо звідки — спокійна, навіть весела, без жодного сліду каяття на обличчі.

Лисий і босий

Жодної зупинки більше не було. Тільки вже перед світанком, коли всі сили вичерпалися, коли болів кожен клаптик тіла, коли в нозі так тіпало, що аж до скроні діставало, пролунав звідкись згори голос:

— Стій!

Мисливці зупинили коней.

— Хто такі? — знову пролунав голос.

— Чи ти не бачиш? — озвався старший мисливець. — Свої.

— А що це у вас там до крупу припнуте?

Розвиднюватися ще тільки почало; як він міг розгледіти Лисого, просто незбагненно.

— Не що, а хто, — відповів його охоронець. — Пацана в лісі зловили.

— Живого?

— Та був живий. А зараз який — скоро побачимо, — гигикнув охоронець Лисого.

— Дивись не перестарайся, — крикнув їм на прощання вартовий. — Бо знаю я тебе!..

Вони рушили далі. І за кілька хвилин в'їхали в село.

Село було дуже дивне. Лисий у своєму житті бачив три села: своє, Лелине і Єгорове — там, де зливаються мала й велика ріки. Усі вони були різні, але водночас схожі одне на одне. Це — четверте село, яке він побачив, — відрізнялося від усіх трьох. Воно було побудоване колом: у центрі стояла велика кругла хата, складена не з горизонтальних, а з вертикальних колод, а навколо неї на приблизно рівній відстані стояли невеличкі — зовсім маленькі хатки. Лисий подумав, що взимку в цих хатках мусить бути досить холодно, бо колоди в них були хіба трохи товщі, ніж ті, з яких вони нещодавно збудували зруб для криниці.

Відстань між хатами невеличка, від кола, яке вони утворюють, до круглої хати — досить далеко, тож серед села великий і зовсім порожній майдан. Тільки перед круглою хатою — просто на піску — лежить величезна брила. Звідки тут такий велетенський камінь, як його притягли до центру села? Чи навпаки — село звели навколо каменя? Але все одно не зрозуміло, звідки він узявся. Хоч уже й займалося на день, Лисий не міг як слід роздивитися ту брилу, бо до неї було далеченько, до того ж вона значно вища, ніж хлопчик, що сидить на піску.

Коли охоронець скинув його з коня, він так і лишився сидіти — по-перше, боляче вдарився тим місцем, на якому сидів, а по-друге, боявся ступити на праву ногу. Вона, схоже, розпухла й почала наливати. Еге-ге! Втікач із тебе, хлопче, ніякий, подумав він із розпачем.

Чого він сидить, Лисий дуже добре знав. Чого стоять навколо й нічого не роблять мисливці, зрозуміти не міг.

Аж ось із пронизливим рипом розчинилися двері круглої споруди, і з них вийшов сивий перекособочений дід. Був він оповитий у довге біле полотно, що повністю закривало його ноги. На голові — дарма що літо — висока кучма, зшита з лисячих хвостів. У правій руці він тримав довгу ключку, на яку тяжко спирався всім тілом, коли ступав на праву ногу. Повільно й дуже поважно, хоч і з підстрибом, старий наближався до них.

Один із чоловіків боляче штрикнув Лисого списом у спину.

— Встань, коли бачиш вождя!

Хлопчик підвівся, намагаючись не ступати на праву ногу.

Старий підійшов іще ближче. Погляд у нього був недобрий, обличчя ніби подзьобане чиряками — дуже давно. Чиряки загоїлися, а ями лишилися. Немовби перекреслюючи всю цю потворність, ліву щоку перетинав червоний шрам — від скроні й до підборіддя.

Проте, незважаючи на старість і побитість, дід справляв враження дуже сильної людини. Разом із тим, він був ніби відсутній. Очі його дивилися прямо перед собою, нікого й нічого не помічаючи. Якби його метою було не подивитися на Лисого, а пройти далі, він би наступив на хлопця, мов на блощицю, навіть не помітивши.

— Доброго ранку, — Лисий вирішив, що з таким старим чоловіком він мусить привітатися перший.

— Чому в капелюсі? — густим низьким голосом тихо спитав старий.

Хтось знову штрикнув Лисого списом під потилицю. Він повільно зняв бриля. Дід йому дедалі більше не подобався. Зняти бриля — це не страшно, але чому старий не відповів на його привітання?

І тут щось сталося.

— Лисий? — як здалося хлопцеві, зі страхом у голосі спитав дід.

— Так, Лисий, — відповів хлопчик.

Старий опустив очі на його ноги й відсахнувся.

— Босий!?? — майже вигукнув він.

Бранець відчув, що навколо нього утворився порожній простір. Він не бачив, що робиться за спиною, але зрозумів, що всі чоловіки зробили один-два кроки назад.

— Лисий і босий! Лисий і босий! — настрашено зашелестіло за спиною.

В хатах навколо почали відчинятися двері, з них повиходили ще чоловіки, жінки й кілька хворобливих дітлахів. Усі вони нажахано дивилися на нього й ворушили губами. Схоже, й вони повторювали ті самі слова, неначе в них був якийсь зловісний зміст:

— Лисий і босий! Лисий і босий! Лисий і босий!

Гірше за мотузку немає нічого

Галявина, до якої вивів їх Глина, була зовсім лиса — ніби витовчена великими невідомими звірами. Втім, можливо, це так здавалося вночі.

Пес хрипів і тихо, але люто, гарчав. Знову ця клята мотузка. Та ще й такі незнайомі запахи! А головне, що серед них є й запах Лисого, якого Глина любив не менше, ніж саму Лелю. Собака відчував, що з Лисим тут сталося щось недобре. Він бачив, що люди й ці невідомі звірі з гострим запахом, який усе ще стояв у нічному повітрі, рушили звідси разом. Глина знав, у якому напрямку, але мотузка вперто не відпускала його.

А Леля затіяла сваритися з Васильком. Вона йому казала, а він не погоджувався. Вона знову казала, вже сердито — Глина страшенно не любив, коли вона так розмовляла. Тобто її він усе одно любив, але коли вона була сердита, пес почувався винним і ладен був крізь землю провалитися.

Тепер він дедалі більше дратувався на Василька. Адже зрозуміло, якщо Леля гнівається, то Василько чимось завинив. А раз так, то мусить згоріти від сорому. Так же

завжди буває. От наприклад, Глина починає гніватися на бліх. Він їх кусає, щоб зрозуміли, бо вони ж тупі, блохи, до них же слова не доходять! Після цього блохам стає соромно, і вони на якийсь час перестають дратувати Глину.

І от цього собака ніяк не міг збагнути: блохи — й ті починають розуміти, якщо їх покусати. А Василько ж навіть розмовляти вміє, а Лелі не слухається.

— Годі вже! Ніч надворі! Роби, як Леля сказала! — гавкнув він хлопчикові.

— Тихо, Глино, — відмахнулася від нього Леля.

Це було так несправедливо, що Глина навмисне байдуже ліг на землю й відвернувся від них. Він же їй хотів допомогти! А вона мало що мотузку до нього прив'язала, так іще й так зневажливо кинула: "Тихо, Глино!" Просто знущально. Ну й нехай. Він лежатиме, ніби це його не стосується. Ще проситиме вибачення. А він тоді подумає, вибачити чи ні.

Ось уже Василько замовк. Тільки Леля говорить. Говорить так, що й камінь уже зрозумів би й потік водою туди, куди вона каже. От уже Василько погоджується. Леля ще раз перепитала, чи він усе правильно зрозумів. Той підтвердив і поліз на дерево. Так! На дерево залізти — це вам не крізь землю провалитись! От якби й він, Глина, вмів лазити на дерева, ото було б добре! От коти, наприклад. Така погань — що куди тим блохам! І тільки що — зразу лізуть на дерево. Це вже така підлість, що й не передати!

Цікаво, що люди вміють лазити по деревах, а котів не ганяють. Дивні вони. От Василько, наприклад. Якби зразу з Лелею погодився, й на дерево не довелося б лізти...

— Годі вже лежати! — все ще невдоволеним голосом сказала Леля. — Можна подумати, що справді образився. Ходімо. Веди за Лисим. За Лисим — зрозумів?

Це також було дуже зневажливе зауваження. Що ж він — блоха якась, щоб людської мови не розуміти? Але цього разу Глина вирішив не ображатися. Чого ж ображатися, коли Леля діло каже!

Він схопився на всі чотири й потягнув дівчинку в темінь лісу. Якби ж іще не мотузка!! Головне, що й Лелі ж вона заважає не менше, ніж йому. Мусить швидше бігти. А відв'язала б, ішла б нормальним кроком. Тут такий запах, що й мертвий почує. От і йшла б за ним. А він би перший прибіг до Лисого й попередив, що Леля скоро прийде.

Однак Лелі він зараз про це вирішив не казати. Вона зараз лиха після розмови з Васильком. Іще й його, Глину, на дерево зажене! Хай уже сама переконається, що припнутою до нього йти набагато важче.

Та що довше вони бігли, то більше пес переконувався, що Леля, мабуть, дуже вже образилась на Василька. А може, й на нього. Це ж він втрутився в їхню розмову, ніби не розуміє, що вона й сама дасть собі раду.

Дуже хотілося пити, але Глина біг і біг, висолопивши язика й важко хекаючи. Схоже, клята худоба бігала дуже швидко. Швидше, ніж вони з Лелею. Запах лишався, його ні з чим не сплутаєш. Однак він слабкішав. А це означало, що вороги від них віддаляються.

Леля впала, і Глина зупинився, щоб почекати, поки вона підведеться. Знову вперед.

Знову вона впала. Глина зупинився й повернувся до неї. Вкусив мотузку й невдоволено гаркнув на неї.

— Це все ти винна. Якби не ти, Леля не бігла б так само швидко, як я. І не впала б. Правда, Лелю?

Вона не відповіла. Дуже важко дихала. Не підводячись на ноги, сіла на траву.

— Давай відпочинемо, Глино, — сказала вона. — Ходи сюди.

Вона налила в долоню води з баклажки. Оце діло. Глина був тут як тут. Він похлебтав води, потім почекав, поки вона поп'є. Коли напилася, знову вкусив мотузку.

Леля, схоже, його не хотіла розуміти. Жодного натяку на те, що збирається її відв'язати. Сиділа, віддихуючись, і дивилась на Глину. Лелю майже не було видно, але пес знав, що вона дивиться на нього. Він це завжди відчував. Такого погляду більше ні в кого немає. Лагідний і водночас твердий. Пес також сів, хоча сидіти й не можна. Запах довго не живе. Що довше вони сидітимуть, то важче потім буде шукати слід.

Куди поділася Марічка?

— Я вже не знав, де тебе шукати. Ну, де ж ти була?

Мовчання.

— Ти уявляєш, що ми тут передумали?

Марічка кивнула.

— Що ти уявляєш?

— Що мене з'їли...

— Я тебе серйозно питаю. В тебе совість є? Ще й жартує!

— Тобто що мене вбили...

— Марічко, ми все село оббігали. Навіть у твого друга були!

— Якого?! — мала, схоже, була спантеличена останніми словами Івася.

— Та якого ж! У тебе що, багато їх?

— Багато...

— Це ж хто?

Марічка замислилася. В Івася склалося враження, що вона боїться назвати когось, про кого він не знає. Хлопцеві навіть ніяково стало, наче дівчинка могла прочитати його думки.

— Багато, — вперто відповіла вона. — Всі.

— І Пластун? — глузливо спитав Івась.

— І Пластун.

— І Люба?

Марічка помовчала, потім тихо сказала:

— Ну, майже всі.

Запала мовчанка. Зрештою її порушив Івась:

— То де ж ти була, Марічко?

Мала не відповіла.

— Ти чуєш, що я тебе питаю?

Вона кивнула.

— То де ти була?

І знову без відповіді. Івась не витримав.

— Тобі що було доручено, Марічко? Ти забула, що нам наказував Лисий, коли йшов із села? Що від того, як ми виконаємо свої завдання, все залежить — навіть наші життя. Тобі було не найскладніше завдання: сидіти й стежити за хатою. Просто сидіти на місці й нікуди не ходити. А ти просто взяла й пішла. Тому не бачила, як знову залізли до нашої комори й забрали звідти рогача. Тепер ми навіть ступою не можемо користуватися. Ми так і не знаємо, хто це. Тобі ж нічого не треба було робити — тільки подивитися, хто це. А ти все залишила, наплювала на мене, на Петруся, на Лелю, на Лесика!.. Мало не поночі ти повертаєшся й навіть не зізнаєшся, де цілий день була. У тебе інші друзі тепер? Дуже добре. Тоді йди до них. Ми принаймні будемо знати, що у нас однією родичкою менше. І не будемо на тебе розраховувати.

Івась розумів, що наговорив зайвого. Але того, як поводитися мала, він просто не розумів. І це його дратувало. Та й день перед тим справді видався жахливий. Навіть віднайденому казанкові хлопчик не міг так радіти, як той заслуговував. Навіть тому не радів, що зміг перебороти жах підземелля й Любиних чар!

Бо то все було другорядне. А Марічка...

А Марічка заплакала. І цього вже Івась зовсім не міг терпіти. Зрештою, всі дівчата часом плачуть. Навіть Леля. Але їхні сльози — то зовсім інше. Коли з цих величезних синющих очей текли сльози, аж дивно було — ніби то не вода: такі величезні, такі безпорадні... Дивитися на це не було сил.

Івась пригорнув її до себе, Марічка обхопила його шию руками й заридала. Плече стало мокрим, а вона здригалася всім тілом, глибоко схлипувала й при цьому примудрялася ще вимовляти якісь слова:

— Він сказав... Він пообіцяв... Я йому повірила... Він обдурив мене...

— Хто? Пластун? — перепитав Івась.

Мала закивала головою і заридала ще палкіше, хоч хвилину тому таке й здавалося неможливим. Більше вона нічого не говорила, й Івась не уявляв, коли заговорить знову.

Зрештою, вона жива й здорова. А де була... Це, звісно, цікаво й важливо, та не так, щоб іще далі її мучити.

— Ночуватимемо сьогодні тут, — звернувся Івась до Петруся, який весь цей час сидів мовчки й про щось думав. Таке враження, що він навіть не слухав, про що говорили Івась і Марічка.

І справді, не відповівши на запитання, Петрусь підвівся й пішов надвір. Івасеві дуже хотілося піти за ним і подивитися, що малий надумав, однак залишити зараз Марічку саму він не міг. Та й не відпустила б вона його. Руки в неї, треба визнати, дуже міцні. Вже як обхопила за шию, то тільки сама й може відпустити. А хлопчик знав, що поки мала не виплачеться, вона його не відпустить.

— Ну от! — почувся з комори голос Петруся. — Я так і думав. Ніхто сюди не лазив.

— Як це? — не зрозумів Івась.

— Ніяк. Пастка на місці.

— Ти казала Пластунові про пастку? — спитав Івась Марічку.

Мала завмерла, перестала не лише схлипувати, а мабуть, і дихати. Тільки ще міцніше стиснула руки навколо його шиї. Ще одне запитання — і задихнуся, подумав хлопець. Але мусив ризикувати.

— То це він пообіцяв, що не полізе сюди?

Ще дужче стислися руки. А потім знову ридання. Все ясно.

До хати повернувся Петрусь. Він одразу пройшов до дверей комори й почав їх пильно роздивлятися.

— Ну от! Так я й думав, — сказав він, ні до кого, крім себе, не звертаючись. — Так я й думав.

— Що? — не витримав Івась.

— Рубали звідси, — коротко відповів Петрусь. І додав: — Знали, що ніхто хати не стереже, тож просто зайшли й порубали двері.

Марічка стихла. Більше ніхто нічого не казав. Мовчки постелилися й лягли спати. Тільки Петрусь, лігши на велику пухову перину, раптом підскочив.

— Що це?

— Рогач, — тихо відповіла з темряви Марічка.

— Який?

— Наш. Самоносний. Я його підмінила.

— То вони вкрали іншого рогача?

— Ага. Я туди поставила старого рогача. Того, що був у хаті Лесика.

— І за те дякую, — втомлено відповів Івась.

Мабуть, Марічка розраховувала на більше схвалення за свою кмітливість. Та в нього на це вже не було сил. Надто тяжким і виснажливим видався день.

Івась лежав і дивився в темряву. Звичайно, треба встати й піти шукати Лисого й Лелю. Втім, що з ними може статися? Лисий такий обережний і вправний, Леля така смілива, ще й Василько з ними. І Глина. Схоже, вирішили заночувати в лісі. Їм видніше.

Настала ніч.

Холодна ніч

Бігти нічним лісом — гірше не буває. Глина дороги не вибирає — біжить на запах. Довгою мотузку робити не можна, бо вона неодмінно десь заплутається в кущах чи корчах. Три кроки — це найдовша відстань від пса, яку можна собі дозволити. Сили в ньому, виявляється, ого-го! Тягне й тягне. І схочеш зупинитися, то не вийде. От упасти — цілком можливо. Леля падала цієї ночі не раз. І що довше вони бігли, то частіше падала.

Звісно, якщо йому скажеш, щоб зупинився, він спиниться. Але ж тоді вони згають час. Леля розуміла, що треба зробити зупинку, ще раз дати собаці напитися. Та розуміла вона й те, що запах із часом зникає, і тоді цілком вірогідно, що вони втратять напрямок, заблукають. Де тоді шукати Лисого?

Цілу ніч, із останніх сил переставляючи ноги й намагаючись утримати рівновагу, не впасти, Леля невпинно картала себе за те, що сталося. Найгірше — це коли їх

розлучають. І незрівнянно гірше, що розлучилися вони з її вини.

Колись уже таке було. Щоправда, тоді її провина була значно менша. Це було в Орлиному лісі, коли всіх дітей захопили воїни; вони невідь звідки взяли, й потягли дітей до підземелля. Леля тоді єдина змогла втекти в ступі. Скільки вона шукала їх, як переживала! Але ж у той "чистий" ліс вони ввійшли саме тому, що вона наполягала. Лисий від самого початку не хотів туди йти. Послухався її! Потім, щоправда, вийшло так, що саме вона допомогла дітям урятуватись. І не лише дітям, а цілому селу, де жив Єгор. Єгор. Ото відчайдух! Він і подарував Лелі Глину, коли вони з Лисим уже поверталися з Руїни, коли забрали всіх дітей. Пес тоді був іще цуценям. І то був надзвичайно щедрий дарунок, адже Глининого батька саме перед тим убили підземники. Втім, у Єгоровому селі собак було чимало.

Цього разу провина Лелина куди гірша! Лисий не дуже вірив у те, що йти до русалок їм справді необхідно. Послухався її! А потім — коли його схопили, мабуть, міг утекти. Він же напевне відчував небезпеку, знав, що на нього зараз нападуть. І не втік, а тільки відвів тих людей від місця, де мали з'явитися Леля й Василько. Ще й галас здійняв, щоб попередити. І тепер тільки від неї залежить, чи вдасться йому врятуватися.

А в неї вже немає сил. Упавши кілька разів, не зробивши й десятка кроків, Леля зрозуміла, що треба зупинитися й перепочити. Якщо вона наздожене викрадачів і зразу ж упаде, геть знесилена, яка Лисому буде користь від того?

Глина із зупинкою був незгодний. Однак вирішував не він. Леля сіла на траву, привалившись спиною до дерева, спробувала розслабитися й відпочити. Ноги гули, в скронях тіпало. Тільки б не заснути, подумала вона. Однак ці побоювання були марні. Вона в тому пересвідчилася вже через кілька хвилин.

Літо закінчувалося. Ночі були далеко не такі теплі, як у червні чи липні. Мокра й розпашіла від тривалого бігу, Леля дуже швидко зрозуміла, що так вона довго не висидить. Треба бігти далі — бодай щоб зігрітися.

І вони побігли. Звідки тільки бралися сили у Глини, думала вона, механічно переступаючи ватяними ногами й намагаючись утримати рівновагу, не впасти — вкотре вже!

Видно, викрадачі ще не так далеко відірвалися від них, бо Глина біг упевнено, не зупиняючись, не вагаючись щодо напрямку. Він іще вловлював слід. Це добре. В такій темряві розрізнити сліди буде просто неможливо. Втім, глянувши вгору, в просвіт між кронами дерев, дівчинка помітила, що зірки потьмяніли, небо почало сірішати. Скоро ранок. Мабуть, стане легше.

Хоча це ще баба надвоє сказала. В передсвітанковий час спати хочеться найдужче. І вона справді відчувала, як голова — насамперед голова — налилася втомою та вагою. Здавалося, якщо вона ще раз упаде, то вже не зможе підвестися. Леля непогано бігала, була досить прудконога. Але так довго бігти майже без спочинку їй іще ніколи в житті не доводилося. Та й те: вночі люди сплять, а не бігають. А якщо згадати, що встали вони напередодні вдосвіта, що цілий день провели на ногах...

Ось уже й ноги стали мокрими — значить, випала роса. Десь за деревами на сході світало. Цього ще не було видно, але вона вже розрізняла стовбури дерев і кущі. Треба відпочити.

Леля зупинилася й зупинила Глину. Знову сіла під дерево, пригорнула гарячого пса до себе й сказала йому:

— Півгодинки поспимо, дороженький. Рівно півгодинки, а потім розбудиш мене. Гаразд?

Пес намагався вирватися з її міцних обіймів, але вона його лагідно попросила:

— Ну, не пручайся. Будь ласка. Зігрій мене. Бо я наскрізь промерзну й помру. Тобі ж цього не хочеться, правда?

Йому й правда цього не хотілося.

Червива розмова

Прокидатись не хотілося, хоча надворі палав уже ясний день. І все ж, поступово до хлопчика поверталися події вчорашнього дня й минулої ночі. Чому змінилося ставлення до нього в цьому дивному селі після того, як усі почали галасувати: "Лисий і босий!", — він не міг зрозуміти. Щойно його лякали катуваннями, штрикали списом у спину і взагалі поводитися, мов із півнем, призначеним на борщ, аж раптом — усе інакше.

Причина була безглузда. Ну, лисий, ну, босий. Це так, та й то не зовсім. Одна ж нога взута! Що ж тут такого, що треба раптом людину полюбити?

Втім, зупинив себе Лисий, це неправда. В тому, як до нього почали ставитися, ніякої любові не було. Це очевидно. Дивилися на нього, правда, зовсім не так, як раніше, без зневаги, але й без особливої ніжності. Швидше зі страхом. Так, зі страхом. Справді, згадуючи спотворене обличчя вождя та обличчя його односельців, що юрмилися навколо, Лисий зрозумів, що люди почали його боятися. Тобто виходить так, що поки він був у брилі й не всі помітили, що на правій його нозі немає черевика, його зневажали. А от коли з'ясувалося, що на голові немає волосся, а на нозі — черевика, отут і почали боятися.

Нісенітниця якась.

Розмірковуючи, Лисий намагався рівно дихати й прислухався до можливих звуків у хаті. Але звуків не було — тільки мухи сумно дзижчали, передчуваючи осінь. Схоже, його залишили одного. Можливо. І все ж Лисий не розплющував очей, удавав, що спить. Навіщо? Цього він не знав. Просто вигравав час, сподіваючись на якусь підказку.

А її не було. Звуки, що долітали з площі перед хатою, ні про що йому не казали. Квоктали кури, галасували діти — мабуть, щось не поділили. Може, дорослі пішли на городи? Саме час для городніх робіт. Це було б добре. Якщо дорослих у селі немає, то треба негайно тікати. Однак Лисий розумів, що це було б надто просто. Так не буває. Тим більше, так не може бути в цьому селі, такому зляканому й настороженому.

Якби йому не слід було негайно повертатися додому, якби не всі ті страшні й загадкові події, що перевернули життя в їхньому селі, якби... Якби не все це, то цікаво було б довідатися про це село трохи більше. Може, подумати, що корисного для їхнього

села тут є. Коні, наприклад. Це справді велика поміч. Які вони сильні і витривалі! Цікаво довідатися й про той камінь, що лежить на майдані. Звідки він тут? Навіщо? Лисий підозрював, що це не безглузді запитання. Йому здавалося, відповідь на ці запитання може бути й для нього, для всіх них важливою, а може, й визначальною.

Втім, це може бути й щось випадкове, не варте уваги. Але зрозуміти можна тільки тоді, коли з'ясуєш правду. А можна ніколи й не зрозуміти. Цілком можливо, що камінь лежить тут із незапам'ятних часів і ніхто в селі про його походження не знає. Може, село взагалі виросло навколо каменя. Все може бути.

Ясно тільки одне: це не простий камінь. Не випадково ж він лежить на чільному місці — перед величезною й неоковирною хатою вождя.

Лисий нарешті наважився розплющити очі. І здригнувся: просто перед ним сидів і пильно дивився йому в очі старий вождь. На його обличчі не відбилося жодного почуття, коли він побачив, що хлопець прокинувся. Цього й чекав. І чекав, мабуть, давно, терпляче, непорушно й беззвучно. Дочекавшись, він нічого не сказав, так само дивився в очі Лисому, як до того дивився на його заплющені повіки.

Відповідати поглядом не цей погляд було нелегко. Хлопець ловив себе на тому, що дивиться не в очі старому, а на страшний шрам на його обличчі. Такого жахливого шраму він іще не бачив.

Лисий сів у ліжку, і відчув при тому, як болить нога. Ввечері якась бабуся обмила її й чимось смердючим намастила, але біль, як з'ясувалося, не минув і досі. Хлопець мимоволі кинув погляд на ногу. Вона розпухла й була ніби не своя. Чи зможе він ходити? Ехе-хе! З такою ногою далеко не втечеш.

— Може, воно й краще, — промовив дід, простеживши за його поглядом і, мабуть, зрозумівши, про що він подумав.

Лисий тільки поглянув на нього й нічого не відповів. Старий почекав і, не дочекавшись відповіді, сказав:

— Хто мало говорить, той багато думає. Про що ж ти думаєш, хлопче? Які в тебе є запитання?

Коли багато запитань, вибрати перше дуже важко.

— Як вас звуть? — нарешті вирішив Лисий.

— Добре запитання, — роздумливо відповів дід. — Ні до чого не зобов'язує. Що ж, я сам запропонував. Мене звуть Сидором. Але всі в селі називають Великим і Вічним Вождем. Якщо ти спробуєш назвати мене інакше, тебе не зрозуміють.

— Як же мені вас називати?

— Так і називай: Великий і Вічний Вождь.

Звучало дико, та Лисий вирішив цього не казати.

— А ви справді вічний? — спитав він, хоч і розумів, що це дуже ризиковане запитання.

— Ти вмієш ставити запитання, — відповів вождь, і Лисий здригнувся.

Колись йому ті самі слова сказав Інженер — і він також був вічним. Іще коли людей було багато й вони жили у великих селах, їздили на великих залізних санчатах і були

могутні, серед них почалася страшна хвороба. І від тієї хвороби майже всі люди померли. Звісно, не всі заразилися — далекі села хвороба оминула. Інженер, із яким Лисий на початку літа зустрівся біля Руїни, перехворів, як і більшість інших людей. Але йому пощастило вижити. У Лисого тоді склалося враження, що саме завдяки цьому старий жив і досі — бо йому пощастило перебороти хворобу.

У його ж хаті захворів і Лисий. Чи це була та сама хвороба, чи якась інша, подібна, але тоді хлопчикові вдалось одужати. Врятувала його Леля.

Однак зараз, розмовляючи з вождем, він раптом відчув, що у вождя й Інженера багато спільного. Обидва старезні. Один із них вічний, другого називають вічним. І обоє сказали Лисому ті самі слова: "Ти вмієш ставити запитання". І обоє при тому мали на увазі зовсім інше — що на запитання Лисого нелегко відповісти.

Справді багато спільного.

— Ніхто не може бути вічним, — після паузи вів далі старий. — Але я бачив народження всіх, хто сьогодні живе в селі. Ще є запитання?

Лисий думав. І не відповідав. Якщо він скаже, що є, то їх треба зразу ставити. А це небезпечно. Запитання можуть більше викрити, ніж відповіді — це він знав добре. А що менше в цьому селі про нього знатимуть, то краще для нього ж. Якщо сказати, що запитань немає, то може виявитися, що іншої нагоди не буде, що він просто втратить можливість довідатися про щось важливе. Але й довго мовчати також не варто.

— Звідки тут узявся такий великий камінь? — це непогане запитання, бо про Лисого начебто нічого не говорить.

— Він тут із незапам'ятних часів, — відповів старий. — Це наша святиня.

Відповідь виявилася дуже доброю, бо підказала нове запитання:

— А що таке "святиня"?

Вождь здивовано звів догори брови. Потім невесело посміхнувся й сказав:

— Це довго пояснювати. Поживеш трохи в нас — зрозумієш сам.

Отже, ні вбивати, ні відпускати його не збираються. Теж знання. Звісно, у Лисого було запитання — найважливіше. Але він чомусь відчував, що саме його варто уникати. Самі скажуть, подумав він.

— Отож якщо ти більше не маєш запитань, — промовив вождь, і Лисий зрозумів, що той йому не відповідатиме, навіть якщо хлопець і придумає, що б ще таке спитати, — тоді я тебе питатиму. Як тебе звуть?

Якщо відповісти, що його звать Лисим, йому можуть не повірити. А потім не віритимуть і всьому іншому, що він скаже.

Від самого народження людина зникає до свого імені, воно здається звичайним і — власним. Але одного разу Лисий уже переконався, що таке звичне його ім'я для інших звучить дивно. Діти з Лелиного села довго не знали, як його насправді звать. Називали так, як вигадала Леля.

— Лесик, — сказав він.

— Лесик, — повторив вождь. — Гаразд. І звідки ж ти прийшов?

— Я зі свого села прийшов. Тобто я не прийшов, — відповів Лисий, — я йшов.

Чотири чи п'ять днів — не пам'ятаю вже. Уздовж ріки, а потім там не було проходу — порожні дерева стояли. Я спустився на берег... А потім мене зловили ваші мисливці.

— А звідки ти взяв, що вони мисливці?

— Як звідки? Вони ж самі сказали, що я їм полювання зірвав...

— Чому ти залишив своє село?

Лисий вирішив не відповідати на це запитання. Принаймні не зразу. Він удав із себе вперте хлоп'я й відвернувся. Старий чекав — не підганяв і не залякував. І це було найгірше. Найважче, виявляється, мовчати, коли співрозмовник також мовчить. Такої витримки від вождя він не чекав. Мовчання затягувалося, ставало нестерпним і безглуздим. Просто дурним. Старий його знезброїв. Справді, коли в нього були запитання, вождь відповідав. Тепер він почав питати, а хлопець мовчить.

Раптом йому спало на думку, що не відповідаючи, він забрехався. Коли була його черга питати, він був винахідливий і розумний. Вождь навіть похвалив його, що вміє ставити запитання. А тепер корчить із себе маленького дурника, який не вміє відповідати. Хоч це значно легше.

— Я вже казав вашим мисливцям... — почав він, намагаючись уривчастістю оповіді виправдати довге мовчання. — Вони не повірили. Сказали, битимуть... А що, я повинен видумувати, щоб мені повірили?

Він знову помовчав.

— Якщо не повірите, то краще зразу вбийте... — Лисий вирішив запропонувати вождеві вже колись використану історію. Не сказати б, що вона тоді дуже йому допомогла, але час виграти вдалося. — Я ходив у ліс — шукати воду. Ночував на дереві... А коли вернувся... села вже не було. Мабуть, вовкулаки, бо жодної живої людини не лишили...

Знову пауза, під час якої хлопцеві навіть пощастило видавити з себе сльозу.

— Тільки пацюки... — вів він далі. — І черви...

— Які черви? — раптом перебив його старий.

Оце так пастка! Сам же собі й розставив! Білі черви на другий день іще не заводяться, дощові м'яса не їдять. Хто ж його за язика тягнув?!

— Не знаю, які... Я таких раніше не бачив. Дрібні й сині... — Він уже вигадував, а це погано.

— Скільки їх було? — схоже, вождь забув усе заради цих нісенітниць про черву.

— Як скільки?... Я не рахував... Багато.

— Вони були скрізь, чи такими клубками?

Лисий спробував "пригадати":

— Наче клубками... Я їх не дуже роздивлявся. Я взагалі майже нічого не бачив... Там мама...

Збрехавши так нахабно, хлопець відвернувся, щоб приховати ніяковість. І це добре, бо вождь, здається, інакше зрозумів його. Та й хто б не зрозумів, що хлопцеві тяжко все це згадувати!

— Черви, черви, черви... — задумливо промовив вождь. — Ну гаразд, а де ти

черевика згубив?

— У болоті. Видра вхопила, я її зарубав, але потім полізли інші, почали її шматувати й віддерли від мене разом із черевиком... Я ледве втік від них.

— Так, пощастило, — дуже сумно, аж занадто сумно сказав Сидір, ніби й не про Лисого й не до нього. — Оце так пощастило!..

У хлопця склалося враження, що він це сказав нещиро — чи то насправді не дуже радів щастю Лисого, чи то взагалі говорив не про нього.

Зайці вовкам не вожаки

Взагалі Василько прокинувся від холоду, але це йому дуже пощастило. Глянувши вниз із великої дубової гілки, на якій спав, він побачив щось дивне, незрозуміле, ніколи раніше не бачене. Спершу йому навіть здалося, що то ворухиться трава від ранкового вітру. Але хлопчик негайно зрозумів, що цього не може бути. Ранок іще не настав — тільки сірий світанок. Жоден листок на дереві не ворухнеться. Вітру немає!

І тоді Василько збагнув, що це не трава ворухиться, а те, що густо вовтузиться в траві, що обплутало кожную травинку й рухалося. Рухалося до стовбуру від неглибокої ямки в кількох кроках до дуба.

Коли до нього дійшло, що це черви, зразу стало можливо приблизно вирахувати швидкість руху. Він побачив, що за п'ять хвилин черви досягнуть стовбура. Що буде далі, він не знав, але нічого доброго від такої масованої навали не чекав. І чекати не хотів.

Звівшись на ноги, Василько відштовхнувся й стрибнув, намагаючись приземлитися якомога далі від вовтузіння. Стрибок вийшов високий і далекий; приземляючись, хлопчик боляче вдарився п'ятами об землю, не втримав рівноваги й упав у траву. Перекинувшись через голову, він швидко підвівся й кинувся бігти. Лиш через кілька хвилин Василько зміг опанувати бридливий жах, що гнав його, й зупинитися.

Бігти справді треба, от тільки куди? Так, як пояснювала Леля (і він сам був із цим згоден), бігти треба на південний захід. Навіть більше на захід, ніж на південь. Сонце от-от мало зійти, але чекати не можна. Обдивившись ближні дерева, Василько визначився з напрямком, зарядив арбалет, узяв його в праву руку й швидко закрокував до села. Іти далеко. А треба встигнути попередити односельців. Якщо справді люди, що захопили Лесика, вирішать іти на пошуки їхнього села, Борода, Вухань, Інженер та інші мають бути готові до цього.

Усе було неправильно. Вся їхня подорож, думав Василько, пішла якось не так. Сліпа пожежа, яка загнала їх у пастку, потім та безглузда сварка між Лелею й Лесиком, подорож берегом у зв'язці, жахлива й незбагненна істота Чата, яку вдалося перехитрувати, але не вдалося зрозуміти. Далі якась неймовірна кількість величезних видр. Чи то не видри були? Тоді що? Таких звірюк хлопчик іще не бачив і ніколи не чув, щоб хтось бачив. От сліпу пожежу до нього також не бачив ніхто, але про неї стільки розповідали, що всі вони відразу впізнали її. А про цих видр ніхто й ніколи не розповідав.

А потім іще гірше. Їх було троє. З Глиною — навіть четверо. А тепер усі

розділилися. Хіба можна було розділяться? А хіба можна було не розділитись? Якби в нього хоч на мить виник сумнів у тому, що Леля має рацію, він ні за що не погодився б відпустити її саму. Однак іншого шляху немає. Звісно, розділившись, вони стали значно слабкішими — і кожен із них, і всі разом. Але...

Але чужі люди — це справді небезпечно. Тепер вони знають, що десь неподалік є село. Лесик, звичайно, втомлений, брудний і все таке, але це нікого не обдурить. Він не зможе переконати їх, що йде здалеку. З усього видно, що хлопець у дорозі недовго. Не так він споряджений, як споряджаються в довгу путь. А це означає, що село близько. І почнуть шукати.

Чи пощастить Лелі його врятувати, чи сам врятується — це вже не мало особливого значення. Головне — це безпека війни. А до неї треба бути готовими. Ніби їм мало вовкулаків.

А черви! Це вже навіть не видри. Ті собі десь у ярузі. Не хочеш зустрічатися з ними — не лізь туди, от і все. А це ж під землею! Тобто вони можуть бути скрізь. Яка від них безпека, Василько не знав, проте даремно ж вони лізли до дерева, на якому він спав. Дерев навколо багато, і тільки до цього лізли черви — та ще й у такій кількості.

Чи туди він біжить? Чи не заблукає? В лісі прямо не побіжиш. То трапляться непролазні хащі — суцільний підлісок, крізь який не продерешся, то яр, то галявина, на яку небезпечно виходити... Доводиться кружляти — то праворуч, то ліворуч. Збитися з напрямку дуже легко. А найгірше те, що він ще й не знає, чи обраний напрямок — правильний.

Ніяких неприємних несподіванок Василькові не траплялося від самого світання. Навіть гадюки жодної не зустрів. Зайця, щоправда, бачив. Кажуть, це на біду. Але в цю прикмету Василько не вірив. Взагалі він прикметам довіряв, але ця була якась незв'язна. А як же тоді мисливці? Скільки вони зайців бачать! Це якби щоразу на біду, жодного мисливця на світі давно не лишилося б.

З іншого боку, міркував він, кроками по сухій глиці задаючи ритм своїм думкам, мисливців і справді стає дедалі менше. Невже через те, що вони часто бачать зайців? Сумнівно. Виходить тоді, що й дикі кабани, й вовки, й стрибунці, від яких часом гинуть мисливці — всі ці істоти тільки те й роблять, що зайців обслуговують? Побачив мисливець зайця, той зразу ж біжить і наказує:

— Гей ви, зграє вовків, швиденько біжіть отуди на схід — там є один мисливець, який мене бачив. Так от щоб і духу його в лісі не лишилося!

А вовки йому:

— Щось ми тут не дуже зрозуміли, про що ти говориш — надто слабенський голосок у тебе. Ходи-но ближче.

Зайці, вони ж не з наймудріших. От і підходить начальник до своїх підлеглих. Тільки наблизився — клац! І зайця немає.

Щоб таке дрібне й слабодухе командувало іншими — цього не може бути!

Василько не був найдужчим і найвитривалішим хлопцем у своєму селі. У нього й після вчорашньої подорожі ноги гули. А сьогоднішня гонитва геть його виснажила.

Лягти б зараз отут під ялинкою, полежати, відпочити... Правда, він знав, що підводитися буде ще важче, тому йшов і йшов, не спиняючись і не піддаючись втомі.

Загадка для Вуханя

— Не можуть вони прийти вранці, розумієш? — Івась і сам не знаходив собі місця від хвилювання, тому й дратувався на Марічку. — Ніяк не можуть. Вони могли прийти вночі. А раз не прийшли, то молодці — десь ночували, не ризикували. Ти ж сама знаєш, як уночі ходити лісом. Знаєш?

— Знаю.

— Ну от. Займися краще ділом.

Марічка вже знала, про що йдеться. Вона налила в казанок води, дочекалася, поки та закипить, а потім швидко перелила в звичайний казанок. Води було небагато, але все одно треба було нести обережно, щоб не розхлюпати. Їй при цьому бігти або дуже швидко йти. Мала пішла так швидко, як тільки могла. Дякувати, що Вухань жив недалеко.

Той уже був на ногах. Хоча й не дуже впевнено. Він повільно пересувався своїм обійстям, і видно було, що йому й досі непереливки. Коли в людини болять ноги, це кожному зразу видно.

— Доброго ранку, — гукнула Марічка від хвіртки.

— А доброго здоров'я, сонечко! — відповів Вухань. — Давно тебе не бачив. Усе в клопотах?

Хоч у його голосі й чулося глузування, але воно було добрим, необразливим, тож мала вирішила не зважати.

— Сідайте швиденько й відкрийте ноги, де болять, — діловито звеліла вона.

— Ну, ти вже той... — Вуханеві було прикро, що й малій розповіли про його вчорашню пригоду.

— Давайте-давайте! — не лишала йому Марічка часу на роздуми й образи. — Стільки роботи ще попереду.

— Нащо це тобі мої ноги? — не здавався Вухань.

— Кажу ж, ніколи теревені розводити. Давайте хутенько.

У її голосі було стільки впевненості й переконливості, що чоловік слухняно сів на землю й задрав холошу. Ногу охоплював навіть не синець, а страшне коричневе кільце.

— Ого! — здивувалася Марічка. — Чим це ви так?

Тут Вухань зрадів. Отже, їй не розповіли про те, що сталося. А чого ж вона тоді прийшла, замислився він. Втім, особливо заглибитися в цю думку йому не вдалося. Бо мала зробила таке, чого він аж ніяк не чекав. Взяла й налила йому на ногу води зі свого казанка, на який Вухань спочатку й уваги не звернув. Від несподіванки він смикнувся й крикнув:

— Ти що робиш?!

— Та сидіть ви тихо, — по-дорослому й собі прикрикнула на нього мала. — Що ви смикаєтесь, як дитина?

І ще налила йому на ногу води. Вухань дуже любив Марічку. Власне, її всі любили.

Тому вирішив потерпіти й побачити, до чого призведе це купання. Та й вода була тепла й відчутно пом'якшила біль. А за хвилину він про біль забув і, приголомшений, зацікавившись поглядом у ногу. Коричнєве кільце блідло на очах, а ще за кілька хвилин просто зникло, і ніяких слідів по собі не лишило.

— Що це ти... той? — тільки й спромігся Вухань поцікавитися змістом побаченого.

— Нічого, — відповіла Марічка. — Нікому не розповідайте. Тоді й ми нікому не розповідатимемо.

— Чого це ви не розповідатимете? — спершу не зрозумів Вухань.

— А нічого не будемо, — швидко відповіла Марічка, як її навчили хлопці. Йї додала: — й нікому. Навіть Бороді.

Вона розвернулася й пішла, залишивши чоловіка переварювати побачене, а головне — почуте.

Коли мала повернулася додому, Наталка вже накрила на стіл, і всі вони сіли за пізнє снідання.

Їли мовчки. Всім було ніяково. Всі почувалися винними за вчорашнє — хіба що крім Наталки. Але й вона намагалася нічого не говорити, здогадуючись, як велось іншим.

Тільки Петрусь залишався безжурний і, здавалося, не помічав настрою інших. Втім, він також мовчав, бо натхненно щось обмірковував. Навіть якби зараз хтось захотів довідатися, про що він таке думає, швидше за все, хлопчик не сказав би, бо не почув запитання. Але насправді те нікого зараз не цікавило. Все, що придумував Петрусь, було цікаве й корисне, але нині не до того.

Головне, про що за сніданком мовчали, але невпинно думали — що могло статися з Лелею, Лесиком і Васильком. Вони вірили, що Лесик знайде вихід із будь-якої халепи, тому ще гостріше переживали таку дивну історію. Минулого разу Леля з Васильком повернулися під ранок. Отже, навіть уночі можна йти, коли ти не один. А тут уже ж майже опівдні... Сонце ондечки — мало не над головою.

Що більше діти думали про це, то важче їм було заспокоювати себе. Щось трапилось? І що тепер робити? Сидіти й чекати? Чи йти на допомогу? Якщо так, то куди?

Їсти закінчили, проте так само мовчки довго сиділи й не бралися ні до якої роботи. Тільки мух відганяли. З наближенням осені мухи ставали злі й дошкульні. Нарешті Наталка заходилася прибирати зі столу. Зрозуміло, Марічка взялась їй допомагати — не тому, що подружці потрібна допомога, просто не сидітимеш же, коли вже хтось почав працювати! Підвелися й інші. Наталка зі сміттям і недоїдками рушила до дверей, а вони просто перед її носом візьми й розчинися. І в хату влетів Василько, мокрий і захеканий.

Полон

Глина почав хекати й пручатись, і Леля прокинулася. Пес був чимось зляканий, але ще не знав, чим, тому не гарчав, а лише хекав і здивовано дивився кудись Лелі через плече. Вона й собі озирнулася й побачила, що там, на відстані тридцяти-сорока кроків, визирає з-за дерева чоловік.

Леля тихенько підвелася й стала за деревом, поклавши собаці руку на шию. Один той чоловік чи їх кілька? І щойно вона встигла про це подумати, як із протилежного боку тихенько хруснула гілочка. Леля різко обернулася й побачила, як за дерево сховався ще один чоловік.

Тут пес повернув голову в іншому напрямку й голосно загавкав. Леля зрозуміла, що оточена. Стріляти чи тікати не було ніякого сенсу. Тоді її просто вб'ють. І Глину теж. І Лисому вона нічим не допоможе.

Коли вночі бігла слідами тих, хто схопив Лесика, Леля перебирала різні можливі розвитки подій. Серед них і такий: що сама вона наскочить на вартових і не зможе втекти. Це був один із найгірших варіантів, але не найгірший. Його — хоч і невеличкими — перевагами було те, що, по-перше, вона не втратить слід і не заблукає, по-друге, залишиться жива, по-третє, потрапить до того ж села, де зараз Лисий.

Про вади такої пригоди дівчинка вирішила зараз не думати. Підняла ліву руку, а правою обережно поклала на землю арбалет. Потім випросталася й подивилась на нападників.

Їх було п'ятеро, вони вийшли з-за стовбурів дерев, за якими ховалися, й повільно пішли до неї. Глина загарчав так загрозливо, як ніколи. Він би, безперечно, захистив її. Але чоловіків багато. Вони озброєні списами. Може, вдвох Леля і Глина й упоралися б із ними, але навряд щоб самі при цьому вціліли. І ще невідомо, що б тоді сталося з Лесиком.

Леля поклала руку Глині на голову.

— Тихо, Глино, тихо. Спокійно, — сказала вона лагідно. — Свої. Свої...

Хоч був би Глина останнім дурнем, якби не побачив, що то зовсім не свої. Однак якщо Леля так каже, пес вирішив удати, ніби повірив їй. Замок і дивився на них без погрози. Але хвостом усе одно не крутив. Не такі вже й свої.

Чоловіки підійшли ближче й стали навколо них. Втім, надто вже не наближались. Видно, знали, що таке собака. От тільки дивилися вони не на Глину, а на Лелю. Ніби й з приязню, але... Глині ці погляди не сподобалися. Так дивляться вовки на зайця.

Один із чоловіків, найвищий і, схоже, найдужчий простягнув брудну волохату руку, щоб торкнутися Лелиного волосся, й пес тихо сказав йому:

— Тільки спробуй!

Той зрозумів і відсмикнув руку. Але не схоже було, щоб він зовсім відмовився від такого наміру. Уважно подивився на Глину й почав відводити назад держално свого списа.

— Тільки спробуй! — тихо сказала йому Леля.

Чоловіки розсміялися. Вони вочевидь несерйозно поставилися до двох попереджень.

— Іди за мною, — кинув Лелі один із них. — А пес нехай іде поруч із тобою. Якщо він у тебе слухняний. А якщо ні, то...

Він не договорив, та Леля зрозуміла. Вона нахилилася й узяла собаку за ошийник.

— Поруч, Глино, поруч.

Чоловіки знову розсміялися.

— Ох і прізвисько! — промовив волохаторукий, що був, мабуть, ватажком.

Йшли вони швидко, і Леля намагалася не відставати від ватага, хоч і мусила йти зігнувшись, бо весь час міцно тримала Глину за ошийник.

Йшли вони довго. Години через дві Леля відстібнула лівою рукою баклажку й спинилася. Її не підганяли. Наливши води в долоню, вона дала попити Глині. Той вихлебтав воду двома ударами язика й поглядом попросив іще. Дівчинка почала наливати й тут помітила, що води більше немає. Навіть Глині вистачило лише на один ковток. Леля закрутила баклажку, знову почепила її на пасок.

Цієї ж миті ватажок повернувся й простягнув їй баклажку — досить дивну, шкіряну.

— Дякую, — сказала дівчинка, однак воду не взяла, хоча й дуже хотіла пити.

Що менше береш у них, то більше поважатимуть, подумала вона.

— Йч, яка горда, — криво осміхнувся ватажок. — Я таких люблю.

Він повернувся й пішов далі. Леля з Глиною й решта чоловіків рушили слідом. Схоже, дорога попереду ще довга — якби було не так, ватажок не пропонував би їй води. Що ж, доведеться потерпіти невідомо скільки.

Кам'яне пророцтво

Скільки він просидів один після розмови з вождем, Лисий, мабуть, не сказав би. Він намагався осмислити почуте й мовлене, зрозуміти, що тут діється, чому до нього таке ставлення з боку старого Сидора, що на нього чекає... Але, крім запитань, нічого в голову не лізло. Видно, надто мало він проспав після такого важкого дня й виснажливої ночі.

А найгірше те, що ніяких нових знань після розмови з вождем у нього не було. Вождь пішов, а він так і не зрозумів, вільний він чи замкнений. Це можна легко перевірити, однак не хотілося. Так хоч якась надія лишалась. А довідатися, що ти під вартою, було б дуже неприємно.

Маленькі вікна хатини (навіть восьмилітня дитина не пролізе), в якій він перебував, тьмяні, нечисті. Трохи світла вони пропускають, але щось крізь них побачити — марні сподівання.

Двері міцні, дубові. Замикаються зсередини на важкий брус — цілу колоду. Ось вона стоїть поруч, притулена до одвірка. Стелі немає — просто над головою крутий дах, підбитий дерев'яними дошками (він пам'ятав, що хати криті червоними глиняними черепками — отже, вміють обпалювати глину). Горища немає. Отже, взимку тут досить холодно.

Ще й долівка нічим не встелена — виметена глина. Стіл міцний і важкий, але зроблений недбало: поверхня гладенька, а ноги тільки обтесані, нерівні. Така сама й лава. От піч нічогенька. Гарна піч. І спати на ній узимку, схоже, дуже тепло.

Та й широченна вона — майже півхати займає. Мабуть, на ній сплять усією родиною. А влітку вже злязять із неї.

Втім, враження таке, що влітку її й не розпалюють зовсім. Тобто саме цю піч, у цій хаті дуже давно не розпалювали. Та й то. Якби тут хто жив, то вже б, напевне, з'явився.

Стільки часу Лисий тут сам-один.

Він знову пильно оглянув приміщення. Так і є. Тут не живуть. Ні одягу, ні посуду. Навіщо ж тоді підтримують такий порядок? А з іншого боку — якщо ніхто не живе, то що, хай розсипається? Він із гіркотою подумав, що в їхньому селі так і є. Порожні хати доживають віку самі: вікна їм заколочено, ніхто туди не ходить, що в них діється, ніхто не знає... Тільки сподіваються, що нічого не діється.

А з іншого боку, де набрати рук, щоб мати час ще й нічий хати прибирати? Ні, тут щось не те. Треба розібратися, чия це хата. Але потім. Зараз варто спробувати вийти. Воно взагалі треба, а саме зараз — особливо. Щоправда, під ліжком стоїть горщик, але ж Лисому це було б занадто принизливо. Влітку, серед білого дня — і горщик у хаті!

Він наважився вийти. Раз йому не казали, що виходити не можна, то він цілком має право це зробити. От тільки як бути із взуттям? Ходити в одному черевикові дуже незручно. Ходити босоніж можна. Але права нога дуже болить. Зараз у подряпини наб'ється стільки бруду, що потім її вже ніколи не вилікуєш — ще й казанок втрачено.

Натягти лівого черевика на праву ногу й так важко, а як нога розпухла — то й поготів. Доведеться таки йти босоніж, ступаючи тільки на пальці.

Хлопець потягнув за ручку дверей — і вони легко відчинилися.

Було похмуро. Повітря стояло густе й нерухоме. Буде дощ.

Так само нерухомо стояв біля дверей і його вчорашній охоронець.

— Добрий день, — байдужим голосом кинув йому Лисий і повільно, шкандибаючи, пройшов повз.

Той хотів щось відповісти, але, схоже, не наважився.

Лисий зробив кілька кроків, та зрозумів, що сам не розбереться. Озирнувшись на охоронця, спитав через плече:

— Як тебе звуть?

Той, повагавшись якусь мить, відповів:

— Василем.

Дивне ім'я. Все у них тут дивне.

— Послухай, Василеме, де тут у вас той... — Лисий мимоволі усміхнувся, зловивши себе не тому, що розмовляє вже, як Вухань. — До вітру куди ви ходите?

— Чого? — здивовано і, як здалося, ображено протягнув той.

— Ну, чого чого? Вбиральня у вас тут є?

— А-а! — ошкірився охоронець. — Он там. — І вказав рукою за хату.

— Дякую! — і Лисий зашкандибав у вказаному напрямку.

Коли вийшов із убиральні, Василем так само стояв біля дверей — тільки тепер уже не хатніх.

Та й занудне ж завдання у чоловіка, подумав Лисий. Він байдуже пошкандибав на майдан у центрі села. Щоб не виказувати одразу, що його найбільше цікавить, хлопець спершу обійшов по колу всі хати, роздивляючись їх, намагаючись удавати звичайну хлопчачу цікавість. Потім уже пішов до каменя. Але роздивитися його не встиг.

З рипом відчинилися двері великої хати за спиною. Лисий озирнувся. З дверей

вийшов вождь.

— Так твоя нога ніколи не загоїться, — сказав він, простягаючи хлопцеві пару сандалій із довгими мотуззяними зав'язками.

— Дякую, — Лисий був розчулений.

І відразу ж розлютився на себе за це розчулення. Він нікого ні про що не просив. Він не сам прийшов до цього села. Силоміць притягли, погрожували знущаннями, а тепер, бачте, дбають. Піклуються. Він сів на землю обличчям до каменя й почав узуватися, раз у раз кидаючи погляди на брилу.

Сандалі були дерев'яні, міцні, в підшвах просвердлено поперечні горизонтальні шпарини, крізь які протягнуто мотузки. Для його нинішнього стану це було найзручніше взуття. Якби йшлося про черевики, навряд чи хтось спромігся б знайти придатну пару — одна нога нормальна, а друга зранена й розпухла.

Зав'язавши останнього вузлика, Лисий звівся на ноги й, випробовуючи сандалі, пішов навколо каменя. В них ходити, звичайно, було легше. Але все одно нога ще дуже боліла. Хлопчина помітно шкандибав, рухався дуже повільно. Звісно, він міг би йти значно швидше, якби захотів. Та навіщо? З одного боку, така немічність заспокоювала Василема — що ж тут так уже пильнувати, хіба такий утече? З другого боку, йому зараз поспішати нікуди: треба як слід обдивитися брилу, що притягувала його, мов сіно корову.

Камінь необтесаний, ніби виламаний могутньою рукою з суцільної — ще більшої — брили. Хоч лежав він тут уже давно, лишався міцним і молодим. Скільки пекло його сонце, охолоджував сніг, омивали дощі, а він не тріскався, гострі грані не стиралися, не затуплювалися. Лисий приклав до нього руку — камінь був сухий і холодний. І дуже твердий — як залізо, а може, ще й твердіший. Хлопець знав, що вождь і Василем за ним уважно спостерігають, тому спитав, ніби просто з цікавості:

— Звідки ж тут міг узятися такий великий камінь?

— Це ще невідомо, що чи хто взявся, — неголосно відповів вождь. — Скільки я себе пам'ятаю, він завжди тут лежав. Колись і село постало навколо нього.

Ніяк не реагуючи на слова вождя, Лисий пішов далі навколо брили, аж поки не опинився між нею і круглою вождевою хатою. Він ступив крок і завмер, приголомшений. І, схоже, цього приголомшення не зміг приховати від спостерігачів. Із цього боку верхня частина каменя була нижча, нахилена в бік великої хати. А ще — вона була гладенько відшліфована. Чим можна було вирівняти таку міцну брилу, уявити неможливо.

Втім, навіть не це так вразило Лисого. Найбільш дивним, приголомшливим і незбагненим було інше. В цій гладесенькій і рівнесенькій поверхні було вибито глибокі рівчачки, які часом перетиналися, потім переривалися, потім з'являлися знову, утворюючи — ні, не мереживо й не малюнок. Вони утворювали літери, що склалися в слова.

Хлопець поклав руку на гладеньку поверхню каменя, мовби насолоджуючись його подоланою силою, а сам швидко прочитав написи:

То он воно що! Ось чому всі вони так злякалися, коли побачили, що він лисий і босий! Але як таке сталося — що про нього, який може прочитати, який прийшов до села лисий і босий, вибито напис на цьому старовинному камені? Хто міг таке передбачити?

А головне — що робити? Як зараз повестися? Показати, що прочитав? Тоді у всіх зміцніє переконання, що на камені написано саме про нього. Удати, що не вміє читати? Тоді його перестануть боятися.

— Що це? — вражено промовив він, водячи пальцями по вибитих у камені рівчачках.

— Хіба ти сам не бачиш? — озвався вождь.

Він мене випробовує, зрозумів Лисий. Перевіряє, чи вмію я читати. Він здивовано озирнувся на вождя й відповів:

— Хто це зробив?

— Той, хто все знав, — сказав вождь.

Тяжка доля

— То ви знали? — Івась не знаходив слів від здивування. — І нікому не казали?

— Я б і зараз тобі нічого не сказав, — відповів Інженер. Він, без сумніву, хотів образити Івася.

Навіщо? Хто йому Івась? Просто хлопчик, та ще й не з їхнього села. Ображають же тих, кого вважають рівними. Швидше за все, він так сказав, бо не хотів відповідати на запитання. А це означало, що Інженер не вважає, що вчинив правильно. Тобто сумнівається. А може, навмисне приховав від односельців, що зовсім недалеко звідси є інше село.

— Але ж вони тепер знатимуть, що ми живемо поруч. Вони шукатимуть, — втрутився Василько.

— А раніше ви не могли про це подумати? — спалахнув Інженер. — Ви ж дорослі! Ви ж ходите, де хочете, й не тільки не питаєтеся дозволу, а ще й приховуєте, думаєте, ніхто не довідається. Догралися! Тепер не тільки тут, а й у тому селі довідалися.

Його тріснутий старечий голос гримів на всю хату. Здавалося, й за її стінами чути. Інженеровому голосу було тісно в цих стінах, він бивсь у вікна, в зачинені двері, в піч. І через трубу вилітав у небо.

— Вам кажуть, а ви не слухаетесь! Вам забороняють, а ви все одно робите! Дорослі? Так? Дорослі? Тоді й поведіться як дорослі! Заварили халепу, самі й хлещіть її! Бо як не слухатися старших — ви молодці, а як припече — біжіть до них: "Ох, яка біда!" Не було б цієї біди, якби ви не лізли куди не треба!

Загалом він усе правильно казав, але Івась і Василько вже давно такого не чули. І не сподівалися почути. Якби з ними розмовляли так їхні батьки — це одне діло. Від батьків що завгодно можна стерпіти. А від Інженера — чужої людини — це було дуже прикро. І Василько не витримав.

— Годі гарчати на нас, як вовкулака! — вигукнув він. — Ми не скаржитися до вас прийшли. Ми прийшли як до головної в селі людини. Бо всьому селу загрожує

небезпека. І вам у тому числі! І ми прийшли попередити вас, щоб ви знали. І наша вина в тому, що сталося, не більша, ніж ваша.

— Що?!! — Інженер задихнувся від обурення. — Моя?

— Так, ваша, — не вгавав Василько. — Якби ви не приховували від усіх того, що самі знаєте, все було б інакше. Нам не треба було б світ за очі ходити, аби про щось довідатися. Мій батько, — з притиском на слові "мій" вів далі хлопчик, — завжди казав, що дорослі живуть для того, щоб навчати дітей. Тобто розповідати їм те, що самі знають...

— Малі ви ще, щоб усе вам розповідати, — перебив Інженер, який цієї миті й сам нагадував малу ображену дитину.

Але якщо Василько щось і вмів, то це сперечатися. І спуску старшому він вирішив не давати.

— Ми малі? — у свою чергу перебив він Інженера. — А Борода? А Вухань? А Люба? Вони теж малі?

— А Люба, між іншим, також знає! — вигукнув старий і одразу ж прикусив язика.

Однак було пізно. Обидва хлопці дивилися на нього широко розплющеними очима й не вірили тому, що почули.

— Тобто ви тут самі собі вирішуєте: кому що казати, а кому не казати. — Нарешті тихо, але твердо, промовив Івась. — Любі — про сусіднє село, Лесика — читати навчили... Дуже зручно. Ви знаєте все, а решта людей — тільки те, що ви їм сказали. От і виходить, що ви тут знаєте найбільше. Тільки насправді це не так. Ви вже знаєте далеко не так багато, як, наприклад, Люба. І в цьому також ваша вина. І в тому, що вона пограбувала нас, — також ваша вина. Ходімо, Васильку.

Вони розвернулися й пішли до дверей. Ряха, сторожовий пацюк Інженера, так жодного разу й не з'явився за весь час їхньої розмови.

— Стійте! — схаменувся Інженер. — Ви розумієте, що ви зараз сказали? Ви можете це повторити в присутності самої Люби?

— Звичайно, можемо, — відповів Івась. — Але нам із нею вже немає про що говорити. Ми про неї все знаємо.

— То розкажіть мені! — наказав старий.

— Ні, — подумавши хвилю, сказав Івась. — Ми спершу подумаємо, що й кому розповідати.

І вони вийшли з Інженерової хати.

Як же важко бути підлітком!

Написане стає долею

Важко зараз було вождеві, це Лисий добре розумів. Той не мав ніяких підстав вірити полоненому. Він не міг убити полоненого. Він не міг відпустити полоненого.

Він міг тільки одне — не повірити дивному пророцтву. Але це, схоже, було вище за його можливості. Хоча... Це був би найкращий розвиток подій, бо тоді можна було би просто спитати Лисого, про все відверто з ним поговорити. Дивись — і знайшли б якусь істину. А так...

Лисому теж було непросто. Якщо він зізнається, що прочитав напис, то це буде ще одне підтвердження істинності написаного на камені. Якщо не признається, то всі розмови точитимуться навколо, жодного прямого запитання поставити він не зможе, тож не дістане й жодної прямої відповіді.

Усі відповіді будуть такими ж загальними й ніякими, як і останні слова вождя:

— Той, хто все знав.

— А хіба є хтось такий, хто все знає?

— Може й немає, — тихо промовив вождь. — Але був.

— Хто це? — Лисий розумів, що треба ставити запитання, не дати вождєві оговтатися й завести мову про напис.

— Якби ж то я знав! — сумно посміхнувся старий.

— Великий і вічний вождь усе знає, — втрутився в розмову Василем.

— Ні, Василю, — відповів йому вождь. — Я знаю далеко не все. Хлопець має рацію — швидше за все, на світі немає такої людини.

Лисий розсміявся.

— Ти зі мною не згоден? — здивувався вождь.

— Та ні, це я... Просто я спитав його, як його звуть, а він відповів: "Василем".

То я й вирішив, що його ім'я "Василем". Ще й дивувався, чому таке чудернацьке ім'я.

Мабуть, сміх його прозвучав не дуже щиро, бо вождь сказав без усмішки:

— Справді смішно. — І додав: — Непростий ти хлопець. Непростий.

— А хіба бувають прості хлопці? — здивувався Лисий.

— Може й так, може й так, — замислився вождь.

Далі говорити не було про що. І Лисий вирішив: "Що буде, те й буде!"

— А ви справді одружений? — спитав він, пильно дивлячись вождєві в очі.

Так вони стояли й дивились одне на одного, і хлопець розумів, що мусить витримати цей погляд, не змигнути. І ще — мусить дивитися не на шрам, який після його запитання став буряковим, а таки ж у вічі.

Нарешті вождь відповів:

— Моє село — моя дружина. Це моя родина, мої діти. І я нікому їх не віддам.

— А кому, крім вас, вони потрібні?

Знову вождь мовчки довго дивився йому в вічі. А потім промовив:

— Люди не завжди знають, що їм потрібне, а що ні. Вони спочатку забирають, а потім уже з'ясовують.

— Але ж це безглуздо! — не стримався Лисий. — Хоч би хто це писав — він не міг знати, що мене зловлять ваші мисливці й привезуть, як лантух із картоплею, до вашого села! Цього ніхто не міг знати! У мене випадково виявився тільки один черевик! Ніхто не міг цього передбачити!

— Можливо, що й так, — вождь втомлено опутився на пісок, що акуратно вкривав землю навколо каменя.

Той пісок робив це місце дуже подібним до Лисої криниці в їхньому селі. Хлопець

теж відчув раптову втому: він нічого не знав про те, що там діється, як діти, як Леля. Марічці загрожує небезпека така ж, як і їм двом. А вона там геть беззахисна! І його ніхто не відпустить — на це годі сподіватися. Він також опустився на пісок і сів навпроти вождя. Здавалося, старий постарішав за ці кілька годин. На його плечах лежав важкий тягар, і ніхто краще Лисого не розумів цього.

— Може, й так, — повторив сивий чоловік зі шрамом на обличчі. — Може, й не міг знати. Але він написав це — і ти прийшов. Такий, як ти є. Все сталося так, як написано: ти виявився в тому місці, де саме були мої мисливці. Ти виявився без черевика. Ти лисий, і ти вмієш читати. Що це означає?

Лисий дивився на нього з невимовним подивом. Старий верз щось несусвітенне. Виходило, ніби напис на камені не попереджає, а вирішує долі людей, цілого села.

— А це означає, — вів далі вождь, — що смерть тебе не бере, що ми в великій біді. Усі. І ти в тому числі. Розумієш?

— Ні, — чесно зізнався Лисий. — Я не розумію, чому правдою є не те, що є, а те, що написано на камені. Ви ж самі кажете, що навіть не знаєте, хто це написав і коли.

— А я от не розумію, — раптом втрутився Василь-Василем, — як це він непіддатний смерті. Як це?

— Помовч, Василю, — обірвав його вождь.

— Ні, ну що це значить? Він що...

— Помовч, Василю! — вже роздратовано кинув старий і відповів Лисому: — Так. Цього я не знаю. Не знаю, хто написав і коли. Але написане стало долею. Ти ще молодий. Ти не знаєш... Втім, мабуть, ти таки щось знаєш, якщо вмієш читати... Колись читати вміли всі — від малого до великого. Тоді існували книжки, і в них була правда. Більша правда, ніж те, що відбувалося в житті. Розумієш?

— Ні, — знову заперечив Лисий. — Я читав одну книжку. Там ішлося про таке, чого в житті немає. Те, що там написано, навіть розповісти дітям неможливо, бо вони не розуміють, про що йдеться. Нічого не розуміють...

Що довше він говорив, то глибше переконувався, що в словах вождя було більше правди, ніж у тому, що казав він, Лисий. Справді, історія Робінзона, яку він колись прочитав, зовсім несхожа на те, що є в світі. І коли він намагався цю історію переповісти дітям, ті нічого не могли зрозуміти. Це так. Але ж сам Лисий, коли читав цю книжку, — він же все розумів! Тобто ні, він не розумів багато чого, але вірив! У нього сумнівів не виникало в тому, що все описане — правда!

— Навіть якщо написати книжку про твоє життя, — знову заговорив вождь, — у ній буде більше правди, ніж у самому твоєму житті. Навіть якщо там буде щось таке, чого ти ніколи не робив насправді. Правда написана залишиться назавжди. А правда твого життя помре разом із тобою. Або, якщо ти безсмертний, вона помре з тими, хто тебе знає...

— Ви також читали книжки? — спитав Лисий, бо йому нічого було заперечити. Він починав вірити в сказане, хоча й не до ладу все зрозумів.

Старий кивнув.

— У вас є книжки? Чи ви їх ще тоді читали — до хвороби?

Вождь відсахнувся, ніби його вдарили. Досі, здавалося, жодне запитання не може вивести його з рівноваги. А тут...

Власне, Лисий і раніше підозрював, що вічний вождь — людина з минулого, як і той Інженер, із яким він колись зустрічався біля Руїни. Інженер розповів йому, що сталося з людством, яке було могутнім і численним. Але ця могутність людям дуже дорого обійшлася. Вони отруїли воду, землю й повітря, і це отруєння призвело до страшної хвороби, від якої загинули майже всі: дорослі й діти, жінки й чоловіки. Тільки в деяких селах лишилися люди. І от уже кілька століть вони намагалися вижити в світі, який так і не зміг відродитися, стати таким, яким був раніше. Навіть ліс змінився. Він змінювався постійно — Лисий міг спостерігати це на власні очі.

Зустріч із Інженером — не тим, що жив у їхньому селі, а з тим вічним Інженером, що жив біля Руїни — дуже багато важила в житті Лисого. Тепер, коли старий був недосяжно далеко, хлопець постійно відчував потребу порадитися, перекласти на плечі Інженера хоча б частку тієї відповідальності, яку самому нести було дедалі важче. Від того вічного чоловіка Лисий довідався й про хворобу, й про те, як її вдалося подолати одній людині.

Зараз, поставивши таке запитання вождеві, полонений просто припустив, що оскільки вождь так багато знає про ті часи, він, як і Інженер, теж пережив хворобу. Йому, як і тому старому, вічне життя випало внаслідок саме того, що він одужав, подолав недугу. Але при цьому Лисий мав на увазі тільки одне — у нього раптом прокинулося сподівання, що, можливо, вождь справді має книжку. Або — ще неймовірніше — кілька книжок.

Втім, старий зрозумів його правильно. Подолавши потрясіння (очевидно, від спогадів, пробуджених запитанням Лисого), він похитав головою:

— Ні, книжок у мене немає.

— І що ж ви будете робити? — після паузи спитав Лисий.

Вождеві було ясно, що запитання — не про книжки. Але від того йому не легше.

Мовчання ставало дедалі тяжчим, густішим. Будь-якої миті могла прозвучати відповідь, і тоді...

— Відійди, Василю, — тихо промовив вождь, і Василем, що тінню був весь час при них, мовчки й слухняно пішов геть — кудись туди, Лисому за спину.

Хлопець вирішив не озиратися. Він чекав, бо розумів: цей наказ може означати тільки одне — вождь хотів йому сказати щось важливе. Можливо, найважливіше з того, що йому досі доводилося почути.

— Ми з тобою все в піжмурки граємо, — справді заговорив вождь. Шрам на його обличчі почав змінювати колір, ніби мерехтів. А може, то просто тіні так грали на його обличчі. — А нам треба бути один з одним відвертими. Бо ми не такі, як усі. Ми обрані. Згоден?

Запитання заскочило Лисого зненацька. Але він із усіх сил постарався не виказати цього. Він не знав, що відповісти. Будь-яка відповідь може виявитися хибною. І хлопець

промовчав, не змінивши виразу обличчя.

— Ми не випадково безсмертні — ти і я, — вів далі старий. — Нас обрано, щоб керувати іншими людьми. Ми мусимо любити й жаліти їх, але не можемо заперечити, що вони нижчі за нас. Що їхні можливості менші. Що вони не можуть знати стільки, скільки ми. І стільки жити також не можуть. Ми повинні керувати ними... Я здогадувався, що є ще вічні, що я не один такий. Дуже хотів знайти їх... Одного разу навіть помилився. Один чоловік здався мені також вічним — він багато знав, теж умів читати... Ми домовилися... Тепер я розумію, що ніякий він не вічний... Та Бог із ним... Хай живе... І домовленості з ним я жодного разу не порушив... А ти прийшов сам. І це також не випадково. Це тільки підтверджує те, про що я казав. Нам треба об'єднатися. Якщо ми, вічні, знайдемо спільну мову, це буде тільки на користь нашим людям. Бо що вже приховувати... Я ж бачу, що дехто з моїх дочекатися не може, коли я помру. А якщо й справді я помру — що тут почнеться, ти можеш собі уявити?

І знову Лисий не відповів. Він знав: що менше казатиме сам, то більше дізнається від вождя. І той справді не чекав відповіді, говорив далі:

— А якщо нас буде двоє, якщо ми поділимося всіма знаннями, якими володіємо: ти мені, я — тобі... Ти повернешся до свого села й будеш там владарювати. Я лишуся тут, у своєму селі. Ми будемо зустрічатися раз на кілька років і розповідати один одному про те, що нового знаємо... Будемо домовлятися, якою частиною знань поділитися з народом, а якою ні... Хто тоді нам з тобою буде страшний?

— Багато хто, — не втримався Лисий.

— І то правда, — погодився вождь, хоч і зрозумів Лисого, здається, не так. — Люди хижі... Тим більше нам треба об'єднатися. Тільки так ми зможемо втримати владу й не допустити кровопролиття. Ніхто не знатиме про нашу угоду. Та й навіщо їм знати? Їм треба знати тільки те, чого ми їх навчимо...

Слова вождя нагадували колискову. Лисий слухав їх, дивився на мерехтливий шрам на обличчі вождя й відчував, що зараз засне.

Те, що говорив старий, виглядало логічно, але щось у цих словах було недоречне, несподіване, хлопець тільки не міг зрозуміти, що саме. Він опустив повіки, ніби заколисаний, ніби от-от засне. І щойно перестав дивитися на вождя, одразу все змінилося. Він раптом уявив, що перед ним — Інженер. Але не вічний Інженер, а їхній сільський. Хлопець відчув, що вони справді дуже схожі: його сільський Інженер, який навчив його всього, що він знав, і цей вождь, який навчив своїх односельців усього, що вони знали. І схожим у них був... страх. Вони обоє боялися. Не Лисого. І навіть не смерті. Вони боялися старості й не вміли цього приховати. Як же він раніше не здогадався! А Інженера з Руїни старий вождь зовсім не нагадував. І саме це було найбільш дивним. Бо той далекий Інженер такого сказати не міг. Він також був безсмертний, але ніколи не думав про владу над іншими, не брав на себе права вирішувати, кому що належить знати, а кому — ні.

Лисий згадав, як ображалася Леля, що він не всіма знаннями з нею ділився. Він відчув, як почервоніли його вуха. Стало нестерпно соромно, ніби не вождь, а він,

Лисий, усе те щойно промовляв.

— Ні, — сказав він тихо й твердо, нічого не пояснюючи.

Старий вождь, не дивлячись на нього, кивнув головою.

Відповіді не пролунало. Усе сталося миттєво. Лисий раптом відчув небезпеку. Це був такий гострий і миттєвий напад, що він, не розмірковуючи, навіть не підводячись на ноги, впав на бік і відкотився. Відразу ж у місце, де він щойно сидів, ударив важкий спис, який усім своїм залізним жалом увійшов у білий пісок.

Хлопець стояв поруч із каменем і дивився на високого бородатого чоловіка, що вийшов із-за круглої хати. На його обличчі був розгублений вираз. Він вочевидь не розумів, як дитина змогла вгадати, що саме цієї миті в неї кинуть списа.

Лисий швидко переводив погляд із бородатого чоловіка на вождя й Василя. Тільки тут він помітив, що за ними стежить дуже багато очей. Власне, все село визирало зі щілин у дверях на те, що відбувається на майдані біля каменя.

Лисий розумів, що опір його безглуздий. Він і п'яти хвилин не протримається в битві з цими дорослими, сильними й спритними чоловіками. Але вибору в нього не було. Він не сумнівався, що за першою спробою вбити його зараз будуть наступні. І його, звичайно, уб'ють. Хто-хто, а він точно знав, що напис на камені про його непіддатність смерті — дурниця. Навіть безсмертні люди, такі як вождь або Інженер, не вціліють, якщо в їхні груди ввіп'ється гострий спис. Він знав, що зараз загине. Але він знав і те, що смерть його цим людям легко не дасться.

Лисий спритно скочив на інше місце, відчувши запаморочливий біль у нозі. Але опанував себе. Тепер він стояв спиною до каменя і знав, що ніхто не нападе на нього зі спини. Однак ніхто на нього не напав. Усі троє чоловіків дивилися не на нього, а в зовсім інше місце. Двері в хатах розчинилися трохи ширше, і все село витріщилося в той самий бік.

Він не знав, що там відбувається. Той край майдану затуляла від нього віща брила. Скориставшись із того, що на нього ніхто не дивиться, Лисий швидко перемістився до краю брили й визирнув туди, куди дивилися зараз усі. Він визирнув і похолов.

Бо на майдан вийшла з лісу група мисливців, серед яких ішла Леля, міцно тримаючи за ошийник Глину.

Живі! Лисий зрадів. І Василька з ними немає. Це може означати, що він пішов до села попередити людей про сусідів. А може... Втім, у Лелі був занадто байдужий вигляд. Якби з Васильком щось трапилося, вона була б інакша. Леля ковзнула поглядом по Лисому й удала, що він для неї нічим не відрізняється від інших. Це добре, це вона молодець.

Щоправда, Глина хотів кинутися до нього, почав радісно крутити хвостом і кричати: "Лисий! Лисий!" Однак його, схоже, не зрозуміли, а Леля з руки нашійник випустила. Цілком можна було подумати, що це пес відразу збагнув, хто тут головний, і гавкає на вождя.

Приготування до того, не знаю до чого

— Головне — не дати нас знайти. — Івась уважно подивився на всіх. — Ви

зрозуміли? Якщо хтось побачить вивідника з того села й уб'є його, решта знатимуть, що шукати нас треба там, куди пішов цей вивідник.

— Якщо ми когось зустрінемо й не уб'ємо, то він уб'є нас. Або прийде до нашого села, — Василько вочевидь не розумів, чого від них хоче Івась.

— Так воно ж той... Ну, правильно, — погодився Вухань. — Це ж як їх той... То як же тоді? Ні!..

— Треба розставити пастки, — запропонував Петрусь.

— Ну, ти той! — обурився на цю пропозицію Вухань. — Я й ті, що є, піду й той... Це ж хіба можна таке людям!..

Вуханя підтримав Івась:

— Навіть якщо він втрапить у пастку, що ти далі з ним робитимеш? Нам полонені не потрібні. Нам треба, щоб нас не знайшли.

На Марічку ніхто не звертав уваги. Вона сиділа в куточку, пильно дослухалася до розмови й щось сама собі метикувала. Потім тихенько встала й вийшла з хати. Ніхто й не помітив. А можна ж уже було й зрозуміти, що з малою менше клопоту, коли вона під наглядом.

Суперечка тривала, та жодної думки про те, що робити, як захиститися, так і не виникло. Зрештою всі ніби погодилися з Івасем, але ні він, ні хто інший все одно не знали, що ж робити.

— Ясно одне, — втомлено підсумував Івась, — треба виставити охорону. Всім треба йти вартувати.

— Ага, — невесело пожартував Василько. — А тим часом Люба з Пластуном і ступу з комори винесуть.

— Це правда, — погодився Івась. — Петрусю, ти збери в селі всі арбалети, крім тих, що будуть у вартових. І в Лесиковій хаті перероби їх. Щоб могли стріляти вниз. Потім поміняємо. Заодно й постережеш наше добро. Якщо прийдуть Пластун чи Люба, не заводь із ними ніяких розмов. Зразу стріляй.

— Та ти що! — обурився Вухань. — Та живі ж люди! Ну, ти вже той...

— Слухайте, — раптом придумав Василько. — А давайте вартовим поставимо Бороду. Хай навіть не ховається. Вивідник побачить його й тікатиме світ за очі. І всім знайомим накаже в ці місця не потикатися.

Всі засміялись. Ох не дочекалася цієї пропозиції Марічка!

Зрештою розійшлися, так нічого й не вирішивши. Принаймні кожен знав, що йому робити, — це вже непогано.

Івась подався на північну околицю села. Він не думав, що вже сьогодні можна чекати на вивідників, просто хотів роздивитися, як там. Звісно, він не так добре знав, що є навколо Лесикового села. От у себе вдома!..

Але дому немає. Ні мами, ні тата, тільки Леля — старша сестра. А зараз і Лелі немає. І невідомо, де вона, що з нею. Хлопчик вірив у свою старшу сестру, знав, яка вона обережна, пильна й спритна. Проте все складалося дуже тяжко — і тут, і там, де вона зараз.

Іще зовсім недавно, коли прийшли до Лесиковаго села, подолавши такий страшний і небезпечний шлях, здавалося, все тепер буде добре. Житимуть спокійно, навчатися читати, полюватимуть, ніщо їх більше не розлучить... А воно не завжди буває так, як гадаєш. А може, й ніколи... Зараз навіть важко уявити собі, що все може бути гаразд. Так мало людей лишилося на землі. І ніяк не можуть між собою жити в злагоді. Може, це люди своєю ворожнечею заслужили таке життя?

Івась відійшов досить далеко від села. Ця частина лісу йому здавалася найбезпечнішою. Мало ймовірно, що вивідники сюди забредуть. По ліву руку пролягав глибокий яр, прорізаний річечкою. Там, як розповідав Лесик, його односельці колись брали воду. А понад яром звалювали сміття. Потім була страшенна злива, повінь, вода підмила схил, і всі відходи сільського життя повалилися в річку. Відтоді люди почали хворіти. А на початку цього літа старий Інженер вирядив Лесика в дорогу до Руїни, щоб принести якусь речовину, — він знав місце, де вона лежить. Інженер тривалий час користувався нею для очищення води — колись, багато років тому він сам приніс із Руїни торбинку. Але торбинка з роками спорожніла...

Цей яр може виказати їх. Колись, кажуть, його почистили, та Івась був переконаний, що для досвідченого мисливця нескладно розпізнати річечку, в яку навалено людського сміття. Одне сподівання: спуститися до яру дуже важко. Схили поросли чіпкими колючками ожини, вічними заростями кропиви, в якій міг би сховатися дорослий чоловік. Якби схотів, звичайно. Хоч це навряд.

Тут, нагорі, слідів не було. Івась намагався зібрати докупи всю свою пильність і обережність. Він нічого не знайшов і сподівався, що жодного сліду не залишив. Завтра зранку треба йти на схід. Там ходить найбільше людей. Крім південного краю, звісно. На південь лежать сади й городи. То таке місце, яке ні з чим не сплутаєш. Навіть якщо ти не вивідник, не мисливець. Туди, до садів і городів їх просто не можна пускати. Та й не дуже схоже, що вивідників занесе саме туди. Йтимуть же вони з півночі.

Івась досить далеко зайшов від того місця, де Лесикова вулиця виходить у ліс. Повертаючись, він вирішив зрізати кут і вийти на ту глуху вуличку, де переслідував Пластуна. Підійшов до неї з лісу і зразу ж згадав, що пройти тут неможливо. Це він бачив іще тоді — тільки з іншого боку, від села. А тепер переконався, що жодна жива душа цим шляхом до села не втрапить. Крім вовкулаків, звісно. У них хоч і не густе волосся росте по всьому тілу, але шкіра така шорстка, цупка й міцна, що ці чагарі — їм не перешкода.

Івась повернув назад і пішов уздовж села, шукаючи хоча б стежинки, яка вивела б його на вулицю. І не встиг пройти й півсотні кроків, як почув розмову.

Балакали зовсім поруч — отут, за чагарями. Балакали двоє. І не впізнати їх було просто неможливо.

— Більше ніколи! Ніколи в житті! Зрозумів? Я й слова тобі більше ніколи не скажу!
— крізь сльози вигукувала маленька дівчинка.

— Абагатимі! Ага! — винувато відповідав їй дорослий чоловічий голос.

— І не підходь до мене! Я думала, ти мене любиш! А ти!..

— Ітько... лю... — бубонів Пластун.

— Якби ти мене любив, ти б теж був чесний, як я! Ти б не пішов і не вкрав рогача... Бо якби я тобі не сказала про пастку в ямі, ти б просто в неї ногою і вскочив!.. А я тобі сказала!.. — Між вигуками Марічка тяжко схлипувала.

Івась уявляв, які велетенські сльози заливають її щоки, хотілося просто зараз убити, зарубати, голими руками задушити цього недоумкуватого негідника. Хлопчик згадав, скільки він пережив учора. Страшно подумати, які жахи він собі уявляв! А з'ясувалося, що все було дуже просто. Мала попередила свого, як вона гадала, друга, що в чорній ямі під стіною пастка, він дав їй слово, що не піде красти, а тоді взяв сокиру й висадив двері до комори з хати. Отака дурненька! Знайшла кому вірити!

— Яне... див... — виправдовувався Пластун. — То н'я.

— Ти!.. Тільки ти міг!.. Хто ще знав про пастку?.. Це ти! Ти обдурив мене!

— Анасанамнаса! Ага! — вигукнув Пластун, і можна було битися об заклад, що він також плакав.

— Пустити! — страшно крикнула Марічка, а потім твердим і зовсім не плаксивим голосом промовила: — І більше ніколи в житті не торкайся мене! І не підходь!

— Ітько! Ітько! — мабуть, вона пішла, а Пластун гукав навздогін, та відповіді не було.

Івась стояв і дивувався. Схоже, Пластун справді дуже любив їхню малу. А найбільше його вразило те, що сам він повірив: це не Пластун украв їхнього рогача. І не він порував хитромудрого замка, змайстрованого Петрусем. Івась і раніше про це здогадувався, а зараз упевнився остаточно.

Невдалий заколот

Вона була спокійна і впевнена. Струнка, вродлива, як ніколи. Вона знайшла його!

До неї були прикуті всі погляди — вождя, Василя, дітей і жінок у дверях своїх хат. Навіть сонце якимось дивом визирнуло з-за суцільних тягучих хмар. Вона притягувала, просто вбирала в себе очі людей. Тонка, але сильна і впевнена в кожному своєму рухові. Зовсім юна, але сповнена відчуття власної гідності. Ніби й не було такої тяжкої й виснажливої подорожі — сліпої пожежі, русалок, Чати й хижих видр. Лисий завжди знав, що вона вродлива — найвродливіша, але зараз, дивлячись на неї ніби чужими очима, ніби уявляючи, якою бачать її всі ці сторонні люди, він був приголомшений. Він був переконаний: ніхто з них ніколи такої краси ще не бачив.

Надлюдським зусиллям Лисий стримав себе, щоб не кинутися їй назустріч. Але його миттєвого поруху, схоже, ніхто не помітив. Він зараз легко міг утекти, й кинулися б його нескоро.

Вождь підвівся з землі й завмер. Потім дуже повільно, ніби вві сні, кумедно підскакуючи з кожним кроком, рушив назустріч дівчинці. Він не дійшов кроків п'ять, коли Глина збагнув, що до Лисого йому зараз не дістатись, а цей сивий, кульгавий, пошрамований чоловік хоче підійти до Лелі. Погляд його Глині зовсім не сподобався. Пес забув про Лисого й попереджувально загарчав на вождя.

— Заспокойся, тварино, — несподівано лагідно промовив старий, — не завдам я

шкоди твоїй чарівній хазяйці.

Оце "чарівній" Лисому страшенно не сподобалося. Та й Глину дід вочевидь не переконав. Пес загарчав голосніше:

— Тобі зараз буде так погано! — сказав він вождеві. — Ти в мене зараз на дереві рятуватимешся.

Вождь нарешті зрозумів, що пес не жартує, і зупинився. Він стояв, ніби забувши про існування всіх інших людей на майдані. Обличчя його було спотворене безглуздою блаженного усмішкою.

— Звідки ти взялася тут, мавко? — так само лагідно спитав він.

Мабуть, мавок старий ніколи не бачив, або принаймні не розмовляв із ними. Лисому, щоправда, також щастило з цією поганню не стрічатися, але Інженер багато розповідав. Втім, із його розповідей хлопець не все зрозумів. У Інженера виходило так, що мавки забалакують людину, принаджують, а потім перетворюють на дерево, а то й на пень. От тільки неясно, чим же вони так принаджують. Тобто хто ж змушує людину з ними розмовляти? Цього Лисий не зрозумів. Тому й усі пригоди Інженера з мавками залишилися для нього непереконливими, небезпека від цих пригод здавалася перебільшеною Інженером.

Та навіть не те тривожило Лисого, що вождь назвав Лелю мавкою, а те, як він це сказав. І головне — як він на неї при цьому дивився. На дітей так не дивляться.

Леля також була збентежена й не знала, як їй поводитися.

— Відведіть її до мого палацу, — наказав вождь своїм людям, не відводячи погляду від дівчинки.

— Разом із псом? — уточнив один із них.

— Ні, пса на конюшню.

— Я нікуди без собаки не піду, — твердо промовила Леля.

Лисому стало страшно за неї. Полонені так не розмовляють. Але вождь задоволено розсміявся тріснутим сміхом.

— Оце характер! Саме така дружина й повинна бути у Вічного Великого Вождя. Відведіть із собакою, — наказав він мисливцям, повернувся й пішов до Лисого.

Ні Леля, ні його люди не зійшли з місця. Старий зробив кілька кроків, відчув це й зупинився.

— Ви чули, що я сказав? — кинув він через плече.

Ніхто не відповів і не ворухнувся. Люди вочевидь не хотіли цього робити. Лисий їх розумів. Поки у вождя немає дружини, можна ще сподіватися на те, що пророцтво неправдиве. Але зараз, на їхніх очах, вождь робив безглуздий і необачний крок, наближаючи свою смерть.

— Не роби цього, — тихо попросив один із мисливців, які привели Лелю.

— Що?! — вождь розвернувся й гнівно глянув на сміливця. — Що ти сказав, Степане?

Той відповів не одразу. Це був кремезний і вже немолодий чоловік зі скуйовдженою, наполовину сивою бородою. Дуже сильний чоловік — наскільки Лисий

був знайомий з тим, що діється в цьому селі, він знав, що вождеві тут ніхто не заперечує. Хоч мисливець і говорив майже благальним тоном, це був сильний вчинок. І наступні його слова, після паузи, підтвердили це:

— Ти чув, що я сказав. Стільки років ти не брав собі дружини. Ти знав, і все село знало, що поки ти неодружений, нам пророцтво не страшне. Навіть прихід лисого і босого міг бути просто збігом... Не роби цього.

Вождь обвів поглядом решту чоловіків, що стояли поруч із Лелею. Всі вони ховали очі, й Лисий зрозумів, що вони згодні зі Степаном. Усі вони вважали, що вождеві не варто одружуватися з Лелею. Звісно, Лисий вважав так само, хоча й з інших, ніж мисливці, причин.

Чого було більше в Лелиному погляді, сказати важко — чи то зневаги, чи то здивування. Вона мовчки спостерігала, що діється, немовби це її не стосувалося.

На мить у Лисого з'явився сумнів: а може, вона й не заперечує? Проте це було таке дике припущення, що хлопець одразу ж відігнав його.

А це її стосувалося. Леля зразу зрозуміла, в яку небезпечну халепу вона потрапила. Від тієї миті, як прозвучали слова вождя про одруження, вона знала, що в того справді є можливість змусити її вийти заміж. І їй стало страшно. Вона дивилася на мережане глибокими зморшками обличчя, на бурякового кольору шрам, що розрізав його на дві нерівні частини, скуйовджене сиве волосся й брудну сиву бороду... Він міг бути дідом її батька. Страх і огида заважали думати й шукати вихід.

Не сказати б, що Леля ніколи не думала про одруження. Всі дівчата про це думають. Як і всі хлопці. Тільки от... Віднедавна думки про власну сім'ю були в неї пов'язані тільки з однією людиною. Леля подивилася на Лисого. Він не був розгублений. Їй навіть здалося, що він був готовий до такого повороту. Втім, це, мабуть, тільки здалося.

— Ти смієш навчати мене, що робити й чого не робити? — ледь чутно промовив вождь, але стільки погрози й люті було в цих словах, що, здавалось, їх почув кожен — у кожній хаті. І кожне наступне слово звучало дедалі голосніше. — Хто тебе навчив усього, що ти знаєш? Хто тебе малого боронив від тебе ж самого? Хто зупиняв тебе, коли своїми нерозважливими діями ти накликав на себе лихо? Хто? Проти кого ти підняв голос? Кортить зайняти моє місце? Дочекатися не можеш? І не дочекаєшся. Онуки твої помруть, а я житиму. Бо я вічний вождь. Ніякий дурний камінь і ніякий дурний шмаркач мене не зупинять і не вб'ють. Зрозумів? Геть із моїх очей!

Останні слова розляглися луною над майданом. Навіть Лисий злякався цього несамовитого й моторошного крику.

Тільки мисливець, до якого звертався вождь, не втратив самовладання. Але й не послухатись не наважився. Він мовчки розвернувся й пішов геть — до лісу, жодного разу не озирнувшись. І поки він віддалявся, решта чоловіків ураз пожухли й зів'яли. Один із них злегка штовхнув Лелю в спину й повів до великої круглої хати, яку вождь назвав палацом. Вони пройшли повз Лисого, і Глина знову спробував вирватися й голосно привітав хлопця. Та Леля й цього разу не відпустила його. Тільки подивилася

на Лисого так, що він заспокоївся. Вони щось придумують. Неодмінно придумують. Щойно хотілося криком кричати, а тепер стало легше.

Запах крові

Їх розбудив далекий, але від того не менш жахливий крик. Хлопці підскочили в ліжках і, ще не продерши очей, схопили зброю. Цей голос вони знали. Його ні з чим не сплутаєш. Від нього попід шкірою мороз. Він прийшов до них із минулого, з найстрашніших днів у їхньому житті.

Василько дуже добре вмів повторювати чужі голоси. Та хоч скільки він намагався, йому ні разу не вдалося закричати так, як кричить вовкулака. І нікому таке не під силу.

— Марічко! — гукнув Івась уже з дверей. — Замкнися й сиди дома. Не виходь! Чуєш?

Звісно, вона чула. Як і всі інші, вона дуже добре пам'ятала цей голос і все, що з ним пов'язане.

З цього крику почалися всі їхні біди. Тоді вони так само прокинулися серед ночі від подібного реву. Батьки їхні вибігли з хати й більше не повернулися. В темному селі стояв жахливий гвалт. Марічка затуляла собі вуха, та розпачливі крики чоловіків і жінок, перемішані зі звірячим гарчанням, усе одно було чутно. А потім страшна волохата потвора, на зріст вища за будь-яку дорослу людину, вдерлася до хати, схопила її, малу, обмерлу від нелюдського страху, й потягла в ніч.

Марічка спробувала кричати, однак звірюка затиснув їй рота велетенською смердючою долонею так, що вона ледь не задихнулася. Потім, уже за селом, вовкулака, який ніс її, приєднався до величезного гурту таких самих звірюк. Там були й Івась, і Василько — більшість дітей їхнього села. Тільки Лелі не було — вона ввечері не повернулася з лісу. Думали, десь заночувала на дереві. Три ночі їх гнали лісом, зв'язаних, майже не годували, поїли такою смердючою водою, що якби не спрага, то нізащо того не пили б.

А потім з'явилися Леля і Лесик. Вони перестріляли всіх вовкулаків і визволили дітей. Але то вже інша історія.

Зараз кричав один вовкулака. І кричав зовсім не так, як тоді в їхньому селі. Це був розпачливий крик. Так кричала вовкулачиця-вивідниця, коли втрапила в трясовину. Марічка дуже добре розуміла той крик. Він був страшний, як і крик будь-якої живої істоти, що втрапила в халепу. Однак мала знала, що ні їй, ні хлопцям зараз нічого не загрожує. Навпаки, подумала вона, це така добра нагода, якої годі було чекати. Вона встала, умилася, з'їла яблуко й почала збиратися.

А вовкулака справді втрапив у халепу. Хоч і темно, але в місячному світлі Івась і Василько побачили, що Петрусь молодець. Придумана й виготовлена ним пастка спрацювала надійно. Звірюка висів головою вниз, як зовсім нещодавно висів Вухань. Тільки той висів спокійно, а вовкулака крутився, розгойдуючи не лише гілку, а й ціле дерево, він намагався довгими руками дотягтися до мотузки, що туго охоплювала його ногу.

Побачивши дітей, вивідник заревів іще голосніше, але вони в тому крикові почули

не так скаргу, як гнів. І тут Івась не витримав. Його люті і ненависть були такі нестримні, що він підвів арбалета й розрядив його у ворога.

Крик урвався. І хлопці почули за спиною тупіт багатьох ніг. Зовсім близько. Івась тільки й встиг знову зарядити арбалета, але пустити його в хід на щастя, не встиг, бо це були Борода і ще троє чоловіків із їхнього села. Вони підбігли й завмерли, дивлячись на жахливу істоту, про існування якої чули, але в яку до кінця не вірили. Важко вірити в те, чого ти сам не бачив.

— Вони прийшли, — сказав Івась. — Це вивідник. За ним прийдуть інші.

— Бородо! А він на тебе схожий! — сказав Півень, високий чоловік, у якого волосся було таке цупке, що стирчало на голові, наче гребінь у півня.

Всі засміялися. Крім Бороди, звичайно. Та й невесело засміялися. Всі чоловіки в селі завжди піддівали Бороду, то й зараз Півень сказав таке. Може, він влучно пожартував, однак і сам зрозумів, що не час для жартів.

Борода перерізав мотузку, і тіло тварюки гепнуло на землю. Взявши його за ноги, коваль потягнув вовкулаку до села.

— Стійте, — гукнув Івась. — Не треба тягти його. На землі залишиться слід, по якому вони потім прийдуть усією зграєю. Треба нести.

Хоч Півневі це й не дуже сподобалось, та довелося взятися за волохаті руки вовкулаки й нести його разом із Бородою до села. Втім, донести не вдалося.

Вони й двадцяти кроків не зробили, як вовкулака раптом підібрав руки й ноги — від несподіванки Півень і Борода аж лобами тріснулись, а потім різко розпрямився, й чоловіки не втримали його, полетіли спинами на землю.

Івась знав, що випустив у звірюку звичайну стрілу — без срібного жала. Він просто надто швидко збирався, то й забув про особливі стріли. Власне, їх не так багато й було в селі, та ще частина зараз десь подорожували з Лелею і Лесиком. Але з десятків стріл іще лишалося.

Пам'ятаючи про це, хлопчик не дуже сподівався, що їм удалося вбити волохатого велетня. Він пригадав, як у вожака вовкулаків просто на очах відріс палець, відрубаний Лесиковою звичайною, не посрібленою шаблею. Івась тільки не очікував, що Борода й Півень — найдужчі чоловіки в селі — удвох не зможуть утримати вовкулаку. До того ж сподівався, що стріла, пущена в серце — вона і є стрілою в серці. Це ж не палець відрубаний.

Втім, він постійно йшов поруч, тримаючи наготові палаш, принесений Лелею з їхнього рідного села, той палаш мав срібну цівочку на лезі. Тож щойно звільнений вовкулака скочив на ноги, хлопчик щосили рубанув його шаблею по шиї. Велетень заточився і впав, обливаючись кров'ю.

— Ну, молодець, — похвалив Півень, зводячись на ноги. — Як це ти так швидко зметикував?

— Просто врятував, — винуватим голосом додав Борода.

— Молодця! Молодця! — загомоніли решта чоловіків.

А сам Івась мало не плакав, дивлячись на велику пляму крові, ледь помітну в

місячному світлі.

— Ми його нічим не витруїмо, — нарешті з розпачем промовив він.

— Кого?!

— Запах крові, — відповів хлопчик. — Ні м'ятою, ні часником — нічим. Ох і люті ж вони до нас прийдуть!

Тільки тепер і до інших дійшло. Всі замовкли й розгублено дивилися на мертве тіло. Це був лиш один, смертельно поранений, вовкулака. І він легко розкидав двох найбільших і найдужчих чоловіків села. Скільки ж їх таких прийде? Як їх перемогти? Хто селу в цьому допоможе?

Адже розповідали діти — Лисий, Леля, Івась і особливо Василько про вовкулаків, про те, як Лисий і Леля перебили понад три десятки цих жахливих створінь. Але то було вдень, Лисий і Леля сиділи на деревах, і вовкулаки не чекали нападу... Люди так довго не вірили дітям, що ця небезпека справді може прийти, а тепер переконалися в тому, що вона ще страшніша, ніж досі собі уявляли. І що вона прийшла.

Борода сів навпочіпки й розглядав вовкулаку. Він узяв у руку кисть потвори й підніс її до очей.

— Кігті! — сказав він. І в цьому одному слові було стільки страшного змісту, що всі здригнулися.

Поки переносили тіло до села... Додому повернулися тільки під ранок — уже починало сіріти. Півні ще не співали, але вже вовтузилися.

Івась думав, що тільки переступить поріг, одразу впаде й засне. Але знову не так судилося, як хотілося.

Двері хати виявилися відчинені, вдома нікого. Тобто знову немає Марічки.

Нічним небом

Їй пощастило нікого не зустріти. Тільки на перехресті біля криниці ледве не наштовхнулася на якогось чоловіка — не впізнала в темряві. Він кудись біг, тож і не подивився в бічну вуличку, звідки йшла мала. А цікаво було б, якби він її побачив: така маленька, а несе перед собою таку велику ступу — значно більшу, ніж вона сама. Добре, що не побачив, але все ж таки шкода — от би здивувався!

Дівчинка поставила ступу під кущ — зараз, у темряві, її зовсім не видно. Підійшла до криниці, набрала води (вона вже навчилася опускати відро в криницю так, щоб набиралося не більш, як піввідра — більше б не підняла), наповнила свою баклажку, намочила чисту ганчірочку, повернулася до ступи й гарненько її протерла. При цьому примовляла так само, як Леля:

— Бідна моя тваринка, ніхто її не миє, не чистить... Зовсім занедбана дитиночка... Зараз ми нашу твариночку помиемо, почистимо, причепуримо...

Старші завжди при Марічці розмовляли. Вони думали, що вона ще мала, нічого не розуміє, тому від неї не крилися. Через те дівчинка знала значно більше, ніж вони гадали. Знала й про дерево зі зрізаною верхівкою. І навіть здогадувалася, де воно — те дерево — стоїть. Зрештою, навколо села не так багато старих велетенських дубів.

Закінчивши мити ступу, дівчинка склала в неї казанок, арбалет і рогач, пильно

роззирнулася довкола, а потім, трохи покректавши, й сама забралася всередину.

В небі було значно світліше. Марічці чимало вже доводилося літати. Але ніколи — вночі. Її срібним у місячному сяйві волоссям грався вітер, ступа слухняно розтинала його. Ліс унизу лежав таємничим килимом. Якийсь самотній кажан зацікавився малою й кинувся їй навперейми, але не долетівши, злякався ступи, пронизливо пискнув і щез із очей.

Марічка легко знайшла потрібний дуб і обережно опустила ступу на зріз.

Ступа стояла рівненько, але от біда: Марічка не могла вилізти з неї. Тобто вилізти могла, але куди? Між краєм ступи й краєм дерева лишався виступ не ширший за її долоню. Власне, тільки кора. Тож мала вирішила саме тут, на дереві, не вилазячи зі ступи, дочекатися світанку, а вже тоді вирушити на пошуки.

Вона ледве встигла заснути, як тут же й прокинулася від незрозумілого шуму. Щойно дівчинка розплющила очі й згадала, де вона, як між нею та місяцем пропливла чорна тінь. Марічка негайно все згадала — про те, як Леля з Васильком ішли нічним лісом, а на них нападав велетенський птах, і про те, яким хитрим і підступним виявився лішак — наполовину людина, наполовину сова, і як нестерпно він хотів обдурити дітей і забрати собі ступу. Саме ту ступу, в якій вона сиділа зараз на страшній висоті, де ніхто не міг її захистити. Дівчинці хотілося кричати, але вона знала, що ніхто не прийде їй на допомогу.

Яка ж вона дурна! Їй же казали замкнутися й сидіти вдома! Чому вона не послухалася? Вирішила, що вона краще за всіх знає, як краще. Тоді не послухалася Лелю та Лесика й розповіла Пластунові про пастку... Але ж вона йому вірила, перебила себе Марічка. От і довірилася, сама собі заперечила.

Тепер от вирішила йти рятувати Лесика й Лелю — і що? Врятувала? І їм не допомогла, і сама в таку халепу вскочила.

Вона ледве-ледве виткнулася за край ступи й визирнула туди, де зникла тінь птаха. Чи лішака? Вона тільки на мить вистромила голову й тут же сховала, пересвідчившись, що птаха там ніде не видно.

І вчасно сховала голову, бо птах знову пролетів над нею, мало не зачепивши розчепіреними кігтями край ступи. Це ще добре, що не зачепив. А що буде, якщо зачепить? Ступа впаде, й Марічка разом із нею полетить на землю, ламаючи гілки...

Ні. Далі чекати не можна. Вона знову визирнула й тут же сховалася. Птах не напав. Він, мабуть, зрозумів, що вона зразу ж сховається. А якщо повторити це, тоді він уже напевне нападе — тільки й чекає.

Марічка заплакала. Леля ніколи б не заплакала, вона перемогла б цього птаха так само, як колись перемогла орла. А мала не може, бо зовсім мала. Навіть керувати ступою лівою рукою, тримаючи правою шаблю — й того вона не зможе, бо мала, зовсім мала. Мітлу — й ту тримає над ступою, піднявши вгору руку. Вона заплакала ще більш безпорадно.

Вона плакала й плакала, доки не зрозуміла, що птах уже давно не літає. Сльози враз висохли. Мабуть, не дочекався, поки вона знову визирне, подався шукати іншої

здобичі. Марічка обережно визирнула зі ступи. І мимоволі скрикнула.

Перше, що вона побачила, були величезні круглі очі. Неймовірних розмірів сова, мало не вдвічі більша за Марічку, сиділа на великій гілці неподалік і відсутнім поглядом дивилася на дівчинку. Між ними була зовсім невеличка відстань, але не настільки, щоб негайно напасти. Сова, безперечно, могла б сісти ближче. Однак чомусь цього не зробила.

Коли в хатині баби Яги Лесик і Василько розмовляли з лішаком, Марічка ховалася з Лелею на печі, тож не змогла як слід роздивитися того покруча. Сова, яка сиділа перед нею, цілком могла бути як лішаком, так і не лішаком — просто велетенською совою.

Марічка пірнула на дно ступи, взяла арбалета й знову визирнула. Птах був на місці.

Вона повільно підняла зброю і поклала її на край ступи. І тієї ж миті сова знялася з гілки й полетіла геть. Звідки сова може знати, що таке арбалет? — подумала дівчинка. Виходить, це був лішак?

Тепер вона довго не могла заснути — переживала таку небезпечну зустріч. Якщо це був лішак, чому він не перевернув ступу, не скинув її на землю? Чому не напав, коли Марічка сиділа на дні й нічого не бачила?

А потім дівчинка почула, що птах повернувся й почав говорити. Вона не відповідала й не висовувала зі ступи голову. Єдине, у що їй лишалося вірити, так це в те, що сова боїться ступи, й тому не нападе, поки дівчинка в ній ховається...

Світанок вона проспала. Прокинулася, коли окраєць сонця вже визирнув із-за верхівок дерев.

Дівчинка обдивилася навколо, чи ніхто не ходить поблизу, чи не помітить її, потім кинула погляд униз, за край ступи й завмерла, вражена несподіваним відкриттям.

Уночі вона цього помітити не могла. Зараз, у світлі перших променів сонця, мала, немов зачарована, дивилася на ступу й дерево, на якому ступа стояла. Можливо, Петрусь помітив би це ще вночі, а вона тільки зараз зрозуміла, що ступа — звідси. Її дно так щільно притислося до зрізу стовбура, навіть щілину важко було б помітити, якби не кора — на ступі її не було. Тепер ясно, чому поверхня ступи була така гладенька й водночас нерівна — просто стовбур дерева, звільнений від кори.

Марічці захотілося негайно повернутись до села й розповісти Петрусеві про своє відкриття — він же так любить майструвати, так любить усе, виготовлене з дерева!.. Якби їй нещодавно не виповнилося шість років, можливо, вона б і повернулася. Але доросла людина повинна доводити до кінця розпочату справу. Та й те — не менш цікаво буде розповісти про це відкриття Лесику й Лелі.

Дівчинка витягла мітлу й підняла держално вперед і вгору. Ступа м'яко відділилася від рідного дерева й, набираючи швидкість, помчала на схід, туди, де за деревами протікає Мала ріка. Мала вона не тому, що справді маленька, а тому що вона значно менша за ту велику ріку, через яку Марічка, щоправда, також літала на ступі.

Після сидіння на рідному дубі ступа летіла легко й швидко. Її настрої передавався Марічці, нічні страхи відійшли, вона знала, що сови вдень не літають, та й про ставлення лішака до сонячного світла пам'ятала.

Дівчинку сонце радувало, особливо після вчорашнього похмурого хмарного дня. Втім, хмари на небі й зараз були, але сонця вони поки що не затуляли. Принаймні їх не було на сході, куди летіла ступа. На захід Марічка не озиралася. Коли летиш, краще не крутити головою — це кожному зрозуміло.

Незважаючи на ранішнє сонце, летіти було холодно — вітер продував до кісток, і дівчинка дуже швидко змерзла. Ніби відчувши це, ступа полетіла повільніше. Марічка пам'ятала, що Леля не могла довго літати — ступа починала тремтіти, ясно було: треба дати їй відпочити. Тому мала раз у раз позирала вниз, видивляючись місце для відпочинку, якщо ступа втомиться.

Раптом попереду сліпуче зблиснуло, й відкрився дальній берег ріки. Він був пологий, сонячні промені вільно купались у воді й знову стрибали вгору. Смужка ріки була мов суцільне дзеркало. Марічка нічого не бачила внизу. Якщо трохи знизитися, річки не буде видно, тоді можна розгледіти ліс під ногами.

І щойно вона опустила держак мітли, як ступа смикнулася й зупинилася в повітрі. Далі летіти вона не хотіла, ніби впиралася в якусь невидиму перешкоду. Марічка знизилася, річка зникла з очей, очі призвичаїлися до відсутності сонячного світла, і мала побачила внизу перед собою голі дерева й почула, як вони торохтять.

До них було ще досить далеко, тож ступа відчула їх вчасно. Марічка намагалася згадати, що там таке Василько казав про голі... Ні, порожні дерева! Так, він казав про порожні дерева. Але що?

Згадати вона не змогла. Мабуть, нічого не казав Василько, крім того, що ці дерева дуже небезпечні. Треба їх облетіти. Леля з Лесиком встигли перебігти до річки. А їй треба облетіти. Марічка звернула на південь. Ступа летіла повільно, якось нерішуче, щось іще їй попереду не подобалося. Мабуть, той яр, де росте примарна трава.

Ось і він. Марічка ще звернула на захід, облетіла яр і знову помчала на схід, до річки.

Берег обірвався під нею різко й несподівано. На мить у неї виникло відчуття, що вона втратила опору під ногами.

Але дівчинка пояснила собі, що вона ж не йшла по берегу, а летіла над ним.

— Для нас же це все одно? — спитала вона ступу.

Та, звичайно, не відповіла, однак Марічка її зрозуміла. Мовляв, так, усе одно.

Аж ось вони підлетіли до поваленої сосни, й Марічка її зразу впізнала, хоч раніше ніколи не бачила. Вона стишила політ і м'яко приземлилася на невеличкому піщаному майданчику неподалік від води. Тут було багато Лелиних слідів, якісь малюнки. На стовбурі сосни — мотуз'яні кільця. Розглядаючи все це, Марічка відчула, що їй у потилицю хтось дивиться. Вона різко озирнулася.

З води визирали дві жіночі голови. Та й потворні ж вони були! Зелені шкірою й волоссям, обличчя якісь ніби порізані, очі весь час бігають — немов ті русалки чимось налякані.

Загалом вони Марічці не були потрібні — вона й так бачила сліди на піску. Леля, Лесик, Василько й Глина звідси йшли на північ. Точнісінько так, як розповідав

Василько. Тобто насправді Марічка не дуже добре запам'ятала, що він казав — його розповідь була плутана, похапцем... Але зараз, побачивши сліди, вона згадала те, що він казав: звідси вони пішли зв'язані. Тож особливо розпитувати русалок їй нема про що. Тим більше — таких жахливих.

— Шукаєш друзів? — спитала одна з них якимось булькітливим голосом.

— Так, — чемно відповіла Марічка й додала: — Добрий день!

Русалка на привітання не відповіла, і це малій не сподобалося. Вона твердо знала, що починати розмову, не привітавшись, — дуже негарно.

— А тобі дозволяють брати таку цінну річ? — знову спитала русалка.

Звісно, їй ніхто не дозволяв. Звідки ця мокра кішка довідалася про те, Марічка не знала. Тому спитала й собі:

— Чому ви не допомогли моїм друзям пройти повз Чату?

— О! Вони, значить, дійшли, раз ти знаєш про Чату, — здивувалася русалка. — То що ж ти тут робиш? Вони щось загубили?

— Вони нічого не загубили. Чому ви їм не допомогли?

— А нащо це нам? — схоже, запитання її спантеличило.

— Не нащо, а людям завжди треба допомагати, — повчально сказала Марічка. Русалки їй дуже не сподобалися. Нічого доброго від них вона не чекала. Тому теж вирішила не бути з ними чемною. Подивилася в очі й спитала: — А чому до Лелі припливали вродливі русалки, а до мене... ви?

— Це ми припливали до Лелі, — відповіла друга русалка — не та, що весь час розмовляла з Марічкою. — Тільки їй ми хотіли сподобатися. А тобі... Ми насправді вродливі, це твоя ступа все псує. Ти виліз з неї, побачиш, які ми насправді.

— Не треба ображати мою ступу, — стримано промовила дівчинка. — Вона дуже розумна й добра. Не те що дехто.

Мала підняла держално мітли, ступа піднялася над берегом, і вони полетіли на північ. Головне — не підніматися занадто високо, звідки не видно слідів на піску.

Вони не здоровкаються, то й вона не попрощалася. Тільки перед ступою за них вибачилася:

— Ти на них не зважай. Вони зовсім невиховані й нечемні. Насправді вони такі й є. Це навпаки, Леля була без тебе, тому й не побачила, які вони насправді. А я з тобою — побачила. Бо це ти мені допомогла. Правда?

Ступа відповіла, що так, мовляв, правда.

Марічка ніколи не бачила місця, де чатує Чата, але вони зі ступою зразу його впізнали. Занадто багато слідів там було: і самотня гадюка, і відбитки ступнів Лелі та хлопців, і Глинині сліди, й розмитий постійними ударами водяних струменів схил, і те, що сліди дітей і собаки тут переривалися, а далі відновлювалися.

Тільки-но дівчинка впізнала це місце, як ступа сама собою піднялася вгору й, пролетівши над ним, знову знизилася над берегом, так що верх кручі лишався вище за їхній політ.

Ніхто їх не турбував, ніхто не спиняв. Летілося легко, і якби Марічка весь час не

думала про Лелю й Лесика, це була б суцільна насолода. А так дівчинка постійно уявляла собі, що Лелю й Лесика ховають у підземеллі, а вона влетить на ступі просто під землю, й визволить їх. А тоді вони рогаčem піднімуть перекриття над підземеллям, і вийдуть на волю.

Або ворог намірється вбити Лелю, а Марічка налетить на нього ступою і зіб'є з ніг. Бо він же вгору не дивитиметься!

Або...

Планування урвалося, бо дівчинка підлетіла до того місця, де від русла ліворуч відходить колишній рукав, а нині болітце. І знову Марічка впізнала все, що тут відбувалося, хоч за Васильковими розповідями й уявляла собі це трохи інакше. Отам вони рубали прохід у заростях ожини, там розкладали багаття, а звідти на них посунули якісь дивні великі видри.

Марічка пильно вдивлялася в поверхню болота, однак ніяких слідів того, що в ньому щось водиться, не знаходила. Зате в місці, де Леля з хлопцями піднімалися схилом, білили на сонці кістки. Видно, як і вовкулаки, видри добивали й доїдали своїх пораних родичів.

Дівчинка обережно піднялася до краю урвища. Потім злетіла в небо, щоб поглянути зверху, чи ніхто не ховається за деревами.

Щоправда, згори видно було не набагато краще. Сліди в траві й так нелегко роздивитись, а якщо ширяєш над верхівками дерев, то й поготів нічого не вийде. Вона побачила невеличку галявинку неподалік урвища й обережно знизилася над нею.

Марічка знала, як їй важко залазити в ступу. Тому вирішила без крайньої потреби не вилазити з неї. Та й зі ступи, знизившись, вона добре роздивилася сліди людей і коней — багато слідів, які потім зникали під кронами дерев. Спробувала підлетіти ближче, але ступа летіти в хащі відмовилася.

От постояти на галявинці й трохи відпочити — вона не заперечувала.

Ліс був мовчазний і насторожений. Птахи не співали — це й зрозуміло, літо закінчується. Навіть цвіркунів не чути.

— Ти вже відпочила? Полетимо далі? — спитала Марічка в ступи.

Та відповіла, що, мовляв, так, полетіли.

Дівчинка підняла мітлу, й вони злетіли в небо. Пролетівши кількасот кроків на північ, знову спустилися на галявинку. Марічка пильно обдивилася траву, позазирала зі ступи під дерева — ніяких слідів. Тут давно ніхто не ходив.

Знову в небо — вже зовсім в інше небо. Сонце затулило хмари, й були вони чорні й зловісні. Почав зриватися вітер, поки що несміливо й нерішуче, та відчувалося, що незабаром він вступить у свої права.

Ще одна галявинка. І тут жодного сліду. Піднялися. Марічка спрямувала держално мітли просто на північ — Лесика повели кудись туди. Так сказав Василько.

Але ж це було вночі! Він міг помилитися. Могли й на захід піти. Або на північний захід. Або на північний схід. Марічка дивилася зі ступи на безмежний ліс унизу — зелені хвилі, узвишся, яри... Де шукати Лелю й Лесика? Де? Картина почала

затуманюватися, деталі розпливлися, все злилося в єдине зелене тло. Як же погано бути дівчинкою! Тільки що — і зразу сльози. От Івась ніколи не плаче. І Лесик. Навіть Василько й Петрусь. Ніколи не бачила, щоб вони плакали.

Бо вони не такі дурні. Чого було так далеко летіти? Щоб пересвідчитися, що Лелю й Лесика вона не знайде? Якби спиталася в Івасика, він би зразу сказав, що не знайде. І летіти б не треба. І ночувати на дубі не довелося б. І з лішаком зустрічатися. І цих бридких русалок... Очі б їх не бачили.

— Лелю! Лелю! — ледь чутно промовила Марічка. — Де ти, Лелю?

Мітлу вона не повертала, але та сама ворухнулася в руці, ступа різко набрала висоту й швидко полетіла — сама, майже без Марійчиної участі. Хоч як тихо дівчинка сказала, а ступа, виходить, почула.

На майдані біля брили

Був похмурий ранок, і люди тихо виходили зі своїх осель, такі самі похмурі. Всі ждали лиха, а земля чекала дощу.

Тільки вічний і великий вождь, здавалося, нічого того не відчував. Він походжав майданом веселий і збуджений, звертався до жінок із запитаннями, чоловікам давав доручення, цікавився, як виконано те, що загадував з учора... Побачивши Лисого, що вийшов із хати, в якій спав, вождь спочатку вдав, ніби не помітив його, а потім раптом ніби щось згадав і підійшов до хлопця.

— То що, Лесику, — весело промовив він, — не будемо вірити забобонам?

— Це не забобони, — відповів Лисий, ледве стримуючись. — Якщо ви не передумаете, я вас уб'ю.

— Ова! — вигукнув вождь іще радісніше. — Хвалилася курка, що ведмедя закліє!

— Ви не ведмідь, — так само стримано мовив хлопчик. — А я не курка. І ви це знаєте.

— Та звідки ж мені знати?! — удавано здивувався старий. — Невже вірити всіляким вигадкам, надряпанам на дурному камені?

— Написане на камені стає ще більшою правдою, ніж те, що є насправді. Чи не ви це казали?

— Мало що я казав! Чекай-чекай! А чи не сам ти на неї око поклав? — губи вождя витяглися в ниточку, а шрам на обличчі загорівся червоним. — Будеш рипатися, будеш зайве патякати — в порох зітру. Ти мене ще не знаєш.

— Знаю, — відповів Лисий, так само втративши самовладання. — Ви просто старий немічний дідок, який змалився й ні про що не думає, крім дитячої забаганки.

Ці слова були породженням люті, але з того, яке враження вони справили на вождя, хлопець зрозумів, що влучив. Старого тіпало. Всі думки були написані на його побуряковілому обличчі. Лисий бачив, як старий бореться зі спокусою вдарити його своїм костуром. Водночас вождь боявся це зробити. Він знав, який спритний цей малий, знав, що він може ухилитись, і тоді йому, старому — ганьба на все село. Це ще раз підтвердить, що зайда непіддатний смерті, як було написано на камені.

— Що ж ви вагаєтеся? — Лисий уже сам хотів, щоб старий спробував його вдарити.

— Боїтеся не влучити? Не та сила в руках?

— Зупиніться! — раптом пролунало за спиною вождя.

Хлопець кинув туди погляд і побачив, що з круглої хати вийшла Леля. Цього миттєвого погляду було досить, щоб він утратив пильність. Скориставшись із цього, старий щосили розмахнувся й ударив його палицею по голові. Цей удар міг бути смертельним, якби Лисий не встиг нахилитися вправо, тому костур ковзнув по плечу. Біль був неймовірний. Ліва рука повисла, мов ганчірка.

Вождь розвернувся й швидким підскоком, хоча й зовсім не старечими кроками наблизився до дівчинки. Лисий, звісно, хотів кинутися навздогін, але його тут же обступили троє чоловіків зі списками напоготові.

Він мало не розплакався — не так від болю, як від образи. Удар вождя був такий підступний, безсовісний! Невже йому тепер не соромно? Мабуть, соромно, бо не може ж він не бачити, з якою зневагою дивиться на нього Леля! Однак Лисий знав, що чекати зараз від вождя якихось порядних вчинків уже не доводиться. Якщо доросла й сильна людина дозволяє собі таку підлість, це означає тільки одне — вождь знає, що винен; він намагатиметься заглушити сумління ще більш негідними, підступними вчинками.

Ніби на підтвердження цих думок Лисого вождь підійшов до Лелі, грубо схопив її за руку вище ліктя й потягнув до своєї хати. Нічого поганого він їй не зробить. Весілля опівдні. Зараз іще ранок. Не буде ж він її кривдити до весілля! Лисий як міг себе заспокоював, та це не вдавалося.

Він подивився на воїнів, що стояли навколо нього. Вигляд у них був розгублений. Вони, безперечно, все бачили. Їм було соромно за свого вождя. Але дужчим за сором був страх. Вони боялися вождя. Боялися й Лисого. І ніяк не могли зрозуміти, кого ж вони бояться більше.

— Так і будете стояти? — спитав їх Лисий.

Вони не відповіли.

— Ви ж чоловіки! Робіть щось! — крикнув він майже крізь сльози. — Чи хай старенький потішиться? Дарма, що всім вам тоді буде кінець! Ви ж ладні віддати життя за те, щоб ваш дідуганчик нарешті одружився! І не тільки свої життя, а й жінок і дітей своїх! Оце відданість! Оце молодці!

І тут гостро напало на нього відчуття небезпеки. Він не встиг навіть подумати, що робити. Та й думати тут нічого. З трьох боків на нього спрямовано гострі списи. Тому Лисий різко підігнув ноги і просто впав на землю.

Тієї ж миті над ним просвистів спис і вві'явся в праве стегно того чоловіка, що стояв зі списом перед Лисим. І хлопець його впізнав — це ж той самий, хто вчора кинув списа йому в спину, під час розмови з вождем. Чоловік випустив із рук зброю, схопився за ногу й повалився на лівий бік. Поки решта розгублено роззиралися, хлопець перекотився по траві, схопив списа, скочив на ноги й відступив.

Тепер усі троє ворогів — і ті, що стерегли його, і той, що кидав йому в спину списа, — були перед Лисим. Він знав, що битися з ними — марна справа. Він не зможе

перебити все село.

— Ніяк не дочекаєтеся? — знову заговорив він. — Вирішили самі перебити одне одного? Ви що, не знаєте, що я непіддатний смерті?

Чоловіки зовсім розгубилися. Вони просто не знали, що робити далі.

— "Хто заміриться на нього, люту смерть на всіх накличе", — повторив Лисий кам'яне пророцтво. — На себе він іще вчора біду накликав. І ти накликав, — він показав рукою на того, хто щойно метнув у нього списа.

Усе сходилося. Все, що він говорив, було схоже на правду, воїни не могли не вірити.

— Хто ще хоче пересвідчитися?

Ніхто не хотів. Усім і так було ясно. Крім Лисого.

Що більше він брехав цим чоловікам, то дужче й сам починав вірити в сказане. А від цього — в свою чергу — ставав дедалі переконливішим. Проте хлопець усвідомлював, що його переконливість має межі. Якби він зараз сказав цим воїнам, що треба вбити вождя, вони б не тільки не послухали його, а й перестали вірити всьому, що раніше було сказано.

А щось сказати їм зараз було необхідно. Він мусив повернути цих людей на свій бік. Пообіцяти, що ніякого лиха їм і їхнім родинам не буде, якщо підуть за ним? Тепер уже не повірять. Сказати, що він тільки забере Лелю й піде з їхнього села? Це може все зіпсувати — виходить, він усе це справді затіяв заради дівчинки? Тоді чим він кращий за старого вождя?

Мовчання загусало. І що довшим воно ставало, то важче його було порушити. Стало майже темно. Галявину накрила зловісна темна хмара.

І з першими важкими краплями вже майже осіннього дощу в палаці розлігся приглушений стінами собачий гавкіт, високі двері круглої хати відчинилися, й звідти вийшли Леля і вождь. У вождя під свитою була білісінька сорочка (десь поблизу є невеличка чиста річечка, подумав Лисий — без неї так випрати сорочку неможливо). У Лелі на голові червонів віночок із польових квітів (десь поблизу має бути великий луг; там, швидше за все, випасають коней — адже стільки трави необхідно). Вони трималися за руки. Вождь ледве стримував переможні промені в очах, Леля мала вигляд до всього байдужої й приреченої. Очей на Лисого вона не підвела, дивилася весь час собі під ноги. Навіть тоді, коли вождь заговорив, навіть під час того, що вождь казав.

— Ми все владнали, — сказав він. Голос його дзвенів, перекриваючи розпачливий гавкіт Глини, ніякої надтріснутості. Навіть шрам на обличчі був майже непомітний. — Гостя з власної волі погодилася вийти за мене заміж, бути мені вірною дружиною, доки смерть не розлучить нас. Так, красуню?

Вона не відповіла, схоже, навіть не помітила, що звертаються до неї.

— Так, кралечко? — повторив старий з притиском.

Вона трохи повела в його бік головою. Не подивилася на нього, а просто показала, що чує. Погляд її так само лишався відсутнім. Вона дивилася на щось таке, чого ніхто інший не бачив.

— Так, — ледь чутно відповіла вона самими губами.

Тільки Лисий і зрозумів, що вона сказала. Не тому, що був ближче, просто він завжди розумів, що вона каже — навіть якщо вона ледь ворушила губами.

— Кралечко, люди не почули, — жорстко повторив вождь.

— Так, так, так! — вигукнула вона просто в обличчя своєму нареченому.

— І не треба вдавати, ніби тебе змусили, — старому, здається, мало було показати, що вона згодна, йому ще хотілося зламати її, виявити свою владу. — Я тебе змушував?

— Ні, — знову самими губами повторила дівчинка.

— Не чую.

Вона нарешті подивилася йому в очі. В тому погляді було стільки ненависті, що Лисий усе зрозумів.

— Ні, коханий, ти мене не змушував, — сказала Леля, простягла руку й ніби ласкаво, але дуже сильно посмикала вождя за вуса. — Зайчик мій!

У себе за спиною Лисий почув несміливе хихотіння.

На обличчі вождя блискавкою спалахнув шрам. Такого приниження він не міг знести. Але й вибирати не доводилося. Лисий побачив, як у Лелі побіліли пальці, так сильно у відповідь старий стиснув її руку. Однак дівчинка нічим не виказала, що їй боляче. Сміх зник так само швидко, як і з'явився. Вождя вже не любили, але ще боялися.

Чим же він так її обдурив? Що могло її змусити?

— Що ти їй такого наобіцяв, Сидоре? — голосно спитав Лисий. — Що не вб'єш мене, якщо вона з доброї волі за тебе піде?

У Лелі в очах з'явилася тінь страху. Вождь знову почав червоніти. Люди стояли мовчки, мов закам'янілі, — здавалося, навіть мухи перестали дзижчати.

— Це дуже великодушно з твого боку! — знову заговорив Лисий. — Лелю, виходь краще за мене! Я тобі теж щось таке наобіцяю. Наприклад, що я ніколи не стану русалкою. Це ж дуже просто: пообіцяти не робити того, чого зробити не можеш. Погоджуйся, Лелю!

Старий уже зрозумів, що програє. Навіть убивши зараз Лисого (якби таке вдалося, бо він уже знову схильний був думати про хлопцеве безсмертя), він нічого б не виграв. Леля чарівна, він з дитинства мріяв про таку дівчину. Усе своє життя Сидір знав, що не має права одружуватися, й тим більше мріяв про ту єдину й неповторну, яка колись з'явиться. Він з острахом дивився на кожну народжену в селі дівчинку, й швидко заспокоювався, пересвідчившись, що це не вона. Тож тепер і сумнівів у нього не лишалося — Леля і є тією єдиною і неповторною. Вона така впевнена в собі, така відважна й сильна!..

Але зараз уже й не про неї йшлося. Вождь бачив, що він може втратити не лише її, а й своє становище — свою велику круглу хату, або палац, як він її називав і вимагав, щоб називали всі в селі. Він може втратити владу, і тоді всі, кого він ображав, почнуть мститися йому. З нього збиткуватимуться, показуватимуть у спину пальцем і хихотитимуть. І хтось зрештою спрямує йому в спину не пальця, а списа...

— А звідки ти, хлопче, знаєш, як її звуть? — раптом спитав він, примруживши очі.
— Щось не пригадую, щоб хтось у нашому селі так називав її. То ви, виходить, давно знайомі? Односельці? І що ж вас обох привело до нашого села? Що ви тут хотіли вивідати?

Вождь угадав. Співчуття до цих двох чужих дітей тут же змінилося на підозрілість. Вивідники! Чи є страшніша й потворніша людина, ніж чужий вивідник?! Вони вже все забули — невідома небезпека від незбагненої черви поступилася місцем цілком зрозумілій загрозі нападу незнайомих сусідів. Зрештою, село завжди боялося вождя. А тим, хто звик боятися, загалом не дуже й важить — звідки йде страх. Вождь знав це. Він просто підкинув їм іншу небезпеку.

До того ж, якщо Лисий просто вивідник — його можна не боятися. Він міг навмисне поголитися й роззутися, знаючи про їхнє кам'яне пророцтво. Жінки ще не наважувалися робити остаточних висновків, не могли подолати переляк, а чоловіки вже повільно півколом сунули на хлопця, тримаючи списи напоготові.

А ще й ця дівчина. Як вона підступно закохала в себе їхнього великого і вічного вождя! На таку небезпеку наражала їх!

Лисий розмів, що їх зараз не переконаєш. Пояснювати, що вони не вивідники — безглуздо, бо який же вивідник сам зізнається, хто він такий. Кожен стверджуватиме, що він не вивідник. Вивідники — вони такі.

Слово ніби висіло в повітрі. Ніхто не вимовляв, але всі так дружно повторювали його подумки, що воно ніби бриніло у вухах, наче його вибивали краплі дощу по землі, по одягу, по списках і кам'яній брилі.

Коло стискалося — точніше, півколо, бо Лисий уже стояв спиною до каменя й принаймні ззаду вже не чекав нападу. Наростало відчуття небезпеки. Він розумів, що його рятує тільки те, що жоден із чоловіків не наважується першим спробувати його вбити. Він пильно стежив за нападниками, краєм ока тримаючи в полі зору вождя і Лелю. Він завжди значно впевненіше почувався, коли вона поруч.

Він не міг нападати перший. Просто не міг. Це мало б сенс тільки тоді, коли б він хотів убити цих людей. А вбивати людей він не хотів. І при цьому розумів, що чим довше він не нападатиме, тим легше буде напасти їм. Для них він — ворог. За ці два дні вони вже встигли зненавидіти його. Він приніс неспокій у їхнє село, порушив усталений плин часу.

Якби не рештки страху в цих людей, його б уже не було. Битви не буде. Їх занадто багато. Буде просто смерть. І ради немає. Лисий напружено намагався щось придумати, й нічого придумати не міг. Жодної слушної думки.

Відстань скоротилася до трьох-чотирьох кроків. Вождь усе ще стискав Лелину руку зсудомленими пальцями.

— Смерть вивіднику! — закричав він так гучно й страшно, що, мабуть, і камінь би прокинувся.

І його воїни прокинулися. Вони відвели назад руки зі списками, готуючись метнути зброю з такої смішної й безнадійної відстані. Їх уже ніщо не могло спинити: ні страх, ні

інший наказ вождя, ні жалість до приреченої ними дитини.

Тільки на мить спинив їх пронизливий дитячий крик:

— Ні-і-і-і!!!

Крик пролунав просто з неба над головами, і якби воїни подивилися вгору, можливо, побачене б так вразило їх, що вони просто забули б про Лисого. Але вони не подивилися вгору. Вони кинули списи — дружно, майже одночасно, але все ж таки з затримкою на мить.

І цієї миті Лисому вистачило, щоб упасти на землю, просто їм під ноги, тож усі списи викресали іскри з кам'яної брили над ним.

— Бийте його! Голими руками задушть! — іще страшніше заволав вождь.

Та було пізно. Чоловіки підвели голови до неба й закликали.

Дощ заливав їм очі, тому вони не зразу й роздивилися, що то за диво — велика мокра колода в повітрі над їхніми головами, з якої стримить мітла. Навіть про Лисого вони забули. Мов зачаровані, дорослі воїни дивилися, як колода зробила коло над ними й полетіла прямо на їхнього вождя. Коли вона була вже зовсім поруч, старий з розмаху вдарив її своїм костуром, і той від удару розколовся, зламався навпіл. Ступа, над якою тепер усі побачили сплутане мокре волосся маленької дівчинки, вдарила вождя в груди, але він упав не зразу, бо все ще міцно тримав за руку свою полонянку.

Він упав за мить, коли ступа вже пролетіла далі. Він тримався за Лєлину руку, тож падав не на спину, а на груди, встигнувши спертися лівою рукою з уламком костура на землю. От тільки безпечно вивернути цей уламок він не встиг. Гострий край костура легко ввійшов у шию великому й вічному вождєві.

Його смерть бачило все село, крім одного-однісінького чоловіка.

То був Василь-Василем, чоловік уже літній, дужий і спритний, тільки повільний розумом. Може, саме за це й цінував його покійний вождь. Василь був його постійним охоронцем, він виконував найтяжчі доручення вождя. І якщо цього разу вождь крикнув: "Смерть вивіднику!", то не міг Василь крутити головою доти, доки не виконає наказу. Тим більше, що він і справді не розумів, як це Лисий не піддатний смерті.

Усі обернулися й стежили поглядом за ступою, а Василь мовчки зробив три широкі кроки до каменя, підняв із піску один зі списів і ввігнав його в груди юному ворогу, який іще не встиг навіть підвестися з землі. Виявилося, що нічого — піддатний. Василь повернувся й пішов до своєї хати. Наказ він виконав.

Ступа не приземлилась, а майже впала — і не дном на землю, а ребром. Вона повалилася на бік і покотилася по землі. Марічка випала, підводячись, вона єдина побачила те, що трапилося біля каменя. Ще не звівшись на ноги, мала пірнула в ступу вперед головою, схопила казанок і помчала до Лисого, на бігу наповнюючи казанок водою з баклажки.

— Швидше! Швидше! — благала вона, підбігши до нерухомого тіла хлопчика й опустившись перед ним на коліна.

Лєля підбігла до них тоді, коли вода в казанку вже закипала. Зібравши всі свої сили, дівчинка висмикнула з грудей Лисого списа, і з рани бризнула кров. Марічка

зразу вилила на рану мертву воду, кров зупинилася, рана почала затягуватись.

Але пізно, пізно, пізно...

Лисий уже не дихав. Склиним поглядом він дивився в небо, з якого саме перестав падати дощ.

Леля торсала його за плечі, ніби намагалася розбудити.

— Лесику мій! Лесику мій! — повторювала вона крізь сльози.

А вони рясно котилися з її очей, падаючи на обличчя і груди Лисого, змиваючи краплі дощової води.

Навколо з'юрмилися люди, стояли мовчки, дивилися. Тільки один глибокодумно зауважив:

— Воно, бач, в одному сходиться, а в другому... куди ж!

Розділ 5. Неміряна й конечна

Горе тому...

Вивідник, якого ще дві ночі тому послав вожак на захід, досі не повернувся. Вожак весь час тримав у голові це запитання: де він? І тільки зараз запитання зникло, як не було. Тому що з'явилося завдання, з'явилася нова мета. Він раптом зрозумів, що треба йти на північ, що той, хто йому потрібен, саме там. Понад те, вони всі там — усі, хто йому потрібен. Він зрозумів і те, що тепер йому не потрібно полонити й приводити кудись цих негідників, які повбивали половину його зграї. Він знав, що може й мусить сам їх убити. Це раптом стало очевидно. Просто знайти й убити. І все.

Це знання надихало вожака, змушувало його серце колотитися прискорено, слина сама скрапувала з зубів від передчуття довгожданої помсти.

Зграя, як завжди, підхопила настрій вожака. Всі відчували його окриленість і рішучість, усі ставали такими ж. Сьогодні! Сьогодні під ранок вони прийдуть до села. А наступної ночі нападуть на нього. Їх ніщо й ніхто не спинить. Там не залишиться нічого живого. Вони впиватимуться кров'ю своїх ворогів, із шалом трошитимуть кістки!.. Зграя бігла швидше, ніж у попередні ночі. Навіть нахилитися й підібрати розчавлену звіринку — ні, сьогодні їм це не потрібно. Швидше вперед, швидше туди, де вожак гаркне одне, найголовніше, найкраще, найсмачніше слово: "Вперед!"

Вони знали, що до села ще далеко, але ж ціла ніч іще була попереду. Вони встигнуть. І горе тому, хто опиниться на їхньому шляху!..

Куди поділася Марічка?

Куди ж поділася Марічка? Що це взагалі за дитина така, яку постійно треба шукати! Тут стільки справ, стільки колотнечі в селі, а вона знову десь завіялася! Попереджав же її: замкнися й сиди вдома, нікуди ні ногою! Як навмисне. Наче заповзялася довести до казу!

Івась не знав, куди себе подіти. Знову полізли в голову гидотні думки — що він ні на що не здатен, що даремно Лесик довірив йому бути тут старшим, що він не просто не впорався зі своїми обов'язками, а зробив усе гірше нікуди. Був би Лесик, була б Леля, виконував би те, що йому сказано, і все було б гаразд. А за Марічку, за комору, за вовкулаків відповідали б інші.

Сидів за столом, обхопивши голову руками й думав, думав. Василько дивився на нього співчутливо, а Петрусеві, здається, все було байдуже. Встав із-за столу, підійшов до дверей, щось обдивляється, тепер ось до комори пішов — що йому ті двері, що йому та комора! Хіба зараз до цього — коли до села дісталися вовкулачі вивідники!

— Івасю, тут нічого немає! — долинув із комори голос Петруся.

— А що ти там хотів знайти? — не зрозумів його Івась.

— Я нічого не хотів, — розважливо відповів хлопчик, — але тут усе пропало. Зникло.

— Що — все? — не підводячись із-за столу, спитав Івась.

— Усе — значить усе, — Петрусь не дратувався, відповідав так само статечно. — Ступа, мітла, казанок — усе зникло. Тільки рогац на місці, але ж це не той рогац.

— Який — не той? — спитав Івась, уже в дверях комори.

— Не самоносний. Самоносний вона забрала разом із усім іншим.

Мабуть, в Івася було якесь затемнення — чи то занадто багато відповідальності лягло на його плечі, чи то давався взнаки нічний час і жахливі враження від зустрічі з вовкулакою, чи то переживання за Лелю, Лесика, а тепер іще й за Марічку притупили кмітливість. Тільки він не зразу зрозумів.

— Хто — вона? Ти думаєш, тут знову була Люба?

Петрусь підніс свічку до Івасевого обличчя, щоб подивитися, чи той, бува, не жартує.

— До чого тут Люба? Ти що, не зрозумів? Марічка забрала.

— Марічка?!

— Звісно, Марічка! Вона полетіла рятувати Лелю й Лесика.

Івась зрозумів, що Петрусь має рацію. Тепер, коли він сказав це, стало цілком ясно, що саме так воно й було. Хлопцеві мурахи побігли по спині. Нічний політ на ступі — це не іграшки. А найгірше, що тут нічим не можна зарадити. Де її тепер шукати? Як її тепер спинити?..

Івась опутився на підлогу, притулився спиною до одвірка й так сидів, безпорадний і спорожнілий.

— Нічого з нею не станеться, — сказав Василько, аби щось сказати. — Ступа її слухається, літає вона добре...

Він замовк, розуміючи, що ці слова нічого не важать, що можна і вдесятеро краще літати й наразитися на таку небезпеку... Взяти хоча б лішака. Він також уміє літати. І ще невідомо, чи може ступа від нього втекти.

Найбільше всіх мучила невідомість. Вони не знали того, що вже знаємо ми, тож їх найдужче хвилювали події, які пройшли якраз без великих неприємностей. А що було справді страшним, про те вони нічого не знали.

Не знав, звісно, й Вухань, який прийшов поговорити про свої найбільш наболілі проблеми. Видно, він довго готувався до цієї розмови, продумав, що скаже, тому з першої фрази висловився дуже чітко:

— Ну, все одно так не... той...

— А як той? — в'їдливо спитав Івась, який, безперечно, зрозумів, про що йдеться.

— Треба поваляти, — здавалося, Вухань в'їдливості не помітив.

— Я тобі поваляю! Я тобі поваляю! — вибухнув Петрусь, узагалі не схильний до такого відкритого вияву своїх почуттів.

— А ти вважаєш, було б краще, якби це страховисько вночі прийшло до села й почало вбивати сонних людей? — Івась спробував перевести розмову в логічне русло.

Вухань пошкріб потилицю.

— Звісно, не краще. Чого ж його!.. Я ж не кажу! Тільки ж дуже воно... той.

— Дуже, — погодився Івась. — І все одно ми його ледве заспокоїли. А якби не дуже? Що б тоді було?

— Так хіба ж я що кажу! — Вухань мучився від того, що його не розуміють. — Я ж тобі людською мовою кажу: я ж не якийсь той... Тільки ж і так не можна! Він же висить, а ти той... Просто в серце. Він же ні втекти, ні той... От я про що!

— Ага-а! — здивовано промовив Івась. — Тобто хай би краще втік! Оце добре! Оце ти молодця придумав! Хай би втік. І розповів іншим вовкулакам, що тут на них пастки. Вони б тоді вже так обережно прийшли вдруге!..

— Та хіба ж я той!.. — спересердя кинув Вухань. — Та хай би вже краще вбило! А так висіти!.. Це ж просто... той!

— Як же ти його вб'єш! — Петрусь замислився. — Це ж сріблом треба. А у нас срібла майже немає. Тільки той уламок, який раніше в воді лежав. Скільки ж там його!..

— Так що ж сріблом... Можна й не сріблом...

— А чим? — з надією спитали Івась і Петрусь одночасно.

— Осикою, — незвично коротко відповів Вухань.

— Якою осикою?

— Звичайно якою, — відповів Вухань. — Кілками осиковими. Вони й упирів той... А що вже вовкулака!..

— А стріли осикові також можна? — поцікавився Петрусь.

— Так хіба ж я той... Так люди кажуть, що осикою можна. А я... що ж... Може, й той...

Петрусь їх уже не слухав. Він узяв із печі залежалу із зими вуглинку й почав щось малювати на підлозі.

— От повернеться мала, вона тобі помалює, — сказав Василько, який досі сидів тихо. Сказав, і прикусив язика.

— А де ж це вона? — стрепенувся Вухань. Він так любив розмовляти з Марічкою. Вона ніколи не знущала з нього й точно розуміла все, що він намагався сказати.

— Та хто ж її знає, де вона, — швидко відповів Івась, щоб ніхто інший не сказав чогось іншого. Спробуй потім пояснити, як літає ступа й чому досі про це ніхто в селі не знає.

Просіка

Досі він ніколи не бачив такої просіки. Вона й вовкулачий слід не нагадувала —

чиста й неширока, зверху вкрита гіллям. Було темно, але безпечно. Лисий мчав просікою, не торкаючись ногами землі. І зустрічного вітру не було — тільки тонкий холодний струмінь бив у груди й холодив їх. Дорога звивалася, але дивним чином у кінці її — там, далеко попереду, хлопець постійно бачив світло. Саме до нього він летів, воно було метою подорожі.

Аж ось гаряча рідина пролилася з повітря йому на груди й зігріла вихолоджене струменем вітру місце.

І водночас він літав над землею — без ступи, сам по собі, спостерігаючи все, що діялося під ним. Це не так, як одна частина його мчить просікою, а друга літає. Він був весь разом, цілий. Та одночасно перебував і там, і тут.

Лисий знав, що це він уже помер. Однак не було ні боляче, ні сумно. Все, що під ним відбувалося, було якимось нецікавим, байдужим. Ось тіло вождя з простромленим горлом — порожнє, мов ганчірка. Ось його тіло — таке ж порожнє. Над ним схилилася Леля й гірко плаче. Поруч б'ється в риданнях мала Марічка. Натовп навколо поступово розходиться. Лисий відчував Лелин і Марійчин біль, та сам ним не перейнявся. Вони так побиваються, бо думають, що йому погано...

Погано йому не було. І добре не було. Він усе бачив, і йому було ніяк. Тобто не було відчуттів.

Вони з'явилися спочатку непомітно, ледь-ледь. Лелині сльози почали стримувати його, затримувати, зменшувати швидкість, із якою він мчав просікою. Вони ніби заливали очі, й Лисий поступово втрачав вогник попереду — йому вже нібито й нікуди летіти. А потім з'явився біль у грудях, там, де холодило його зустрічне повітря, і він зрозумів, що то знову почала боліти рана, якої завдав йому Василь-Василем.

Лелині сльози геть засліпили його, й він перестав бачити майдан, дівчаток і тіло вождя. Він узагалі нічого не бачив, але тепер — розумів. От чого не було, коли він був мертвий — розуміння. Було знання, а розуміння — ні.

Та й як же він міг щось бачити, коли мав заплющені очі! Це ж Леля закрила їх, коли він помер. Її сльози огортали душу, ось уже й просіка десь зникла, як і не було її. Шкода, вона йому подобалась. От і почуття повернулися...

І раптом усе зразу стало на свої місця. Він розплющив очі й промовив:

— Скільки ж ти мене рятуватимеш?

Марічка голосно скрикнула.

— Я знала! Я знала! — репетувала вона крізь сльози, що полилися з її очей. — Я знала-а!

Що саме вона знала, Лисий так і не зрозумів. Потім колись спитає. Він дивився на Лелю. Сльози висохли в неї на широко розплющених прекрасних очах, вона невідривно дивилася на нього, більше вражена, ніж щаслива.

— То от про що казала русалка! — стиха промовила Леля.

Потім подумала й додала пошепки:

— Лежи тихо, щоб ніхто не побачив, що ти живий. Марічко, замовкни. Як стемніє, будемо тікати.

— Ні, — відповів їй Лисий. — Я знаю, що робити. Головне — не втручайся. Потім усе поясню.

Він повільно звівся на ноги. Цього, здається, ніхто з місцевих мешканців не побачив.

— Гей, Василю! — щодуху вигукнув Лисий. — Де ти є?

За мить усе село було знову на майдані. Ще хвилину вони всі мовчки дивилися на Лисого, а потім Василь, а за ним і всі інші, мов за наказом, упали на коліна. Жінки заголосили. Діти заплакали. Десять за деревами стривожено заіржали коні.

— Ану тихо! — розлігся над майданом голос Степана, того чоловіка з наполовину сивою бородою, який напередодні насмілювався сперечатися з вождем.

Не зразу, але все ж таки запала мовчанка, яку переривали тільки окремі зітхання й схлипування.

Степана починали слухатися. Втім, Лисий міг бачити кілька лютих пар чоловічих очей, він розумів, що стати вождем Степанові буде нелегко. Чимало тут залежить і від того, як він поведеться зараз.

— Вислухай мене без гніву, Лисий і босий! — почав чоловік. Він помовчав, збираючи думки до купи, й вів далі: — Ми були несправедливі до тебе... Це так. Ми винні перед тобою. Але ми не хотіли тобі зла. Навіть коли намагалися вбити тебе, ми просто захищалися. Ми не могли повірити в те, що ти насправді прийшов... Наші діди й батьки жили біля цього каменя... Ми завжди чекали, коли ти прийдеш, а коли ти прийшов, ми не повірили... Так буває...

Серед його односельців почулися голоси, які підтримували сказане. Мовляв, так, ми справді не повірили, а треба ж було повірити. Степан підніс угору праву руку, й шум стих.

— Вірити дуже важко... Покійний вождь учив нас вірити... А з'ясувалося, що й сам не вірив... А може, вірив, тільки втратив голову, побачивши твою сестру. Так буває з чоловіками... Вони втрачають голову, коли бачать вродливу дівчину... Ми були легковажні. Ми покладалися на вождя... Знайди прощення в своєму серці. Не карай наших жінок і дітей.

Лисому дедалі більше подобався цей чоловік. Він благав прощення, але все це промовив з гідністю, він не стояв на колінах, як решта його односельців. Дуже хотілося сказати, що все це чистий збіг обставин, що нічим він селу не загрожує, що, мовляв, відпустіть нас і будемо друзями.

Лисий знав, що так казати не можна. По-перше, йому все одно не повірять. Не кожного дня трапляються такі збіги, не кожного дня в усіх на очах оживають убиті й не кожного дня малі діти літають у небі на ступах. Йому не повірять. По-друге, якщо й повірять, то це ще гірше, бо тоді ніхто їх не відпустить. Добре ще, як не повбивають. А що не відпустять, то однозначно. Можливо, ще вранці Лисий і піддався б на цю спокусу — сказати правду. Але тепер — після смерті й воскресіння — він уже був іншою людиною. Він став дорослим і відчував це.

— Ти сам кажеш, що ви не вірили, — почав він спокійно й виважено. — Як же я

можу вірити вам? Ви все життя прожили з цим кам'яним пророцтвом — і зрадили його. Тепер хочете, щоб я, пожалівши вас, сам порушив те, що сказано древніми?

Люди на майдані приречено похнюпили голови. Лисий бачив, що вони на все згодні, готові прийняти кару, яку вважали заслуженою. Мовчав і Степан, розуміючи, що хлопець каже правду — ту правду, яку він, Степан, знав і в яку сам Лисий уже майже вірив.

— Ти говориш, як доросла людина, хоч іще дуже молодий, — знову мовив чоловік. — У тебе попереду довге життя. Не починай його з помсти. Подивися на цих людей. Вони все готові віддати тобі й твоїм дівчаткам. Скажи, що ви хочете, ми нічого не пошкодуємо.

Леля слухала й вухам своїм не вірила. Вона розуміла, що не може втручатися, бо не знає всього — не знає, про яке пророцтво йдеться, чому ці люди так бояться Лисого. Та й він сам заборонив їй втручатись. Але навіть не ця невідома правда найбільше дивувала дівчинку. Вона не впізнавала свого друга. Він нібито був таким самим, але раніше вона ніколи не чула, щоб він так розважливо говорив, щоб у його голосі була така доросла сила. Лисий і раніше був доросліший за свій вік. Тепер вона бачила, що нагла смерть хоч і відступила, та забрала те найцінніше, що має кожна людина і що не повертається, коли людина стає дорослою. Їй стало дуже сумно. Дівчинка ладна була заплакати. Тільки от її сльози, які вміють повертати людині життя, не можуть повернути їй дитинство.

— Мої умови такі, — спокійно й неголосно промовив Лисий, але кожне його слово так пильно ловили всі присутні на майдані, що він міг собі дозволити говорити тихо. — Ви даєте нам пару коней. Молодих. — Він зробив паузу, щоб пересвідчитися, що заперечень немає й до цього питання можна вже не повертатися. Люди мовчали, тож він знову заговорив: — Ви обіцяєте, що не будете переслідувати нас, не будете стежити за нами. Ми обіцяємо, що підемо від вас назавжди. І що ніякого лиха вам не заподіємо.

— Домовилися, — сказав Степан.

Але погляд Лисого на мить упав на Василя, і хлопець зрозумів, що ніяка сила не змусить того виконати угоду.

— Якщо домовилися, — Лисий хвилинку подумав, — то затримайте Василя, щоб він не пішов по наших слідах. Він і раніше не дуже дбав про інших, і тепер не збирається.

— Це я тобі також обіцяю, — кинувши тяжкий погляд на Василя, відповів Степан.

— Тоді давай потиснемо один одному руки, скріпимо нашу угоду, — запропонував хлопець. — Ти від імені вашого села, я від імені своїх друзів.

Він знову поглянув на Василя й подумав, що Степанові все ж таки нелегко буде дотримати слова й не пустити цього похмурого й недалекого чоловіка. Що ж. Хай спробує їх вистежити.

Новина на все село

Спробуй протиснутися туди! Люди з'юрмилися так щільно, що навіть Петрусь — на що вже худий! — і той не міг протовпитися ближче. Вони стояли мовчки, лише зрідка котрась із жінок прицокувала язиком і тяжко зітхала.

Хлопчик вирішив, що саме тут і є слабке місце в людському паркані. Він уперся плечем у могутнє стегно жінки, й вона відступила. Не для того, щоб пропустити, а щоб подивитися, хто це тут такий зухвалий. Але й цього виявилось досить. Петрусь протиснувся наперед, а за ним, скориставшись нагодою, проникли й Івась із Васильком.

У центрі кола лежало велетенське смердюче тіло вовкулаки, вбитого вночі. Вдень воно мало ще гидотніший вигляд. Усі троє хлопців кілька днів перебували серед цих страшних істот, але й вони зараз здригнулися, одночасно відчувши брид і страх.

— Прийшли, — тихо промовив хтось із чоловіків у натовпі.

— Привели на нашу голову, — озвався другий. — Уже хоч би на очі не з'являлись.

Івась зрозумів, що це стосується саме їх, але що воно означає, не збагнув. Так наче саме їх тут чекали. А чого їх чекати? Вони що — найстарші, найдужчі? Зараз, як ніколи, дивлячись на мертвого вовкулаку, хлопчик усвідомлював, що вони просто діти. І не більше. Ще з Лесиком і Лелею...

— Чого ти... той! — гримнув на чоловіка Вухань. — Що вони тобі?..

— А ти не визвірайся на мене! — огризнувся чоловік. — Як мале дитя... Знай собі в іграшки грається!

Чого-чого, а такого озлоблення серед людей Івась не чекав. Видавалося, ніби люди шукають крайнього, винного. Але ж діти не могли бути винними! В чому? А Вухань? Якби не його "іграшки", вовкулаку тут ніхто так би й не побачив. Принаймні до того часу, коли вони прийшли б усі разом, зграєю, серед ночі. Та й тоді розгледіти їх ніхто в селі не встиг би.

Разом із тим, люди стримувалися. Чогось чекали. Й Івась зрозумів, чого. Точніше, кого. Чекали Інженера.

І той з'явився. Хлопцеві дуже не хотілося з ним розмовляти — все ще був лихий на старого. При тому й почувався трохи винним, бо занадто вже різко останнього разу розмовляв із ним. Але зараз, він розумів, не до образ. Надто страшна небезпека нависла над селом. Треба разом вирішувати, що робити, як боронитися.

— Все ж прийшли, — стиха мовив Інженер, дивлячись на волохату потвору. — А я ж так сподівався, що тепер уже не прийдуть.

— Чому ви так сподівалися? — спитав Івась.

Інженер не відповів.

Усі мовчали, з надією дивлячись на нього. Та що довше дивилися, то менше надії лишалося в очах односельців. Усі якось разом почали розуміти, що перед ними стара немічна людина, яка не знає, що робити, й просто боїться за своє життя. Раніше хоч Ряха додавав Інженерові ваги й незвичайності. Тепер — уже вдруге — Івась бачив старого без вірного сторожового пацюка.

— Що з Ряхою? — майже лагідно спитав він Інженера.

Цього разу він дуже швидко дочекався відповіді:

— Немає Ряхи. Немає. Зовсім немає. Помер Ряха.

На затуманених очах старого виступили мутні сльози. Не зганяючи їх з очей,

Інженер повернувся й важко побрів додому.

Йому в спину дивилися всі. І всі раптом збагнули, що старійшини в їхньому селі більше немає. Що вони самі повинні приймати рішення й якось боронити себе й свої оселі. І мимоволі всі глянули на Івася. Від тих поглядів йому стало моторошно.

Він був лише на три роки молодший за Лесика, але зараз розумів, що тільки Лесик може врятувати село. А його немає... Щоб не дивитися людям в очі, Івась опустил голову й дивився на те, що лежало просто перед ним. Брудна сіро-руда істота, більша за найбільшу в селі людину — Бороду. На пальцях загнуті жовті пазурі. З ошкіреного рота визирають могутні ікла, що звикли рвати м'ясо. Широченні груди, посередині яких зияла рана.

— Петрусю, скільки людей вам потрібно в допомогу, щоб до вечора підготувати пастки і зброю? — тихо спитав Івась, не підводячи голови.

Малий подумав, потім відповів:

— Не знаю... Арбалети я сам доведу до ладу... Пастки й Вухань може зробити, якщо троє... четверо чоловіків допомагатимуть. Ще двоє... троє, щоб нарубати й нагострити осикових кілків. От і все.

— Хто може допомогти Вуханеві й Петрусеві робити "іграшки", — Івась зробив наголос на останньому слові, — починайте роботу. Де Борода?

— Я тут, — з готовністю відповів той за спиною.

— Бородо, — Івась нарешті підвів голову й зазирнув велетневі в очі. — Треба зібрати все срібло, яке тільки є в селі.

— Та де ж його... — почав чоловік, але Івась перебив його.

— Я знаю, що немає. Але треба знайти бодай жменю. Щоб зробити наконечники для стріл. Чуєте, люди? — Він подивився на всіх, хто стояв довкола. — Пригадайте, подумайте. Тільки сріблом ми можемо перестріляти цю погань. Пошукайте.

Ніхто нічого не сказав, та й не треба було казати. Івась полегшено зітхнув, коли люди почали розходитися. Ніхто не заперечив. Це головне. Бо слів, щоб переконати тих, хто не вірить у можливість захистити село, у хлопця не було. Він і сам сильно в тому сумнівався. Де ж Лесик? Де Леся? Де Марічка?

Безслідна мітла

Вони вирушили на світанку — дівчатка верхи, а Лисий пішки, зі ступою на рогачі в лівій руці й зарядженим арбалетом у правій. Ліс навколо стояв вогкий і холодний. Вчорашній дощ ніби змив залишки літа й приготував землю до осені. Он уже й жовте листя на осиці. Його ще мало, але скоро вже все воно пожовкне, а оці листочки, які почали золотіти першими, першими й облетять.

Між нею і Лисим була кобила, на якій сиділа Марічка. Тому Лисого Леся майже не бачила. Більше бачила спину малої, і відчувала, як дівчинці важко. Відчувала, швидше порівнюючи з собою. Їзда верхи виявилася дуже непростою справою. Стремена їм підв'язали, навіть Марійчині ніжки діставали до них. Але це не дуже рятувало. Сідло було слизьке й велике — на дорослого чоловіка, доводилося постійно триматись однією рукою за луку, щоб не з'їхати й не випасти. А кінь із кожним кроком так підкидав! За

півгодини Леля набила собі сідниці й тільки дивувалася, як це Марічка терпить.

Йшли вони прямо на південь, нікуди не звертаючи, якщо можна так сказати, якщо можна в лісі йти, нікуди не звертаючи. Леля знала, що Лисий не довіряє Василю-Василему, як він називає того чоловіка, що завдав йому смертельного удару в груди. Загалом вона була схильна вірити Лисому — і в цьому також. Цілу ніч вони прошепотілись у великій круглій хаті покійного вождя, де тхнуло старістю й цвіллю, намагаючись не розбудити Марічку. Мала була така виснажена майже безсонною ніччю напередодні й переживаннями попереднього дня, що заснула зразу ж, щойно голова її торкнулася подушки.

А Лелі й Лисому було про що поговорити. Він їй усе розповів, вони разом спланували дорогу додому. Тільки одну тему всіяко оминали в розмові — про те, що у Лелі є жива вода. Вона й тоді, на березі, після розмови з русалкою нічого не сказала про це. Тепер це було те, що найбільше бентежило її. Від самого воскресіння Лисого вона майже ні про що інше не могла думати.

Безперечно, Лисий здогадувався, чому він ожив. Таке з ним уже було. Чи майже таке. Ще коли він захворів на страшну смертельну хворобу, його врятували Леліні сльози. Старий Інженер (от уже кого треба називати вічним!)

розповів їм тоді історію про своє одужання. І його також врятували сльози — сльози його дочки.

Але одужання й оживлення — це все ж таки різні речі. Тепер Леля була впевнена, що русалка сказала правду. Вона справді має неоціненний скарб. І від цього усвідомлення Лелі ставало страшно. Занадто важкий тягар для дівчинки тринадцяти років.

— Марічко, як ти? — стиха спитала вона.

— Нічого, — відповіла дівчинка. — Верхи краще, ніж на ступі.

Це було несподівано.

— Чим же краще? — поцікавилася Леля.

— Не холодно. Кінь теплий. А тобі хіба не краще?

— Ой ні, — зізналася Леля. — Я тепер уже не тільки сидіти не зможу, а мабуть, і кроку не зроблю. Все собі повідбивала.

Лисий їх почув і зупинився.

— Злазь, — коротко мовив він. — Іди попереду. Зі ступою.

Сам він узяв мітлу й пішов у хвості, замітаючи сліди. Мітла ніби жила своїм окремим життям — метелялася позаду, і Лисий навіть не озирався, бо знав, що тепер їх ніхто не знайде. Мітлу даремно називали безслідною. Сліди вона не замітала, а просто знищувала — ще один цінний "подарунок" від баби Яги.

— Лелю, — погукав він через кілька хвилин.

Дівчинка озирнулася, й Лисий рукою показав їй, що треба завертати праворуч, іти на захід. На південь від цього села вони вже були. Й ніяких приємних спогадів не лишилося — ні про Чату, ні про порожні дерева, ні про болотну погань.

Леля погукала Глину, який забіг надто далеко вперед. Собаці, схоже, зовсім не до

вподоби були їхні нові супутники, тож він намагався триматися подалі від коней, розуміючи, що ніякі його протести тут не зарадять — коней ніхто не прожене.

У лісі ставало парко. Діти поспішали. Втім, Леля стала забобонною — вона знала, що коли спішиш, неодмінно стається щось погане, щось затримує тебе, ще й невідомо, як надовго.

Глині велося ще гірше. Він не розумів, навіщо було звертати зі знайомої дороги. Доти вони поверталися додому так, як прийшли сюди. Тепер занурювалися у незнайомий ліс. Тут, звісно, було цікаво — нові запахи, взагалі новий простір. Але знайомою дорогою ходити принаймні не менш цікаво, бо можна відшукувати ледь вловимий свій і Лелин запах, так було більше впевненості в тому, що вони на правильному шляху.

А Марічка, так багато переживши за останні дні, майже куняла в сідлі, хоча й була як ніколи збентежена. Що сталося в селі, чому Лисий так дивно розмовляв із людьми, вона не розуміла. А те, чого не розуміла, їй не подобалося. Марічка вміла розуміти навіть те, чого не розуміють інші — найрозумніші. От Леля, наприклад. Вона вже така розумна, така розумна! І все одно не вміє так, як Марічка, розуміти тварин, воду, траву...

А от те, що сталося в цьому дивному селі, Лелю, схоже, не здивувало. А мала губилася в здогадках. Найбільше її бентежив Лесик. Він був не такий, якого вона знала. Ні, він не міг бути поганим чи що там. Просто Марічка ніколи не бачила, щоб люди так швидко змінювалися. Це було ще страшніше, ніж те, як змінився Пластун. Хоча той, можливо, ще зміниться назад. А Лесик...

Вони все йшли незнайомим лісом, сторожко, обережно, водночас намагаючись не гаяти часу. Крик вовкулаки, про який розповіла Марічка, хоч і був дуже далеко, все ж мимоволі підганяв і Лисого, і Лелю. А якби вони знали, що діється за їхніми спинами, то, можливо, йшли б іще швидше.

А коли б не звернули на захід, то втрапили б у ту ще халепу!

Засихання живої людини

Якби не Степан, Василя б село вбило зразу після того, як чужі діти зникли в лісі.

— Це він! Це все він! — гукали люди, повільно стискаючи коло докруг Василя.

Хоч від лисого й босого вдалося відкупитися, ніхто до кінця не повірив, що напасть їх тепер мине. Та й коней шкода! Пара найкращих коней! І в цьому звинувачували насамперед його — адже ніхто інший, як він, зміг убити лисого й босого, хоч і ненадовго.

Його просто розшматували б, якби не Степан. Той вийшов наперед, розвернувся спиною до Василя, й голосно гукнув:

— Ану скажіть мені, хто не хотів убити хлопця!

Натовп на мить завмер. Не чекаючи, поки люд знову загомонить, Степан вів далі:

— Хто кидав у нього списа?

Таких було кілька, але жоден із них зараз у тому не зізнався.

— Мовчите! Хто хоч слово сказав вождеві, коли той вирішив одружитися з

дівчиськом?.. Знову мовчите! Чим же тоді Василь гірший від вас?

Люди мовчали, однак видно було, що мовчали більше зі страху. Чим глибше вони усвідомлювали свою провину, тим більше ненавиділи Василя. Він ніби був призвідцем. Ніби самі вони стали винними через нього. Якби подумали, то зрозуміли б, що це не так. Але ж такі люди. Упав із дерева, набив гулю — хто винен? Дерево. Не я ж!

— А тепер усі по хатах! — сказав Степан неголосно, та всі зрозуміли, що справді треба йти, бо хто його зна, чим воно закінчиться.

Народ повільно побрів додому. Тільки Степан, Василь і ще троє чоловіків, які не відходили від нового вождя, лишилися на майдані.

— Самі ж хотіли вбити, а тут крайнього знайшли... — почав Василь, зазираючи в очі Степанові.

— Мовчи, покидьку! — гаркнув на нього новий вождь так, що всі, хто ще не встиг сховатися в хаті, озирнулися.

"Оце правильно!" — подумали вони, перш ніж переступити поріг.

— Та чого ж ти на мене, Степане? — знову заговорив Василь. — Та чого ж я покидьок?..

— Мовчи, я сказав! Я б тобі пояснив, але людина, яка може лежачу дитину вдарити списом у груди, це й не людина. А просто покидьок. Замкніть його в тій хаті, де ночував лисий і босий, — кинув Степан через плече чоловікам.

Василь ходив із кутка в куток, зупинявся, грюкав кулаками по столу, навіть головою в стіну бився — і ніяк не міг заспокоїтися. Він, єдиний, хто справді захищав вождя, хто до кінця лишався йому вірним, хто навіть після смерті вождя виконав його наказ... Він же й виявився крайнім. Його ж у всьому й звинуватили! Не пуголка того лисого, через якого все трапилось, а Василя, який цього пуголка зумів убити, — хоча й не надовго.

Та вони ж узагалі про вождя вже не думають, наче його й не було! Наче не він виховав їх, наче й не він стільки років мудро правив селом! Тільки б цього босого пацана не образити! Після всього, що те непорозуміння принесло в їхнє село!!!

Василя колотило, немов у пропасниці. Його, мов ворога, зачинили в хаті, наче свиню недоумкувату, щоб не втік, щоб не простежив, куди ці малі пішли з їхнього села. А вони ж знають, куди йдуть. Хай хто хоче, вірить, що вони сюди випадково приблудилися, та Василя не обдуриш. Отак усі троє й приблудилися! Ще й зі своїм шолудивим псом! Він ось уже більше тридцяти років на світі живе, а таких великих собак іще ніколи не бачив. Нема в нього такого великого собаки. А в них, бач, є! Він зроду-віку не чуй, щоб довбана колода могла літати по небу, ще й дітей у собі возити. А в них, бач, є! Навіть вождь, якого Василь любив більше, ніж рідного батька, і той із лисим жабеням розмовляв шанобливо, як із Василем не розмовляв ніколи!

Весь світ виявився незрозумілим, неправильним, диким. І виходило так, що тільки він, Василь, знає, як воно мусить бути. Тільки він один може все виправити — знайти цього недорослого негідника і вбити. Вбити ще раз — і вже остаточно. Щоб не ожив. Це та відьма зеленоока його оживила, не інакше. Тож і її треба вбити. Щоб уже ніхто не

ОЖИВИВ.

Тоді все в світі знову стане на свої місця. Може, вождь і не оживе... Але хто сказав, що вождем тепер повинен стати Степан, який так принизив їх усіх? Ні, вождем повинен стати той, хто справді любив вічного вождя, був до кінця вірний і відданий йому. Той, хто виправив кричущу несправедливість. От хто повинен стати вождем. А ставши вождем, він стане й вічним. А не Степан.

Не Степан.

Василь знав, що робити.

— Охріме! — погукав він через двері.

Охоронець не відповів.

— Охріме, чуєш? — повторив Василь.

— Чого тобі?

— Пити хочу, як павук!

— Ото смішний! — Охрім і справді розсміявся. — Хіба ж павуки п'ють?

— А як же вони живуть, якщо не п'ють? Пити всі повинні — курка, й та п'є... А я ж не курка.

Охрім не відповів. Перечекавши кілька хвилин, Василь знову погукав його:

— То що, так мені без води й сидіти?.. — Не дочекавшись відповіді, Василь повів далі: — З самісінького ранку нічого не пив. Як ото розбудив мене вождь, щоб за малим стежив, то так я й не їв, і не пив.

— Потерпиш, — озвався нарешті вартовий.

— Ні, засохну, — твердо відповів Василь.

Розмова урвалася. В'язень був задоволений. Він і не розраховував, що Охрім порушить Степанів наказ і так тобі й відчинить двері.

Але Василь знав людей. У кожній людині він, як ніхто, вмів розгадати найгірші й найпотаємніші порухи. Вони всі були і в його власній душі, тож він умів ними користуватися. Йому лишалося чекати.

Чекати — не страшно. Чекати він умів. Та й поспішати нікуди. Хоч куди б ті зайти подалися, Василь знайде їх. Це добре, що вони коней взяли. У коня такий слід! А у двох коней — то й поготів. Знайде. А зараз, якби й пощастило звільнитися, всі ж негайно помітять. Тоді вже сам він далеко не втече. Доженуть. А якщо доженуть...

Про це Василь думати не хотів.

Спливла година. За нею — друга. От зараз Охрім уже починає нервувати. "Чом же це Василь так довго мовчить? — думає він. — То вже прямо помирав від спраги, а тепер мовчить. Чи не засох?" Мабуть, саме так він і думає. Хвилюється. Йому ж теж Василя шкода. Хай і завинив, та не чужий же! Не зайда якийсь — лисий і босий!

В'язень тихенько роззувся й поклав чоботи посеред світлиці, халявами до вікна. Потім неголосно охнув і повалив стільця.

Як він і розраховував, Охрім уже не просто переживав за нього, а й уважно прислухався до того, що діялося в хаті. Почувши, як охнув, а потім упав Василь, Охрім озирнувся на майдан, щоб когось покликати на допомогу. Ні живої душі. Він кинувся до

віконця й зазирнув усередину. Затуливши долонями тьмяне скло — від сонячного світла — все одно нічого до ладу не побачив. Тільки дивним чином вигнуті Василеві ноги серед кімнати. Охрім знову підбіг до дверей і відчинив їх.

Останній подарунок Інженера

Знову пішов дощ. Він дуже затримував роботу, хоча в чомусь був і корисний. Так, дощ піднімав траву на тих клаптях дерну, що прикривали вже готові пастки, й змивав запахи.

Борода намагався як найощадливіше поводитися зі сріблом, але дедалі очевидніше ставало, що стріл вийде дуже мало. Прийшла Каченя. Тихо стала в дверях і не наважувалася зайти, доки Борода щось чаклував над кувалдою, стоячи до неї спиною. Коли велетень нарешті озирнувся, дівчина несміливо всміхнулася йому.

— Що ж це буде, Бородо?

— Ти, якщо прийшла дурні питання ставити, то вже йди, — в устах Бороди це було вишукано чемною фразою. Борода любив Каченю. Але одружуватися з нею не збирався, тож завжди розмовляв із дівчиною так, ніби щось вона не так зробила.

Каченя не йшла, сором'язливо опустивши очі долу.

— То що ще? — спитав Борода.

Дівчина спалахнула. А може, то просто майнув по обличчю відблиск вогню в горнилі.

— Я ось... Принесла. Не знаю, що воно таке, але... Мені здається, це також срібло.

— А де це ти взяла? — поцікавився Борода, роздивляючись маленьку незрозумілу річ, трохи схожу на чотирилисту квітку бузку. Тільки одна з пелюсток довша за решту.

— Це у нас іще від бабуні. А звідки вона взяла, я й не знаю, — знову впали на обличчя Качені маленькі яскраві заграви.

— А що бабуня з ним робила? — Борода не міг збагнути призначення такої маленької і, схоже, зовсім непотрібної речі, яку Каченина бабуня навіщось берегла.

— Нічого не робила. Воно собі лежало в її скриньці. Скринька вже зовсім стара, розсипатися почала, а колись дуже гарна була.

— Принеси, подивлюся. Може, щось зроблю, якось полагоджу, — Борода сам себе не впізнавав.

— Гаразд, — тихо відповіла дівчина.

— Ну, то й гаразд, якщо гаразд. Іди вже. Роботи багато.

Каченя мовчки розвернулася й пішла геть, а Борода стояв і дивився, як вона перевалюється з ноги на ногу. Качка, та й годі. І чому краса — Любі, а удача — Качені?

Борода кинув срібний хрестик у чашку і спересердя сильно вдарив молотком по ковадлу. Сипонули іскри.

У Вуханя робота йшла через пень-колоду. Коли Петрусь пояснював йому свій задум, Вухань радісно сміявся, щасливий, що хлопчина так дотепно придумав. А потім ураз похмурнів і починав говорити.

— Не, ну, воно, звісно, той... Тільки ж... Ох, не знаю!..

Більш змістовних висловів, як правило, не було. Він і сам розумів, що зараз не до

розмов. Брався до роботи, і все ж не міг прогнати думки про те, яких же мук зазнають у цих пастках бідні вовкулаченьки. Тож і робота не дуже рухалась.

А Петрусь, залишивши Вуханя керувати чоловіками, які йому допомагають, біг до своїх арбалетів. Справ у нього вистачало.

Та найбільш заклопотаний був Івась. Збігав до дуба, де Василько сидів на зрізі верхівки, й допоміг пояснити трьом чоловікам, які гілки треба зрубати, аби не затуляли галявин, що ними можуть бігти вовкулаки. Потім з одним із чоловіків мчав до яруги, в яку треба позносити зрубане гілля, щоб перегородити їм шлях, — яругу з жодного дерева не було видно. Звідти до жінок, які копали вовчі ями на зібраних городах, до теслі, що гострив осикові кілки для цих ям та інших пасток, придуманих Петрусем і Вуханем. По дорозі висвістив із засідки Наталку, й та розповіла, що Люба з хати не виходить, але вона там, бо на вікні фіранки спочатку були розсунуті, а потім запнулися. Тобто Люба ж їх запнула, хто ж ще? Пластун також до неї не приходив, ані Інженер. Ніхто не приходив.

Івась побіг до кузні, щоб з'ясувати, скільки наконечників зі сріблом виходить у Бороди, й по дорозі нагнав Інженера.

Першим бажанням було звернути на іншу вулицю й піти до якогось іншого місця, пізніше зайти до кузні. Але стало соромно. Невже він боїться? Он як тяжко людина пересувається, човпе ногами, здійснюючи куряву, спина зігнута — зовсім старий чоловік. Навіть шкода його стало.

Івась порівнявся з Інженером і спокійно з ним привітався.

— Добре, що я тебе зустрів, — втомлено й захекано промовив Інженер.

— Не гнівайтесь, — несподівано для себе самого сказав Івась. — Я так із вами розмовляв... Просто...

— Я знаю, — перебив його Інженер і, трохи віддихавшись, додав: — Не вибачайся. Я все ставлюся до вас як до дітей, а ви... Ви, звичайно, і справді ще діти. Тільки от занадто багато недитячих клопотів у вас. Тому вам і здається, що ви вже дорослі... Втім... Ви справді доросліші, ніж інші діти вашого віку.

— То, може, ми вже заслуговуємо на те, щоб знати правду? — обережно спитав його хлопчик.

— Правду? — здивувався Інженер. — Яку правду ви хочете знати?

Івась миттю роздратувався.

— Ви добре знаєте, що я маю на увазі!

— Можливо, — нібито погодився старий. — Може, я й знаю. Але я знаю все ж таки не те, що ти маєш на увазі...

— Правда одна! — тепер уже Івась перебив Інженера. — І саме її я маю на увазі!

— Ти гарячий, — Інженер замислився. Потім знову заговорив: — Таким же гарячим був і Довгоногий... Я любив його. Я знав, що він довго не проживе. Знав, що для походу в Руїну більше годиться Лисий... Але я любив Довгоногого. Саме тому, що він був гарячий і нерозважливий. Навіть ти ще не встиг наговорити мені стільки зухвалого й нахабного, як устиг за своє коротке життя Довгоногий. Бач, як воно виходить... Давай

сядемо, якщо хочеш далі розмовляти.

Івась не знав, що відповісти. Він хотів розмовляти. Він таки сподівався, що Інженер скаже йому те головне, що мусить сказати. Але ж там було стільки справ! Хвилинки вільної він не мав.

— Сідай, сідай, — заохотив старий, важко опускаючись на колоду під чиїмось зеленим від моху тином. — Часу в тебе вистачить. Вовкулаки сьогодні не прийдуть.

— Звідки ви знаєте?

— Це, друже, найстрашніше дитяче запитання: звідки ви знаєте? На нього завжди найважче відповідати. Бо я й сам часом не пам'ятаю, звідки які в мене знання. А тим більше, коли йдеться не так про знання, як про висновки... З життя знаю — от звідки. Вовкулакам ми не потрібні. Їм потрібен Лисий. А Лисого тут немає. Тому, я гадаю, вони й не нападатимуть на нас, доки Лисий не повернеться до села. Може, й зовсім не нападатимуть, якщо перехоплять його десь по дорозі...

— Не перехоплять, — упевнено мовив Івась. — Його ніхто не перехопить. Тим більше, що він завжди може залізти на дерево, а вони по деревах не лазять.

— І скільки ж він там на дереві сидітиме? Та ще й сам-один.

— Він не сам-один. З ним Леля. І Глина.

— О! Від вашого Глини багато користі! — глузливо протягнув Інженер. — А Леля... Це добре, якщо вони разом. Коли вони разом, їх справді важко подолати.

— Ви так кажете, ніби й самі хотіли їх подолати, — майже ображено пробурмотів Івась.

— Та де вже мені, старому, — ще більш глузливо відповів Інженер.

— Чекайте, — раптом осінило Івася. — А чого ж вони тоді напали на наше село? Там Лесика не могло бути.

— Ну, — відповів старий, — там був хтось інший. Їм потрібен був хтось із вас. Я так думаю.

— Леля?

— Може, Леля. Може, ти. Не знаю. Але хтось із вас — це напевно.

— Тому ви так розгнівалися на Лесика, коли він нас сюди привів?

Інженер, схоже, здивувався.

— Чому розгнівався? Тобто так, я на нього розгнівався, але не через те. Вам я зрадив. Діти в селі — це завжди добре. Це означає, що село не вмерло. Адже діти — це майбутнє. Я вам дуже зрадив тоді...

— От бачите, — знову перебив його Івась. — Ви знову починаєте говорити про щось інше, замість того, щоб сказати мені правду. І так завжди.

— Правду?... — Інженер замислився. Він думав довго, бгав у руці своє жовте ліве вухо, ніби намагався запхнути його в голову. — Правду... А що таке правда? Як ти її уявляєш?

Івась розгубився. Він добре знав, завжди знав, що таке правда, однак зараз збагнув, що не може відповісти на запитання старого. Як пояснити, що таке правда? "Це не брехня"? Так Інженер і не брехав йому. Просто говорив про інше. В цілому, правду

казав.

— Правда, — нарешті порушив він мовчанку, — це те, що є.

— Ага, — зрадів Інженер, — тобто це ось дерево — це правда?

— Ні, — не погодився Івась. — Дерево — це дерево. А правда — це те, що ми про це дерево знаємо...

Він іще не договорив, а вже зрозумів, що верзе дурниці. Зрозумів, бо згадав ману, яку Люба наводила на порожні місця. То були кущі, трава, паркан, але то була неправда. Він знав про ці кущі одне, а вийшло зовсім інше.

Однак Інженер, очевидно, не зрозумів, чому Івась замовк.

— А знаємо ми те, що бачимо, чуємо, чого торкаємося. Побачили дерево, торкнулися його — і вирішили, що це і є правда, що ми про нього все знаємо. Насправді ж усе зовсім не так, Івасю. Зовсім не так.

— А як? — спитав Івась, хоч міг і не питати. І так уже було ясно, що Інженер доведе свою думку до кінця.

— Як? Не знаю. Знаю тільки, що єдиної правди не існує. А якщо й існує, то її ніхто не знає. Бо знати її неможливо. Правда — як ліс. Ми знаємо, що вона є, ми живемо серед неї, але про неї не знаємо майже нічого. Що з того, що ти бачиш осокір і можеш торкнутися його рукою? Ти можеш сказати, скільки років він росте на землі, хто його посадив, чи є в ньому шашіль, чи водяться під ним черв'яки? Якщо з'їсти його плоди, що з того вийде? Навіть про одне дерево ти не можеш знати всього. А що вже казати про весь ліс? Про всю правду?

Інженер знову замовк і зайнявся своїм старечим вухом. Івась мовчав і чекав.

— Її ніхто не знає, — повторив Інженер. — Кожен знає тільки свою правду. От ти думаєш, що це просто дерево, — і в цьому твоя правда. А я знаю, що його посадив мій дід на честь мого народження. Тоді ще діди доживали до народження онуків. І це моя правда. Чи стала вона твоєю від того, що я тобі про неї розповів? Звісно, ні. Ти просто про це знаєш, а я це відчуваю... Для мене це навіть більше, ніж правда...

Івась уже зовсім заплутався в цій розмові. Він зрозумів, що Інженер і далі нічого важливого не скаже. А правда про дерева йому набридла.

— Ну, не хочете казати, то й не кажіть. Мені треба бігти. — Івась підвівся й швидко пішов геть.

— Стривай! — погукав його Інженер, коли їх розділяли вже з десять кроків.

Хлопчик зупинився.

— Візьми ось, — ховаючи очі, промовив старий.

Він простягнув Івасеві полотняний вузлик, у якому лежало щось важке. Івась розгорнув полотно. У ньому була срібна ложка — величезна, як дерев'яна, з майстерно зробленими візерунками на ручці.

— Тримав її про всяк випадок, щоб очищати воду, — не дивлячись в очі, пояснив дід. — Ну, вода зараз і так добра. А нащо буде та вода, якщо... Сподіваюся, вам знову вдасться перемогти вовкулаків. От тільки чи це вас порятує...

Він розвернувся й почовгав додому. Старий, геть сивий чоловік, зігнутий у спині чи

то знаннями, чи то роками, чи просто переживаннями.

Найкоротший шлях — плутаний

Вони, звісно, переживали, як там удома, однак усе одно намагались якомога частіше змінювати напрямок, заплутувати сліди.

— Він уже ніжащо наш не знайде, — сказала Марічка на привалі, жуючи шмат смаженого м'яса.

М'ясо дав їм на дорогу Степан. Хоч Лисий і вірив йому, але ще на світанні, коли вони відійшли зовсім недалеко від села, Марічка уважно обдивилася соковиті смажені шматки свинини, понюхала, послухала і сказала, що м'ясо добре, їсти можна. Лисий відбатував ножом чималий шматок і кинув Глині.

Пес не чекав такої щедрості й просто проковтнув кусень м'яса, не лише не розжувавши, а й смаку майже не відчувши. Він подивився на Лисого, схиливши голову набік. Замість того, щоб кинути ще шматок, хлопець і собі уважно дивився на собаку. Так вони й перезирилися, доки Глина не сказав:

— Так нечесно.

— Я знаю, дорогий, — відповів Лисий. — Але де ж ти бачив чесних людей?

Відтоді минуло вже півдня, Глина почувався прекрасно, тож Лисий і дівчатам дозволив їсти м'ясо, сам залюбки жував разом із ними.

— Василема не треба недооцінювати, — відповів він Марічці, проковтнувши черговий шматок. — Це дуже хитра й досвідчена людина. Якщо я не помилився в ньому, то він не заспокоїться, поки нас не знайде.

— А якщо помилився? — спитала Леля.

— Може бути й таке. Одного разу я вже його недооцінив. Тепер краще перестрахуватись. І взагалі, найкоротший шлях — плутаний.

Лелю не так переконали ці слова, як вона вже знала з досвіду, що в таких випадках краще його слухатися.

Пообідавши, діти рушили далі, зберігаючи той самий порядок, що й раніше — тільки Леля й Лисий час від часу мінялися місцями: то він ішов попереду зі ступою та арбалетом, а вона в хвості з мітлою, то навпаки. Марічка ж невтомно їхала верхи, і, схоже, їй це не було важко.

Уже під вечір вони опинилися в дивному місці. Це була похила галявина, оточена високими соснами та ялинами. Ще не дійшовши до неї, діти вже могли її як слід роздивитися. Тому не були заскочені зненацька, коли Глина зупинився, шерсть його настовбурчилася, він ошкірив зуби й люто, але якось наче злякано загарчав. А за мить захропли й сахнулися коні — аж Марічка мало не вилетіла з сідла. Власне, вона б таки вилетіла, й коні забігли б на край світу, якби Лисий не втримав у руці повід.

Галявина була вся розрита, ніби безладно переорана. А в дальньому її кінці, під коренями старезної ялини чорніла яма. Тут, без сумнівів, було небезпечно. І цим якраз галявина була дивна. Лисий розумів, що тут небезпечно, але відчуття небезпеки не з'явилося.

Він усю дорогу прислухався до себе. Хлопцеві здавалося, він щось втратив після

своєї смерті й повернення до життя. Але що? Цього він не розумів. І от тепер, схоже, відповідь знайдено. І йому стало страшно. Він зовсім не був до цього готовий. Завжди знав, що це унікальне передчуття його врятує. Тепер його немає. І покладатися можна тільки на зір, слух, спритність...

Краще, звісно, обійти галявину десятою дорогою, не ризикувати. Вдома чекають, переживають, удома готуються до нападу вовкулаків. Вовкулаків насилають ті, хто всім урядує. Треба швидше йти туди, тут не можна затримуватися. Потім, згодом, можна повернутись і як слід ознайомитися з усім тут, розвідати все. Потім. Та й із відчуттям небезпеки тоді буде зрозуміліше — є воно в нього чи вже немає.

— Лесику, не ходи туди, — сказала Леля, ніби почувши його думки. — Не наражайся. Нам треба додому.

— Я знаю, — відповів Лисий. — Звідси до села кілька годин ходу. Хіба можна залишати так близько щось невідоме й небезпечне? Марічко, сідай у ступу. Якщо трапиться щось, одразу лети до села. Зрозуміла?

— Зрозуміла, — відповіла мала. — А що може трапитися?

— Будь-що.

— Якщо будь-що трапиться, як же я полечу до села? А ви?

— Марічко, слухай, що кажуть старші й не влаштовуй суперечок. Зрозуміла?

— Зрозуміла, — сказала Марічка. — Хіба ж це я влаштовую суперечки? Це ти неправду кажеш.

— Яку ще неправду? — здивувався Лисий.

— Кажеш, що кажуть старші. А каже тільки один старший, а другий старший нічого не каже, бо думає навпаки.

— Тихо, дитинко, роби, як каже Лесик, — сказала Леля.

Мала важко зітхнула й відповіла:

— Гаразд.

Вона злізла з коня й на дерев'яних від довго сидіння верхи ногах підійшла до ступи. Вже залізла на її вінце, але не втрималася й додала:

— Тільки нічого не трапиться.

Їй ніхто не відповів, тому вона подумала, скочила всередину ступи й поділилася ще одним міркуванням:

— Там нікого немає.

— Де нікого немає? — Лисий спитав просто так, бо сам уже подумки був на галявині.

— В барлогу, — відповіла Марічка.

Навіть Глина завмер від несподіванки. А Лелі й Лисому справді все стало ясно. Коли мала вимовила це слово, воно все пояснило: і чому така переорана галявина, і чому там зараз нікого немає. Адже ведмеді влітку в барлогу не живуть. Стало зрозуміло і те, звідки на околиці села з'явився ведмідь. От тільки...

— А звідки ти знаєш, що то барліг? — байдужим голосом спитав Марічку Лисий.

Мала прикусила язика й опустила очі, потім знову підвела їх, щоправда, не на

Лисого, а кудись убік і запитала, аж занадто жваво:

— Лесику, а хочеш, ти поїдеш верхи, а я піду пішки з мітлою?

— Ні, — відповів Лисий. — А якщо ти втомилася їхати верхи, можеш також пройтися пішки.

— Ну, якщо ти не хочеш, тоді я й далі поїду верхи.

Тільки через сотню кроків Лисий збагнув, як хитро Марічка збила його з пантелику. Він так і не почув відповіді на своє запитання, так і не довідався, звідки мала знає, як виглядає ведмежий барліг.

А Леля нарешті зрозуміла. Тільки вирішила поки що нічого не казати. На ходу говорити не варто, та й з'ясовувати все з Марічкою краще сам-на-сам. Тим більше, що до села вже лишилося зовсім близько.

Таємниця лисого і босого

Село далеко позаду. Там іще не почали його шукати. Всі зараз на городах — навіть Степан. Дурень. Міг би вже не копати картоплю. Й без нього впораються. Це він виставляється перед односельцями. Мовляв, бачите, який я буду вождь: не сидітиму в хаті, а працюватиму в полі разом із вами, й на полювання разом із вами ходитиму! Так йому й повірили!

Нічого, ми ще побачимо, сказав собі Василь. Іти цим слідом — заввиграшки. Малеча й не ховалася. Та й як ти сховаєш сліди копит! На мокрій землі! Головне — не наздогнати їх занадто швидко. Хай це все станеться подалі від села. За день вони до свого села не дійдуть — немає тут таких близьких сіл. А вночі... Вночі вони спатимуть.

А дівку не вбиватиму, подумав Василь. Дівка гарна. От тільки трохи підросте нехай. Але хай підростає у мене. Буду з нею лагідний, пеститиму її... Гарна дівка. Гарна. Не дивно ж, що покійний вождь так до неї прикипів із першого погляду. Тільки ж він справді вже був застарий для неї. Ні, до такої дівки й чоловіка треба молодого, сильного. І пильного. Бо якщо не встежиш... Це кожне схоче покласти око на таку.

Та й малу відьмачку можна не вбивати. Виросте — все село лікуватиме. З таких завзятих якраз добрі цілительки виростають. У них у селі, правда, цілительки немає. Але ж Василеві відомо не лише те, що є у них у селі. Справа ж не в тому, бачив ти чи не бачив. Справа в тому, чи маєш ти на плечах голову — от у чому справа. Людина з головою, та ще такою, як у нього — це зовсім інше. От.

А якщо шмаркачеві голову відрізати? І принести в село? Ото вже буде! "Непіддатний смерті!" А Василеві піддатний! Ось вам його макітра порожня. Хто її приніс? Хто знайшов шмаркача й покарав за вождя? Хто найкмітливіший і найспритніший у селі? А найсправедливіший хто? Ото ж бо й воно!

Сліди урвалися. Василь навіть не одразу те помітив. Ішов собі легко, думаючи про приємне, і раптом — на тобі. Він повернувся на кількадесят кроків. Ось слід є. А ось його немає. Як це? То ж коні! Двоє! Що ж вони — по небу полетіли? Коні?!

Василеві почало макітритися в голові. Він точно знав, що коні по небу не літають. Але ж іще вчора він точно знав, що дівчатка теж по небу не літають. А якщо літають дівчатка...

Ні! Коні не можуть літати, вони великі й важкі!

Тоді де вони? Куди поділися?

Василь нахилився й почав пильно роздивлятися землю. І тут мокра після вчорашнього дощу, і тут мокра. Тут сліди є, тут слідів немає. А так не буває. А оскільки так не буває, але все одно є, значить, коні також літають. Це вони їх прив'язали до тієї колоди й перенесли по небу. По одному. Пару зразу не змогли б. Перенесли на якусь відстань, потім повернулися до другого. Спершу коня, потім кобилу. Або навпаки — спершу кобилу, а потім коня. І обдурили Василя.

Тільки все не так просто, діточки! Василя не обдуриш! Такої голови, як у Василя, ще пошукай!

Якщо вони перенесли коней по небу, то не вперед. Бо ж хитрі. О, вони таки хитрі! Тільки не хитріші за Василя. Напевне ж перенесли праворуч або ліворуч.

Василь подивився навколо. Праворуч був непоганий шлях — ліс негустий, висока трава, рівно. Ліворуч такі зарості, що через них не продерешся. Ага. Ото ж туди вони й полетіли. Це ясно. Думали, ніхто ж і не подумає, що там їх можна шукати. А ніхто й не подумав би. Бо не хтось іде вашим слідом, маляточка, а Василь іде!

Подряпавши обличчя, він продерся крізь чагарник, спустився в улоговину, де росли рідкі сосни, й почав уважно роздивлятися землю. Ніяких слідів. Мабуть, далі перелетіли. Василь повільно побрів на схід. Він рухався не по прямій, а постійно змінюючи напрям, щоб захопити якомога ширшу смугу, щоб мимохідь не пропустити слід.

Потім зупинився й ударив себе долонею по лобі. Як же він одразу, не здогадався! Треба просто піти по колу. Деся ж вони опинилися з кінями своїми! Якщо зробити півколо, неодмінно натрапиш на слід.

Коло виявилось довгим. Але він не шкодував за втраченим часом. Тепер він точно знав, що вони перенесли коней далі, за межі цього кола. Треба просто збільшити відстань від тієї точки, звідки зникли сліди.

Сонце вже стояло високо в небі, коли, завершуючи друге півколо, Василь наштотхнувся на сліди, яких раніше ніколи не бачив. Їх було дуже багато й вони були різні — два різні типи слідів. Одні нагадували відбиток величезної людської босої ноги. Другі — слід глибоко вдавненого в землю людського кулака, також надзвичайно великого. Сліди вели на північ, до їхнього села. Хоча й не зовсім до села. Якщо вони не звертатимуть, то обминуть село, залишать його праворуч.

Коли він повернеться з лисою головою і двома дівчатами, треба буде вислати мисливців навздогін цим дивним істотам. Але то потім. Спершу — головне.

Еге-ге! Якби ж то він знав, що — головне! Якби ж то допетрав, що то за сліди! Якби ж то здогадався! А він не здогадався. Звідки ж йому було знати, хто залишає такі сліди! Звідки ж йому було знати, що ті, хто залишив ці сліди, сіл не оминають... Та він цього не знав, як і багато чого іншого...

І знову Василь зупинився і вдарив себе долонею по лобі. Як же він міг одразу не здогадатися! Звісно ж, вони тільки туди могли піти. Тільки туди, звідки прийшли. Хай

хоч як заплутують сліди, але ж у них один шлях: до Видриного болота. Саме там, біля болота вони зловили лисого пуголовка. Далі його везли, перекинутого через сідло, він не міг як слід запам'ятати дорогу.

Але у них є пес. А собаки, кажуть, чують навіть давні запахи. Так чи інак, вони мусять іти до Видриного болота.

"Там і зустрінемося", — подумки промовив Василь.

Тепер, коли була чітка мета й не варто було робити безглузді кола, він ішов швидше, впевненіше. Вже надвечір опинився на тому самому місці, де кілька ночей тому вони захопили пацана.

І тут на Василя чекало кілька несподіваних відкриттів. Виявляється, і шмаркач, і його дівка вилізли з болота. Переслідувач побачив, де вони вирубали зарості внизу, де палили багаття, яким чином дісталися на кручу. Там усе збереглося так, як і було, хоч дощ, звичайно, багато чого змив. Але драбина, якою вони лізли нагору, сліди мотузки на корі дерева — це для Василя були такі ж промовисті написи, як і значки на кам'яній брилі — для лисого й босого пуголовка.

Звичайні люди не могли пройти болотом. Ніякі люди не могли. Навіть мисливці з його села — сильні досвідчені воїни, які кидали у видр списи на мотузці з гачком на наконечнику, вони ніколи не наважувалися спускатися вниз, до болота. Звідти не вибратися. Там тих видр — сотні. Виходить...

Виходить, що вони не люди. Он у чому річ! Василеві аж голова заболіла від такого страшного відкриття. Це видри! Видри, що обернулися людськими дітьми, щоб обдурити його, Василя, його односельців і навіть самого вічного вождя! Вони не просто так потрапили до його села. Вони прийшли мститися! На них стільки полювали, їхнє м'ясо їли в селі, з їхніх шкур шили одяг і взуття, тому вони й вирішили покарати село. Так от чому він непіддатний смерті! Про те, що на видр вони постійно полювали, що видри завжди виявлялися дуже вже піддатні смерті, Василь якось не подумав.

Тепер усе вибудовувалося в цілісну систему. Тепер стало зрозуміло, чому вони приходили до села по черзі — коли переконалися, що хлопець не може впоратися, прийшла дівчина, коли й вона нічим не допомогла, прилетіла мала... Та всі вони троє — малі. Ну, й зрозуміло. Хіба маленька видра може перетворитися на великого дорослого чоловіка? Тільки на дитину й може...

Подих перехоплює. Коли збагнеш, хто вони, все інше також стає зрозумілим.

А головне — тепер він знає, як їх подолати. Адже відомо, що всі перевертні бояться часнику. Отже, якщо натерти наконечник списа часником, ці почвари ніяк не врятуються. Треба тільки їх знайти. Може, для когось це було б надто складне завдання, тільки не для Василя.

Бо невідомо, як кому, а йому, досвідченому слідопитові, добре відомо, куди їм іти. З болота вийшли — в болото й повернуться. А чекати він умів.

Куди поділася Любина бабуса?

Нарешті Наталка дочекалася: до Люби прийшов Пластун. Він сторожко роззирнувся біля хвіртки й тільки пересвідчившись, що ніхто його не бачить, пройшов

на подвір'я. Стукнув у двері тричі з перервою після кожного удару. Двері негайно відчинилися. Очевидно, Люба побачила його в віконечко ще раніше. Знову озирнувшись, Пластун зник за дверима.

Наталка тихенько вилізла зі своєї схованки й чимдуж помчала до Борода.

— Є! — вигукнула з порога, розвернулася й кинулася знову до своєї схованки.

Борода подивився їй услід, потім збагнув, що сталося, дістав із купи мотлоху довгий залізний брус із діркою на одному кінці. За ту дірку коваль причепив брус до великого цвяха біля дверей кузні, а потім сильно вдарив кілька разів по залізяці. Вона, мабуть, була незвичайна, з якогось особливого заліза, бо понад селом розлігся дзвін.

Чоловік, який допомагав Бороді в кузні, дивився на все те вражено, нічого не розуміючи, але визнаючи, що, мабуть, так треба, якщо Борода так робить. Він багато чого не розумів із того, що робить Борода, тож вирішив просто вірити, що так і мусить бути.

— Підтримуй вогонь у горнилі, — кинув йому велетень. — Ледь-ледь, тільки щоб не згас, дійшло?

— Еге, — кивнув чоловік.

— Скоро вернуса, — додав Борода, — не скиснеш.

Швидким кроком він вирушив до Любиної хати.

З іншого краю села, почувши дзвін, туди ж поспішив Івась.

Василько в цей час був удома, допомагав Петрусеві переробляти арбалети. Коли почувися металеві удари, він миттю поклав недороблену зброю й вибіг із хати.

Йому було найближче, тож він і прийшов перший. Василько не знав про це, чомусь він вважав, що Борода й Івась уже там. Він підійшов до дверей і рвонув їх на себе. Двері не відчинилися, тільки всередині щось швидко заторохтіло — наче горох висипали в залізні ночви.

Василькові цей звук дуже не сподобався. "Невже я не встиг!" — розпачливо подумав він і закалатав кулаками в двері.

За ними тепер було зовсім тихо. Василько притулився вухом до вкритої мохом деревини, прислухаючись. Але не почув нічого. Двері раптово відчинились, і він просто впав у хату. Сильні руки підхопили його й затулили рота. Василько махав руками й ногами, але Пластун виявився значно сильнішим, ніж можна було про нього подумати. А Люба, лагідно посміхаючись, тихо сказала йому:

— Будеш пручатися й репетувати — гірше буде.

Від тих слів у Василька пішов мороз по шкірі. Не так навіть від слів, як від тієї гадючої лагідності.

— Гіге уде! Ага! — додав для вагомості Пластун і так струснув хлопця, що в того загуло в голові.

Усе ще солодко посміхаючись, Люба обійшла його ззаду, схопила за руки — де й сила береться в такому тендітному дівочому тілі? — й спритно зв'язала їх.

— То ти не будеш репетувати? — ще раз спитала вона, зазирнувши Василькові в очі.

Він спробував похитати головою, хоч у таких міцних лабетах особливо не

покрутишся. Втім, Люба зрозуміла його.

— Відпусти, — сказала вона Пластунові.

Той відняв руку від Василькового рота. Хлопчик мимоволі розкрив його, щоб набрати повітря в легені, й тієї ж миті у роті в нього опинилася чимала ганчірка. Він спробував виштовхнути її язиком, але Люба ще дужче запхнула її.

Брудна ганчірка в роті — це дуже неприємно. Однак не настільки, як уся історія, в яку він вляпався з власної дурості. Що б же було почекати й обдивитися! Івась ні за що такої дурниці не зробив би.

Разом із тим, Василько не боявся. Він знав, що зараз повинні прийти друзі, які його, безперечно, звільнять. От тільки дивитимуться потім скося.

— Що ж тебе привело до нас, дорогий гостю? — солодким голосом поцікавилася Люба.

З ганчіркою в роті він усе одно не міг би відповісти, тож ясно, що запитання вона поставила не для того, щоб почути відповідь. Все ж хвилику почекала, й додала:

— Де ж це тебе так виховували, що без стуку в двері вирішив вломитися до чужої хати? До самотньої дівчини, яку й захистити нікому.

Хто б уже казав! Пластун — той взагалі ніколи в двері не стукає. Та й сама вона лазила до їхньої хати, коли нікого вдома не було. Це як?

І знову почувся горох у залізних ночвах. Он воно що! Це їй попередження, коли хтось намагається відчинити двері. От тільки що це таке? Василько сидів на підлозі під стіною, тож не міг бачити, звідки той звук. Він спробував закричати, заколотив ногами по підлозі, й тут же дістав важкого ляпаса від Люби.

А далі повторилося те, що сталося з ним самим. Люба різко відчинила двері, Івась ввалився в хату, а Пластун міцно схопив його, затиснувши рота долонею. Івась махав руками й ногами, та нічим зарадити не міг. Люба зв'язала його, а потім повторила ту ж саму процедуру з ганчіркою. Ганчірок у неї, схоже, вистачало. Івася посадили на підлогу навпроти Василька — під протилежною стіною.

— Ги-ги-ги! Ага! — щасливо сказав Пластун.

— Зачекай гигикати! — зупинила Люба його радість і звернулася до хлопців, по черзі переводячи погляд з одного на другого: — Ну, хто ще має прийти? Борода чи Вухань?

Хлопці презирнулися й нічого не відповіли.

— Значить, Борода, — зробила Люба висновок з їхнього мовчання. — Ну, Борода, то й Борода. Ще краще.

Пластун зняв із гачка на стіні великого праника.

— Тільки обережно, не вбий, — застерегла його Люба.

— Етіте, — заспокоїв її Пластун.

— Знаємо, який ти вчений! — із сумнівом у голосі промовила дівчина. — Приготуйся.

Пластун із праником став за дверима. Надворі почулися важкі кроки. Так потужно ступати міг тільки Борода. Треба його попередити. Василько глянув на Івася й

зрозумів, що той подумав про те саме.

І не тільки він. Люба метнулася до стіни й зняла з гачка великого ножа. Потім нахилилася й приставила його до Василькового горла.

— Хоч один із вас пискне чи грюкне, і я переріжу горлянку.

Василько знав, що Івась тепер сидітиме тихо. Якщо хтось у цій ситуації й повинен попередити Бороду, то тільки він сам. Але він відчував на шиї гостре холодне залізо й знав, що Люба не вагатиметься. Вона справді переріже йому горло. І тоді ніяких сподівань на мертву воду й усе таке інше...

А Борода ж... Він же сильний. Він дорослий. Він не втрапить у таку дурну пастку, як вони двоє...

Втрапив. Тільки на відміну від хлопців, ще й отримав праником по голові. Поки він приходив до тями, йому також зв'язали руки за спиною й запхали ганчірку до рота.

Більше чекати допомоги не було звідки. Хіба що Наталочка. Тільки всі вони мовчки сподівалися, що дівчинка все бачила й сама не повторить їхніх помилок. А якщо це так, то їм на допомогу вона не прийде.

— Кого ж нам іще чекати? — весело спитала Люба. — Лисий зі своєю подружкою вже тут не з'являться — це зрозуміло. Інші дорослі про те, куди ви пішли, не знають. Правда?

Їй ніхто не відповів. На неї ніхто й не дивився. Крім Пластуна, зрозуміло. Той не зводив із Люби закоханих, хоча й трохи насторожених очей. Просто не знав, чого від неї можна очікувати. Від цього настороженого й водночас закоханого погляду ставало особливо моторошно.

Василько теж не знав, чого від Люби чекати. Наприклад, іще недавно він зовсім не уявляв собі, що може статися таке: всі троє зв'язані, валяються на підлозі, а Люба радісна ходить по хаті й нічого не боїться.

— Так, справді боятися нічого, — знову заговорила Люба. — І нікого. Вухань робить пастки для вовкулаків — щоб були злішими, коли дістануться до людей.

Петрусь, мабуть, срібні наконечники для стріл майструє, намагаючись так поділити рештки срібла, щоб воно вже ні для кого не було страшним. Решта перелякані так, що далі нікуди... Лисий з малими відьмачками й зовсім пропав... Чує моє серце, більше ми цієї каплюхої голівоньки не побачимо.

Люба удавано сумно зітхнула. Потім знову посміхнулася й обвела зв'язаних веселим поглядом.

— І це справедливо, — сказала вона. — Він заслужив найтяжчу кару. І його Леля — також. Великий гріх на їхніх душах. Великий.

Тут крізь награну веселість у голосі й очах її стали помітні блискавки ненависті. Це було несподівано для Василька. Він не розумів, за що можна так ненавидіти Лелю й Лесика. І спитати, звісно, не міг. Та якби й міг, то, мабуть, не спитав би. Бо відчував, що Люба просто не відповіла б. Навпаки, можливо, вона скаже й сама, якщо її не питати. Дівчина зараз так світилася закоханістю в себе саму, що сказати могла багато.

І вона справді говорила, майже не вгаваючи.

— Але не будемо про мертвих. Про них треба тільки добре або нічого. Так моя бідна бабуса казала. А вона ніколи не казала того, чого не знає. Немає більше бабусі...

І знову Василько здивувався, почувши в її голосі справжній сум. Навіть очі Любині, схоже, наповнилися слізьми. І Пластун закивав головою, ніби згадуючи, яка мудра й добра була Любина бабуса. Втім, він і справді міг її пам'ятати.

— Тиина! — сказав він.

— Я знаю, — відповіла Люба. — Не я її вбила.

До чого тут бабуса, думав Василько. Можна подумати, що це ми її вбили. Та й не цікавила його Любина бабуса. Не про неї вони хотіли почути, коли змовлялися йти сюди. Він перестав слухати Любину награну балаканину, підвів голову й почав роздивлятися Любину хату, в якій раніше ніколи не був. Мазана біла піч із лежанкою; хоч і літо, а затула не стоїть на місці. Дубовий стіл — старезний, але ще досить міцний. Над головою зі сволока звисають кетяги сушених ягід, снопики трав, нитки з нанизаними грибами. Таких ягід, трав і грибів люди не їдять, це все зілля для настоянок, запарок та всього такого іншого. У глибині — масивне дубове ліжко. Підлога вкрита струганими дошками.

У Василька запаморочилося в голові. Він уже сидів на такій самій підлозі в такій самісінській хаті — в ній усе було так само, ніби збудовано тими самими руками. Тільки тоді не він, Василько, був зв'язаний, а баба Яга, що немилосердно хропла на ліжку, приколисана димом від сухої сон-трави.

Невже?! Невже Любина бабуса і їхня знайома баба Яга — це одна й та сама істота?

Ні! Цього не може бути. Адже він сам чув, як тепло відгукувалися його нові односельці про Любину бабусю — яка лагідна й мудра вона була, як усіх лікувала, ще й дивувалися — звідки в такої доброї бабусі могла взятися така лиха онука.

Василько знову почав прислухатися до Любиних слів.

— А чому? Чому, я вас питаю? — тепер у її голосі чувся не наганий, непідробний гнів. — Хто її змусив?

Дівчина метнулася до ліжка, впала на коліна й почала нишпорити під ним рукою. Викинула стоптаний черевик, якусь незрозумілу, мабуть, дерев'яну річ, що трохи нагадувала сковорідку, а потім витягла уламок каменя. Люба підвелася на ноги, тримаючи його в руці.

— Ось! — урочисто показала вона всім плаский кам'яний корж, чимось зверху помережаний. — Ось що її вигнало з рідної хати. Оця дурничка, уламочок цей.

Вона з огидою пожбурила камінь на підлогу. Він грюкнувся об дерев'яні дошки, колесом покотився по хаті й нарешті упав біля Василькових ніг мереживом догори.

Ось уже більше місяця хлопчик навчався. Всі вони навчалися. Майже щодня Лисий збирав їх у своїй хаті й вони вчилися читати. Вони писали на берестяних клаптиках, ретельно виводили літери й дивувалися, коли з цих безглузвих маленьких значків утворювалися слова, сповнені змісту. Василько вчився найкраще. Він уже читав навіть швидше за Лелю.

Тому лиш кинувши погляд на камінь, він зрозумів, що в химерному мереживі на

вирівняній поверхні каменя немає нічого химерного. Та й не мереживо це, а літери, вибиті якимось незрозуміло міцним предметом. От слова, що з них склалися, були справді химерними. Наче й людською мовою, тільки якоюсь дуже дивною, ніби навмисне зіпсованою. А може, причина була в тому, що то був лиш уламок каменя, й на ньому не було початку й закінчення речень. Тільки окремі слова, від яких ставало моторошно.

Принаймні тепер можна здогадатися, чому Любина бабуса пішла з села. І за що сама Люба так їх усіх ненавидить.

Новий слід

Василем знав, що ніколи не можна чекати на одному місці. Місце треба міняти. Посидів на одному дереві, перейшов на друге, потім під оцим розлогим кущем початував — його гілля схилилось аж до землі, тож під ним чудова схованка. Потім перейти до ще одного дерева. При цьому головне — самому залишати якомога менше слідів.

Чекання тяглося незвично повільно. Він був досвідченим мисливцем, міг цілими днями сидіти в засідках, нічим не виказуючи себе. Він легко долав голод, спрагу, спеку. Але зараз чомусь заважала нетерплячка. Василь уявляв, як вони прийдуть до нього в руки, навіть не підозрюючи того, що їхні хитрощі — дитячі, смішні й безглузді.

От вийдуть вони, планував Василь, і тут головне — витримати паузу. Не напасти на них раніше, ніж треба. Вони все ще небезпечні, хоч і не чекають, що він їх знайде. У дівчиська й лисого — по арбалету. Шкода, що Степан виявився таким легкодухим і не тільки дав їм коней, а й повернув їхню зброю!

Він зробить так. Дочекається слушної нагоди, коли хлопець відійде від дівчат на кілька метрів, вискочить на нього із засідки, приставить ножа до горла й накаже кинути зброю. Дуже добре. Це план. Потім він накаже старшій також кинути зброю, а меншій — відійти від своєї порожньої колоди.

— Якщо хочете, щоб він жив, робіть, що кажу! — крикне він їм страшним голосом.

Вони неодмінно злякаються й виконають його наказ. Дівки — боягузки. А як зразу не злякаються, він тоді зробить розлючене обличчя — отаке — і тут уже вони точно злякаються. Тоді що? Тоді треба наказати малій зв'язати велику...

Тільки ж воно хитре, те мале, — не зв'яже як слід. А я тоді що? А я тоді візьму та й кину в зеленооку шишку. Якщо мала не зв'яже її як слід, то велика мимоволі руку підніме й захиститься від шишки.

Василь беззвучно розсміявся. Йому сподобалось, як він усе придумав.

А далі просто. Відрізаю лису голову — головне, одним рухом. Бо він, бач, живучий. Ножем, правда, це непросто зробити. А! У нього ж шабля! Точно. Підберу його шаблю, не відводячи ножа від шиї, тоді штовхну його на коліна й — жжжих! Отак. Голову принесу до села й пожбурю Степанові під ноги. І коней приведу назад. І жінку собі приведу. Зеленооку. Отак. Отак.

Василь вирішив перейти до іншого дерева. Навкруги все було тихо. Коли вони наблизатимуться, він неодмінно почує: їхні коні — наші! мої коні! — ходять тихо, але

не настільки, щоб не почути їх за кільканадцять кроків.

Він м'яко зіскочив із дерева й перебіг до іншого — крислатого й могутнього дуба. Вже й підскочити намірився, щоб ухопитися за товсту гілку, аж раптом насторожено завмер, побачивши таке, чого не чекав побачити.

Трава під деревом була пожухла, земля під нею порита. Найгірше те, що Василь навіть уявити не міг, хто б це міг так порити землю. Ніби крихітними гілочками або голками сосновими цілий день хтось колупався. Намагаючись не наближатися до цього місця, Василь пильно його обдивився, нічого небезпечного не помітив, але знайшов трохи віддалік майже змитий дощем слід — дуже глибокий і також дитячий.

Хлопець або дівчина — байдуже хто — зіскочив тут із дерева й чимдуж побіг геть. Мабуть, його злякало те, що порило землю. І дуже злякало — біг, мов обпечений.

Важко сказати, чи це дитя просто тікало світ за очі, а чи воно знало, куди бігти.

Хто ж воно таке?

Василеві не треба було надто напружуватися, щоб зрозуміти: це спільник тих осоружних дітей. Він тут чекав їх, чекав, не дочекався й побіг попередити інших про те, що лисий і дівчата не повернулися. Ні. Так не виходить. Адже мала прилетіла ще до дощу, і цей побіг до дощу. Отже... Отже, він встиг попередити, й тоді прилетіла мала. Все сходиться.

Тільки от куди ж він побіг? Якщо вони видри-перевертні, то мусив би бігти до яруги. До болота.

Це що ж виходить — вони не видри? А хто ж тоді? Чи тільки цей один — не видр? Чи не видра? А як буде видра вона? Кінь вона — кобила. Корова вона — корова, а він — бик. Кіт вона — кішка. Собаки теж є він і вона. А видри? Немає такого слова "видр". І що ж це означає?

А от що: вони не живуть із людьми. От вовки, наприклад... Ні, вовки також є вовк і вовчиця. Василь зовсім заплутався.

Але грець із ними, видрами! Що робити? Чекати, доки прийдуть пуголовок зі своїми пуговицями? Чи йти по цьому новому сліду?

Так, вирішив він. Треба йти по цьому сліду. Вони ж можуть сюди взагалі не завернути, якщо їм треба кудись в інше місце. Подумали, що цей уже пішов...

Ні! Це ж просто! Якщо він попередив малу, то вона ж уже тим двом розповіла, що він повернувся!

Василь розсердився на себе. Міг же тут біля яруги до ночі чекати! Чого? Погоди? Чи видр із болота?

Василь рушив Васильковим слідом.

Перша усмішка

Дорогою Лисий думав про Василя-Василема. Вони минали яругу за яругою, галявину за галявиною, а йому ніяк не йшов із думок той дивний чоловік, який його вбив. Він єдиний у селі не повірив написові на кам'яній брилі. Чому? Бо розумний? Ні, Василь не розумний. Швидше, навпаки. Бо дурний? Важко сказати. Лисий подумав, що дурним він того свого вбивцю також не назвав би. Нерозумний — так. Дурний — ні. І

знає він чимало. По всьому видно, що в лісі ця людина відчувається не гірше, ніж у власній хаті. Але при тому таке відлюдкувате! Лисий відчував, що не може думати про цього чоловіка без відрази. Це ж треба бути таким слухняним! Хоч кіл на голові теши, а він усе одно виконає наказ. Звісно, Сидорові Василь був вигідний. А Степану? А своєму селу? Відповідь здавалась очевидною. Тобто знову виходило на те, що вождь був ворогом своєму селу. Чому? Як таке сталося? Чи не таке ж сталося з Інженером у їхньому селі?

Він уже впізнавав місцину. До села лишалося не більше двох годин ходу. Але коні змокрили, та й Марічка виглядала дуже втомленою.

Лисий вирішив зробити привал. Тут він уже все знав, тут можна було не сильно остерігатися несподіванок. Їх, звичайно, завжди можна чекати, але тут принаймні менше, ніж у якомусь віддаленому місці.

Поки їли, не розмовляли. Треба вже щось одне робити. Колись у Руїні вони з Лелею затіяли розмову під час такого от привалу. І це мало не призвело до біди. Якщо їси мовчки, можеш усе навколо помічати, не втрачати пильності. Якщо тільки розмовляєш, — також. А як те й друге, — вже ні на що інше уваги не вистачає.

День хилився до вечора. Лиш поївши й відпочивши, вони відчули, як утомились. І за сьогоднішній день, і за всі попередні.

І заради чого все це? Що вони отримали завдяки таким тяжким втратам?

Вони з Лелею сиділи обличчям одне до одного, Марічка — між ними. Мала дуже зосереджено їла. Ніколи не бачив, щоб малі діти так їли. Вона спочатку дивилася на кусень сиру, що тримала в руці, дуже пильно дивилася. Потім кусала й починала жувати. Жувала ще довше, ніж розглядала його перед тим. Потім кілька разів його ковтала. Малесенькими такими ковточками.

Леля, як і сам Лисий, зосереджено їсти не могла, хоча взагалі в житті була дуже зосереджена. Тільки вся увага її була прикута до того, що діється за спиною Лисого. По її очах він бачив, що там нічого поганого не діється. Так і вона — бачила по його очах усе, що відбувається за її спиною. Тільки от у Лисого завжди було таке відчуття, що вона й із заплученими очима бачитиме, якщо в його очах з'явиться небезпека. Аж страшно подумати: вони знайомі менше трьох місяців, а вона так глибоко розуміє й відчуває його.

Після того, як вийшли із села, весь час була напружена й стурбована. Він теж уміє її відчувати. Хоча вона, звісно, й намагалася приховати свої турботи. Власне, він розумів, що Леля хвилюється через нього — за нього. Лисий змінився. Він час від часу ловив її погляди, в яких було ніби випробування, ніби вона сама хотіла перевірити свої відчуття. А одного разу він вловив навіть щось схоже на розпач. І йому стало страшно: невже все так погано? Невже він справді так сильно змінився? А може, її турбувало щось інше?

— Я думаю про той дуб, — сказала Леля, запивши їжу водою з баклажки. — Якщо ступу зроблено саме з нього, то, виходить, баба Яга раніше жила десь тут?

Це вперше вона заговорила не про те, про що він сам думає. Навмисне? Щоб

відвернути його від думок про наслідки смерті? Втім, про дуб і бабу Ягу він уже також думав — тільки раніше.

— Хоча може бути й інше, — вела далі Леля. — Можливо, це якийсь особливий дуб, і вона довго ходила, шукаючи для ступи саме його?

— Боюсь, ми про це ніколи не довідаємося, — відповів Лисий. — Баби Яги на світі немає, а хто ще розповість?

— А лішак? — тихо мовила дівчинка. — Я думаю, Марічка саме його бачила. І на тому самому дубі.

Лисий кивнув. І про це він уже встиг подумати. От тільки не уявляв, куди і як лішака заманити і як його змусити говорити. Ще й не просто говорити, а — правду.

— Ні, — сказав він. — Це старе опудало нічого не скаже.

— А мені казав, — раптом озвалась Марічка, яка до того сиділа тихо й тільки крутила головою. Леля заговорить — вона на Лелю дивиться. Лисий скаже — на Лисого.

— Що? — одночасно вигукнули Леля й Лисий.

— Ну, він багато говорив, — мала сором'язливо опустила очі долу.

Леля та Лисий довго чекали, доки зрозуміли, що Марічка не має наміру розповідати далі. Вона знов уважно поглянула на зовсім маленький шматочок сиру й заходилася його жувати, дивлячись просто перед собою.

— Марічко, — тихо погукала Леля.

— Ти хочеш із нас познущатися? — ще після паузи спитав Лисий.

Дівчинка дожувала сир і більше не мала причини мовчати. Вона глянула Лелі в очі й дуже твердо відповіла:

— Він говорив про мене... А не про вас. Це тільки мене стосується.

— Ведмідь теж тільки тебе стосується? — холодно поцікавилася Леля.

— Звідки ти знаєш?!

Виявляється, і її можна збити з пантелику. Якщо знати, як.

— Я багато що знаю, мені тільки цікаво, чому я про це знаю не від тебе, — суворо промовила Леля. — Ми що, не сестри? Ми вороги? Ти вважаєш, що від мене й Лесика треба все приховувати? Від Пластуна, бач, нічого не треба приховувати. Бо він друг. Так? Я тебе правильно зрозуміла, Марічко?

Лисий не втручався в розмову сестер. Він не вмів розмовляти з малою. Дуже любив її, але розмовляти не вмів.

Марічка мовчала. На очах її виступили сльози, і Лисий уже ладен був ні про що більше не розпитувати її, аби тільки не бачити цього.

— І плакати нічого, — сказала Леля. — Ти нас не розчулиш. Занадто велика небезпека загрожує нам і всьому селу. Втім, якщо тобі байдуже, що з нами всіма буде, тоді, звичайно, можеш мовчати...

Що-що, а мовчати Марічка не стала. Вона так голосно й гірко розридалася, що Лисий ладен був крізь землю провалитися від сорому. Він розумів, що не він образив малу, однак позбутися почуття провини не міг.

— Ясно, — жорстко підсумувала Леля. — Плакати тобі вигідніше, ніж говорити. Чесно кажучи, я думала, що ми тобі дорожчі, ніж Пластун. Треба йти.

Вона почала підводитись, але мала рвучко обхопила її за шию й зайшлася ще більш розпачливими сльозами. Лисий усвідомлював, що Леля робить правильно, але, як йому здалося, то був дуже вже жорстокий шлях.

Марічка почала щось тихо говорити крізь голосні схлипування. Лисий ні слова не міг розібрати. Леля напружено слухала. Лисий чекав. Він бачив, як по одягу на її плечі розходиться мокра пляма. Це ж треба — в такому маленькому тільці так багато сліз!

— І це все? — нарешті спитала Леля.

Мала закивала головою.

— Ну, так чого ж ти не розповіла зразу?

Марічка не відповіла.

— Ти думала, що про таке розповідати соромно?

Мала почала товкти головою Лелине плече. Леля погладила її по голівці. А потім несподівано для Лисого сказала:

— Так, я теж не змогла такого розповісти Лесику.

Марічка підвела голову й подивилася на неї здивовано, враз переставши плакати.

— Якого? — спитала вона рівним голосом, ніби й не було тривалого ридання. І очі висохли.

— Зараз розповім, — відповіла Леля. — А потім ти розкажеш Лесику те, що розказала мені.

Марічка довго дивилася їй в очі й, не відводячи погляду, кивнула.

— Коли ми були на річці, — почала Леля, — нас відрізало сліпою пожежею від дороги додому...

Мала не перебивала, Лисий теж сидів тихо, ловив кожне слово. Тепер йому стало зрозуміло, чому Леля тоді не зізналася, про що вона говорила з русалкою. Він підозрював щось подібне, здогадувався, що вона не може зізнатись, однак наполягав, як дитина, — аж мало не посварилися. А просто треба було дати їй час.

Дослухавши до кінця розповідь Лелі про розмову з русалкою, Марічка промовила:

— Як ти могла з такими гидкими русалками так довго розмовляти. Зелені, як жаби. Ще гірші за жаб.

Про свою зустріч із русалками Марічка їм не розповідала. В Лелиному погляді було настійливе запитання, тож Марічка знов обхопила сестру за шию й міцно притислася до неї. Майже так само міцно, як Лисий — тоді, на березі. Він відчув, що обличчя почало рожевіти, але зупинити цього не міг.

Леля дивилася на нього такими чистими очима, що було ясно: вона подумала про те саме. І усміхнулася. І він також не стримав усміху.

— Це вперше, — сказала вона.

— Що? — не зрозумів Лисий.

— Ти вперше усміхнувся після... — вона не договорила.

— Після смерті, — закінчив він її фразу.

Запала мовчанка. Вони дивились одне на одного так, як їм чомусь дуже рідко випадало дивитися. Ніякі слова не потрібні. Він, безперечно, став іншим. Не таким, яким був ще два дні тому. Леля не могла б сказати, що нового вона в ньому тепер помічала. Але водночас він лишався тим самим Лисим, якого вона знала. Він просто швидше, ніж вона, подорослішав.

Колись давно, коли був ще живий її батько, вона якось зізналася йому, що їй не подобаються хлопці її віку. Всі вони якісь малі, зовсім діти. То регочуться, то штовхаються, то починають дражнитися й кривлятися... Був у них у селі один такий Сашко — найвищий, найдужчий і найспритніший серед ровесників. Леля знала, що подобається йому. Але ж який він був дурний!.. Особливо взимку в нього щось ставалося з головою: то їхню стежину водою вночі залле й сніжечком притрусить, то наліпить цілу гору сніжок і щойно побачить Лелю, починає вправлятися... Батько відповів їй тоді:

— Просто дівчата раніше дорослішають. Ти старша за них, хоч і ровесниця. А через кілька років ви зрівняєтеся. Тільки от... — батько помовчав і сумно посміхнувся. — Тільки от розумнішими за тебе вони не стануть уже ніколи.

— Чому? — здивувалася Леля.

— Бо ти у мене найрозумніша.

До зустрічі з Лисим дівчинка постійно пересвідчувалася, що батько, як завжди, казав правду. Тому розум Лисого їй особливо подобався. Вони були рівні — і це також надзвичайно тішило Лелю. Тепер він враз обігнав її, став старшим і, як їй здавалося, мудрішим. Їй ще треба буде звикнути до цього, погодитися бачити в ньому старшого. Але вже й зараз Леля відчувала, що такий, яким він став, Лисий їй подобається ще більше.

Вона дивилась йому в вічі й відчувала, що він усе розуміє, кожную її думку, кожен відтінок її усмішки... Йому можна нічого не пояснювати. От тільки краще нічого від нього не приховувати.

Коні мирно скубли траву в кількох кроках від них. Глина ліг на землю, поклав нижню щелепу на витягнуті вперед лапи, дивився на Лелю й Лисого сумними очима й ледь чутно раз у раз скімлив.

— Ви так і будете в переглядини гратися, чи мене послухаєте? — звідкись іздалеку долинув до них Марійчин голос.

Обоє знітилися.

— Вибач, маленька, — лагідно промовила Леля. — Нам тре' було подумати.

— Ага! — зухвало кинула Марічка. — Подумати! Бачила, як ви думали!

Лисий і Леля розсміялися. Глина скочив на чотири лапи й також подав голос.

І Марічка засміялася теж.

— То що там тобі розповідав цей твій друг? — крізь сміх поцікавився Лисий.

Марічка зайшлася сміхом:

— Друг! Який він мені друг! Спочатку схопити мене хотів, а потім — друг! "Ти, каже, така красива, така гарна, така вродлива!" — Мала намагалася повторювати

інтонації й голос Лішака. Виходило не дуже подібно, але дуже смішно. — "Ти така талановита, така обдарована, така розумна!" А сам сидить на гілці й дивиться своїми величезними очами. Вони аж світяться в темряві. Сам хотів схопити, а сам каже, талановита. Ти, каже, з усіма вмієш порозумітися. Всіх, каже, розумієш, усі мови, каже. Вони, каже, всі загинуть, бо не такі гарні й обдаровані, як ти. Ходімо, каже, зі мною. Там ти будеш щаслива, каже. Тебе, каже, все одно ніхто в селі не розуміє й не цінує...

— А куди "ходімо"? — спитав Лисий.

— Ну, я не знаю, кудись, — безтурботно відповіла Марічка. — Я тебе навчу, каже. І мої друзі навчать. А я йому все одно не повірила. Навіть не визирала зі ступи!

— Це ти добре зробила, — сказала Леля. — Вірити можна тільки тим, хто завжди каже правду.

— Тільки своїм, — додав Лисий.

— Так він же теж казав правду, — не погодилася мала. — Хіба ж не правда, що я гарна й розумна й талановита?..

— Це так кожен про себе думає, — сказала Леля.

— Ага, — Марічка, схоже, вже почала не всім вірити. — А чому ж тоді всі мене люблять — і свої, й не свої?

Ніхто не любить Любу

Івась не міг зрозуміти, чому Люба замовкла. Він дивився на уламок каменя, що лежав біля Василькової ноги, й дивувався, що в ньому такого важливого чи навіть страшного. Роздивитися літери він із такої відстані не міг, а Люба раптом замовкла.

В очах її стояли сльози. Вона сіла на ослінчика й мовчки дивилася на камінь.

Ні говорити, ні — тим більше — діяти Борода й діти не могли. Просто сиділи й чекали, що буде далі.

Люба знову заговорила. Вона не плакала, хоч сльози й стояли в очах. Просто промовляла з якоюсь розпачливою втомою в голосі:

— Усе своє життя я намагалась її зрозуміти. Це було якесь божевілля. Як могла вона, така мудра, повірити цій дурній каменюці!? Як могла вона кинути мене, хату, все-все через таку дурницю!.. Ще й не вірила дідку, який усе їй розтлумачив...

— Ашчиш, — глибокодумно вставив слово Пластун. Помовчав і закінчив свою думку: — Ага!

— Бачу, — відповіла Люба. — Звісно, що тепер бачу. Тепер я зрозуміла, що й тут бабуса була мудра. Вона побачила в цьому камені те, чого ніхто інший не побачив. Навіть Інженер. Прочитав, покрутив у руках, як розповідала бабуса, й сказав, що це дурниця, не варта виїденого яйця. А вийшло он як. Вийшло, що дідок єдиний мав рацію... І бабуса мала рацію, що йому повірила.

Івась нічого не розумів і з подивом дивився на широко розплющені очі Василька. Схоже, тому все було зрозуміло. А може, це йому просто зв'язані руки затерпли... Справді, що ж тут можна зрозуміти? Втім, ця каменюка мало його цікавила. Більше хвилювало нерозуміння того, що затіяли Пластун і Люба. Невже вони думають, що їм це так минеться? Що оце позв'язували людей. Позатикали роти, й ніхто не довідається,

нічого їм за це не буде? Навіть якщо намірилися нас убити, думав Івась, хоча це й не дуже схоже на правду. Якби хотіли вбити, то могли це зразу зробити. Навіщо всі ці ігри й балачки?

Іще йому дуже не сподобалося те, що вони говорили про Лисого й Лелю.

— Тепер і мені зрозуміло, що бабуся, як завжди, мала рацію. Вона його прийняла від матері при пологах, а він потім прошив її стрілою. От і вся правда. От і вся справедливість. І втеча світ за очі не допомогла. І старенький друг її не допоміг. Ніхто й ніщо. І я їй не вірила, — в Любiniх очах знову з'явилися сльози. Без сумніву, то було щире каяття. — Мабуть, я все одно її не врятувала б, але наскільки мені було б легше зараз, якби тоді я їй повірила...

До хати повільно вповзали сутінки. Скоро ніч, і тоді знайти й визволити нас буде значно важче, думав Івась. А може, вона хоче нас використати як заручників, щоб заманити сюди й убити Лесика? О. Це більше схоже на правду. Тільки от... Вона щось таке казала, ніби знає, що Лисий і Леля пропали. Як це розуміти — пропали? Заблукали? Чи загинули? І звідки вона може таке знати? А якщо справді знає, тоді кого ж вона сподівається заманити? Коло замкнулося. Знову нічого не сходилося.

Якби ж вони хоч могли говорити! Івась був переконаний, що тоді б Василько точно їх забалакав. Принаймні щось вивідав би про їхні плани. Івась подивився з надією на друга. Той показав очима, що розуміє, але ж...

— ... І тоді не треба було б усього цього, — у Люби знову був утомлений голос. Здавалося, вона більше нічого не скаже. Але вона не замовкла; обвела довгим поглядом незваних гостей, що сиділи на підлозі її хати й повела далі: — То що ж ви тут робите? Чого вломилися в чужу хату? Що вам від мене треба?

Звісно, ніхто не міг їй відповісти, але вона й не чекала відповіді.

— Все винюхують, нишпорять! Хто ви такі в цьому селі, щоб нишпорити? А ти!.. — Люба обернулася до Бороди. — Я думала, ти любиш мене. Я думала, ти друг! А ти... Геть змалився. З дітьми граєшся в іграшки. Ти хоч подумав, що з тобою буде, коли вовкулаки прийдуть? Чим ти їх зустрінеш? Кувалдою своєю? Немає в селі срібла, нічим їх зупинити. Нічим! Усім вам тут буде кінець! І так вам і треба. Все своє життя я прожила в цьому селі. І бабуся моя тут жила все життя. І що? Хто мене любив тут? Хто мене любить? Мене мати Любою назвала, а ви всі відвернулися від мене. От за це й буде вам розплата. От за це й знищать вас вовкулаки, як вони вже знищили не одне село. Тільки пацюки й черва тут житимуть після вас... І ніхто вас не врятує. Бо тільки він — цей капловухий убивця моєї бабусі, тільки він один. Ну, і ще його відьмачка зеленоока. Вона що, вродливіша за мене? Чому її всі люблять, а... Але вони вас не врятовують, бо їх самих уже немає на світі!

Василько почав сучити ногами, щось мукати.

— Чого тобі? — розлючено озирнулася до нього Люба.

Хлопчик іще енергійніше замукав.

— Що, не хочеться помирати? Ще б пак!

Василько відчайдушно хитав головою й мукав щось незрозуміле.

— Ну, хай уже на прощання розкаже якусь небилицю, — погодилася Люба.

Пластун слухняно витягнув ганчірку з Василькового рота.

Той почав важко дихати, ніби щойно вже задихався.

— Що ти хотів сказати? — нетерпеливилася Любі.

— Дежидь, — відповів Василько.

— Що?

— У беде дежидь, дадыхаюся, — пояснив хлопчик.

— Кого ти хочеш обдурити? — Люба посміхнулася. — Нежить у нього, влітку!

— Четне тлово, — не здавався Василько. — Не датируйте беді рота! Будь ладка!

Вигляд у нього при цьому був справді жалюгідний. Якби Івась знав його трохи менше, то й сам, мабуть, повірив би. Люба не знала Василька так, як Івась, тож, звісно, повірила. Вона й розуміла, що це безглуздо, адже не збиралася лишати цих непрошених гостей живими, і все ж перед цим благальним "будь ласка" встояти не змогла.

— Тільки якщо я почую від тебе хоч слово, — грізно сказала вона, — Пластун знову заткне тобі пельку. Тоді вже точно задихнешся, якщо...

Любиним обличчям майнула якась не дуже добра думка. Вона повернулася й пішла до дальнього кутка хати.

— Дякую, — швидко промовив Василько. — Я днав, що ти добріша, діж хочеш здаватися.

Люба різко обернулася й кинула на нього здивований погляд.

— Чому ти вирішив, що я хочу здаватися недоброю?

— А хіба ді? — запитанням на запитання відповів Василько, стелючи плечима.

— А чому ти вважаєш, що я добріша, ніж здаюся?

— А хіба ді? — повторив Василько.

Він іще не знав, куди виведе їх ця розмова, зате знав, що розмова завжди кудись виводить. От тільки не нашкодити б їхньому й так незavidному становищу!

— Ти мені не хібакай, — роздратовано кинула дівчина. — Мало, що дозволила тобі розмовляти, так іще й на запитання не відповідаєш.

— Ду, дивися, — розважливо почав Василько. — Ти ж де збираєшся дас відпускати, правільдо? Тобто цілком богла б беде залишити з гадчіркою в роті. Побру, то й побру. А де залишила. Чобу?

— Ну, і як ти гадаєш, чому?

— Тобу що пожаліла, — твердо відповів хлопчик.

Люба невпевнено й недовіжливо посміхнулася.

— Ти справді так вважаєш?

— А хіба ді?

Дівчина знову розлютилася:

— Я кому сказала не хібакати! — і вона, не дійшовши до кутка, розвернулася й зробила крок до Василька.

— Ой, сабе вирвалося, — кумедно-злякано поспішив він виправитися.

— То чому ж ти вирішив, що я добра? — глузливо повторила запитання Люба.

— Тобу що така вродлива дівчина де боже бути злою.

Люба розсміялася.

— Так я й думала, — сказала вона крізь сміх. — Просто підлизується.

— Якби я підлизувався, я б сказав, що ти розубда, — заперечив Василько. — А я ж цього де казав. І де скажу...

— Що?! — Любиному обуренню не було меж.

Василько удавано, але дуже подібно до правди прикусив язика.

— Ану повтори!

— Та ді, це я так, вихопилося.

— Чого нема, те не вихопиться, — мовила Люба, сідаючи на тесаний стілець. — Давай, розповідай. Чому це ти, дурне хлоп'я, не вважаєш мене розумною?

Василько мовчав, скільки міг. У хаті ставало все темніше. Івась і Борода з цікавістю й надією дивилися на нього. Водночас погляд Пластуна не віщував нічого доброго. Схоже, він образився за Любу більше, ніж сама Люба за себе.

— Годі гратися в мовчанку, — нетерпеливилось хазяйці. — Або ти зараз же скажеш, або через мить матимеш ганчірку в роті. Раз...

— Скажу, скажу! — вигукнув Василько. Він іще хвильку помовчав, ніби вагаючись, а потім спитав: — А ти де будеш гдіватися?

— Побачимо, — зверхньо відповіла Люба.

— Ду, тоді краще затирай беді рота.

Не на ту напав. Люба взяла з Пластунових рук ганчірку й запхала Василькові в рота. Хлопець почав смикатись, вовтузитися, крутити головою. Він враз почервонів — навіть у сутінках видно. І тут Івась зрозумів, що Василько справді задихався — зовсім не удавав цього. Івась засмикався, спробував звестися на ноги, відчайдушно крикнув:

— Що ти робиш?! Він же помре!!!

Але натомість ніхто нічого не почув, крім кумедного мугикання.

— Щось ви дуже вже швидко всі почали хворіти, — засміялася Люба. — Пластунчику, дай йому по горищу, щоб помовчав. Просто шмаркачі якісь.

Знахідка

Якось дивно біг цей пахолок. Спочатку, зрозуміло, він просто тікав від того дивного місця з поколупаною землею. Щось його там страшенно злякало. Малий не вибирав дороги, години, мабуть, зо дві просто мчав кудись подалі. І ця частина його сліду збереглася найліпше: обламані гілки, затоптані стеблини перезрілої кропиви, навіть полишене птахами гніздо, яке він мало не перекинув ногою, хоч воно було добре сховане від очей. Власне, через те пацан і не помітив його. Але людина в здоровому глузді на такі зарості не попре. Отже, тікав. Тому й сильний дощ, який пройшов після того, не змив слідів.

Потім шкет заспокоївся й почав вибирати дорогу. Тут уже Василеві стало значно важче. Не те, щоб хлопійко намагався приховати сліди, але він вочевидь був лісовою дитиною, тому просто не міг іти інакше — привчений приховувати сліди завжди. Ще й

дош.

Тут уже Василеві доводилося напружуватись. І хоч який вправний виявився цей хлопчисько, а Василь таки вправніший. І досвідченіший. Він знаходив сліди.

І весь час дивувався. Шлях пацана пролягав якось нелогічно, безтямно. То він ішов на захід, то раптом звертав на південь, то йшов колом і знову повертав на захід. У якомусь іншому випадку, якби йшлося не про таких підступних і ненормальних дітей, Василь вирішив би, що хлопець просто не знає дороги. Але швидше за все, він хотів переконати в цьому Василя. От, думає собі, йтиме Василь за мною, йтиме, побачить, що я сам не знаю, куди йду, та й подумає: "А, грець із тобою! Не буду я за тобою йти. До добра твоя дорога не доведе!"

Але не на такого натрапив. Василя не обдуриш! Його багато в житті дурили, та не у всіх виходило. Майже у всіх не виходило. Бо він нікому ніколи не вірив. Крім вождя, звісно. І якраз вождь його зрештою обдувив. Ошукав. Оступачив. Виявився він ніяким не вічним вождем, а отже — і не великим вождем. Просто собі вождем, чиє життя залежало від дурної каменяки.

Василь ішов по сліду й згадував напис на їхньому камені. Власне, й не згадував, бо завжди пам'ятав його. Він не вмів читати. Вождь сам вирішував, кого вчити читати, а кого ні. Чомусь Василя він не навчив, хоч той дуже хотів навчитися. Він підозрював, що вождь навчає тих, хто міг би заступити його, якщо трапиться несподіване.

Втім, у цю підозру він до кінця ніколи не вірив так само. Бо якби це було так, вождь насамперед навчив би його, Василя, — іншої такої вірної людини вождь не мав. От він би наказав Василеві:

— Заліз на найвищу сосну й стрибни звідти вниз головою!

І Василь не замислився б ні на мить. Заліз би й стрибнув. І вождь знав про це. Він знав, що на кого іншого, а на Василя можна покластися завжди і в усьому. А от читати не навчив. Ну, та хай уже йому! Немає вождя... Немає. Василь і так знав напам'ять усе, що там написано. Всі в селі знали — навіть ті, хто не вмів читати.

"Це прочитає лисий і босий", — було там написано. Виходить, цей пуголовок уміє читати. Звідки? Звідки він знав, що саме в їхньому селі стоїть цей камінь? Хто навчив його? Він не міг прийти сам. Його прислали. Хто? Черва? Хто така черва?

Раніше Василь не особливо замислювався над цими словами. Він просто знав їх, як дитячий віршик про білий сніг:

Білий сніг летить з лопати,
Сипле в очі навмання,
І дівчаток, і хлоп'яток
Навпростець переганя.

Гарно сказано. Але хіба ж хто замислюється над кожним словом? Ні, просто всі діти торохтять цього віршика "навпростець". Так було й з написом на камені. А тепер виходить, що в кожному слові є свій зміст, і якби вони раніше над цими словами замислилися, може, біду й відвернули б...

Хто заміряться на нього

люту смерть на всіх накличе
від неміряної і конечної черви.
Лиш він зможе її подолати.

Отже, черву може подолати лиш той, хто замірється на нього. Оскільки на нього найдужче замірився Василь, то й черву зможе подолати саме він. От тільки як розуміти: "неміряної і конечної"? Що значить неміряна черва? Черви не такі вже й довгі, щоб їх не можна було зміряти. Бувають і взагалі крихітні...

"Неміряної і конечної", — без кінця повторював сам до себе Василь, але пробитися до змісту цих слів так і не зміг. А може, йому просто завадили це зробити. Бо несподівано Василь почув ритмічний стук — зовсім недалеко від себе. Рубали дерево. Тут він не міг помилитися. Дерев не рубають далеко від села: вони там не потрібні, це перше. Їх звідти непросто дотягти додому — це друге. Щоб так нахабно шуміти в лісі, треба бути впевненим, що ти в безпеці — це третє.

Виходить, він знайшов село. І так близько від дому! Неймовірно! І ніякого сумніву не може бути в тому, що шмаркач біг саме до цього села. Тож і лисий пуголок, і його відьмачки — теж ізвідси. А це вже дуже ускладнювало Василеве завдання. Одна річ зловити дітей у лісі, і зовсім інша — в їхньому рідному селі.

Та Василь не дуже засмучувався. Село — це село! Це не просто двійко чи трійко якихось непоміrkів. Це залізо, худоба, жінки й діти. А ще як чуже село не знає, що про нього відомо сусідам!.. Знайти село! Степан про таке й мріяти не міг. І ніхто інший. Останнє село його родичі знайшли, ще коли Василь був дитиною — під стіл пішки ходив. Звідти й коней привели. А пацан прийшов, нічого не зробив, і двох коней забрав. Та ще й чи не найкращих. Добре, хоч не розуміється на конях.

Знову Василя затрусило від обурення. О, як же він ненавидів цього малого, лисого й босого негідника. Ще й не просто коней узяв, а пару! Кумекає, що тепер вони самі зможуть коней розводити!

Ну, нічого, нічого! Не встигнуть. І своїх коней повернемо, і їхнім добром розживемося.

Заходило на ніч. Василь, скільки міг, поблукав навколо знайденого села й подався додому. Без голови пуголка, але з такою новиною, що варта й двох голів, і трьох.

З вогню та в пожежу

Троє людей і три тварини входили в село вже майже поночі. Вулиці були порожні — люди саме вечеряли, закінчивши роботу в полі й на городі, позамикавши курей у курниках і подоївши корів. Їх ніхто не зустрічав, ніде не видно було вартових. Лелі передалося роздратування Лисого. Такого просто не може бути. Невже щось трапилося? Невже лихо? Невже знову не буде спокою й відпочинку?

Однак у хатах мирно світилися каганці й свічки, де-не-де з коминів вився димок — його запах був змішаний із запахами м'яса й картоплі, петрушки й кропу.

Кузня не працювала, і в хаті Бороди теж не було вогника. Такою само сліпою виявилася й хата Лисого, де не було живої душі. Прив'язавши коней до тину, Лисий приніс їм сіна, мовчки позичивши його в сусідів, виніс із хати старе цебро, вилив у

нього всю воду, що була в хаті, й також поставив коням. Леля тим часом знайшла в печі печену бурячину. Звісно, буряки не належали до улюблених страв Глини, про що він Лелі відразу ж і заявив. Але вона не відповіла, й довелося бідній тварині їсти що дають.

Це не забрало багато часу. Аж до хати ввійшов Лисий, дістав із-під ослона зношені Івасеві черевики й дав понюхати Глині.

— Шукай, Глино, шукай! — попросив він собаку.

— Оце інша річ! Давно б уже так! А то просто незрозуміло, чого я скрізь із вами вештаюся! — вигукнув Глина й кинувся до дверей.

— Е ні, — зупинив його Лисий. Він прив'язав шворку до ошийника й тільки тоді відчинив двері.

Звісно, це зіпсувало собачий настрій, але не дуже.

— Залишайтеся вдома. Якщо будуть новини... — Лисий не знав, що сказати далі. — Словом, залишайтеся вдома. Думаю, ми швидко повернемося.

Він помилявся. Глина, видно, вирішив провести Лисого скрізь, де сьогодні був Івась. Вони збігали до зрізаного дуба, до Лисої криниці, на городи, до кузні, до пасток, знову до криниці, потім до Василька. Тільки тут, у веселої й запальної жінки, яку звали Дзвінкою, вони дістали хоч якісь відомості.

Виявилося, ще зранку до Василька зайшов Івась, забрав його, й більше Дзвінка їх не бачила. Їсти її "синочок", як вона називала Василька, не приходив, вона вже місця собі не знаходить, що ж це за такі правила ти, Лисий, ввів у селі, що батьки своїх дітей по кілька день не бачать, хіба тебе так виховували, як ти ото змушуєш її, Дзвінку...

Дякувати Глині, що тягнув Лисого з останніх сил далі, хлопець вибачливо стелав плечима, помахав Дзвінці на прощання й тільки встиг крикнути, щоб не хвилювалася, мовляв, усе буде гаразд.

Далі пес потягнув його до Вуханя, і тут пощастило більше. Хоч як важко розмовляти з Вуханем, але там був Петрусь, і це вже трохи заспокоювало: не всі діти пропали. Вухань і його жінка спробували всадовити Лисого за стіл, та це не вдалося.

— Петрусю, краще візьми трохи їжі... Якщо у вас є, звичайно, щось над міру, — вибачливо кинув він Вуханісі. — Віднеси Лелі й Марічці. Вони дома геть голодні сидять.

Хлопець кинув запитальний погляд на хазяйку, миттю згріб майже все, що було на столі, собі в капелюха й слідом за Лисим вибіг на вулицю. Лисий з гіркотою і соромом подумав, що він же попросив Петруся про їжу для дівчат не тому, що справді про них дбав, а щоб виманити друга з хати. Але на такі переживання не було часу.

— Що коїться, Петрусю? Де всі? Чому немає варті за селом?

Петрусь не відповів. Він здивовано дивився на Лисого й мовчав.

— Що таке? Не муч. Кажі, як є.

— Ти якийсь не такий, — промовив Петрусь у відповідь.

— Що значить — не такий? — спитав Лисий, хоч усередині йому все похоллоло; він і сам відчував, що став "не такий". Тільки не уявляв, що це так помітно.

Петрусь пильно придивився до нього й нарешті полегшено зітхнув:

— А! Просто замурзаний. Як дівчата? З ними все гаразд?

— Так, — нетерпляче мовив Лисий. — Де Івась і Василько?

— Не знаю, мабуть, уже вдома.

— Ні, вдома їх немає. І Бороди немає. Ти не чув, щоб вони про щось домовлялися?

— Ні, не чув. Я цілий день займався пастками навколо села. Ти вже знаєш, що вовкулака втрапив до однієї з них? Тільки з північної сторони нічого не поставили. Але то пусте. Звідти й так ніхто не прийде.

— Можливо, можливо, — промимрив Лисий, думаючи зовсім про інше. — Вивідник?

— Так.

— Убили?

— Так.

— Гаразд. Біжи до дівчат. Вони справді голодні.

Петрусь побіг до хати Лисого, а Глина вже щосили тягнув самого Лисого в протилежний бік.

Якби не хвилювання про те, що могло статися з хлопцями, яких просто ніде не було, Лисому було б навіть цікаво. Відвідуючи всі місця, де побував за день Івась, він ніби читав про всі події, міг зрозуміти, чому, навіщо, як довго хлопчик був там чи там. Навіть міг здогадатися, з ким і про що він розмовляв. Хоча й не завжди. Ось Івась сидить біля Лисої криниці, з кимсь про щось балакає, але з ким, Лисий здогадатися не міг. За селом простіше: тут чоловіки зрізали гілля з дуба, щоб краще було видно з того майданчика, на якому виросла ступа, й Івась сидів нагорі, підказуючи, яка гілка йому заважає бачити стежки, що ведуть до села; з південної сторони довелося стримувати Глину, щоб не влетів у пастки, наготовані на вовкулаків Петрусем і Вуханем; ще раз до кузні, щоб довідатися, як ідуть справи у Бороди зі срібними наконечниками...

У хатах почали гаснути каганці й свічки, коли Лисий зрозумів, що так вони бігатимуть до ранку, доки доберуться туди, де зараз можуть бути Івась, Василько, Наталка й Борода.

Він зупинився, захеканий, попросивши Глину трохи дати йому перепочити. Підвів голову й подивився на вже майже осінні зірки. Там серед них — одна зірка Лисого. Він бачив її, він знає, що вона там. Звісно, зараз упізнати цю зірочку неможливо. Але це вже й не так важливо. Головне, що він у ній впевнений.

Ставало холодно, мокрий від довгої біганини, він відчув, як шкірою пробігли ще несміливі, але вже нахабні дрижаки. І раптом усі вони наполохано повтікали, коли прямо в середину спини йому легко вдарило щось м'яке. Він різко відступив під найближчий тин і зачався.

Де це вони? Ага, зрозуміло. Онде через дорогу тьмяно світиться стара Любина хата, в якій раніше жила баба Світлана. А за тином, під яким він сидів, прислуховуючись до нічних звуків, тихенько пискнув кажан. Так-так, не над подвір'ям, а саме внизу, під деревами. Лисому зразу стало легше. Він почув легенькі обережні кроки, а потім шепіт Наталочки з-за високого смородинового куща:

— Лесику, де ж ви так довго ходили?

Дві ознаки браку розуму

Василько мучився дуже довго. Він крутився по підлозі, перевернувся на живіт, став на коліна, він був уже синій, коли Люба перестала зловтішно посміхатися й витягла ганчірку з його рота.

— Ну як? — спитала вона.

Василько кашляв і хрипів, тому не відповів їй.

— То як? — перепитала Люба. — Розкажеш? Чи знову заткнути тобі пельку?

— Розкажу, — ледь чутно відповів хлопчик. — Тільки сам не знаю, навіщо...

— Ти ще не зрозумів, навіщо? — в Любиному голосі продзвеніла погроза.

— Ні... — Василько намагався віддихатися. — Просто поки я тобі цього не сказав, ти мене берегтимеш. А як скажу, розлютишся і вб'єш.

Люба засміялась.

— Ач, який розумний! Ну гаразд, обіцяю, що не вб'ю.

— Навіть якщо розсердишся?

— Навіть якщо розсерджуся.

Василько ще подихав, знову сів під стіну й сказав:

— Є дві ознаки того, що ти хоч і розумна, та не дуже.

— І яка ж перша?

— А перша така, що ти... Ти добре розрахувала: якщо причарувати Пластуну, то він буде надійним і відданим помічником, якого ще й ніхто не запідозрить. Це означає, що ти розумна. А не дуже, бо не підготувалася до того, що буде, як він усе зрозуміє й розгнівається.

— Що? Що він зрозуміє? — і вже самим оцим не дуже вдалим обуренням Люба себе виказала.

Втім, Пластун іще начебто не все зрозумів. Він здивовано витріщився на Любу й ворухив губами, ніби намагаючись щось сказати, але не знав що.

— Що ти його не любиш, а просто використовуєш. І коли він це зрозуміє, отут і поч...

— Не слухай його, любчику! — владно вигукнула Люба. — Він сам не знає, що меле. Дурко мале! Та щоб ти знав!..

— А я знаю, — спокійно перебив її Василько. — От Борода, наприклад. Візьми він і зашли до тебе сватів. Хіба не кинеш ти свого любчика й не вийдеш за Бороду?

Коваль у кутку заговтузився й замуликав. Люба залякла. Пластун розгнівано втупився в Бороду. Мовчанка затягувалася, набрякала напруженням, от-от мала вдарити блискавка.

— От бачиш, — байдужим голосом мовив Василько. — А якби ти була дуже розумна, то до такої розмови була б готова.

Ці слова впали в цілковиту тишу. Як горох у ночви.

Пластун раптом загарчав і повільно рушив до Бороди.

— Любчику, заспокойся, — застережливо сказала Люба.

Але це не подіяло. Навпаки, при цих словах дурник кинувся на Бороду, й усі

зрозуміли, що він зв'язаного й безпомічного коваля зараз уб'є. В останню мить Борода встиг підібрати ноги, й, коли Пластун уже замахнувся, щоб ударити його, сильно штовхнув нападника ногами в живіт. Дуже сильно. Пластун відлетів на середину кімнати, в польоті зігнувшись у три погібелі, й упав на підлогу.

— Ну от, — спокійно, ніби нічого не сталося, вів далі Василько. — А друга причина...

— Не слухай його! — голос Люби дзвенів люттю, але цікавість перемагала. Дівчина все ж таки хотіла дослухати й сама, що скаже Василько.

— А друга причина, — повторив хлопчик, — це те, що... Як би це сказати... От ти знаєш, що на Пластуна можна цілком покластися. Принаймні нікому не розкаже, бо тільки ти його до ладу розумієш. Це означає, що ти розумна. А не дуже, бо насправді ж не тільки ти його розумієш. Є ще одна людина, з якою він постійно розмовляє. А коли розмовляєш... ти ж знаєш: то одне скажеш, то інше... Дивись, уже й таємниця — не таємниця...

— Яка таємниця? Що ти верзеш!

— Ні, я просто кажу, так уже вірити, що Пластун нічого нам не розповідав через свою маленьку подружку...

— Н'ього...дав! — вигукнув Пластун. — Н'ього дав!

— Помовч! — суворо кинула йому Люба через плече, навіть не глянувши в його бік.

— То що ж він вам розповідав?

В цьому запитанні пролунала така суміш скрадливості, підозрілості й люті, що Василько мимоволі розсміявся.

— Та! Яка різниця?

— Ти зараз дізнаєшся, яка! — засичала Люба. — Ти в мене зараз про все дізнаєшся.

Василько злякався (або вдавав, ніби злякався) — Івась уже й не знав, коли йому можна вірити, а коли ні. Сам він тільки мовчки благав друга не зупинятися, щось говорити, бо... Івась іще не хотів вірити, але в стіні він намацав голівку цвяха. Хто й навіщо забив його в стіну на такій дивній висоті, він і гадки не мав, але цвях — це залізо. Івась ритмічно, але обережно тер мотузкою, що зв'язувала його руки, об цей цвях. Звісно, голівка цвяха не гостра, сподіватись на швидкий результат — марна справа, але щось же треба робити!

— Ти обіцяла, що не розсердишся! — злякано зарепетував Василько. — Я скажу, скажу!... Про погріб, наприклад.

— Який такий погріб? — здивувалася Люба.

— Ну, як який! Той, що в нього на городі. Де наш казанок був.

— Н'ього...дав! — майже панічно вигукнув Пластун, підвівшись із підлоги на коліна. — Інеше! Ага!!!

В густій темряві світилися Любині очі, які пильно вдивлялись у Василька. Що вона могла побачити, хлопчик не знав, але про всяк випадок вирішив говорити далі:

— А звідки б ми довідалися? Хіба той погріб можна знайти, якщо не знаєш? А як навіть знайти, хіба нормальна людина може в нього зайти?

— Н'ього...дав! — заверещав Пластун.

Люба розвернулася обличчям до свого любчика. Він прудко скочив на ноги й відступив до вікна. Вона йшла повільно, впевнено й дуже загрозливо.

Пластун втиснувся в вікно, й Івась подумав, що він зараз видавить спиною раму. Це було значно страшніше, ніж коли сам Пластун кинувся на Бороду. Проти високого, хоч і незграбного Пластуна Люба була маленькою, такою слабкою й тендітною! Але його страх говорив сам за себе. Скидалося на те, що він уже знав, чого можна чекати від цієї вродливої маленької дівчини. Навіть у темряві, проти вікна, Івась міг бачити його широко розкриті очі, сповнені непідробного жаху.

— Ереба. Ереба, — слабким голосом і майже без надії, приречено повторював він.

— Ереба? — лагідно перепитала Люба. — А плескати язиком реба? А розп'якуватися про все, що ти знаєш, — реба? А тепер ереба?

Невідомо, яким було б покарання. Вони цього не побачили. Бо коли між Пластуном і Любою лишалося не більше кроку, пролунав уже знайомий їм звук — ніби в ночви хтось висипав сухий горох.

— Нарешті, — промовила Люба. — Прийшов. Твоє щастя.

Вона підійшла до дверей і широко відчинила їх навстіж. За дверима нікого не було.

— Не ховайтеся, діду, заходьте! — гукнула вона в темряву.

Ніякої відповіді.

— Хай тобі!.. — тихо промовила дівчина. — Тіні своєї боїться.

Вона залишила двері відчиненими й повернулася до Пластуна, який іще стояв у вікні, нажаханий, нездатний повірити, що все обійшлося.

Двері відчинилися трохи ширше й так завмерли. В них і досі нікого не було.

— Та заходьте вже, діду! — гукнула Люба в ніч із хати. — Що нам, так і сидіти з відчиненими дверима?

І знову нічого. Вона повернулася й іще раз визирнула на подвір'я. Івась не бачив, що вона там уздріла, однак щось там було не так, як вона чекала, бо Люба раптом завмерла в такій незручній і неприродній позі, ніби враз закам'яніла, зробивши півкроку. Мабуть, це було помітно й Пластунові, бо він, попри свій переляк, відліпився від віконної рами й спитав:

— Ота?.. Ід?.. Ага?

Люба не відповіла. Вона повільно вийшла на ганок, так само повільно, не спиняючись, спустилася на землю й повернула до хвіртки. Вона зникла з поля зору Івася, той не розумів, що могло статися.

Пластун нарешті трохи прийшов до тями й зробив те, що на його місці зробив би будь-хто, навіть не такий розумний. Він широкими кроками рушив до дверей.

Хоч би що там було надворі, а втрачати такої нагоди не варто. Івась миттю зачепився мотузкою, що зв'язувала його руки, за цвях у стіні й, коли Пластун проходив повз нього, високо над підлогою підняв ноги. Тобто він хотів підняти високо, але вийшло не дуже. Пластун перечепився, але зразу не впав. Хоча рівновагу і втратив. Він за інерцією зробив іще два довгі кроки, але на ганку вже не втримавсь і, загрибаючи

руками повітря, з пронизливим криком полетів зі сходинок, обличчям у куш агруса, що ріс у трьох кроках перед ґанком.

Хоч би очі собі не виколов, подумав Івась.

Знадвору почувся такий знайомий тріснутий голос:

— Ану кинь зброю, хлопче!.. Візьми, серденько, цю погань. Він спокійніший буде, якщо ти її триматимеш... І тихенько, без дурних рухів! Давай, давай! До хати — там поговоримо.

За хвилину до хати ввійшов Лисий, слідом за ним Люба з арбалетом у руках, потім власник того самого тріснутого старечого голосу — давній знайомий лішак, напівлюдина, напівсова. Такий самий маленький, з великими круглими очима, що так добре бачили в темряві, але боялися світла. От воно все й склалося до купи, подумав Івась. Тепер багато що стає зрозумілим.

— Ого, скільки вас тут! — радісно вигукнув дідок. — Та всі знайомі! Тільки того ведмедя не знаю. А так усіх знаю. Оце базікало знаю, те вовчєня знаю. Треба ж, як несподівано зустрілися, хе-хе! Хто б міг сказати, що буде сьогодні така щаслива зустріч! Я й гостинця не приготував. Та нічого, не сумуйте, хлопаки, зараз щось придумаємо. Хе-хе-хе! Нікого не образимо.

Куди поділася Марічка?

Дорогою Наталка нікого не зустріла. Місячне сяйво відкидало довгі рухливі тіні дерев, парканів і будівель на дорогу. Дівчинці ввижалися то скрадливі темні постаті, то підступні крилаті потвори. Але Глина біг безжурно, підганяв її, тягнучи за шворку. Його ці тіні не хвилювали, тож і Наталочка вирішила не звертати на них уваги. Прийшовши до Лелі, вона кинулася їй на шию й заплакала. Якби ж хто знав, як вона непокоїлася за них! Так довго їх не було! Глина теж кинувся лизатись — і не лише з Петрусем, якого давно не бачив, а й із дівчатами, з якими розлучився якихось дві-три години тому.

Потім Наталочка обняла й розцілувала Марічку.

— Де ви так довго ходили? Що з вами трапилося?

— Та, нічого особливого, — серйозно відповіла мала.

А Леля розсміялася.

— Трапилося, Наталочко. Якби не Марічка, то, може, й не повернулися б. Усе розкажемо. А де ти була?

Наталочка побачила на столі картоплю, огірки й петрушку, негайно набила собі рота й швиденько заходилася розповідати.

— Зачекай, прожуй спочатку, — знову розсміялася Леля. — Так ми все одно нічого не зрозуміємо.

Чекати довелося досить довго. Наталка так зголодніла, поки чатувала під Любиною хатою, що не встигала прожувати один шматок, як уже відкушувала наступний. Нарешті доїла все, що лишалося на столі.

— Зараз іще яблучко згризу, — пообіцяла вона і взялася до яблучка, яке дістала з кишені фартуха.

— Чому ж ти не з'їла його там, де зірвала? — насмішковано поцікавилася Леля.

Прожувавши, Наталка відповіла:

— Боялася, що хрумтітиме.

— І довго ти там пробула?

— Зранку, — здивувалася дівчинка з такого дивного запитання.

— Де ж це ти так чергувала?

— Навпроти Любиного дому.

Лелине обличчя зразу спохмурніло.

— Це тебе Івась туди призначив?

— Ага.

— Чому ж він тебе не замінив хоча б з обіду? — запитуючи Наталочку, Леля дивилася на Петруся, сподіваючись, що той має відповідь або принаймні розділить її, Лелине, обурення.

— Як же він міг мене змінити, — безтурботно відповіла дівчинка, — як він майже цілий день сам там просидів.

— З тобою? — не зрозуміла Леля.

— Та ні ж бо! — у Люби в хаті.

— Що?!!

— Ти, Лелю, якась неуважна. Я ж тобі вже годину пояснюю. Добре, почну спочатку. Значить так, — Наталка витерла губи, поправила пасмо волосся, що падало на праве око, й повела свою розповідь:

— Івась сказав мені зранку, щоб я стояла в сусідньому садку й стежила за Любиною хатою. Якщо побачу, що Пластун прийде до неї, то треба прибігти до Борода й попередити його. От. Я дочекалася Пластуна й побігла до Борода. Сказала йому й повернулася на своє місце, як сказав Івась. Я дуже добре все зробила.

— Ти взагалі в нас розумашечка, — погодилась Леля.

— А потім вони всі по черзі туди прийшли.

— Хто куди прийшов?

— До Люби всі прийшли! Ну, як же можна так не розуміти! — Борода, Івась і Василько. Ні. Василько, потім Івась, потім Борода. Отак. По черзі. І всі зайшли до Люби. А я чекала, поки вони вийдуть. А вони не виходили до самого вечора. Вже темно стало, а вони все сиділи там і не запалювали свічок. А потім прийшов Лесик і мене відпустив до вас. Ось Глину сказав відвести, бо голодний. А вам сказав, щоб ви тут їх чекали. Все.

Леля спохмурніла ще більше. Ця історія їй вочевидь не сподобалася, що Наталку здивувало.

— Я щось не так зробила? — злякано спитала вона.

— Ні, ти якраз усе дуже добре зробила, — відповіла Леля. — Гаразд, почекаємо.

— Я зараз, — сказала Марічка й підвелася з-за столу.

— Ти куди?

— Надвір. Я зараз. — І вона вислизнула з хати.

— А ви? Де ви були? Чому так довго не поверталися? Як Марічка знайшла вас?

Леля почала розповідати й зрозуміла, що це відбере в них цілу ніч, — якщо взагалі за ніч можна все це розповісти. Тож вона вирішила стисло переказати основні події, а детальнішу оповідь відкласти на потім — на завтра, може. Вона розповіла про сліпу пожежу, про русалку (не все, звичайно), про Чату, потім про видр. І тут ніби отямилася. Раптом зрозуміла, що Марічка вже так давно вийшла й досі не повернулася. Скільки часу минуло?

Леля урвала себе на півслові, рвучко підвелася з-за столу й прожогом вискочила з хати. У вбиральні малої не було. Леля оббігла навколо хати, ледь не вскочивши в Любину пастку біля задньої стіни. Де ж це невгамовне дівча?

Повернувшись до ганку, дівчинка побачила, що всі стоять у дверях і перелякано чекають на неї.

— Вона побігла до Люби, — сказала Леля. — Візьміть зброю.

Вони подолали добру половину шляху темними вулицями села, коли Леля раптом зупинилася.

— Петрусю, — сказала вона. — Біжи розбуди Вуханя. Хай теж приходить до Люби. І піджени його. Бо ще вечеряти сяде.

Хлопчик мовчки розвернувся й побіг. А всі решта пішли далі.

Леля останніми словами проклинала себе. Як вона могла так забалакатися! Скільки часу минуло? Котра година взагалі? Чи не запізнилися вони? Як можна бути такою легковажною — і це після всього, через що вони пройшли! Леля не знаходила для себе виправдань.

Хто-хто в рукавичці?

— Де це ви їх усіх познаходили? — заторохтів дідок, озираючи полонених.

— Потім роздивитеся, діду, — нетерпляче мовила Люба. — Не стійте просто так. Візьміть он зв'яжіть цього лисого.

— О! Яка честь! — заторохтів лішак. — Яка честь! Давно я про це мріяв!.. Слухай, Любусю, а може, давай його зразу — чик? Га? Це ще приємніше, ніж в'язати.

Люба мовчки подивилася на нього.

— Ну, ні так ні. Я ж просто так спитав. Чи я не знаю. А тобі хто сказав, як не я? Це я просто так спитав. Зв'яжемо, звісно, зв'яжемо. А хай буде зв'язаний. Він так симпатичніший. Диви, який гарний. Гордий! — Лішак відступив від Лисого на два кроки й замилювався.

Лисий зробив такий крок, ніби хотів дістати його ногою. Дідок злякано сахнувся й одразу силувано розсміявся:

— Хе-хе-хе! Ач, який бойовий! Такий молодий, такий здоровий, і раптом хотів образити такого старенького й маленького дідуся! Та хіба ж так можна!..

— Треба йти, діду. Бо до ранку вже не так і багато лишилося. Давайте вирішувати, що з ними робити.

— А що ж тут вирішувати! — знову захихотів дідок. — Повбиваємо, та й уже! Я б особливо того базікала порішив, — він кивнув у бік Василька. — Бо того разу трохи не

вийшло. Таке ж язикате! Я таких не люблю. Ох, як я не люблю базікалів!..

— А як же ви тоді живете? — втрутився Василько в їхню розмову.

— Погано! — з готовністю вигукнув лішак. — Дуже погано. Відтоді, як з вами познайомився, гірше нікуди живу. От порішу тебе, може, полегшає.

— А-а, — зрозумів Василько. — Бо я ж і думаю: як же це бідний лішак живе, що себе не любить. А виходить, погано живе. Ну, це правильно. Бо хто себе не любить, добре жити не може.

— А чого це ти раптом вирішив, що я себе не люблю? — здивувався дід.

— Ви самі сказали, — відповів хлопчик.

— Що я сказав? Нічого я не казав!

— Ну як же! Всі ж чули. "Не люблю базікалів" — сказали.

Старий мовчки рушив до Василька — повільно й погрозово, майже так само, як перед тим Люба йшла на Пластуна. Він Василька і врятував. Коли між ним і лішаком лишалось не більше двох кроків, раптом знову пролунав горох об ночви. Лішак наполохано відскочив у глиб кімнати. Тієї ж миті в двері загупали кулаки.

— Ой лишенько! — забідкалася Люба, — Пластуна забули!

Вона кинулася до дверей і відчинила їх. На порозі з'явився нещасний дурник. У місячному сяйві було добре видно його обідране й закривавлене обличчя. Агрус є агрус. Це не той куш, у який цікаво падати обличчям.

— Любчику! — дуже природно вигукнула Люба. — Що з тобою?

Всі дивилися на Пластуна, який стражденно стогнав і мугикав. І тільки Василько, автор цієї картини, відвів очі й... Те, що він побачив, налякало його ще більше, ніж гнів Пластуна, що от-от мав вилитися на нього.

Над самою призьбою виникло маленьке личко, обрамлене срібним у місячному сяйві волоссям. Мабуть, мала не могла до ладу роздивитися все що діялося в хаті. Вона якийсь час чекала, поки очі при звичаються до темряви, потім усе уважно оглянула й зникла. Двері хитнулися, але не зачинились.

А в хаті Люба заходила витирати Пластунові обличчя, щось до нього прикладати, щось при цьому нашіптуючи. Пластун стогнав і сварився. Люба вмовляла його:

— Ні, любчику, потерпи. Потерпи. Зараз полегшає... Ні, любчику, нікого ми в цій хаті вбивати не будемо... Тому що. Не вередуй, любчику. Я знаю, що ти його хочеш убити, але цього робити не можна... Ти ж знаєш... Ні, знаєш, я тобі казала! Вони потрібні їм... Не всі. Але ми не знаємо, хто саме... Так, Лисий. Правильно... Іще двоє... Ні, я також не знаю, хто саме. Сказано, що Лисий і ще двоє. Вони розберуться. Невже ти думаєш, що як їм твій кривдник не потрібен, то вони його залишать і далі по землі ходити?.. Ой! Вибач, любчику, я не навмисне — темно ж... Ну, що ти порівнюєш! Ту темряву я сама створила, тому в ній я все бачу... Чому? Ну, як тобі сказати... Це ж моя темрява. Ні, любчику, ти не можеш у ній бачити... Не зможу я тебе навчити... Знаю, що страшно, але й ти мене зро...

— Та годі вже вам! — не витримав дідок. — Треба йти. Їх тут ніхто не знайде?

— Ні, — відповіла Люба. — Знадвору ніхто нічого почути не може. А зсередини

двері не відчинити. Тільки я можу.

— А зламати? — не міг заспокоїтися лішак.

— Хай спробують. Це ще бабуня робила. Нічого в них не вийде.

— З погребом же вийшло, — не вгавав старий. Раптом йому на думку спало інше: — Чекай! А як же наші друзі волохаті їх дістануть, якщо ніхто не може відчинити двері.

Мабуть, Люба про це не подумала. Вона завмерла на мить, тоді сказала:

— Справді, діду. Доведеться вам тоді прилетіти і впустити їх. Я вас навчу, як відчиняти двері.

— Ох, не жалієш ти моїх старечих сил! Хіба ж я вже в тому віці, щоб літати туди-сюди день і ніч!

— Що ж тоді робити?

— Ох, гаразд уже, — погодився лішак. — Все я та я! Якби не я, то й не знали б нічого. Давай навчай. Тільки швидко.

— Ходімте! — сказала Люба й пішла з хати. Лішак за нею.

— Дивіться, тут прикладете долоню, — долинув до хати Любин голос. — Скажете... (що саме треба сказати, Івась не почув). А тоді повільно потягнете на себе двері. Зрозуміли?

— Зрозумів, тільки давай спробуємо. Щоб потім, знаєш, не було якихось несподіванок, — відповів лішак.

Вони спробували зачинити двері.

Не вдалося. Люба налягла на них усім тілом, але двері не зачинялися — пружинили.

— Це ще що таке?

Вона почала їх обдивлятися й побачила, що між дверима й одвірками хтось устроїв гілку. Івась бачив, як вона витягла її й мовчки показала лішакові, приклавши палець до губів. Потім вказала праворуч і тицьнула пальцем старому в груди, далі показала на себе й ліворуч. Вони мовчки розійшлися в різні боки — пішли навколо хати, зрозумів Івась.

Звісно, вони її зловили. За півхвилини пролунав Марійчин писк, потім голосно лайнувся лішак:

— Ти ба! Най би тобі зуби повипадали! Таке мале, а таке кусюче!

Пластун метнувся до них.

— Ітько! — розпачливо вигукнув він.

Однак він навіть не встиг вискочити з хати, як у дверях з'явилася Люба, тягнучи за обидві руки Марічку.

— Ітько! — тихо повторив Пластун із болем у голосі. — Тива!

— А що ж із нею станеться! — розлючено відповіла Люба.

На цих словах мала неймовірно крутнулася в Любиних руках і вхопила її своїми молочними зубками трохи вище зап'ястя. Люба скрикнула й дала дівчинці сильного ляпаса по щоці.

І тут же дістала ще сильнішого ляща у відповідь — тільки не від Марічки, а від

Пластуна. Вона навіть на ногах не встояла і впала на одне коліно.

— Тікаймо! — крикнула Марічка й кинулася до дверей.

Та куди ж тут утечеш! У дверях стояв лішак, розставивши руки, й великими круглими очима дивився на дівчинку. Та й Пластун не кинувся з нею втікати, як вона сподівалася. Гірше того, він нахилився й подав руку, допомагаючи Любі підвестися з підлоги. Довіра до нього щойно почала повертатися. Марічка навіть ладна була простити йому те осоружне шпигунство! А він нахилився й допоміг цій негідниці, що вдарила дитину, підвестися з підлоги! І скориставшись із того, що Пластунова голова виявилася зовсім недалеко від неї, мала розмахнулася й щосили вдарила зрадника долонею по щоці.

Ясна річ, для нього цей удар був зовсім несильним. Але достатньо сильним, щоб із незагоєних подряпин знову потекла кров. Втім, у темряві Марічка її й не одразу помітила.

Люба підвелася, й Пластун їй твердим голосом сказав:

— Бітьки не ду! Ага.

— А мене ти спитав? — крізь сльози крикнула йому дівчинка. — Нікуди я не піду з тобою! Зрозумів?

— От бачиш, — ніби нічого не сталося, рівним голосом промовила Люба. — Вона сама не хоче.

— Бітьки не ду! — вперто повторив Пластун.

— Ну, то будеш її на собі тягти, — байдуже відповіла Люба.

Пластун кивнув головою й опустився на коліна перед Марічкою. Він сказав їй щось так тихо, що ніхто нічого не почув.

— Ніколи! — твердо відповіла Марічка, хоча й миттю перестала плакати.

Пластун знову нечутно заговорив до неї, розмахуючи руками. Вона стояла набурмосена й непохитна. Вже й не відповідала йому.

— Годі вже, любчику, — нарешті втрутилася Люба. — Ми не маємо часу. Треба йти.

— Беї н'ду! — відповів Пластун.

— Що? — Люба пильно подивилася на нього, хоч і неясно, що вона там у темряві могла роздивитися. — Хочеш залишитися тут? Разом з ними? Ти знаєш, що з вами всіма буде?

— Ага, — відповів Пластун.

— А зі мною? — підступно спитала Люба.

Пластун не відповів. Люба чекала. В хаті висіло жахливе напруження. Здавалося, ще трохи, й стіни самі займуться полум'ям.

— А зі мною що буде — без тебе? — повторила Люба.

— Беї н'ду! — вперто кинув Пластун.

— Ти справді вирішив лишитися зі мною? — якось дуже вкрадливо спитала Марічка.

— Ага.

— Але ж ти загинеш, як і всі ми, — не вгавала дівчинка.

Пластун не відповів, але й не звівся на ноги.

І тут усі почули таке, чого почути аж ніяк не сподівалися:

— Добре. Тоді я піду з тобою, — тихо, але мов грім із ясного неба, промовила дівчинка.

— Марічко! — не стримав вигуку Василько.

— Замокни ти, — втомлено кинула Люба. Схоже, вона ні на мить не сумнівалася, що саме цим усе й закінчиться. — Все. Треба виходити, негайно.

Лішак, за ним Пластун, потім Марічка й нарешті Люба вийшли з хати й зачинили двері. Марічка так ні на кого й не глянула.

З кутка хати долинули дивні звуки, немовби хтось вдавився, проковтнувши цілу картоплину. Це невміло, по-дорослому, заплакав Борода.

Повернення додому

Дорослі люди темряви не бояться. Але обережність і страх — це різне. Василь рухався дуже обережно. Він знав, що нічний ліс повний небезпек. І побачити не встигнеш, а вже... Головне — не зупинятися. Краще не поспішати, але й не зупинятися. Минулої ночі Василь не спав. Потім день на ногах, тепер от знову треба йти вночі. Якщо зупинитись, а ще, не приведи лихо, сісти — заснеш. І невідомо, чи прокинешся.

Краще рухатися й по дорозі все обмірковувати. Виходить, вони не видри. Це, звичайно, легше. З простими людьми завжди легше, ніж із цими перевертнями. Перевертень кого хочеш обдурить. А людина — вона, звичайно, теж завжди хоче обдурити іншого. Тільки ж не кожного можна обдурити. Тут уже на якого натрапиш. От Василя обдурити — марні спроби. Ач як заплутували сліди, а все одно він знайшов. Ціле село!

Тепер головне — зробити так, щоб Степанові не дісталася вся заслуга й здобич. Ну, та це вже ми подбаємо, цього вже ми не випустимо. Людина, яка знайшла чуже село, — це вам не просто так. Це не дурник якийсь, якого можна обвести навколо пальця.

А камінь він розіб'є. Збере все село й накаже чоловікам: беріть молот із кузні, всі молотки, які є в селі, й лупайте цю скелю. Битимуть день у день. Гуркіт стоятиме на весь ліс. А потім із цих уламків збудують йому хату. І житиме він там із тією зеленоокою. О, її він не віддасть нікому.

Розбити камінь на рівненькі уламки, зрозуміло, не вдасться. Але й з нерівних можна скласти хату. Казав вождь, що раніше багато хат зводили з каменя. А він же знав! Він жив вічно, доки не... І головне — сам же себе вбив. Не справдилося пророцтво. Не справдилося...

А це означає, що й інші всі пророцтва не справдяться. Ніякої кари на його село не буде! Все брехня.

Спати хотілося немилосердно. Але спати не можна. Треба йти. І Василь ішов, не спиняючись, намагаючись не піддаватися втомі, не втрачати пильності. Ще далеко.

Після опівночі почав дошкуляти холод. Скоро осінь. А з холодом дедалі відчутнішим ставав голод. Він уже другу добу нічого не їв, крім кількох пізніх ягід — іще вдень. Ну, але то не біда. У витривалості з Василем не поміряєшся. Він ішов і йшов, і йшов.

Тут головне — не збитися з напрямку. Це не вдень, коли є сонце, коли можна роздивитися дерева й легко визначити, де північ, а де схід. Вночі це непросто. Для когось іншого, звичайно. Для Василя це не горе. Він і вночі вміє орієнтуватися. Тільки часу це забирає багато.

От прийде додому і зразу ж ляже спати. І проспить аж до вечора. А ввечері всі посходяться, і він тоді їм: ось вам новина!

Під ранок стало зовсім холодно. Ще й роса випала. Чоботи у Василя були старі, домашні. В нових він тільки на полювання ходить — вони добрі, м'які й не протікають. А ці... Якби ж був знав, що доведеться так далеко йти, зранку взувся б у нові. Так не знав же...

Ну, нічого. І в таких дійде. Вже не так багато лишилося. Пішли знайомі місця, йти стало легше.

Щось шмигнуло з-під Василевих ніг. Він мимоволі сахнувся, та потім роздивився в передсвітанковому світлі, що то просто пацюк. Від когось, схоже, тікає. Василь сховався за деревом і лиш одним оком дивився туди, звідки з'явилася тварина. Нікого й нічого. Довго стояти не можна. Бо ще трохи, і вже рухатися далі зовсім не схочеться.

І чого це пацюк біг — людині під ноги? Вони ж зазвичай обережні, знають, що люди їх не люблять і можуть убити просто так — щоб на одного було менше. Хоч це, звичайно, марні сподівання. Пацюки — не люди. Їх ніколи не буде менше. Хоч скільки їх убий, а ще більше народиться.

Перед самим селом Василь зробив великий гак, пішов ярмом. Там потім дуже крутий схил, важко вибиратися нагору. Але інші шляхи до села — під охороною. А йому краще зараз прийти додому непоміченим. Це всі вже знають, що він утік, та ще й оглушив вартового. За таке ого-го що буває. Навіть із села могли б вигнати. Ну, когось іншого, може, й вигнали б. Тільки не Василя. А чому? А тому, що він не просто так повернувся додому, а приніс неймовірної ваги новину. От якби він повернувся з порожніми руками, ще невідомо, як Степан повівся б. Кожен у селі вважав би, що Степан має право покарати Василя. А тепер усі побачать, що наказ Степанів був дурний. А Василь — молодця!

Дряпатися схилом нагору виявилось ще важче, ніж він собі уявляв, — давно сюди не лазив. Мало, що крутий схил і мокрі кущі зі слизьким листям, так іще й пацюки. Звідки їх стільки?

Ось нарешті й дістався. Останній рух — і...

У селі верещали пацюки й крикали круки. Вони навіть билися між собою. Ними кишив увесь майдан між хатами. Де ж люди? Що сталося?

А потім він побачив і людей. І нічого страшнішого в своєму житті Василь не бачив. Бо круки й пацюки билися й верещали не самі по собі. Вони билися за рештки людських тіл, що безладно валялися, закривавлені, по всьому майдану. Стояв страшний сморід. Під ногами щось ворухилося, й Василь з огидою побачив, що це черви. Коли ж вони встигли налізти сюди в такій кількості?

І тут він згадав: "неміряна черва". Ось вона, значить, яка.

Особливо багато було її чомусь на беззахисній кам'яній брилі. Черва такого ж кольору, як камінь, вкривала майже всю її поверхню. Дрібні черв'ячки ліниво ворушилися, ніби вигріваючись на теплому камені. Тільки в заглибинах літер відбувався швидкий рух — ніби літери самі ворушилися, ніби зловтішалися: чи ми не попереджали тебе, Василю?

Лишатися в селі було безглуздо. Та й небезпечно. Тут нікого живого й нічого доброго вже не могло бути. Василь так і не зрозумів, хто міг таке накоїти. Невже той пуголовок зі своїми двома відьмачками? Ох, наврод.

Він пішов колом, обходячи село з півдня, тримаючись біля самого краю яруги, щоб не наближатися до пацючого бенкету.

Аж раптом шлях його перетнула широка просіка, що йшла від села на південь. Звідки вона взялася? Нічого подібного тут ніколи не було. Василь підійшов ближче й раптом зрозумів, що це. Він ніколи такого не бачив. Але, раз побачивши, зразу впізнав: слід вовкулаків.

Єдине, чого він не міг зрозуміти: як же черва, навіть якщо вона нелічена, може наслати на село вовкулаків?

Самотність, вина, відсутність будь-якого майбутнього, неможливість щось змінити, виправити — з суміші всіх цих почуттів народжувався безпросвітний розпач. У нього немає нічого, йому нікуди йти, йому нема для чого жити. Василь згадав усі свої помилки. Він убив лисого пуголовка. Хоча знав, що цього робити не можна. Він знав, що не можна його вбивати, але не міг зрозуміти, чому не можна вбити. Що означає "непіддатний смерті"? Він і зараз цього не розумів. Он же навіть вічний вождь — і той виявився піддатний.

Потім Василь бачив сліди вовкулаків у лісі й не зрозумів, що це саме вовкулаки. Засліплений ненавистю, він не повернув додому, щоб попередити односельців, а пішов далі, залишивши село на погибель. І його самого там не було, коли ці безжальні потвори вбивали все живе — людей, коней, курей, свиней, корів... Василь уявив собі, як нажахано й беззахисно ревіли перед смертю корови, і йому самому стало боляче. Аж заточився.

Василь розумів свою вину. Але прийняти її не міг. Не могло бути так, щоб це через нього загинуло його село, загинув його світ! Ні! Воно справді так виглядає, але... Але винен інший. І він знав цього іншого. Він знав, де той інший живе.

Долаючи огиду, Василь перетнув слід вовкулаків і пішов до саду. Там він поїсть, візьме собі в дорогу фруктів, на городі — моркви, картоплі, буряків... А потім він усе одно вб'є цього малого негідника, що приніс йому, Василеві, стільки горя й болю.

Заговорені двері

У Лелі вже просто боліли ноги, коли вона прибігла до Любиного обійстя. Там було порожньо. Хата стояла сліпа й непривітна. Якби не Марічка, Леля вирішила б, що даремно прийшла сюди. Про всяк випадок вона смикнула вхідні двері, й за ними пролунав дивний звук: ніби горох висипали в металеві ночви. Дівчинка прислухалася. Нічого. Двері не відчинялися й нічого схожого на клямку чи замок вона в них не

знайшла. Тільки щось підказало їй, що вхід заговорений і що звичайна людина нічого з цими дверима не зробить.

Вона підійшла до вікна й спробувала зазирнути в нього. Надворі була місячна ніч, а в хаті нічого не світилося, тож роздивитися щось крізь шибку не вдалося. Не схоже, щоб хтось там був. Мабуть, треба бігти до Пластунової хати.

Наталка до вікна не діставала, тож і не зазірала в нього зовсім. Тільки Глина поведився дуже дивно. Він почав дряпатися в двері, гавкати на них, присідати на передні лапи.

— Це ж не двері! — кричав він серед ночі. — Це казна-що, а не двері. Хіба ж двері бувають такими? Ох, не подобається мені все це. Лелю, ану відчини їх!

— Не відчиняються вони, Глино. І нікого там немає. Якби були, то вже якось подали б голос.

Леля обійшла навколо хати. Може, світлим днем вона й помітила б щось, але зараз, серед ночі, жодного сліду не знайшла. Знову підійшла до дверей і побачила, що Глина вже гавкає не на двері, а на кущ агрусу перед ґанком. Леля уважно придивилася до куща й побачила, що чимало його гілок зламано, а на гострих колючках темніють якісь краплі. Вона нахилилася й понюхала їх. І різко випросталася. Потім взяла ще одну краплю на палець і понюхала знову. Так. Це, безперечно, кров.

Холод пішов їй по спині. Чия це кров? Уява малювала одну картину страшнішу за іншу. Леля струснула головою, і її довге незаплетене волосся хитнулося в місячному сяйві важким сріблом. Що робити? Куди бігти? Кого кликати?

Вона піднялася на ґанок і почала шалено дубасити кулаками в двері. Потім опустила на сходинку й заплакала — від безсилля й невідомості.

Отак вона й сиділа на сходинках, плачучи, пригорнувши до себе Наталочку, яка теж плакала, коли прибіг Вухань..

Він нічого не спитав і не піднявся на ґанок. Просто приклав своє величезне вухо до холодної, вогкої від моху дерев'яної стіни й завмер, показавши рукою, щоб вони замовкли. Замовкли не лише дівчатка, а й Глина відчув відповідальність моменту. Він ліг на доріжку, поклав писок на передні лапи й, скосивши очі, з болем і співчуттям дивився на Лелю.

Вухань довго стояв, притиснувши вухо до хати, а потім повідомив:

— Там хтось... той.

— Живий? — вихопилося в Лелі.

— Ну, та ж кажу... той.

— Вуханчику, милий, ну скажи по-людськи!

Вухань образився.

— Не подобається, можу взагалі не той! — і відвернувся. — Серед ночі піднімуть, так іще й той... А що я? Хіба ж це?.. Ні-і! Не хочеш, не той!

— Говори, Вуханю! — додав Глина свій голос.

— Так хата ж заговорена! Що його... той!

— Але ти точно знаєш, що хтось там є? — не заспокоювалася Леля.

— Та хіба ж я той! Кажу ж, там хтось... той.

Леля й сама припала вухом до дверей, але нічогісінько не почула. Вухань поруч дихав — чула, Глина нетерпляче зітхав — чула. А що робиться в хаті — ні.

Вона знову пішла навколо хати. Ще раз зазирнула у вікно.

І відсахнулася з несподіванки. Там за мутними скельцями біліло чиесь обличчя. Леля навіть не зразу впізнала Лисого — такі воно мало риси, спотворені темрявою в хаті й нерівним місячним сяйвом, що пробивалося крізь вікно.

Вона завмерла. Їхні обличчя були на відстані меншій за простягнуту руку. Він був дуже сумний.

— Усі живі? — спитала Леля самими губами.

Він кивнув.

— Люба тут?

Лисий похитав головою і показав пальцями, що вона пішла.

— Пластун із нею?

— Так.

— Марічка з вами?

Він знову показав пальцями, що вона пішла.

Цього разу Леля його неправильно зрозуміла. Вона полегшено усміхнулася й приклала долоню до шибки. Лисий, замість того, щоб теж прикласти долоню, притулився до Лелиної руки щокою.

Їй перехопило подих. На очі навернулися сльози. Вона не знала, що робити, щоб визволити його. Але відчула, що такою щасливою ще не була ніколи в житті.

Лисий відліпився від шибки й самими губами промовив:

— Ти — моє життя.

Вона зрозуміла. І відповіла:

— А ти — моє.

Сльози котилися з її очей, але й вони не могли зняти Любиних чар.

Друг

Марічка просила зняти її з Пластунових плечей, щоб вона могла йти сама, однак Люба різко відповіла, щоб дівчинка сиділа тихо й не рипалася. Звісно, їхати на широких плечах було легше, ніж іти пішки, та це було так, ніби вона зв'язана. Колись же Пластун втомиться, думала вона. Місяць відкидав довгі тіні на сріблясту траву, було тихо — тільки їхні кроки відбивали ритм руху: попереду дріботів лішак, за ним майже нечутно йшла Люба, а останнім голосно крокував Пластун. Ішов він легко, радісно, і несхоже було, щоб такий сильний і натхнений чоловік міг втомитися, несучи на спині свого дорогоцінного друга.

Але все вийшло краще, ніж Марічка собі уявляла. Вийшовши з села, вони подалися знайомою дівчинці дорогою — повз великий зрізаний дуб, на якому вона розмовляла з лішаком, і далі на схід. До великих заростів ліщини, щоправда, не дійшли — повернули праворуч, і Марічка зрозуміла, що час щось робити. Набравши повні груди повітря, вона щосили закричала:

— Дру-же! Дру-же! Ря-атуй!!

— Заткни їй пельку! — засичала Люба до Пластуна.

— Ітько, чи! — благальним голосом промимрив той.

— Рятуй! Друже! — надривалася Марічка.

Люба кинулася до неї, але нічого не могла вдіяти — навіть руками дістати до дівчинки їй було нелегко. Мала закричала ще голосніше й відчайдушніше.

— Зніми її! — знову засичала Люба.

Але Пластунові мов заціпило. Він стояв розгублений і не знав, що робити.

— Ну, і що ти тут викричиш? — Люба змінила задум, вирішила переконати Марічку.
— Хто тебе тут почує?

— Друже!!!

І тут трапилося те, чого мала не чекала. Лішак закрутився на місці, перекинувся на птаха, шугонув у повітря й помчав на неї, виставивши гострі пазурі. Летів він просто їй в обличчя, і Пластун, не розібравшись, миттю підняв угору руки, захищаючись. Він влучив сові по великих круглих очах, вона перевернулася в повітрі й упала спиною на Марічку. Дівчинка мимоволі вчепилася обома руками в пір'я на її спині. Сова двічі безпорадно вдарила крилами по Пластуновому обличчю, вивернула голову майже назад і спробувала вдарити Марічку дзьобом по голові, але не дістала. Вона важко повалилася на землю, а мала, не втримавшись на плечах Пластуна, гепнулася їй на спину. Вона не дуже забилася — сова була величезна і м'яка. А от птахові, мабуть, дісталось дуже відчутно. Він жалісно пискнув і завмер.

— Ти що наробила, безголове дівчисько! — вигукнула Люба.

Вона розмахнулася і вже вдруге за сьогоднішню ніч ударила Марічку по обличчю. І знову дістала удар у відповідь. Цього разу Пластун сил не пожалів. Люба впала на землю поруч із совою.

— Друже! Рятуй! — знову щосили крикнула Марічка.

У Пластуна був такий вигляд, ніби він сам злякався того, що накоїв. Немов вибачаючись перед Любою, він сердито крикнув на Марічку:

— Чи! Музав, чи!

Та вже було пізно. Земля задвиготіла від шаленого тупоту, і за півхвилини з темряви вискочило до них щось таке дивовижних розмірів і неймовірно спритне. Марічка не встигла зупинити ведмедя, той раптом ніби ще виріс над землею, ставши на задні лапи, з неміряною силою вдарив передньою лапою по Пластуновій шиї, щось там гучно хруснуло, і нещасний сільський дурник, мов підкошений, упав на траву.

Потім звір обняв Любу й лішака, розлючено загарчав, але чіпати їх не став. Підійшов до Марічки, яка не могла поворухнутися від того, що сталось, і величезним вогким язиком лизнув їй обличчя.

Вона обхопила руками його шию — точніше, спробувала обхопити, бо довжини її рук зовсім на те не вистачало, — уткнула личко в брудну шкіру й гірко заплакала.

— Ну от, — сказав ведмідь, — ти ж сама мене гукала, кричала "рятуй!". Я прийшов урятував, а ти плачеш.

Марічка нічого йому не відповіла. Вона плакала й плакала, і здавалося, кінця її сльозам не буде. Ведмідь так нерухомо й стояв над нею, щоб необережним рухом не завдати їй болю.

Болю їй і так вистачало. І мала крізь сльози почала виповідати його своєму волохатому другові. Вона вбила Пластуну. Вона образила Лесика, Івася, Бороду, Василька — всіх! І Леля, коли довідається, як Марічка їх зрадила, також буде ображатися на неї.

— Ти ба! — дивувався ведмідь.

Але у дівчинки склалося враження, що він до кінця не зрозумів її переживань. Що ж, подумала вона, тварини, звичайно, теж переживають, проте не так, як люди. Люди переживають... Як саме, вона не встигла додумати, бо раптом згадала про Лесика й інших хлопців, які ж, мабуть, не можуть вибратися з Любиної хати.

— Ой! Побігли! — вигукнула Марічка й помчала до села.

Вона за мить перечепилася через якусь гілляку й простяглася на землі, боляче вдарившись вище кісточки.

— Давай уже віднесу тебе, — тихо запропонував ведмідь, хоч було очевидно, що йти до села йому дуже не хочеться.

Він ліг на землю, Марічка здерлася на його спину й обома руками міцно вчепилася в шкуру. Ведмідь підтюпцем побіг до села, а Люба, Пластун і лішак так і лишились у траві.

Заповітне слово

Петруся з Вуханем і Наталкою Леля вирядила додому, по рогача, а сама лишилася біля хати. Вона знову підійшла до віконечка, але там уже був не Лисий, а Івась. Вона сумно посміхнулася йому, намагаючись підбадьорити. Івась їй підморгнув. От і все. Виявляється, з братом вона вже так поговорити не може. Вона відчула, що знову на очі наворачтаються сльози, й пішла до ґанку.

Леля якось відчувала (і сама не знала, як), що двері заговорені. Так само й вікна. Тільки сподівалася на рогач, адже він створений бабою Ягою, а вона — не виключено — Любина бабуся. Тож щось підказувало дівчині, що рогач може допомогти. А от якщо не допоможе...

Раптом вона усвідомила всю безнадійність ситуації. Хлопцям там, у хаті, нічого пити, нічого їсти — тільки зілля, якого вони не знають і яким цілком можуть отруїтися. Крім того, втеча Люби означала, що назрівають якісь страшні події, може, навіть напад вовкулаків. Звісно, в селі є чимало інших

чоловіків, але вони не організовані, не згуртовані. Вони бояться. Вони не знають, що робити. І хоч як добре все село ставиться до неї, Лелі, все ж таки дівчинка не зможе їх згуртувати й спланувати відсіч страшним тварюкам. Від самої згадки про них у Лелі мурашки бігли по тілу.

Все це міг би, якби пощастило, зробити Лисий. Але він по-дурному замкнений у цій осоружній хаті. І як же його визволити звідти?

Зловісна Любина сила ніби відштовхувала від її хати. І руку Лелину, і лезо ножа,

яке вона намагалася просунути між дверима й одвірками, і навіть руків'я ножа, коли Леля спробувала вибити шибку.

От хіба що рогач. Бо іншого нічого вона не могла придумати. Втім, і рогач... Що можна ним зробити? Хіба що спробувати підняти хату, а потім різко відпустити. Якщо хата розіб'ється, то... Тоді Лисого, Івася й інших може просто завалити сволоками й дахом...

Десь мусить бути замок. Адже сама Люба заходить до своєї хати.

Леля знову пішла до вікна. Цього разу за склом стояв Лисий.

— Чому вона вас не вбила? — спитала Леля.

— Щоб віддати вовкулакам, — як і раніше, самими губами, відповів Лисий, дуже смішно допомагаючи собі жестами. Ніби вона й так його не розуміла.

— Вона повернеться з ними? — Леля дуже здивувалася.

— Ні — лішак прилетить і відчинить.

— Як?

— Не знаю. Вона тільки лішакові розповіла, що зробити. До чогось там доторкнутися й щось сказати.

— Де?

— Десь за дверима. Не знаю.

Леля повернулася до ганку. Вона водила рукою по дверях, одвірках, навколо них. Невидима сила була рівномірна. Може, тільки на самих дверях і одвірках трохи дужча. Вона повільно обмацувала долонею п'ядь за п'яддю, й нічого не могла знайти. А незабаром переконалася, що взагалі вже нічого не відчуває. Ніякої сили. Від стін хати нічого не йшло. Леля зраділа, подумавши, що нарешті чари скінчились. Однак двері не відчинялися, вікна неможливо було розбити.

Принесли рогача. І негайно переконалися, що він взагалі не може допомогти, бо навіть просто притулити його до стіни або підвести під стіну знизу виявилось їм не під силу. Рогач узагалі відмовлявся торкнутися Любиної хати.

Ступа? Після спроби з рогачем Леля вирішила навіть не випробовувати цей засіб. Вона була переконана, що ступа тут не зарадить. Роздуми про ступу навели її на іншу думку.

— Марічка спить? — спитала вона Наталку.

— Її там немає, — відповіла дівчинка.

Ще не дослухавши відповідь, Леля кинулася до вікна. За склом не було нікого.

— Де Марічка!? — страшним голосом закричала вона. Дівчинка щосили гупала кулаками по вікну, без кінця повторюючи запитання, якого в хаті просто не могли почути: — Де Марічка? Де Марічка?..

— Я тут, Лелю, — пролунав від хвіртки тоненький голосок.

Леля сіла на землю біля стіни й гірко розплакалася. Це був не той плач, що біля вікна, коли вона розмовляла з Лисим. Він не приносив полегшення, не давав розради. Це був цілковитий розпач, що виливався сльозами, від яких посилювався, глибшав, відбирав насагу будь-що робити.

Мала підбігла до Лелі, обхопила її за шию руками, зарилася обличчям у її волосся й собі заревіла.

— Ти мене ніколи не вибачиш... — схлипувала вона. — І Лесик ніколи... Я дурна... Я погана... Що вони про мене подумали!.. Я зрадниця...

Коли її слова дійшли нарешті до Лелиної свідомості, сльози раптом висохли у неї на очах.

— Де ти була, Марічко? — обережно спитала вона.

Мала завмерла в неї на плечі, а потім швидко сказала:

— Я чула, як Люба навчала лішака відчиняти хату.

В цю пастку досвідчена Леля вскочила без роздумів, забувши про своє запитання, що так і лишилося без відповіді.

— Як!?

— Ходімо покажу.

Вони підхопилися й побігли до дверей. Марічка поклала руку на землю поруч зі східцями й голосно промовила:

— Світло!

Леля злетіла на ґанок і смикнула двері.

Вони не відчинилися.

— Світло! Світло! — вигукнула мала.

І ніякого результату. Леля спустилася до неї, приклала руку до того самого місця й відчула потужну силу відштовхування. Ніде на стінах і дверях вона такого сильного опору не відчувала. Схоже, це й справді те місце, куди треба було прикладати руку.

— А ти добре розчула, що саме це слово треба промовляти? — спитала вона Марічку.

— Взагалі вона дуже тихо сказала. Але я почула.

Хоч що там кажи, а слово справді було несподіване. Леля уявила, як Люба навчає лішака промовляти таке осоружне йому слово, й сумніви її посилилися. Ні. Тут має бути щось інше, можливо, щось подібне до світла, але...

Леля обернулася до Вуханя, Наталки й Петруся.

— Яке це може бути слово — схоже на "світло"?

— Свіжість, — сказала Наталка.

— Сволок, — запропонував Петрусь.

А Вухань зробив досить несподіване припущення:

— Ну, це... той... Хоча...

Леля кинулася до віконця. І всі побігли за нею. Вже почало сіріти. В хаті було темно, тільки за шибками проглядала ще темніша пляма. Леля спершу відсахнулася, а потім зрозуміла. Вона зробила кілька рухів долонею, ніби погладжуючи собі голову. Волохате обличчя Бороди зникло. А через мить у вікні з'явилася світла голова Лисого.

Леля сяк так пояснила йому, яка в них проблема. Все йшло добре, тільки от слова "світло" він довго не міг зрозуміти. Потім глянув на решту людей під вікном, обличчя його проясніло й він губами промовив слово, яке справді було подібне до "світла",

тільки довше. І тепер не зрозуміла Леля.

— Як? — перепитала вона.

Лисий повторив, та вона все одно не зрозуміла. Аж раптом почула дзвінкий голос Марічки від ґанку:

— Світлана!

Важке пробудження

Спати вони знову лягли на світанку. І Лисий, засинаючи, переживав і переживав, що вранці не зможе рано встати. А роботи наступний день обіцяв дуже багато. Все, що розповіли йому Івась і Василько, поки сиділи ув'язнені в Любиній хаті, свідчило про те, що вовкулаки дуже близько, що чекати їх треба якщо не наступної ночі, то післязавтра. Івась молодець. Зроблено дуже багато, але залишалося ще більше, якщо вони хотіли не просто подолати цих тварюк, а й людей не втратити.

До того ж Борода, який у Люби там трохи поспав, та й перед тим ніч спав добре, погодився негайно піти подивитися, чи справді мертві Люба й лішак. Звісно, це вже було не так важливо, однак Лисий відчував, що з цими двома вони ще матимуть клопіт.

Словом, засинав він із важкими думками. Спав, щоправда, як убитий — навіть снів не бачив. А це добре. Своїх снів Лисий не любив. Вони завжди були зловісні, й прокидався він після них, укритий холодним липким потом, а потім уже до ранку ніяк не міг заснути.

Цієї ночі спав він міцно, та не довго. Ще й сонце не дійшло до півдня, як його вже розбудив Борода. Лисий миттю скинув сон і запитально глянув на свого старшого друга. Той подивився на Лелю, Івася й Марічку, які ще спали, й кивнув на двері. Лисий підхопився, взяв тихенько цебро з водою в кутку й мовчки вийшов за Бородою. Він швидко змив з обличчя рештки сну й обернувся до Бороди.

— Знайшов?

— Ні, — похитав той головою. — Але це ще не все.

Чекаючи найгіршого, Лисий мовчки подивився в глибоко сховані у волоссі очі Бороди.

— Інженера вбили.

— Де він? — уже на ходу спитав Лисий.

— У своїй хаті. Його знайшла Каченя. Пішла зранку спитати, чи нічого старому не треба. А він там... Вона тоді до мене. Тебе не наважилася будити, — ніби вибачаючись за дівчину, додав Борода.

Біля Інженерової хати стояв натовп — майже все село. Побачивши Лисого, всі розступилися так, ніби його тільки й чекали. Вітаючись на обидва боки, Лисий пройшов до хати. Слідом зайшов Борода.

Інженер, як завжди, сидів за столом. Голова відкинута назад, шия розрізана. Підійшовши ближче, Лисий зразу зрозумів, хто це зробив. Зблизька було видно, що рана не різана, а рвана. І таку рану він уже бачив. Таке ж було на шиї Василька в хаті баби Яги. Але тоді вони завадили лішакові довести його чорне діло до кінця. Тут йому ніхто не заважав. Інженер уже був старий і немічний, опиратися спритному й

підступному лішакові, зрозуміло, він не міг.

Обличчя в старого було спокійне, так ніби смерть застала його зненацька. А може, він просто знав, що цим колись закінчиться. Оскільки він користувався з того, що розповідав йому лішак, мусив здогадуватися й про те, що за ці знання доведеться колись розплатитися.

Тут, на його плечі завжди сидів Ряха, старий сторожовий пацюк, який з'явився ще раніше, ніж народився Лисий.

— Ряхи не було? — не озираючись, спитав він Бороду.

— Він іще позавчора здох, — відповів Борода. — Інженер дуже переживав. Як за дитиною, побивався.

Якби Ряха був живий, він нізащо не дозволив би вбити Інженера. Може, тому Інженер і тримав його, що хотів убезпечитися від лішака? Адже приблизно тоді ж, коли з'явився Ряха, зникла баба Світлана — у рік народження Лисого. Отже, лішак сюди прийшов саме тоді.

Лисий підійшов і закрив Інженерові очі. Рука його мимоволі затрималася на жовтому чолі старого. Хлопець заплакав.

Іще місяць тому Лисий нізащо не вийшов би заплаканий до людей — до цілого села, що чекало на нього за порогом. Але зараз він уже був іншою людиною. Він не соромився сліз.

Побачивши його, жінки заплакали й заголосили. Чи то сльози Лисого, чи щось інше на них так подіяло, але склалося враження, що мовчали вони досі тільки тому, що їм ніхто не сказав, що вже можна. Лисий хотів пройти через натовп, але раптом збагнув, що не має такого права. Ці люди чекали його не для того, щоб побачити, чи справді він боляче переживає смерть Інженера. Раніше в їхньому селі вбивств не було. Люди гинули — за межами села. Люди помирали — в селі. Тільки то були природні смерті. Зупинити їх або запобігти їм люди не могли. А тут...

Вони хотіли знати, хто це зробив. І мали на те право. А оскільки вони чекали відповіді саме від Лисого, то його обов'язком якраз і було все їм розповісти. Він тільки не знав, із чого починати. Дуже багато треба було сказати, але вони насамперед чекали почути про Інженера.

— Інженер був мені другим батьком, — сказав він нарешті й відчув, як затремтів його голос. Зібравшись із духом, Лисий повів далі: — Усе, що я донедавна знав, я знав від нього. Він мене навчив читати, він мене навчив, як дійти до Руїни й повернутися. І лів розуміти він також мене навчав. Він був мудрий, добрий і дуже нещасний чоловік. Він дбав про село... Його вбив лішак. Минулої ночі ми цього покруча бачили. Це він, лішак, звів колись бабу Світлану, задурив їй голову й повів із собою в далекі ліси. Тепер він звів Любу. Вона втекла разом із ним. Хотів і Марічку звести, але не вдалось. А Люба звела Пластуну. Минулої ночі він загинув...

— Як? Пластун? — загомоніли люди.

— Так. Він загинув. Могли й ми загинути. Що нас врятувало?.. Не знаю. Самі якось врятувалися... Але я не про це хотів із вами поговорити.

Запала тиша. Люди зрозуміли, що Лисий не хоче говорити про це, бо хоче говорити про щось важливіше. Хоча що може бути важливіше?

— Вчора загинули Пластун та Інженер. Завтра або навіть наступної ночі може загинути все наше село. На нас нападуть вовкулаки, як раніше вони напали на Лелине село. Ми бачили, що там лишилося після них...

Лисий помітив, що до натовпу підійшли Леля, Івась і Марічка.

— Ось вони можуть підтвердити все, що я скажу. Я казатиму тільки про те, що знаю. Про свої здогади я не говоритиму. Є якась сила — різні люди по-різному її називають. Більшість називає червою, яка хоче захопити весь ліс. Їй заважають люди. Їй служать вовкулаки. Не знаю, як вони керують вовкулаками, але ті йдуть і нищать села, на які вказує черва. Не знаю чому, але найбільше їх хвилюють троє людей у всьому лісі. Один із цих людей — я. Інженер знав про це, тому й вирядив мене до Руїни. Він був засмучений, коли я повернувся, багато хто з вас міг це помітити. Моє повернення означало, що селу знову загрожує небезпека. І він мав рацію. Тепер ця небезпека прийшла. Я не знаю, — Лисий помітив, що дуже часто вживає ці слова: "я не знаю", але він вирішив говорити правду, тому повторив їх знову: — я не знаю, де зараз вовкулаки. Але точно знаю, що не сьогодні — завтра вони нападуть на нас. Я хочу...

Він зробив паузу й почув, як дзвенить тиша навколо. Люди, здавалося, перестали дихати.

— Я хочу, щоб ви зробили вибір. Я зараз піду в хату, побуду з Інженером. Він був мені за батька відтоді, як мій рідний батько помер. Я побуду з ним. А ви поки що вирішуйте. Або ви не хочете битися з вовкулаками, й тоді я піду геть із села. Це не означатиме, що в такому разі вони не нападуть. Раніше у них були тут вивідники — Люба і Пластун. Зараз їх немає. Тому якщо я піду, вовкулаки про це можуть і не довідатися; все одно нападуть на село. Це перша можливість. Друга — це якщо село вирішить битися з ними, щоб знати, що більше вони нам не загрожують, щоб ваші діти їх уже не боялися.

Мимоволі між людьми здійнявся гомін. Лисий почекав хвилинку, переконався, що тиші не дочекається й додав:

— Подумайте, порадьтеся, — він тепер говорив дуже голосно, щоб усі почули.

Але цього й не вимагалось. Щойно він заговорив, як усі замовкли.

— Я хочу ще сказати таке. Третьої можливості немає. І часу немає. Рішення мусить бути ухвалене. І не колись, а за півгодини. "Якось обійдеться" — такого не буде. Не обійдеться.

Схоже, люди нарешті зрозуміли, яке суворе завдання він перед ними поставив.

— Лисий, а звідки ти знаєш, що вони нападуть сьогодні чи завтра? — почулося з натовпу.

— Знаю, — похмуро, але твердо відповів він. — Звідки знаю, це я потім розповім усім, хто цікавиться. А зараз у нас на це немає часу. Якщо бути чесним, то у нас і цих півгодини немає. Розумієте? Якщо мені йти, то йти треба якомога швидше. Щоб вовкулаки якось устигли про це довідатися й, можливо, відмовитися нападати. Якщо ми

будемо битися, то треба ще дуже багато приготувати до цієї битви. Вирішуйте. Я вийду через півгодини. Якщо ви будете тут, це означатиме, що ви погодилися битись із вовкулаками. Тоді почнемо готуватися до бою. Якщо вас не буде...

Лисий помовчав, потім розвернувся й пішов до хати.

Щойно він зник за дверима, всі обернулися до Лелі. Кілька запитань пролунало одночасно, вона й зрозуміти всього не змогла. Тому сказала так:

— Я не можу відповісти на всі ваші запитання. Бо так ми розмовлятимемо до ночі. Як і Лесик, я не все знаю. І часу в нас справді немає. Можу сказати тільки одне: якщо ви вирішите, що він повинен іти звідси, то з ним разом підемо й ми.

— Куди ж?.. — вихопилося в котроїсь із жінок.

Леля мовчки подивилася на неї й промовила:

— Вирішуйте. Куди ми підемо, це для вашого рішення не має ніякого значення.

Вона взяла за плечі Марічку й пішла геть. За нею відразу рушили діти. Леля зробила кілька кроків, коли ззаду долинув грізний голос Борода:

— Ану стій!

Леля зупинилася й здивовано озирнулася.

— Ач яка! Розвернулася й пішла. А ви вирішуйте. Хто ви? Ти що, не з нашого села? Чи ці діти нам чужі? Ач яка! Поверніться й сядьте отут. Лисий сказав, щоб вирішували всі. ВСІ! Це тобі зрозуміло?

І вона повернулася.

— Всі сідайте! — не вгавав Борода. — Будемо сидіти й вирішувати.

Люди почали розгублено презиратися. Дехто вже готовий був тихенько зникнути, а тут: сідайте. Як же можна тихенько зникнути, якщо ти сидиш?

Але щойно сам Борода, Вухань і ще кілька чоловіків опустилися на землю, почали сідати й інші. Коли всілися всі, запала тиша. Кожен дивився на Бороду й чекав, що той скаже. Борода мовчав. І якось само собою стало зрозуміло, що говорити зараз він не збирається. Це ще дужче посилило сум'яття й розгубленість. Більшість уже була готова перекласти обов'язок вирішувати на могутні плечі коваля. А він замовк!

— А як же це? — спитав невеличкий чоловічок, якого звали Мишею. Очі в нього весь час бігали й ні на кому не зупинялися. — А хіба ж у тому селі, в Лелиному, люди гірші були за нас? Он які гарні дітки в них. А й вони вовкулаків не подужали. Як же це? А ми... А як же це?

Борода мовчав, Леля й діти також мовчали.

— Та це ж скільки людей може загинути, людоньки, — вигукнула Мишина дружина Помидора. — Нащо ж це нам? Та хіба ж не шкода цих дітей? Шкода! Дуже шкода!! А наших? А нас із вами? Ходім, Мишо! — і вони почали підводитися.

— Ану сядьте! — гримнув на них Борода. — Ще встигнете в нірку шаснути. Півгодини лише почалися.

— Жалко мені тебе, Помидоро, — тихо сказала Дзвінка. — Справді жалко.

Це прозвучало так переконливо, що дехто захихотів. І щойно почувши цей сміх, Леля зрозуміла, що тепер вони переможуть. Хіба ж можуть вовкулаки подолати людей,

які навіть у такій ситуації можуть сміятися! Далі вона вже майже не слухала. Брили слово то один, то другий односелець. Звучали слова і за перше рішення, і за друге, а вона все дивилася на Бороду й думала, як же їй спочатку не подобався цей велетенський і такий страшний волохатий чоловік! А який же брутальний! Ніколи від нього не почуєш слова доброго. І от, виявляється, він найдобріший і наймудріший у селі. Втім, вона могла й помилятися, бо зараз їй і самій не дуже була зрозуміла поведінка коваля. Він сидів і мовчав, ніби його й не стосувалося те, про що говорили люди.

Раптом вона почала прислухатися до слів дідка, з яким Леля майже не була знайома — так, віталась на вулиці, але імені й не знала. Дівчинка зрозуміла, що старий звертається до неї.

— І що виходить? — дуже спокійно и розважливо говорив він. — Тепер ці дітлахи нав'язують нам кровопролиття. Добре. Ваше діло молоду, хочете постріляти — це ми розуміємо. Самі були молодими. Так ні ж! Вони ще й ставлять нас у таке... у таку... Просто знущаються! Ми повинні їм сказати, щоб вони йшли з села. Щоб ми на себе все взяли. Та якщо ви такі чесні й відважні, то й підіть собі мовчки! Нащо ви все це влаштували? Ідіть, якщо ви справді знаєте, що нам через вас загрожує така небезпека. Ідіть! І припиніть ці бузувірські ігри. Ще не вистачало, щоб блохи собакою керували. А я зараз нікуди йти не хочу. Я от сяду й сидітиму! І не тому, що я боюся вас захищати від вовкулаків. Я вже стільки прожив, що нічого не боюсь. А тому, що я не хочу з вами в лялечки гратися. Нам вирішувати нічого. Ми вас прихистили, нагодували й обігріли, бо ви сироти. Якщо у вас є ще хоч крапля совісті, то віддячте нам. Розверніться й ідіть звідси. І не змушуйте нас, сивих людей, гратися в ваші забавки.

Дід гордо сів на землю, і Лелі стало ясно, що він переконав усіх. Його хитрі слова досягли своєї мети. Адже це він лише удавав, що розмовляє з нею. Він із ними, з односельцями своїми, розмовляв. І вони повірили. І справді здивувалися: чого ж це ми за них, чужинців, вирішуємо. Якщо є в них хоч щось за душею, то хай самі й їдять заварену ними кашу.

Їй було що відповісти дідкові. Але вона промовчала. Зрештою, він, мабуть, мав свою рацію. І якщо на все це подивитись його очима...

— Ти, Опеньку, закінчив? — гримнув Борода.

Той не відповів.

— Я тебе питаю! — Борода зробив такий рух, ніби хоче встати на ноги.

Дідок поспішив відповісти:

— Закінчив! Закінчив!

— Зразу б так, — Борода знову сів на землю. — Все правильно. Все правильно ти сказав. Давай зариемося в підвали і якось пересидимо нашість цих тварюк. Бачив того, який приходив до нас недавно? От хай їх таких прийде багато. Хай тут усе розвалюють, поїдять наших свиней і курей... І тих, кому сховатися ніде. Теж нехай поїдять. А потім вони підуть далі ловити цих малюків, а ми з нір повилазимо й житимемо далі. Що ж тут вирішувати! Правильно?.. Правильно, я тебе питаю?

Дідок невпевнено кивнув.

— Ну от, бачиш, я тебе зрозумів. Житимемо далі... Ти зможеш так жити, Опеньку?.. Я питаю, ти після цього зможеш жити, Опеньку? А ти, Мишо? Вам у ваших підвалах не снитимуться ці голодні змерзлі діти, яких ви перед зимою вигнали в ліс?.. Я тебе питаю, Опеньку! Снитимуться вони тобі чи ні? Мовчиш? Задницю собі почухай, якою все це придумав. Може, вона тобі щось розумніше підкаже. Не підказує? Ні? Тоді я тобі підкажу. Вони тобі снитимуться. Але не тому, що совість у тобі заговорить. Мертві не говорять. А тому, що тобі страшно стане. Бо ти про це трохи довше подумаєш і зрозумієш, що наступного разу вовкулаки придуть так, що ти про них нічого не знатимеш. Не буде Лисого, щоб попередити тебе, бовдура, розумієш? І будеш ти вдень тремтіти, чекаючи ночі, а вночі дивитимешся цим дітям в очі. От тільки повернути вже нічого не зможеш. Бо що минуло, того не повернеш... Вони діти! Вони розумні. Мудрі. Сміливі. Але вони діти. І коли ти своєю... головою надумаєш погукати їх назад до села, їх уже на світі не буде. Бо зиму вони в лісі не переживуть. От і все. А тепер іди звідси, бо ще одне слово скажеш, і до вовкулаків не доживеш. Я сам твою гнилу душу витрушу. — Борода помовчав, вгамовуючи гнів. — І всі йдять, хто зі страху ладен дітей повбивати. Скільки у нас дітей у селі? — Борода перейшов на крик, лютий крик. — Я питаю, скільки у нас дітей? Що з нами буде, якщо ми ще й без цих дітей залишимося? Що з нами буде, я вас питаю!

І більше ніхто не сказав жодного слова. Але ніхто й не пішов від хати покійного Інженера. Навіть Миша з Помидорою, навіть Опенько.

Останній подвиг Василема

Сирі опеньки їсти не можна. Це кожен знає. Дехто взагалі вважає, що гриби — шкідливі й отруйні. Василь ніколи ні з ким не сперечався. Хай собі думають, як думають. Сам він опеньки їв. Не часто, звичайно, бо де ж їх часто візьмеш! Вони бувають тільки восени. Осінь іще не настала, тому Василь дуже здивувався, побачивши величезну сім'ю гарненьких рожевеньких опеньків. От тільки в чому їх зварити? А варити треба довгенько — не менше години. Одного разу він проварив їх недостатньо, коротко, потім мав клопіт — два дні штани в руках носив.

Василь витяг ножа й гарненько позрізав усі гриби. Він склав їх у торбину й вирішив зварити трохи згодом. Але раптом зупинився, вражений простою думкою: коли згодом? Де? В чому? Він нічого не мав, крім зброї. Нічого! У нього немає казанка й ніколи не буде! Він сам собі казанка не виготовить. А коваль загинув разом із усім селом.

І знову серце налилося люттю на лисого шмаркача. Хоч би чого це йому буде коштувати, він уб'є негідника. Ні, цей малий покидьок ніколи не стане дорослим!

Василь ішов легко, сонливість зникла. Він розумів, що до села підходити треба поночі, отже, коли буде вже неподалік, треба знайти добре дерево й поспати на ньому. Сонце вже перетнуло південь, коли Василь заліз на дерево й поринув у тривожний, болісний сон. Спати на дереві взагалі незручно, а тут іще й думки, ненависть. У лісі вже починало темніти, коли він зліз із дуба, поспавши, але не відпочивши.

Тепер він ішов обережніше, скрадаючись, мов звір. Він уже був мисливцем. Йому

ще йти дві-три години. Треба поїсти. Василь розв'язав торбу, дістав яблуко й відкусив. Те, що він побачив у яблуці після цього, змусило його здригнутися й довго плюватися. В яблуці просто не було жодного вільного місця. Все займали черви. Були вони крихітні й синенькі. При тому на шкірі плода не було жодного сліду червистості. Василеві стало так гидко, як ніколи до того.

Він не міг себе змусити запустити руку в торбу. Просто перевернув її й витрусив на траву весь її вміст. Яблука, огірки, груші, опеньки. І зразу побачив, що ніжки опеньків сині й ворущаться.*

То це виходить, він їх сам собі в торбу навантажив, цих черв'яків! Але як же так? Адже опеньки не бувають червивими! Втім, у серпні опеньків також не буває. Тобто це просто ніякі не опеньки. Це якесь бісівське зілля. Ось вона — неміряна черва. Вона тепер скрізь.

Тут йому здалося, що в роті щось заворушилося. Василь знову почав плюватися, потім набрав повен рот води з баклажки, прополоскав рот і виплюнув. І ще раз. І ще. Отямився лише тоді, коли з'ясувалося, що води більше немає. Він розлючено потоптав рештки плодів та грибів і пішов далі.

Василем наблизився до села, коли вже зовсім смеркло. Вивіряв кожен крок, пильно придивлявся до кожної темної плями в лісі. Будь-який кущ міг виявитися ворогом або звіром. Ясна річ, так близько від села звірів бути не повинно, але йому ризикувати не можна. Якщо він не вб'є цього негідника, всьому світові може настати кінець.

Від голоду зводило живіт, однак Василь знав, що ніяка сила в світі не змусить його сьогодні щось з'їсти.

І знову Василь завмер, вражений несподіваною думкою: звідки неміряна черва знала, що ці гриби хтось зріже й покладе в торбу? Ніхто ж, крім нього, Василя, не їсть грибів. То це може означати тільки одне: саме на нього черва намагалася в такий спосіб полювати. Це ж ясно! Які ж іще потрібні пояснення?

Але чому? Чому він?

...Від неміряної і конечної черви.

Лиш він зможе її подолати.

Василь згадав слова, вибиті на камені, і все стало на свої місця. Все прояснилося. "Лиш він зможе її подолати". Ось воно. Там же не сказано, хто "він". А він — це Василь. Хіба ні? Це ж очевидно! Ось як хитромудро черва намагалась його дістати! І не вийшло. Бо Василь — не той чоловік, якого можна так легко обдурити. Інший би відкусив і навіть не глянув на надкушене яблуко. А він подивився! Він зразу побачив, що тут щось не так. І всі овочі з торби не рукою діставав, а витрусив — теж молодець. Інший би шасть рукою в торбу! А що вже звідти вийняв би — невідомо.

Он воно що! Це все організовано, сплановано, здійснено з однією метою: випробувати або й просто звести його, Василя, зі світу! Вони навіть на село напали, все село знищили, щоб дістатися до нього. Навіть Степан повівся, послушався голомозого — замкнув Василя в хаті, щоб не втік на той час, доки вовкулаки в селі хазяйнуватимуть.

І не вдалося. Не вдалося! Бо не на того напали. Бо Василь — це не хтось там.

А черву подолати — це для нього заввиগ্রашки. Як він їх усіх розтоптав! Інший би тікав, тільки п'яти маяли б. А Василь не злякався. Наступив ногою і раз, і другий, і третій, доки не розтоптав дощенту. І настав їм кінець. Ось чому черва — конечно! Неміряна, це так. А нащо її міряти? Був би Василь останнім дурнем, якби почав рахувати цих синіх глистів. Але конечно! Тій черві, що на нього полювала, він уже поклав край. І всім їм, синім, таке буде. І почне він, Василь, з голомозого черв'яка, пуголовка, який прийшов незваний до їхнього села й призвів до смерті всіх. Усіх.

Розмірковуючи, Василь, мабуть, на якусь мить утратив пильність. Він щойно завернув, щоб обійти якусь смердючу галявину, коли раптом перед ним, немов із-під землі, виросла велетенська темна постать. Василь зразу збагнув, що це не людина. Люди не бувають такі великі й такі смердючі. Так от чим смерділа галявина, встиг він подумати.

Вовкулака випростав верхню кінцівку, щоб схопити Василя за горло. Той відсахнувся, він був дуже спритний. Через те вовкулака й не вбив його миттєво. Він тільки роздер шкіру на шиї. Дуже боляче. Василь страшно закричав і кричав майже секунду, доки довгі ікла не зімкнулися на його шиї й не припинили цей крик.

Відважний Опенько

Опенько прокинувся від жахливого крику, що пролунав десь у лісі. А за мить загуло над селом калатало в кузні. Забувши про старість і хворі ноги, Опенько підхопився — спав він одягнений, про всяк випадок. Всяк випадок, схоже, настав. Опенько схопив свого старенького лука, стріли й метнувся до драбини.

У селі було чути крики, десь плакала жінка, а з яруги, з півночі, насувався зловісний рев. Звідти вовкулаків ніхто не чекав, бо там дуже крутий схил. Вони вибрали найважчий шлях, але вірний. Видно, вивідники їхні добре їм усе розповіли.

На даху сусідньої хати з'явилася голова Помидори, потім усе її кругле тіло, яке вже багато років так подобалось Опенькові своєю особливою рум'яністю. За нею на дах просто-таки вибіг по драбині Миша, друг Опеньків.

Сам Опенько на той час уже був на даху своєї хати й з останніх сил намагався витягти нагору драбину. Драбина була важка, а власник її дуже старий. Найстаріший у селі, крім покійного Інженера. А тепер уже точно найстаріший. Бо завжди був обережний. Бо ніколи не ліз поперед батька в пекло.

І якось раптово рев вовкулаків став не приглушеним і віддаленим, а гучним і зовсім близьким. Це вороги видерлися нагору з яруги. Вони вже були на околиці села.

Від того реву кров холола в жилах. Звідки й сили взялися — драбина вмить опинилася на даху. За тим ревом, оговтавшись від першого жаху, Опенько вже міг ніби на власні очі бачити все, що відбувалося. Потрапивши в село, вовкулаки, схоже, як справжні воїни, почали розсіюватись, охоплюючи все село. Скільки ж їх було?

Лисий казав, що їх не повинно бути більше трьох десятків, — після того, як вони зо три десятки перебили. Але зараз у це повірити було доволі важко.

Це ж треба, думав Опенько, Лисий вгадав. Мабуть, він щось знає, бо не міг він так точно вгадати, що саме сьогодні вони нападуть. Мабуть, бачив у лісі сліди. Ні, не

виходить. Якби він бачив сліди, то знав би, що вовкулаки не підуть із півдня чи сходу. Невже вони справді знали про пастки? Адже з півночі нападати найважче.

Рев наростав. Бігли вони просто неприродно швидко. Ось уже й тупіт чути.

— Мишо! Мишо! — тоненько вигукувала Помидора. Видно, від страху її на чоловіковому імені заціпило, й інших слів на думку не спадало.

Це добре, що вона там лементує. Не до Опенька, а до неї кинуться вовкулаки.

Ніч була темна. Небом сунули хмари. Вони, щоправда, були латані. Тож острівці місячного саява де-не-де гуляли по дахах. На деяких із них Опенько міг помітити людей.

Так, Лисий мав рацію. Воювати з ними в такій темряві — невдячна справа. А вони ж мають зір ого-го! Тільки б вийшло те, що малий задумав. Опенько знав, що найгірше — це панікувати. Треба дочекатися. А може, й не треба дочікуватись. Якщо він сидітиме тихо, його просто не знайдуть. Якщо ж викаже себе... Хто знає, на що ці велетні здатні.

Аж ось над дахами спалахнули смолоскипи: один, два, й далі — мов ланцюжок світлячків. Ой лишенько, тільки б хати не попалили! Бо це ж літо. Одна хата займеться, і тоді вогонь може піти по селу гірше вовкулаків.

Ні, що там казати, це Лисий добре задумав: сісти на дахи й звідти їх розстрілювати. От тільки сила в них така велика, а хати їхні такі старезні! Якщо додумаються ламати стіни, не всидіти їм на дахах. Тому й треба не висовуватися. Хай інші палять, хатами ризикують.

І зараз же, ніби на підтвердження його думок, зайнялася якась хата на дальньому кутку села. Що там відбувалось, Опенько бачити не міг, та й не хотів. Краще такого не бачити. Найгірше ж, що гасити цю хату ніхто не буде. Як її гасити, коли вовкулаки гасають тут і там! Опенько уявив себе в такій ситуації й жахнувся. Мороз пройшов шкірою. Ні! Треба сидіти тихо.

— Мишо! Мишо! — й далі, мов божевільна, повторювала Помидора.

— Ти замовкнеш чи ні?! — нарешті не витримав Миша. — Ще один звук, і я тебе скину вниз!

Помидора замовкла, й, можливо, завдяки цьому став чутний швидкий, дуже швидкий тупіт — зовсім близько. Тієї ж миті просто над головою в Опенька пролунав дитячий голос:

— Запалюйте! Запалюйте! Вони вже близько!

Опенько мало не впав з даху. Він задрав голову й побачив над головою щось незбагненне. Відблиски далеких вогників грали на дерев'яній поверхні великої колоди. А зверху над нею сама маківка рудоволосої дівчинки, в якій неважко впізнати малу Марічку, бо хто б же ще!

Вона промчала над Опеньковою хатою, потім над Мишиною, так глибоко вразивши Помидору, що та знову вигукнула:

— Мишо!

Опенько розлютився. Він сам вирішуватиме, запалювати йому смолоскипа на солом'яному даху своєї хати, чи ні. Ще його, старого, немовлята не вчили, що робити.

Та вийшло не так, як хотілося. Смолоскип раптом спалахнув у Мишиній руці.

— Запалюй, Опеньку! — голосно крикнув йому Миша.

І ось на вулиці під ними з'явилися зловісні тіні. Опенько зрозумів, що справді краще запалити смолоскипа, бо те, про що казав Лисий, вповні справдилося:

вовкулаків не видно. А те, на що сподівався Опенько, не справдилося зовсім: вовкулаки його побачили. Хруснув тин, і вони кинулися до хати. Мабуть, їх було двоє, а може, й більше. Так само зламався й тин Мишиного подвір'я.

Гепнули двері, впавши на підлогу. А він же так добре їх замкнув!

Тремтячими руками Опенько почав запалювати смолоскип. А Мишин уже полетів на дорогу. От тільки не долетів, упав одразу за тином. Світла від нього було зовсім нічого. Нарешті Опенькові вдалося запалити. Просмолені віхті почали чадіти. Навіть у темряві був помітний чорний дим. Старий зібрав усі сили й кинув смолоскип на вулицю. І вийшло далі, ніж треба. Він почав запалювати другий. І це Лисий передбачив — наказав усім мати не менше трьох штук на даху.

Другий Мишин смолоскип нарешті влучив. Велика купа хмизу й соломи посеред вулиці ніби чекала, ніби вже давно хотіла пити. Ще пощастило, що немає дощу. Язики полум'я танцювали й росли просто на очах. Вовкулаки заревли ще лютіше. Раз мимоволі подивившись на багаття, вони на якусь хвилину осліпли. Найгірше довелося тим, що були під стіною Мишиної хати.

Тепер Опенько вже міг як слід роздивитися, що там діялося. Біля правого боку хати один із них став на плечі другому й ухопився ручищами за солому. Ще мить, і він би опинився на даху, але глянув на багаття, заточився, і щоб утриматися, міцно вхопився пальцями ніг за плечі родича. Той заверещав і кинувся геть. Солома піддалась, і верхній вовкулака гучно гепнувся спиною об землю. Він уже почав підводитися на ноги, але в Опеньковій свідомості щось раптом перебудувалося. Він миттю схопив свій старенький лук, миттю вставив стрілу й, майже не прицілюючись, вистрілив.

Вовкулака знову впав на спину, навіть не захрипівши. Звідки ж йому було знати, яким досвідченим мисливцем був Опенько!

Побачивши нерухоме тіло свого родича, другий вовкулака кинувся через дорогу до Опенькової хати. Старий пустив стрілу йому назустріч, але несподівано для себе самого не влучив. Хто ж думав, що вовкулака сахнеться від багаття на дорозі й помчить десятою дорогою оббігати його!

— Опеньку! — крикнув Миша, якому тепер нічого не загрожувало. — Вони за твоєю хатою!

Дертися стріхою вгору — це не для старого Опенька. Він знав, що не зможе залізти на гребінь даху. І старий мисливець прийняв рішення, несподіване навіть для себе самого. Він опустил драбину на землю, зліз на кілька щаблів, вставив стрілу в лука й почав чекати вовкулаку, який уже оббіг навколо багаття, проламав тин в іншому місці й помчав прямо на нього. Опенько знав, що поспішати не можна. Тому вистрілив тільки тоді, коли звірюці лишалося не більше трьох кроків.

Вовкулака крикнув, але не спинився. Зі стрілою в грудях він добіг і повалився всім

тілом на драбину. Стара деревина не витримала й тріснула. Для вовкулаки чи молодії людини таке падіння може бути й не страшним. А старому чоловікові після цього не зібрати кісток.

Опенька врятував вовкулака. Старий упав боком на спину забитого ворога, і все було б гаразд, якби не власна Опенькова стріла, що проштрикнула тіло вовкулаки наскрізь і ввіп'ялася дідові в сідницю. Було дуже боляче. Але біль — то що ж. І не таке в своєму житті витримував. Найгірше те, що на стрілі була вовкулача кров. І тепер вона була в Опеньку. Нічого доброго від цього старий не чекав.

Втім, розмірковувати було ніколи. Він із зусиллям звівся на ноги й пошкандибав на вулицю, не зводячи очей з рогу хати, з-за якого от-от міг вискочити ще один вовкулака. І той вискочив. Але Опенько був готовий його зустріти. Стріла вдарила ворога в груди, він упав і тепер із хрипом качався по землі. Ще один, за дідовими розрахунками, зараз мусив бути на даху його будинку. Треба встигнути до багаття, поки він не зіскочив на землю.

Старий зробив кілька кроків, уже майже вийшов із двору, коли за спиною його щось важко гепнулось об землю. Він миттю озирнувся, наставивши лука, та стріляти вже не довелося.

А за спиною пролунав радісний крик Миші:

— Я в нього влучив! Сусіде, я в нього влучив!

— Мишо-о-о! — так само радісно репетувала Помідора.

Знаючи, який із Миші стрілець, Опенько подумки подякував долі, що сусіда влучив у вовкулаку, а не в нього. Та й влучив він не дуже — у плече. Вовкулака повільно звівся на ноги, загарчав і, хитаючись, пішов на Опенька. Відстань між ними була не більше п'яти кроків, тож Опенькова стріла ввійшла саме туди, куди треба — у вовкулаче серце.

Ховатися йому було нікуди. Стояти серед вулиці також безглуздо. А що робити? Дід підійшов до багаття, сів навпочіпки до нього спиною й почав чекати.

Селом розлягалось гарчання, лемент і крики. Деся надсадно гавкав Глина. На північній околиці гуляла заграва, освітлюючи низькі хмари.

Краще б уже його загризли. Тоді швидко помер би. А так треба чекати, і ще невідомо, як довго. Спину пекло. Але він відчував, що багаття вже от-от догорить. Тоді він тут, на вулиці, залишиться зовсім беззахисний.

— Мишо! Підкинь хмизу! — крикнув він.

Ніхто не відповів. Правильно. Яка ж розумна людина злізе з даху! А тим більше — Миша. Він завжди був пологливий. Тепер сидітиме на хаті до ранку. І Помідора його сидітиме з ним. Голубки.

Опенько заплющив очі. Так легше було зносити біль. І не минуло й хвилини, як він відчув, що на його заплющені очі впала велика тінь.

— Вас поранило, діду?

Він підвів голову й побачив Марічку, яка сиділа у великій дерев'яній ступі. Опенько кивнув.

— Це нічого! — сказала Марічка. — Зараз загоїмо. Де вас поранено?

І як тут бути? Показати їй свою сідницю? І навіщо? Що воно, мале, може тямити в ранах і вовкулачій крові.

— Давайте швидше! — нетерпеливися малій. — У мене ще знаєте скільки роботи!

Опенько невесело осміхнувся й ліг на живіт. Вона навіть не розривала його штанів. Просто він відчув гострий біль і стало вогко; старий зрозумів, що дитина щось налила йому на рану. Вставати не хотілося. В душі почало наростати давно забуте почуття. Зі старечих очей скотилася сльоза.

— Ти бачиш, як воно пішло!.. — не повертаючи голови, промовив він до Марічки. — Отак і пішло. Лежу тепер перед малою дитиною, виставивши задницю... Не ждав я такої ганьби на старість. Не ждав... Ну, та сам же й винен. Сам... І всі ми винні. А ніякі не черви. І не вовкулаки. Хіба ж вовкулаки — вороги для нас? Самі ми собі вороги, розумієш, дитинко? Самі. Не вовкулаків треба боятися, а себе. Себе... Ото як почав учора говорити на зібранні, то краще б язика проковтнув. Тоді й зараз так соромно не було б... Ото... Виходить, і собаці треба часом до бліх прислухатися... Ти пробач мені, дитинко... І всім нам пробач... Як згадаю вчорашнє, тут же й померти хочеться... Та вже й недовго. Це вовкулача кров... Якщо вже в тебе потрапила...

І тут старий з подивом відчув, що біль якось неймовірно швидко зникає. Він підвівся, помахав ногою, присів, знову підвівся — наче й не було стріли в сідниці. Здавалося, навіть рана затягнулася. Він її помацав рукою — нічого, тільки штанина мокра від того, що Марічка на нього налила. Опенько понюхав пальці — пахло кров'ю. Він озирнувся до Марічки, але її й слід пропав. Коли ж вона відлетіла? Що почула зі сказаного? Може, й нічого... Може, так воно й краще...

— Мишо-о-о! — переможно закричала Помидора.

— Не кажи "гоп", поки не перескочиш! — тихо сказав їй Опенько, хоч і розумів, що вона не могла його почути. Просто не міг терпіти, коли люди починали святкувати, коли ще нічого не відомо.

Рев і крики в селі не вщухали, не заспокоювалася й пожежа. Їм тут що! У них куток — тільки дві хати, та ще й у дальньому кінці села. Сюди й вовкулаків забігло всього нічого. А як там? Треба ж було так злякатися дріб'язкового поранення, що й Марічку не розпитав про те, що там коїться.

І тут із центру села долинув страшний вереск. Верещали люди, верещали вовкулаки, так ніби їх налякав хтось іще страшніший, ніж вони самі. А потім — тупіт. Одразу з десятка, здавалося, ніг, мчали щодуху — і не кудись, а сюди, просто на Опенька. А йому й дітися ніде! Він кинувся до Миші.

— Опустити драбину!

Миша помовчав, що вже розлютило Опенька, а потім неголосно відповів:

— Розумієш, у мене тут таке... Тут такі крокви старі. Я прямо дивуюся, як вони нас із Дорою витримують... А ти ж іще як... Ну...

— Ну, стривай, Мишо! — тільки й вигукнув Опенько й прожогом через дорогу, додому. Якщо стати в дверях, то можна принаймні бути впевненим, що ззаду не нападуть.

Багаття вже майже згасло, тому він і не побачив, що тупіт не просто наближається, а вже цілком наблизився. Вискочивши на вулицю, Опенько просто таки зіштовхнувся з вовкулакою, що на шаленій швидкості мчав перший. Він, ніби не помітивши, штурхонував старого плечем і побіг далі. Від несподіванки Опенько відлетів на Мишин тин у тому місці, де вовкулаки його ще не зламали, перечепився й сторч головою — в смородину.

Він безпорадно борсався в кущах, коли повз нього так само панічно швидко промчало ще кілька звірюк. А вже як Опенько звівся на ноги, він зрозумів, що так налякало тварюк. За вовкулаками гнався величезний, більший за будь-кого з них, чорний ведмідь. А може, він був і не чорний. Може, він був бурий. Хтозна. У темряві не видно. Вогнища на вулицях уже майже догоріли.

Опенько зрозумів, чому вовкулаки його не вбили, — не до того було. Але чому ведмідь навіть не звернув на нього уваги, цього мисливець зрозуміти не міг. Він стояв і розгублено дивився їм услід. І тільки-но встиг подумати, що ведмідь жене вовкулаків точно на пастки, як із лісу донісся смертельний крик першого. Потім ще одного, ще...

— Скільки їх було, Мишо? — спитав старий.

— К-к-кого? — перепитав сусіда, тож Опенько вирішив його більше ні про що не питати.

Замість епілогу

Ніхто нікого ні про що не просив, але вранці, коли закінчили прибирати тіла забитих вовкулаків і затоптувати останні жарини багать, народ потягнувся до Лисої криниці. Сходилися з усіх кінців села, вливалися в натовп і гарячково розмовляли. Ходили від однієї купки людей до іншої і невтомно розмовляли. Перескакували з однієї теми на другу, на третю і розмовляли, розмовляли, розмовляли. Здавалося, в людях назбиралося стільки слів, що вже несила було втримувати їх у собі.

— А мій Миша — ох і стріляє! Ох і стріляє! Двох вовкулаків — заввиграшки! З такої відстані! Тільки ж-ж-ж! І впав. Ж-ж-ж — і впав!..

— А Опенько!

— Ой! Що ви кажете, я ж усе бачила! Він узагалі! Хіба хто б наважився з хати злізти! А він!.. Ніколи б не подумала!

— А де це діти? Щось нікого не видно?

— Прийдуть!

— А ви бачили? Лисий живий?

— Лисий!! Чи може щось зупинити Лисого! Бачили б ви, що він виробляв! О! Лисий — це!..

— А чия хата горіла?

— Як? Ви не знаєте?

— Та звідки ж я можу знати! Де я живу, а де горіло!

— Це Каченина хата горіла. Уявляєте! Каченина!

— Оце б я не уявляв! Воно бідне таке незграбне! Скільки Лисий попереджав: обережно з вогнем, а вона все одно підпалила свою хату...

— Та ж ні! Вона навмисне її підпалила!

— О! Я так і думав!

— Що ти думав? Ну, що ти думав?

— Так і думав, що...

— Та нічого ти не думав! Вона коли побачила, що вовкулаки здерлися на її дах...

— А правду кажуть, що Лисий привів якогось ведмедя, і він прогнав усіх вовкулаків?

— Ой! Ти більше слухай, що кажуть! Не Лисий, а Наталка.

— Ви, дядьку, чули дзвін, та не знаєте, де він! Не Наталка, а Марічка...

— Марічка?! Коли б то? Вона цілу ніч над селом у ступі носилася...

— А хтось ходив туди, до Вуханевих пасток?

— Я не знаю, хто там хтось, а я сам ходив.

— Один?

— Ну... Чому один. Нас кілька чоловік було. Опенько он ходив. Семеро.

— Вас було семеро?

— Нас було четверо.

— А хто ж семеро?

— Вовкулаків семеро. Ото скільки їх від ведмедя тікало, стільки ж і втрапило в пастки, тільки вони не Вуханеві, а Петрусеві.

— О, куме, і я те саме чув.

— Що ти, куме, чув?

— Що Вухань там ні до чого, що то все... О, здоров, Вуханю!

— ...

— Ти якийсь мовчазний сьогодні.

— А чого ж його... той... Борода...

— А правду кажуть, що є якийсь камінь, на якому всю правду написано?

— Яку таку правду?

— Ну, про те, що в світі далі буде.

— У якому світі? Ти вже як хочеш щось сказати, то кажи.

— Отакої! Чого це ти так дратуєшся?

— Сам ти дратуєшся. Тут і так спати хочеться, наче тобі в очі піску насипали, так іще ти з дурницями!.. Камінь...

— Ні! Я вам скажу, Каченя, це... Скажи, Вуханю?

— А що тут той? І так воно все... Хіба ж я раніше не казав?

— Ой, ви тільки не кажіть мені! Хто її змушував?

— А що їй було робити? Вона одна! Одна, розумієте? Все життя одна! Все життя!..

— Ну, то й що?

— А те, що ви, чоловіки, просто безсердечні довбні!...

— Та де ж це діти? Вони живі?

— Кажуть, живі. Я, знаєш, що думаю...

— Що?

— Що вони сюди не прийдуть.

— Сплять, думаєш?

— Та як вони можуть спати! Просто... образилися вони на нас. І правильно образилися...

— А мій Миша трьох вовкулаків застрелив! І такий влучний — я ніколи б не подумала!

— Що ви кажете, Помидоро!

— Ой! Ви ще скажіть, що не вірите!..

— Та хай йому грець! Що ви таке кажете! Хіба я можу вам не вірити? ВАМ!!!

— Ні, це вам хтось уже напридумував. Того ведмедя привела Марічка.

— Та перестаньте! Таке мале — і такого великого ведмедя?

— Ой, сусідко, воно завжди так буває. Подивіться на Мишу й Помидору. Ти могла собі подумати, що така дебела... Помидоро! Як же я рада тебе бачити! Як воно у вас там?

— Що вам сказати! Це був жах! Жах!! Якби не мій Миша... Ти собі не уявляєш — він застрелив п'ятьох вовкулаків!

— Скільки?

— Не хочу брехати, але не менше чотирьох. Він же у мене стрілець!.. Ти ж знаєш!

— Помидоро, хто ж не знає!..

— Та я ніколи не повірю!

— То я, по-твоєму, брешу?

— А хіба я таке сказав?

— Так ти ж сказав, що ніколи не повіриш!

— Не повірю!

— Так значить, я брешу?

— А такого я не казав.

— Та як же не казав?! Ти ж сказав, що ніколи не повіриш!

— І не повірю!

— Так от, щоб ти знав, це чиста правда!

— Ну, то й що?..

— Так вона справді сама себе запалила?

— Та цур тобі пек! Хіба ж хтось може таке зробити!?

— А як же? Вона... Сама себе запалила...

— А...

— А мала!! Я вам скажу, я б такого й не уявила.

— А я б уявила? Ага!

— Таж такий дурний, що далі нікуди! Вічно прийде невчасно.

— О! І до нас так само! Тільки що, а тут і він...

— Ти ба, яка вона хижа падлюка!

— А в цьому я ніколи й не сумнівалась! У неї ж на пиці все було написане!

— Воно так, але ж така вродлива!

— Хто?

— А хіба ні?

— Ну, не знаю!.. Якщо вона вродлива, то я просто вовкулака.

— Ні... ну... Хто ж таке каже?..

— Він просто взяв і кинувся в огонь.

— Та перестань!

— Не перестань, а просто взяв і кинувся. Там була стіна вогню. Суцільна.

— А вона?

— А що вона? Вона вже втратила тямую. Якщо хочеш знати, вона вже насправді була нежива тоді.

— Так вона померла?

— От чого не знаю, того не знаю. Але кажуть, що померла.

— А він?

— Хто він?

— Ох, ти ж прямо душу виймаєш! Або розповідай, або запитуй! Борода як?

— А як він може бути? Можеш собі уявити: суцільна стіна вогню. Ти б вижив?..

— А ще кажуть, вона може з листям розмовляти, з зайцями, вона навіть розуміла все, що Пластун говорить!

— Ой, кумо, не вірте всьому, що кажуть. Я ще розумію, з листям. Але Пластун!..

— От не вірите, й не треба. А ще кажуть, у річці живе якийсь такий Чека.

— Хто?

— Кажу ж вам, Чека. Він чекає.

— А-а-а!..

— Ні, йому просто стріл не вистачило. Бо якби більше стріл, то Миша просто їх усіх би повбивав. Я вам чесно кажу: я змигнути не встигала, як він пускав нову стрілу.

— І що?

— А що ви думаєте? Як стріла, то й вовкулака. У нас там навколо хати просто... я вам кажу!.. Просто звалище вовкулачих тіл.

— Та що ви кажете!

— Ну!!! Я вже казала: "Мишо! Чого ти не ходиш на полювання? Такий стрілець, як ти, — і не ходиш на полювання!"

— А він?

— Що — він?

— А він що відповів вам?

— Звісно, що. Каже, якщо я ходитиму на полювання, то хто ж їх усіх навчатиме?!..

— Якби ж я сама їх не бачила!

— А я про що кажу! Яка така черва може цю велетенську тварюку кудись погнати?

— А я про що кажу? Вовкулаки — це вовкулаки, а черви — це черви. Мої кури...

— І мої! Їм проса не давай! Як побачить черв'яка, просто на місці не втримаєш!..

— І він, кажуть, прямо кинувся в полум'я, і виніс її на руках!

— І що?

— І що! Впав просто на землю. Вона — й то менше обгоріла, ніж він. Чорний, як

перепечена картопля. І — впав.

— Так він живий?

— Я ж кажу тобі: помер на місці.

— Ох!!!

— А я тобі про що? І заради кого! От я все можу зрозуміти, але — Каченя?!..

— Так. Але вона справді дуже добра.

— Ой! Не треба мені розповідати! А то ти колись бачила хоч одного чоловіка, якому доброта дорожча за пику!..

— Але ж бач, поліз у полум'я!

— Та він би за кого хоч поліз. Просто вона опинилася ближче.

— Або він...

— Її послухати, то Миша всіх вовкулаків перестріляв!

— Ага!

— А Лисий, виходить, взагалі ні при чому!

— Ага!

— Хай ще розкаже, що це її Борода з полум'я витяг!

— А що ти думаєш! Вона б не проти!..

— Інженер усе це знав. Від самого початку. Він просто хотів нас уберегти.

— Та! Ти ще скажи, що Лисий хотів нас усіх занапастити!

— О! Ти порівняла! То Інженер, а то Лисий!

— А я тобі скажу, в чому там справа. Інженер просто не вірив, що ми можемо перемогти вовкулаків.

— Правильно! А Лисий уже їх перемагав. От і все.

— Ой, сестро, не все. Не все!

— А що ж іще?

— Не знаю. Але вчора я його побачила... І ти знаєш, я цю Лелю розумію. Я б у такого й сама закохалася.

— Сестричко! Не ти одна така.

— Та! Малий він іще!

— Ой, не такий він уже й малий. Але я тобі скажу...

— Що?

— Якби всі наші чоловіки були такі малі!..

— Я не хочу грішити, Дзвінко! Не хочу грішити! Просто я не знаю, що він у цей час робив. Сидів на дереві чи на даху. Просто не знаю! А мій Миша... Це те, що я бачила. Він їх просто гнав. Він їх так стріляв, що їм просто діватися було нікуди!

— Правда?!

— А хіба я колись брехала? Коли вони своїми куцями мізками зрозуміли, що їм нікуди подітися від Миші, вони з полегшенням кинулися на ці пастки... Я вам кажу: просто з полегшенням!

— Правда?

— А коли я вам брехала?

— Ну, що ти мені кажеш! Я сам ходив туди з Лисим.

— То хто ж то так кричав?

— Я вперше бачив того чоловіка. Ще був подумав, дякувати вовкулакам, зупинили чужинця. А Лисий подивився на нього сумно...

— Ну?...

— Ну й каже: Ех, Василеме-Василеме! Мусив би тобі подякувати, що врятував нас, але думаю, не від чистої душі зробив ти це.

— Як?

— Та чи ти не чув!

— Ні, я чув. Тільки цікаво, як ти це розумієш?

— Як я це розумію? Я тобі відповім. Я це розумію — цілком!

— А!..

— Вуханю! Ти ж був із ними поруч, чого ти мовчиш? Розкажи, як усе було?

— Га?

— Я кажу, ти ж був увесь час поруч із дітьми. Що там було? Що робив Лисий?

— Лисий? Ге! Лисий!

— Ну, то розкажи!

— Що тут... той! Він же... Лисий!.. Лисий!!! Лисий, це, знаєте... той! Він прямо... Це вам не те що!..

— От я тобі, Вуханю, прямо скажу! Я так і думав!!

— А мене найбільше вразив Опенько. Цей нещасний Опенько! І таке на Лелю наговорив!.. Як можна було вагатися?!

— А я вам про що кажу!

— Ні, ну як можна було вагатися? Це ж діти! Це ж діти!!! Я для себе тоді зразу вирішила! Якщо вони підуть із села, я вже більше не житиму!

— А я вам про що кажу!

— Бо це ж діти! Розумієте? Діти!

— А я вам про що кажу!

І тут на вулиці враз запала цілковита мовчанка. Натовп, мов заворожений, дивився, як із бічної вулиці вийшов Лисий. Змарнілий, виснажений, сумний, він ледве пересував ноги від втоми. Але в цій втомі було стільки гідності й упевненості в собі й усіх них! І вся вулиця раптом усвідомила, яку велику справу всі вони зробили минулої ночі.

Він ішов, тримаючи за руку Лелю. Вона була бліда, з розпатланим і почорнілим від кіптяви волоссям. О, скільки жінок враз позаздрили їй, що рука Лисого була саме в її руці! І водночас усі жінки відзначили, які червоні в неї очі. Ну, що ж... Хто з них не плакав через своїх коханих...

Потім з'явився Василько, і люди зітхнули з полегшенням. Всі вже звикли, що на вечірніх посиденьках вони тільки й чекають, що цей малий, якому давно вже час спати, починає щось розповідати... Здається, кожен може таке придумати, але зовсім не кожного всі слухатимуть. А Василько... Ну, та що там казати, це ж Василько!

Поруч із ним ішов серйозний і набурмосений Івась. Він завжди набурмосений. От

тільки... Коли не було Лелі й Лисого, Івась завжди знав, що робити. І завжди всім міг порадити щось слушне. Він був страшенно схожий на Лелю.

Наталка... Чарівне створіння, чесне й відверте до нерозсудливості. Її часто жаліли й думали, що не приведи лихо й самим бути такими ж відкритими й щирими. Проте хто з жінок у селі не мріяв, щоб у неї народилася така ж сама доня!..

А далі... Далі з-за рогу вийшов неймовірних розмірів бурий ведмідь. Від одного погляду на нього жижки починали тремтіти. Його вже багато хто бачив і знав, що боятися не треба. Але щойно він з'явився, всі мимоволі сахнулися, розступилися. Хотілося про все забути й тікати додому, а там сховатися під ліжком.

І от на цьому чудовиську сиділа улюблениця всього села, золотоволоса й розсудлива не на свої роки Марічка. Вона усміхалася на всі свої молочні зуби, хоч, як і всі інші, ніч перед тим не спала. Від того, що саме вона сиділа на спині ведмедя, народ одразу заспокоївся й зрозумів, що цей грізний ведмідь, який прогнав вовкулачих недобитків, їм, людям, нічим не загрожує, що це їхній друг, що це рятівник.

Юрба розступилася, стала півколом і мовчки дивилася на дітей, яких учора вони хотіли вигнати з села невідомо куди. А діти зупинилися й дивилися на односельців, утомлені, навіть виснажені, але спокійні й упевнені в собі.

— Борода... живий? — спитала Дзвінка.

— Бородо! — на весь голос закричала Марічка. — Ти живий?

Тут із-за того ж рогу перевальцем вийшла Каченя, тримаючи за руку височенного чоловіка з темною шкірою, в якому не зразу впізнали Бороду. Та й як же могли вони його впізнати, коли жодної волосинки не було не тільки на його обличчі, а й на голові. Все вигоріло. Все було вкрите чорними струпами впокореного вогню. І всі жінки села подумали: "Ти ба, який вродливий!"

На обличчі Качені — жодного сліду опіків. Воно світилося щастям і любов'ю.

І що цікаво: ніхто з присутніх не здивувався, чом же в Лелі такі заплакані очі.